

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Серія
“Державне управління XXI століття”

**ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ
ЯК СУБ’ЄКТ ФОРМУВАННЯ
ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ
В ПРОЦЕСІ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ**

Харків
Видавництво ХарРІ НАДУ
“Магістр”
2007

УДК 329
ББК 67.99(2)07
П49

Рекомендовано до видання Вченою радою
Харківського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
протокол № 4/98 від 6 листопада 2007 р.

Автори: д.соц.н., проф. Е. А. Афонін – вступ, 1.4, 3.3, висновки;
д.держ. упр., доц. О.І. Крюков –
к. філос. н., проф. В. В. Лісничий –
к.держ.упр., доц. О.В. Радченко –
к. іст. н., доц А.В. Мартинов –
к.політ.н., доц. С. О. Топалова –
магістр держ. упр. С. М. Свєрдлікова
магістр держ. упр., Р. В. Козенко –
магістр держ. упр. І. В. Меркун –
здобувач В. М. Лещенко –
аспірант А. В. Лісничий –

Рецензенти: доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри
регіонального управління та місцевого самоврядування ХарРІ НАДУ при Президентові
України Ю.О. Куц;
доктор філософських наук, професор кафедри політології та соціології Харківського
національного педагогічного університету ім. Г.Сковороди І.Д. Денісенко;
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедрою політології та права Вінницького
національного технологічного університету В. О. Корнієнко.

П49 Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в процесі
політичної модернізації. [Моногр.] / За заг. ред. проф. Е. А. Афоніна, проф. В. В.
Лісничого, доц. О. В. Радченка – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2007. – 160 с.
– (Серія “Державне управління XXI століття”).

ISBN 978–966–390042–1

Розглянуто актуальні питання становлення політичних партій та політичної еліти в умовах
політичної модернізації суспільства. Проаналізовано роль політико-управлінської еліти та
партій у формуванні та функціонуванні партійної та політичної системи, їх вплив на державне
управління. Висвітлено теоретичні та практичні аспекти переходу України від тоталітаризму
до демократії, розкрито основні цінності сучасної демократії та їх відповідність архетипам
української політико-адміністративної еліти.

Для науковців, докторантів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів та
працівників органів місцевого самоврядування.

Табл. 8. Іл. 2. Бібліогр.: 190 назв.

УДК 329
ББК 67.99(2)07
ISBN 978–966–390042–1

© Е. А. Афонін, В. В. Лісничий,
О. В. Радченко, 2007
© ХарРІ НАДУ, 2007

ВСТУП

З першого дня своєї незалежності Україна поставила завдання переходу від тоталітаризму до демократії, що потребувало кардинальної трансформації всіх сфер суспільства, насамперед, політичної системи. Це обумовлено тим, що саме політична система складає собою «становий хребет» держави, визначає темпи і зміст перетворення усіх інших систем українського суспільства. Власне й сам початок нашої незалежності безпосередньо пов'язаний з невдалою спробою модернізувати тоталітарну радянську політичну систему, розвал якої й спричинив розпад могутньої, на перший погляд, Радянської імперії. Горбачовська перебудова та гласність відкрила дорогу різноманітним інституціям громадянського суспільства, які виявилися смертельним вірусом для тоталітарної системи і паростками нової справді демократичної.

Модернізаційне спрямування державотворення України надзвичайно актуалізувало завдання сформування громадянського суспільства, створення й розвитку різноманітних інститутів сучасної демократії, насамперед, політичних партій. Адже, як свідчить історичний досвід розвинутих демократій сучасного світу, поза діяльністю партій, їх участі у формуванні та здійсненні державної влади, повноцінне громадянське суспільство є неможливим.

Актуальність теми обумовлена потребами подальшого політичного розвитку України, що супроводжується удосконаленням правової бази функціонування політичних партій і органів державної влади, інтенсивною зміною кадрового складу державно-владних інституцій, становленням нового стилю політико-адміністративних відносин як найважливіших складових трансформаційного процесу, які повинні забезпечити перехід до нової моделі організації державної влади і її ефективність. Це неможливо без глибокого наукового осмислення специфіки діяльності політичних партій в системі державно-владних відносин.

Особливості докорінної суспільно-політичної трансформації і обумовлені ними зміни у взаємостосунках між владою і суспільством значно ускладнюють процес реалізації державної влади. Очевидною стала наявність гострих проблем, зокрема, становлення партійної системи, яка б відповідала вимогам демократичного режиму, підвищення рольового статусу політичних партій в системі державної влади, забезпечення узгодженої діяльності державно-владних інституцій. Виникає потреба у пошуку найбільш оптимальної моделі політико-адміністративних відносин на основі збалансування нормотворчого і виконавчого компонентів державної влади.

Трансформації у системі державної влади, що відбулися за роки незалежності, ще не призвели до кардинальної зміни владних механізмів, а державно-владні інституції не стали підконтрольними суспільству. Звідси – головні пріоритети державотворчого процесу: становлення органів державної влади, які б функціонували виключно

на демократичних засадах та запровадження ефективних механізмів їх діяльності, забезпечення реалізації волі народу через партійне представництво, що вимагає розширення ролі політичних партій у функціонуванні нормотворчого та виконавчого компонентів влади і впровадження ефективних механізмів інституціональної взаємодії в системі державної влади. Реалізація такої стратегії державотворення неможлива без ґрунтовного наукового аналізу суб'єктного статусу політичних партій у системі державної влади.

Внаслідок відносно незначного періоду становлення вітчизняної політичної та державно-управлінської наук та несформованості системи державно-владних відносин, яка б базувалась на механізмах партійної діяльності, з'ясування ролі політичних партій у здійсненні державної влади, незважаючи на її неухильне зростання, поки що не набуло пріоритетності. Характерним для багатьох науковців є описове дослідження політичних партій з точки зору їх ролі у громадянському суспільстві та політичній системі, а рольовий статус в органах державної влади залишається поза увагою, що перешкоджає більш глибокому розумінню сутності державно-управлінських відносин, а наслідком цього стає відсутність реального прогресу на шляху їх реформування. В той же час, реалії світової політичної модернізації переконують, що саме політичні партії стали найважливішою складовою політичного потенціалу державної влади, специфіка якої визначається особливостями розробленого партіями політичного курсу.

Партії як політичні організації є стрижнем, центральним елементом демократичної політичної системи, що побудована за принципом «громадянське суспільство — партія — держава». В демократичних моделях державотворення політичним партіям відводиться роль єдиного інституту, який інтегрує державу та громадянське суспільство, становить найважливіший механізм забезпечення чутливості держави до громадських інтересів.

Зрозуміло, що будь які демократичні моделі є більшою мірою ідеальними теоретичними конструкціями й їх не можна механічно переносити на політичну дійсність тієї чи іншої молоді держави з надією, що дана конструкція буде так само успішно працювати на новому соціальному підґрунті. Створення та розвиток нових соціальних та політичних інститутів не тільки в Україні, але й в більшості посттоталітарних держав відбувається у викривлених формах, що несуть на собі відбиток тоталітарної спадщини та тоталітарної свідомості. Однак це є історично єдиний шлях до демократії, оскільки саме через політичні партії громадянське суспільство ініціює, стверджує й представляє політичні нововведення, використовує сприятливі можливості традиційної демократії початку ХХІ-го століття для суспільного розвитку. Не випадково відомий німецький політолог К. фон Байме називав сучасні західноєвропейські політичні системи «партійними демократіями».

Сучасні політичні партії акумулюють творчий потенціал народу, об'єднують найбільш активних та свідомих громадян. Реалізуючи своє прагнення до державної влади (найголовніша функція політичної партії) партійні лідери за відповідної народної підтримки очолюють державний апарат з тим, щоб реалізувати соціальні інтереси, які представляє ця партія.

Тому державне управління є однією з найважливіших форм діяльності політичних партій. Правляча партія не тільки бере участь у розробці

політичного курсу країни і його здійсненні, впливає на висування лідерів держави і формування складу урядових установ. Разом з іншими впливовими партіями вона є «кузнецю» кадрів для законодавчих, виконавчих і судових органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

В Україні партії вже стали впливовими учасниками політичних відносин, забезпечили собі представництво в органах державної влади, проте їх діяльність виявилась далеко не відповідною принципам демократичного устрою, внаслідок чого назріла гостра необхідність чіткого унормування партійного функціонування та докорінного реформування усєї політичної системи. Всі ці реальні процеси актуалізують наукове обґрунтування державно-управлінської ролі політичних партій, пошук відповідних механізмів її реалізації, змушують звернутися до з'ясування її специфіки в різних моделях демократії.

Підвищена увага й роль політичних партій в Україні на сучасному етапі обумовлена й ходом конституційної реформи, зокрема реформи виборчої системи, яка з 2006 року набула суто пропорційного характеру. В нових умовах, коли як на центральному, так і на місцевому рівнях владу в ході виборів формують виключно політичні партії зміна функцій політичних партій має привести до подальшої трансформації партійно-політичної системи нашої країни і, таким чином, стати головним напрямом реалізації політичних перетворень, спрямованих на подальшу демократизацію держави і суспільства, послідовне здійснення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Політичні партії, як інститут формування політико-управлінських еліт, мають взяти на себе відповідальність не стільки за поточне управління державою, скільки за її стратегічний розвиток. Це вимагає інших, демократичних, моделей поведінки українських партійно-управлінських еліт.

Відомо, що в розвинених демократичних державах основною рисою партійної ментальності є толерантність – визнання права інших дотримуватися власних поглядів на політичне чи соціальне облаштування держави. Толерантність диктує й готовність, навіть бажання, партійно-управлінських еліт вирішувати всі проблеми за столом переговорів, готовність йти на поступки один одному та досягати консенсусу.

Події останніх трьох років, що характеризуються гострим політичним протистоянням, свідчать, що наші провідні політичні сили ще не є повною мірою демократичними, вони налаштовані скоріше на непримиренну боротьбу, аніж на досягнення згоди. Поки що наші партії й не стали виразниками ідеї, ідеологічної політичної програми в чітких рамках класичного демократичного спектру, де лівий фланг представляють захисники соціальної рівності, а правий – поборники лібералізму й консерватизму. В програмних положеннях українських партій здебільшого містяться принципово непоєднані положення, з одного боку, високих соціальних виплат, а з іншого – зниження податків та значну лібералізацію держави.

Дивними для європейських демократів є й наші партійні коаліції, що якимсь чином поєднують одночасно лівих і правих (ліві Соцпартія, БЮТ та права «Наша Україна»; ліві КПУ та Соцпартія й права Партія Регіонів; лівий БЮТ та правий «НУ-НС»). За всіма ознаками наші політичні партії все ще значною мірою несуть на собі відбиток тоталітарного «вождізму», коли інтегруючим політичним фактором створення та діяльності такої

партії є не ідеологічна програма, а фігура конкретного політичного лідера.

В цих умовах логічно виникає питання щодо послідовності державного курсу, а відтак і стабільності політичної системи в Україні. Як відомо, правляча коаліція партій, що контролює парламент і формує уряд, прагне реалізувати власну програму через інститути влади й механізми державного управління.

Однак в умовах стратегічних розбіжностей між синьо-білими та помаранчевими політичними таборами (євроатлантична інтеграція, двомовність, національний пантеон героїв тощо) це призводить до різкої зміни курсу державної політики на кожних з виборах, починаючи з 2004 року! Різка зміна курсу супроводжується широкою заміною «чужої» політико-управлінської еліти на «свою» (згадаймо лише понад 20 тисяч звільнених державних службовців після помаранчевої революції), суспільними потрясіннями та економічними негараздами.

Між тим, у розвинутому демократичному суспільстві система державної служби має бути деполітизована, як це й передбачається нормами чинної Конституції та концепцією реформування державної служби в Україні. Тому пошук найбільш відповідних українським реаліям шляхів трансформації нашої політичної системи, переоцінка системи суспільних цінностей, докорінна зміна політичних традицій та психології політико-управлінської еліти є нагальним завданням науковців і практиків державного управління.

Таким чином, актуальність проблем, що розкриваються в даній монографії, визначається необхідністю проведення в Україні широкомасштабної політичної реформи, спрямованої на суттєве удосконалення системи державної влади. Досягнення даної мети не можливе без активного залучення політичних партій до здійснення державної влади та підвищення їх рольового статусу у державно-владних інституціях, розробки стратегії ефективної реалізації державної влади на основі збалансування політичного і адміністративного компонентів, що базується на узагальненні теоретико-методологічних надбань зарубіжної і вітчизняної науки та соціального досвіду.

A scroll of aged parchment with a title in the center. The scroll is rectangular with rounded corners and a slightly wavy edge, suggesting it is unrolled. It has a warm, yellowish-brown color with darker brown tones at the edges, giving it an antique appearance. The text is centered and written in a bold, black, sans-serif font. The scroll is set against a plain white background.

**Розділ I.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ
АНАЛІЗ ГЕНЕЗИСУ
ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ
ТА ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ**

1.1. Методологічні засади дослідження політичних партій та партійних систем

Дослідження політичних партій в наш час є однією із найактуальніших проблем політичної філософії, соціології, юридичних наук, політології. Кожна із вказаних наук має свій специфічний аспект дослідження.

Так, в рамках політичної філософії здебільшого дискутується питання про корисність чи шкідливість партій в суспільстві і державі, про більш досконалу модель партійної системи, а партія трактується як природна форма об'єднання людей на основі певних принципів чи наявності спільної мети.

Соціологія головну увагу приділяє впливу партій на соціальну структуру суспільства, а партія розглядається як відносно стійкий структурний елемент суспільної системи, як конкретна форма політичної структуризації суспільства, фактор формування суспільної думки і засіб вираження інтересів різних соціальних груп, тобто, увага акцентується на діяльності партій у структурах громадянського суспільства.

В юридичній науці партії досліджуються з точки зору конкретного визначення цього інституту для законодавчого оформлення статусу партій, їх нормативного вираження в праві і увага, в основному, приділяється проблемі юридичної регламентації діяльності партій.

Наука "державне управління" досліджує державно-управлінську природу політичних партій, їх вплив на діяльність органів державної влади, розглядає партії як носіїв політичної стратегії та суб'єктів її реалізації, що функціонують у вищих структурах виконавчої влади. Політологія вивчає політичні партії як специфічні інститути, що забезпечують представництво соціальних інтересів, чим визначається їх місце як структури громадянського суспільства і політичної системи, акцентує увагу

на рольовому статусі партій в системі державно-владних відносин. Чинне місце партії займають у контексті дослідження інституційних аспектів політики, де зокрема з'ясовуються відносини держави, влади та суспільства в цілому.

Як видно із наведеного, кожна із названих наук досліджує відповідні сегменти особливої суб'єктності політичних партій. Разом з тим поза увагою залишається визначальна інтегративна властивість суб'єктності партій, яку можна фундаментально, всебічно дослідити з позицій науки «державне управління», здійснити комплексний аналіз державно-управлінської діяльності політичних партій, що, в свою чергу, неможливо без використання наукової бази низки суміжних наук.

Можна виділити декілька основних напрямків наукового дослідження політичних партій, що сприяють усвідомленню їх ролі у здійсненні державної влади та управління:

- Філософсько-політичне з'ясування сутності політичних партій, їх ролі та статусу у представницьких інституціях та виконавчих установах в роботах таких мислителів як Н.Макіавеллі, Ф.Бекон, Т.Гоббс, Дж.Локк, Д.Юм, Ш.Монтеск'є, Ж.-Ж.Руссо, Дж.Ст. Мілль, А.Токвіль, Й.Блунчлі, Дж.Брайс, А.Лоуелл, Дж.Медісон, В.Вільсон, М.Острогорський, Р.Міхельс, Б.Мартос, М.Драгоманов, В.Липинський, О.Рудницький, А.Левіцький, К.Мацієвич, В.Винниченко, М.Грушевський.

- Функціонування політичних партій в умовах демократії, розробка цілісної теорії партій: М. Дюверже, К. фон Байме, С. Ліпсет, С. Нойманн, Р. Макрідіс, С. Ельдерсвелд, Дж. Лалаломбара, Л. Епштейн,

- Діяльність політичних партій у структурах громадянського суспільства

та політичної системи, сучасні тенденції у їх розвитку: К. Лоусон, П. Меркл, Б. Хеннесі, У. Кротті, Ж. Бурдо, Ф. Гогель, О. Ренней, У. Кенделл, Е. Даунс, Г. Еллінек, Ж. Шарло, Ч. Вайз, А. Розенбаум, С. Бах, В. Костицький, О. Толпиго, Е. Рахімкулов, В. Мандибура, Ф. Кирилюк, А. Мацюк, М. Обушний, О. Барабаш.

- Роль політичних партій в організації виборчого процесу: М. Оферле, П. Бурдье, Дж. Сарторі, Р. Хакшорн, Ф. Ріггс, М. Вейнер, Т. Манн, Дж. Біббі, Е. Бьюелл, К. Ващенко, М. Рибачук, М. Томенко, Р. Балабан, В. Лісничий, С. Веселковський.

- Дослідження партій через систему владних відносин: А. Шардон, Дж. Гербер, Г. Кречмер, Х. Борхерт, Й. Лінк, З. Магієр, В. Бюкенфьорде, К. Штерн, Н. Ахтерберг, Л. Вайт, Б. Гурне, Г. Райт, К. Ньюкамер, Т. Синклер, Р. Макконел, К. Грин, Ф. Нортона, Р. Стіллман, Т. Шмачкова, А. Ткачук, В. Пігенко, С. Рябов, Д. Горшков, І. Хмелько, Р. Павленко, М. Примуш, С. Телешун, А. Ткачук, П. Кислий, В. Пігенко, С. Светова.

- Місце політичних партій у системі політико-адміністративних відносин: Е. Пейдж, Б. Пітерс, П. Селф, Дж. Свара, А. Робертс, Штейн, Сейр, Путнам, О. Процик.

- Становлення політичних партій та партійної системи в Україні: К. Богомаз, Є. Базовкін, В. Литвин, В. Лісничий, О. Гарань, А. Білоус, В. Якушик, Ф. Кирилюк, В. Кремень, М. Обушний, О. Радченко, В. Рубан, Н. Серьогіна, Е. Пуфлер, Слюсаренко, В. Небоженко, А. Матвієнко, М. Розумний.

Дослідження суб'єктно-рольового статусу політичних партій було б неможливим без з'ясування механізмів влади та специфіки державно-владних відносин. Суттєву роль у осмисленні цієї проблеми відіграли роботи зарубіжних і вітчизняних науковців П. Блау, Р. Даля, Дж. Френча, Д. Ронга, В. Авер'янова, І. Варзара, М. Михальченка, М. Сазонова, В. Ребкало, А. Пойченка, В. Бакуменка, В. Корженка, В. Битяка.

Сформувані концептуальні основи дослідження дозволили роботи відомих західноєвропейських та американських науковців Л. Вайта, Т. Верхейна, П. Селфа, Б. Пітерса, Д. Путнама, Б. Рокмана, П. Шміттєра, Д. Абербаха.

В сучасній науці ефективність будь-якого дослідження залежить від вибору відповідної методології, оскільки саме методологія є основним елементом будь-якої наукової праці. Вибір конкретних методів обумовлює напрямок та акценти дослідження, вибір аргументів та висновки, що безумовно відкладається на адекватності відображення наукової дійсності, теоретичному й практичному значенні роботи. Методологічну основу монографічного дослідження складають концепції вищевказаних зарубіжних і вітчизняних вчених щодо соціальної природи політичних партій, партійних систем їх структури, функцій.

Обрана методологія тісно пов'язана з поставленою метою та завданнями дослідження, які обумовлюють певний ракурс аналізу політичної думки та наукових робіт, відповідний спосіб відбору та подання матеріалу, окреслення кола досліджуваних проблем.

На сучасному етапі розвитку політології використовується увесь спектр наукових методів – від загальнонаукових до спеціальних, при цьому в основі методології дослідження політичних партій і систем лежать принципи об'єктивності, системності вивчення предмета дослідження та сукупність загальнонаукових методів, поєднання методу й системи.

Якщо метод є шляхом пізнання предмету дослідження, то система становить собою з'єднання принципів і основоположних знань в органічну доктрину, певну наукову цілісність.

Знання про предмет дослідження отримують методами аналізу і синтезу. У проведеному аналізі осмислення категорій «партія» «партійна система»,

«політична система» переходить від «цілого» до «частин», а в синтезі, – навпаки: за допомогою індукції наука від досвіду і спостереження звертається до понять, думок і висновків, від окремого, особливого до загального, а за допомогою дедукції – від загального до приватного, завжди перевіряючи одне – іншим¹. ак, вивчення особливостей становлення та розвитку окремих партій в окремих країнах призводить до визначення загальних закономірностей становлення та розвитку партій як політичного інституту демократичного суспільства.

Розуміння ж цих загальних закономірностей дає підстави для наукового аналізу особливостей конкретної партійної системи (конкретної партії) в Україні.

За своєю природою політичний процес є явищем надзвичайно динамічним. Відповідно й актори політичного процесу – партії, політичні лідери, групи впливу тощо також увесь час перебувають у динаміці. Це обумовлює для дослідника застосування емпірики, тобто описового підходу, котрий дозволяє зібрати і сконцентрувати значний масив фактичного матеріалу для висунення гіпотез і їх перевірки. Проте для зв'язку отриманих фактів у єдине ціле, для їх відповідної інтерпретації потрібні вже аналітичний системний та інші підходи.

У вивченні сутності та внутрішніх законів функціонування політичних партій і систем велику роль відіграє історико-компаративний метод, адже повноцінний аналіз сучасних теорій є неможливим без вивчення творчого спадку людства, в якому століттями накопичувалися знання щодо політичної сфери життя суспільства, держави та її інститутів. Критичний аналіз політичних партій і систем минулих часів у порівнянні з сьогоденням дає змогу відслідкувати їх позитивні й негативні якості, зв'язок між політичними ідеями минулого та

сучасним науковим знанням, шляхи подолання виникаючих протиріч та недосконалостей тощо.

Крім того, застосування порівняння дає можливість виділити спільні риси й відмінності процесу реалізації державно-управлінської суб'єктності політичних партій у розвинених демократичних країнах за існування різних моделей демократії та в країнах, політичні системи яких перебувають на етапі трансформації.

Тому історико-компаративний метод озброює дослідника політичних процесів та явищ могутніми інструментами наукового пізнання, адже політичні вчення від Платона й до наших днів можна представити як послідовну зміну дослідницьких програм.

Відтак твори класиків політичної науки становлять собою не лише джерело політичних ідей, але й методологічну школу, в котрій різні методи й засоби дослідження проходять випробовування сучасністю. Так, саме за допомогою історико-компаративного аналізу на підставі вивчення особливостей становлення політичних партій та систем у таких країнах як США та Велика Британія спочатку було здійснено класифікацію партій на масові й кадрові, а сьогодні це дає можливість для прогнозування особливостей партійної політики та способів залучення електоральної підтримки партій першого й другого типу.

Особливості вивчення політичних партій полягають у тому, що партії посідають у суспільстві своє, лише їм одним притаманне місце: з одного боку – це інститут громадянського суспільства, а з іншого – держави та державного механізму. Таким чином, дослідження партій як єдиного зв'язуючого ланцюжка між державою та громадянським суспільством неможливо без використання діалектичного методу, що концентрує увагу на взаємозв'язку

¹ Філософія політики: Короткий енцикл. словник / Авт.-упоряд.: Андрущенко В. П. Та ін. – К.: Знання України, 2002. – 670 с. – с. 29.

усіх елементів політичної системи суспільства, на залежності окремих конкретних політичних інститутів від оточуючого середовища, держави в цілому й окремого громадянина (адже «безглуздістю було б нав'язувати народу установи, до яких він не прийшов в своєму власному розвитку»². Але і уникнути цього неможливо, оскільки держава «знаходиться в світі, тим самим у сфері свавілля, випадковості і заблуджень»³).

Конституційна основа демократичної держави формалізує політично організоване суспільство як систему політичних інститутів та організацій. При цьому політичні організації розуміються в якості суб'єктів політичного процесу, а інститути – як рамки політичного процесу. Вивчення політичних організацій та інститутів у їх органічному взаємозв'язку та взаємодії в рамках неінституційного підходу є сьогодні одним з найголовніших напрямків та вважається класичним визначенням у політичній науці⁴. Проблеми організації політичного простору за допомогою інституціональних структур складають основний зміст досліджень, присвячених політичним процесам сьогодення.

Значний внесок у розвиток засад методології інституційних досліджень належить відомому французькому позитивісту Е. Дюркгейму, котрий провідне місце у соціальних процесах відводив розподілу праці та солідарності. Соціальні явища (в тому числі політичні процеси, партії та системи), за Дюркгеймом, мають сприйматися як речі, що існують незалежно від мислення та усвідомлення індивідів. Вони

мають відповідні якісні ознаки та є об'єктивною реальністю, вирішальним чином впливають на політичні процеси, оскільки матеріальна та нематеріальна перевага партії (політичної групи) над індивідом є незрівнянно більшою. Тому політичні партії та системи повинні розглядатися в ідеалі, при цьому необхідно проаналізувати їх призначення, функції, виявити казуальні зв'язки, й на підставі отриманих висновків можна виявляти та пояснювати як закономірні, так і аномальні явища, виробляти політичні прогнози⁵.

Дюркгейм виводив виникнення партій як результату розподілу політичної праці та механічної й органічної солідарності індивідів. Головний позитив партії як суспільного інституту полягає в тому, в її рамках відбувається органічне єднання частини суспільства, яке врешті решт цементує суспільно-державний устрій. Така роль партій обумовлюється тим, що, на думку соціолога, «Коллективна дійсність завжди занадто складна, щоб її міг виразити один єдиний орган - держава.

Крім того, держава дає дуже поверхневі і нестійкі відносини, щоб мати можливість проникнути в індивідуальну свідомість і внутрішнім чином соціалізувати його. От чому там, де вона складає єдине середовище, в якому люди можуть готуватися до практики сумісного життя, вони неминуче відриваються від неї, віддаляються один від одного, а разом з тим розпадається і суспільство»⁶.

Сучасний інституційний метод оперує двома моделями: homo economicus і homo sociologicus⁷. «Людина економічна» в повсякденні керується принципами інструментальної

² Гегель В. Философия права. – М.: Госполитиздат, 1990. – 680 с, с. 383

³ там же, с. 285

⁴ Категории политической науки. Под ред. Мельвиля А. Ю. – М.: МГИМО(Университет); «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – 656 с, с. 267

⁵ Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М.: Издательство «Европа», 2007, – 244 с, с. 49

⁶ там же, с. 32

⁷ Вейзе П. Homo economicus и Homo sociologicus: монстры социальных наук // Thesis. 1993. Вып. 3., с. 121

раціональності, активно перетворює навколишній світ, легко пристосовується до змін, а поведінка «людини соціологічної» обумовлена соціальними інститутами і соціальними нормами та віддає перевагу усталеним традиціям, стабільності й певній конформності.

Перший підхід, який в науці отримав назву теорії раціонального вибору (в політології його ще називають формальною політичною теорією), дає змогу широко розкрити взаємозв'язок економіки і політики.

Одним з перших розробників цієї теорії був Е. Даунс, який запропонував модель оптимальної поведінки партій в процесі виборчої кампанії, та умови, за яких партія може повернути максимальну кількість виборців. У своїх дослідженнях Даунс виходив з гіпотези, що під час виборів, громадяни керується скоріше очікуваними вигодами, тобто вкладає у політичний акт суто економічний інтерес. Г. Саймон зазначає, що раціональність як така присутня у всіх політичних теоріях, однак економічний інституціоналізм наполягає на тому, що існує абсолютно особлива форма раціональності, відмінною рисою якої є незмінність прагнення до максимізації корисності та прибутку⁸.

За таких умов політичні партії виступають як об'єкт індивідуального вибору в конкретній ситуації. Вони є продуктом людської діяльності (виникають в процесі переговорів і угод, боротьби за реалізацію особистих інтересів), тому за своєю природою є відносними, рухомими, випробовують на собі дії безлічі суперечливих сил та, водночас, є інструментом стабілізації, якщо демонструють прагнення до знаходження консенсусу, або ж інструментом дестабілізації, якщо прагнуть нехтувати інтересами

опонентів і за будь-яку ціну задовольнити власні інтереси.

Дж. Б'юкенен і Г. Таллок запропонували теорію конституційного вибору, яка в процесі аналізу політичних інститутів екстраполювала образ ринку на політичну сферу. За цією теорією можна обчислити динаміку політичних партій, показати стратегії основних акторів і сценарії можливих розвитку подій, якщо уявити політику як процес обміну, мета якого в надання тих благ, що є дефіцитними на політичному ринку. Тому практичне завдання конституційного аналізу – «допомога виборцям, контролюючим, кінець кінцем, свою соціальну систему, в їх постійному пошуку таких принципів політичної гри, які б максимальним чином сприяли їх багатоманітним інтересам»⁹.

Інституціональна теорія раціонального вибору набула поширення у зв'язку з процесами демократизації і функціонування демократії в сучасному світі, оскільки дозволяє оцінювати не тільки інституційний дизайн держави і діяльність політичних акторів, але за допомогою її методології можливий аналіз сутності інституційних структур та політичне прогнозування. Зокрема, американський політолог П. Ордушук, розглядаючи політичний дизайн демократичних держав, приходять до висновку: дія демократичної системи залежить від інституційних форм і стратегічної далекоглядності людей, оскільки, ґрунтуючись на колективних формах участі, демократія може піддаватися маніпулюванням¹⁰.

Ще Аристотель говорив про політичну сутність людини¹¹. Відтак всі процеси, що відбуваються в суспільному (отже – політичному) просторі за участю людини охоплюють все розмаїття людських прагнень та

⁸ Саймон Г.А. Рациональность как процесс и продукт мышления. // Thesis. 1993. Вып.3., с. 17

⁹ Бьюкенен Дж. Конституция экономической политики // Нобелевские лауреаты по экономике. Джеймс Бьюкенен. М., 1997. – 160 с., с. 23

¹⁰ Ордушук П. Эволюция политической теории Запада и проблемы институционального дизайна // Вопросы философии. 1994. №3. - с. 31

¹¹ Аристотель. Політика // Історія вчень про право і державу: Хрестоматія для юрид. вузів і фак. / Уклад., проф., д-р іст. наук Г. Демиденко. – 2-е вид., доп. і змін. – Х.: Легас, 2002. – С. 52 – 61

інтересів, розгортаються на багатьох рівнях та носять багатофакторний і багатовимірний характер.

Це означає, що політичний простір суспільства становить собою складну соціальну систему, дослідження якої є неможливим без використання системного методу. Особливістю системного методу є те, що за традиційного аналітичного підходу аналіз передує синтезу, в той час як за системного – синтез передує аналізу.

Таким чином системний підхід дозволяє розглянути в сукупності, що утворює нову якість, окремі елементи й політичні явища, а також характерні та виняткові випадки політичного розвитку.

Він передбачає вивчення об'єкту як єдиної системи, що складається з підсистем і, одночасно, входить в систему більш високого рівня, та надає можливість використовувати відповідні високоефективні моделі і прийоми, зокрема, для виявлення місця і ролі політичних партій в політичній системі сучасного суспільства.

За системного підходу дослідження проводиться у три етапи. На першому визначається власне система, як певна цілісність, частиною якої є досліджуваний об'єкт. В рамках проведеного дослідження такою системою є політична система суспільства, а її частиною – досліджуваним об'єктом є інститут політичних партій. На другому етапі вся увага зосереджується на поясненні характерних властивостей (якостей) політичної системи суспільства (системне ціле). На третьому етапі досліджуються особливості поведінки або властивостей політичних партій (як досліджуваного об'єкту) з погляду його функцій в цьому цілому. Отже, інститут політичних партій має розглядатися не взагалі, а конкретно через призму його місця і ролі в політичній системі, що динамічно змінюється.

Як відомо, існують два основні типи

систем: закриті і відкриті. Закрита система має жорстко фіксовані межі, її дії відносно незалежні від середовища, що оточує систему. Напротивагу їй відкрита система характеризується активною взаємодією із зовнішнім середовищем. такі системи для збереження свого функціонування мають гнучку здатність адаптуватися до змін в зовнішньому середовищі. Вважається, що демократична політична система володіє такою здатністю в найвищому ступені¹².

Згідно з визначенням Д. Істона, політична система є сукупністю тих взаємодій, за допомогою яких певні суспільні цінності авторитарним способом привносяться в суспільство¹³. Дослідник запропонував власну модель системного дослідження, що дозволяє адекватно аналізувати політичний процес, оскільки містить опис ролей структур держави і громадянського суспільства з підтримки безперервного функціонування політичної системи та задоволення потреб людей. Д. Істон наголошує на тому, що політична система – це не простий процес взаємодії її елементів, а динамічна субстанція, що постійно змінюється, діє, й не тільки здійснює розподіл ресурсів, але робить це легітимно та з метою задоволення потреб населення. Ця модель дозволяє прослідкувати процеси партійного функціонування та розвитку як певну послідовність політичних дій і подій, а також проаналізувати процес реалізації цілей політичних суб'єктів в політичній сфері.

Відповідно до моделі політичної системи Д. Істона політична, соціальна та економічна активність мас (реальна чи потенційна) примушує еліту зважати на вимоги суспільства та шукати громадської підтримки, під якою мається на увазі лояльність членів суспільства до політичної системи і служить для забезпечення її життєдіяльності.

¹² Принципы системного подхода в прикладных исследованиях [Электронный ресурс].– <http://www.my-thesis.chat.ru/1meth.htm>

¹³ Easton David. A Framework for Political Analysis. – Chicago: Univ. Press, 1965. – 150 p, c. 34

Відомий американський соціолог, один із засновників системного підходу, Т. Парсонс визначає «підтримку» як політичний кредит довіри та механізм рекрутування політичних еліт: «Коли виборна посада є доповненням до громадянства, а держава диференційована від соціетального суспільства, то члени такого суспільства стають електоратом. Через виборче право вони є вищим джерелом офіційної влади в межах, закріплених у конституції, та кінцевим отримувачем благ від внеску держави у функціонування суспільства. Виборна посада, таким чином, являє собою серцевину лідерської функції. На рівні великих спільнот мобілізація підтримки як для обрання, так і для прийняття рішень здійснюється через політичні партії»¹⁴.

Системний підхід дозволяє виокремити особливу роль політичних партій у забезпеченні стабільності політичної системи, оскільки партії, як інститути громадянського суспільства, беруть участь в політичному процесі практично на всіх етапах – вони формулюють «вимоги» і здійснюють «підтримку», а також є провідниками «зворотного зв'язку».

Це обумовлено тим, що політичні партії відображають загальногрупові інтереси і цілі різноманітних (соціальних, національних, конфесійних і ін.) верств населення, їх ідеали і цінності і, тим самим, реалізують право людини на політичну асоціацію з іншими громадянами. Партії виступають ефективним механізмом агрегації та артикуляції інтересів громадян, що висувують свої групові вимоги до держави і одночасно отримують від неї звернення за підтримкою в рішенні тих або інших політичних проблем.

Партії – це інституційні сили, що через участь і в ухваленні політичних рішень носять ознаки державних, та водночас через мобілізацію громадян набувають ознак суспільно-

самоврядних. Саме ця подвійна природа партій дозволяє їм служити сполучною ланкою між державою і громадянським суспільством, створювати прямі і зворотні зв'язки в політичній системі, забезпечуючи тим самим її гнучкість та міцність

Оскільки політика та суспільство є похідними від дій людини, той вивчення проблем організації політичного простору неможливе без урахування причин і закономірностей поведінки індивідів, суспільних архетипів та значного впливу людського фактору на структурування та функціонування політичних партій і систем.

Політичні установи виконують волю своїх керманичів, за умови зміни політичного лідера, вона нерідко трансформують свою діяльність. Державні інститути функціонують не стільки за інституційними приписами й нормами права та регламенту, скільки за неписаними звичасьними порядками, характерними для політичної й організаційної культури сукупності державних службовців країни (лише в ідеалі ці дві складові – інституційна та поведінкова – повністю співпадають).

Це обумовлює застосування біхевіористичного методу наукового пізнання, вперше детально розроблений відомим німецьким дослідником М. Вебером, котрий акцентував свою увагу на мотивах та засадах поведінки політичного індивіда. На його думку, партії та інші політичні інститути й організації мають сенс лише тією мірою, якою вони є значимими для індивідів.

«У такому ж ступені як від раціональної техніки і раціонального права, – зазначав М. Вебер – економічний раціоналізм залежить від здібності і схильності людей до певних видів практико-раціональної життєвої поведінки. Там, де певні психологічні чинники служать цьому перепонами, розвиток господарсько-раціональної життєвої поведінки так само натрапляє на серйозну протидію. У минулому

¹⁴Парсонс Т. О Система современных обществ. / Пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева. Под ред. М. С. Ковалевой. – М.: Аспект-пресс, 1998. – 270 с., с. 136

підставами, що формують життєву поведінку, всюди виступали магичні і релігійні ідеї та похідні від них етичні уявлення щодо обов'язку»¹⁵. Він вивчав політичну реальність за допомогою конструювання ідеального типу як важливого теоретико-методологічного принципу. Партії (разом з державою та іншими політичними інститутами) за М. Вебером є вищим елементом раціоналізації суспільства, формування та функціонування партій є раціонально впорядкована частина союзних дій людей задля досягнення власних інтересів.

Принципова відмінність партій від державних інститутів полягає, за М. Вебером, у тому, що держава та її інститути пов'язані з силовими діями, носять частково примусовий характер, в той час як партії завжди спираються на згоду й їх формування та функціонування визначається традиціями та звичаями політичної культури суспільства.

Усвідомлення політичних партій та систем не як застиглого правового феномену, а як раціональної спілки індивідів, дозволило М. Веберу відійти від формально-юридичного аналізу партій та сконцентруватися на поведінці конкретних політичних груп і діячів, що визріло у класичну теорію бюрократії та цілу родину теорій еліти (В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельса).

Роль творчого спадку М. Вебера яскраво визначив Р. Чилкот, зазначивши, що «конструювання ідеального типу стало тим засобом, що недвозначно пов'язує історичні події з реальними причинами»¹⁶.

Біхевіористичний підхід набув особливої злободенності в період посттоталітарної розбудови «нових» демократій, в тому числі й української. Зокрема, на передній план вплинула проблема переродження демократичного політичного режиму

на авторитарний, коли основна небезпека походить від впливових груп та політичних партій. Сьогодні міф про можливість впливу більшості громадян на прийняття державно управлінських рішень розвінчаний не тільки на сторінках політико-філософських праць, але й знайшов велику кількість спростувань в практичній політиці, обумовивши тим самим необхідність вивчення соціальних поведінкових аспектів формальної структури влади.

З другої половини ХХ століття широкого розповсюдження набуває наукова методологія політичного моделювання та класифікації політичних систем Р. Алмонда й С. Верби. Переймаючись проблемами відповідності політичних ідеалів тим державним формам, в яких вони втілені, Алмонд і Верба визначають основою політичної організації суспільства тип політичної культури та відповідне їй розділення політичних ролей. За класичною типологією Р. Алмонда¹⁷, можна говорити про чотири типи політичних систем:

Англо-американська політична система характеризується високим ступенем розділення політичних ролей між учасниками політичної діяльності і однорідною політичною культурою. Це обумовлює існування кадрових політичних партій та яскраво вираженої двопартійної партійної системи, відсутність гострих партійно-ідеологічних протистоянь та стійку політичну стабільність.

Континентально-європейська політична система значною мірою відрізняється неоднорідною політичною культурою, що обумовлює розподіл політичних ролей не в масштабах всього суспільства, а усередині груп, партій, класів. Це призводить до інституювання масових політичних партій, багатопартійних систем,

¹⁵ Вебер М. Политика как призвание и профессия // Избранные произведения: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. – с. 55-56

¹⁶ Чилкот Рональд Х. Теории сравнительной политологии. В поисках парадигмы /Пер.с англ. – М.: ИНФРА-М, Издательство «Весь мир», 2001. – 560 с, с. 132

¹⁷ Almond G.A., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. – Newbury Park, Calif.: Sage Publications (Princeton University Press), 1963 (с 1989). - 379 p

коаліційних засад парламентської діяльності, перманентних політичних криз та гострих політичних дискусій. Континентально-європейська політична система є менш стабільною у політичному плані від англо-американської, однак вона значно сильніше реалізує принципи представництва та демократії.

Патріархальні або доіндустріальні політичні системи із змішаною патріархально-підданською політичною культурою засновані на племінних, кланових, родових цінностях, компроміс між якими маловірогідний. В таких системах політична інтеграція суспільства досягається насильницькими заходами, розподіл ролей мінімальний, влада зосереджена в руках вузького кола осіб.

Це обумовлює функціонування формально усезагальних партій та партій харизматичних лідерів досить часто антагоністичного характеру, що призводить до високого рівня інституційної й політичної нестабільності, державних переворотів і докорінних змін державного курсу. В таких умовах партії виступають радше як політичний інструмент клієнтельного характеру для обслуговування інтересів окремих вождів, аніж як демократичний механізм реалізації суспільно-групових інтересів.

Нарешті, тоталітарні політичні системи характеризуються моноідеологізмом, державним визнанням пріоритету класових, національних або релігійних цінностей, граничною концентрацією влади в руках правлячої партії або групи осіб.

Це обумовлює існування чистої однопартійності або партійної гегемонії (формальної однопартійності, коли існує реальна правляча партія-гегемон і кілька формальних партій-сателітів). У такому суспільстві влада постійно і тотально контролює всі прояви суспільного і індивідуального

життя, партійний апарат зливається з державним, а демократія має дозвільний характер і обмежується лише внутрішньопартійними дискусіями тактичного, але не стратегічного характеру.

Незважаючи на те, що модель Р. Алмонда дещо спрощує політичний процес до його лінійного і дискретного розгортання, тобто описує пряму залежність функції (тип партійної системи) від аргументу (тип політичної системи), залишаючи поза увагою динаміку політичного процесу, вона представляє велику цінність для транзитивних суспільств.

Це обумовлено вимогами конституційної інженерії держав, що прагнуть розбудувати демократичні суспільства. Фіксує існуючий стан політичної системи та обираючи державотворчою стратегією той чи інший «ідеальний» тип, транзитивні держави мають змогу закріпити в своїх конституціях всі необхідні чітко окреслені формальні вимоги сучасної демократії й зосередити увагу на наповненні утворених демократичних форм демократичним змістом політичного процесу.

Нарешті принциповим для дослідження сутності партій та особливостей партійної діяльності є метод формалізації, коли дослідження політичних партій відбувається шляхом перекладу їх якісних характеристик у певну знакову форму¹⁸. Оскільки партії створюються для спільного (солідарного) відстоювання певних інтересів їх членів (засновників), важливим є виокремлення та класифікація (формалізація) таких інтересів. У найбільш узагальненому вигляді інтереси індивідів класифікують на політичні та економічні. Саме за поглядами на шляхи розподілу національних ресурсів країни (реалізація економічних інтересів) та характеристиками політичного курсу (реалізація політичних інтересів)

¹⁸ Теорія і практика політичного аналізу: Навч. посіб./ За заг. ред. О. Л. Валевського, В. А. Ребкала. – К.: Міленіум, 2003, – 228 с., с. 139

й відбувається класичний розподіл партій на правий та лівий фланги політичного спектру держави.

Оскільки політичний курс і економічна лінія є функціями багатьох чинників, метод формалізації дозволяє класифікувати місце кожної окремої політичної партії за політичним спектром. За визначенням А. Дугіна чинниками, що формують лівий політичний курс, є: індивідуалізм, прогресизм, егалітаризм (правова рівність всіх громадян), інтернаціоналізм, сцієнтизм (провідна роль науки при виборі способу організації соціального життя), еволюціонізм, атеїзм, дух просвіти тощо. Правий політичний курс формують консерватизм, патріотизм, національна ідея, державність, правова відповідальність, історичність.

Ліва економічна лінія відстоює рух до соціалізму (контролю над розподілом), рівному розподіл результатів праці, обмеження приватної власності, соціальну орієнтацію (збільшення соціальних витрат за рахунок збільшення податків). І, нарешті, радикальний лібералізм, фрітрейдерство (зведення до мінімуму втручання держави в торгівлю і економіку), апологія вільного ринку з мінімізацією податків за рахунок мінімізації соціальних програм – утворюють праву економічну лінію¹⁹.

Метод формалізації дозволяє відокремити дійсно демократичні держави від держав з дефектною демократією (термін Меркеля та Круасана²⁰). Наприклад, Конституція (як юридична модель політичної системи держави) має ґрунтуватися на певній соціально-філософській доктрині, але в реальній політичній практиці трапляється так, що доктрина ґрунтується на одному поєднанні політичного курсу і економічної лінії, сама конституція – на іншому, а поточна конфігурація політичної системи – взагалі на третьому.

Так було в СРСР, де Конституція проголошувала соціалістичний лад (лівий політичний курс та ліву економічну лінію), однак політична система суспільства була соціально-консервативною (правий політичний курс і ліва економічна лінія та принцип неподільності національного суверенітету).

Так трапилося й в Україні після помаранчевої революції, коли в лавах демократичної коаліції Віктор Ющенко декларував і відстоював класичну ліберально-демократичну національно-державну концепцію (що базується на принципі подільності національного суверенітету й політично та економічно позиціонуються як праві), а гасла та управлінська практика Юлії Тимошенко базувалися на сильній соціальній політиці та активному втручання держави в економічні й соціальні процеси (так зване ручне управління державою, що є ознаками лівого політичного курсу й лівої економічної лінії). А з приходом до влади антикризової коаліції на додачу склалася й ситуація, за якої уряд проводить жорстку праву економічну лінію у поєднанні з лівим політичним курсом (програмні принципи соціалістів та комуністів).

Політична теорія попереджає, що таке еkleктичне поєднання протилежних за змістом, світоглядом, ідеологією та механізмами реалізації структурних елементів державної політики є не просто «дефектним», воно є джерелом нестабільності через те, що протягом тривалого часу інституалізація суб'єктів політики (політичний курс) не відповідає функціональним потребам соціальної системи (економічна лінія) Це призводить до нестабільності політичної системи, перманентних політичних криз, що й можна спостерігати в сучасному українському політичному житті.

Дослідження партій у державно-управлінському контексті має досить

¹⁹ Дугин А. Мировоззренческий код // Евразийское вторжение. – 1998. - № 30. – с. 6

²⁰ Меркель В., Круасан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях // Полис. – 2002. – №1. – С.6 – 17; №2. – С.8-16.

тривалу історію і певні традиції, але, в Україні аналіз функціонування партій в органах державної законодавчої і виконавчої влади тривалий час не відносився до розряду першочергових науково-теоретичних завдань.

Очевидно, є декілька причин такого стану речей. По-перше, політичні партії традиційно характеризувались як соціально-політичний інститут, що виконує відповідні функції у сфері громадянського суспільства та політичній системі, і в перше десятиліття становлення політичної науки в нашій державі за основу було взято саме такий аспект дослідження партій. До того ж, період становлення вітчизняної політичної науки фактично співпав із початковим етапом формування багатопартійності в Україні, коли партії функціонували переважно на рівні соціуму і ще не мали доступу до здійснення державної влади. Таким чином, державно-владна діяльність партій залишалась поза увагою через відсутність національної бази для її дослідження.

На початкових етапах становлення держави, коли відбувалося формування органів державної влади, головна увага приділялась принципам організації владних інституцій, розробці правових норм їх влаштування, а партії ще не розглядались у якості суб'єктів державно-владних відносин. Це тривало до 1997 р., до прийняття нового виборчого законодавства, що перетворило політичні партії у активних суб'єктів виборчого процесу, дало могутній поштовх для подальшого їх визнання як суб'єктів державної влади. Вже після виборів 1998 р. партії фактично набули державно-владної суб'єктності, суттєвим проявом якої стало не тільки партійне представництво у парламенті, але і певний вплив на формування уряду і затвердження програми його діяльності, що мало місце за уряду В. Ющенка.

По-друге, у світових дослідженнях функціонування державної влади

тривалий час існувало розмежування державної політики і управління державою, при цьому політика пов'язувалась із функціонуванням парламенту, а управління державою – із діяльністю уряду та державної адміністрації, управлінського апарату, що розглядались як нейтральні стосовно і правлячих і опозиційних партій. Такий підхід був закладений В. Вільсоном і, певним чином, порушував цілісність аналізу державно-владних відносин, не визначав належного місця дослідженням політичних партій в контексті реалізації законодавчої і виконавчої влади.

Партії розглядались здебільшого з точки зору впливу на процес прийняття політичних рішень в рамках парламенту, а не їх реалізації через систему виконавчої влади, оскільки виконавча влада розглядалась як “система органів і установ, призначених здійснювати рішення політичної влади”²¹.

Цілком очевидно, що даний підхід гальмував розвиток цілісних концепцій, які б адекватно відображали функціонування політичних партій на рівні вищих органів державної влади – законодавчої і виконавчої. Для початкового етапу дослідження партійної тематики в Україні це розмежування також було характерним, і лише в останні кілька років, внаслідок того, що політичні реалії продемонстрували тупіковий шлях, неможливість подальшого політичного розвитку країни в умовах штучного розмежування політичної і адміністративної складової державної влади, очевидною стала необхідність наукового осмислення ролі політичних партій у системі державно-владних відносин.

Таким чином, вихідним пунктом даного дослідження можна вважати точку зору, висловлену у роботі “Адміністративна влада” А. Шардоном, що держава функціонує завдяки взаємодії двох влад – політичної, представлені парламентом, і

²¹ Гурне Б. Державне управління \ пер. з франц. В. Шовкуна. – К. Основи, 1993. – 165 с., С. 3.

адміністративної, представленої виконавчими установами, що розглядається як інструмент, що дозволяє втілювати рішення політичної влади, яка первинна.

На думку автора, саме таке розуміння взаємозв'язку нормотворчого і виконавчого компонентів закладає підґрунтя для цілісного дослідження рольового статусу політичних партій у системі державно-владних відносин, бо в реальному житті дві гілки влади, впливаючи одна на одну, обумовлюють поєднання політичної і адміністративної підсистем, внаслідок чого державна політика і управління державою утворюють складне сплетіння, у центрі якого – політичні партії.

Це вказує також на необхідність дослідження політичних партій з точки зору їх ролі у забезпеченні взаємодії політичної та адміністративної підсистем²². Отже, твердження В Вільсона про розмежування розробки політики і її реалізації через виконавчу діяльність, знаходження останньої поза політикою²³ сьогодні слід не тільки піддавати сумніву, але і цілком обґрунтовано можна заперечувати.

Цілком справедливо, що діяльність органів державної влади має тісний зв'язок із інтересами певних соціальних груп, приватних осіб, а тому її зміст охоплює галузі політики, управління, економіки та бізнесу, і навіть, соціології та психології²⁴, тому і партії мають вивчатися не лише з точки зору виконання ними конкретних політичних чи державно-владних функцій, але і з урахуванням їх впливу у зазначених галузях, оскільки він є визначальним для моделювання державної політики і виконавчої діяльності. Виміри дослідження мають охоплювати політичне, адміністративне та соціальне середовище, оскільки

політика, державна влада повинні співвідноситись із цілями суспільства.

Таким чином, актуальність дослідження політичних партій в державно-владному контексті зумовлена: по-перше, специфікою формування і функціонування державної влади, визначальним характером впливу органів державної законодавчої влади на діяльність виконавчих інституцій усіх рівнів; по-друге, виключною місією політичних партій у формуванні вищих органів законодавчої і виконавчої влади, визначенні політичного курсу країни, який впроваджуватиметься органами державного управління; по-третє, постійно зростаючим прагненням партій не тільки до завоювання політичної влади у вищих представницьких інституціях, а і до діяльності у виконавчих структурах, що є їх суттєвою ознакою; по-четверте, подальшими тенденціями розвитку партій, суть яких у постійному зміщенні акцентів у діяльності партій із сфери суспільної у систему державно-владних відносин.

Державна влада включає, як головні, два компоненти - нормотворчий і виконавчий²⁵, що реалізуються через діяльність органів державної влади – законодавчої і виконавчої. Існуючі між ними взаємозв'язки і взаємозалежності визначаються специфікою конкретних форм демократичного правління і зумовлюють особливості функціонування політичних партій в системі органів державної влади. Однак реалії нашого часу демонструють, що за існування будь-якої форми правління грані між розробкою державної політики і її виконанням стають все більш розмитими, отже, й політичні та управлінські функції, виконувані політичними партіями, не піддаються чіткому розмежуванню.

²² Goodnow, J.F. *Politics and Administration: A Study in Government*, New York: Russell Russell. 1980. –382 p., p. 3-4

²³ Wilson W. *Congressional Government*. Boston. 1956. -2003 p., p. 10

²⁴ Райт Г. Розподіл управлінських функцій між центральною та місцевою владою. - К.: Інститут Державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1997. - 23 с., с. 9 –10.

²⁵ Солових В. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління. *Влада в системі суб'єктно-об'єктних управлінських відносин в державі.* - 165 с., с. 43

Сучасні дослідники, надаючи докази тісного переплетення нормотворчого і виконавчого компонентів державної влади, акцентують увагу на тому, що органи державної влади - і законодавчої, і виконавчої, функціонують у політичному середовищі під впливом суперечливих факторів, передусім партійної конкуренції і домінування певних політичних сил. Щоб зберегти свої позиції, парламент і уряд повинні сприймати і адекватно реагувати на вимоги конкурентного середовища, впроваджувати політичний курс певної партії і сприяти забезпеченню її підтримки.

Є також очевидним, що державні керівники призначаються не тільки із огляду на професійну підготовку, але і з урахуванням вимог парламенту щодо гарантування певного політичного порядку, тобто, із політичних міркувань. Вони мають шукати політичних союзників і враховувати їхні позиції і політичні інтереси при прийнятті управлінських рішень, і при цьому частіше керуються не стільки прагненнями їх технічної оптимальності, скільки намаганням знайти рівновагу між протилежними політичними силами і зробити ці рішення політично прийнятними²⁶.

У більшості країн прем'єр-міністр та урядовці є особами із "подвійним обличчям", оскільки вони водночас представляють певні політичні партії, є провідниками їх інтересів, виступають як носії виконавчо-адміністративних функцій. Вони не тільки виконавці законів, а і суб'єкти законодавчої ініціативи, завдяки чому впливають на процес прийняття політичних рішень. Таким чином, міністерські кабінети стають "перехрестям впливів", інституціями розробки і прийняття політичних рішень.

Як бачимо, увага акцентується

на різноманітних проявах все більш тісного зближення нормотворчого і виконавчого компонентів влади, суть якого у тому, що і законодавчі, і виконавчі установи спрямовують свої зусилля на задоволення політично визначених потреб²⁷, а виконавча влада функціонує під прямим законодавчим впливом і наглядом. В той же час, вищі керівники урядових інституцій виконують ряд представницьких функцій²⁸.

Представницька діяльність урядовців стає все більш багатогранною, включає співпрацю із партійними фракціями парламенту, комісіями і комітетами, політичними партіями та іншими організаціями, громадськістю²⁹. Політичні партії, представницькі та виконавчі органи передусім орієнтуються на виборців, намагаються забезпечити позитивну реакцію електорату на здійснювані кроки в обмін на врахування його позицій при прийнятті рішень державного рівня³⁰.

Уряді країн, де службовим особам не заборонено брати участь у політичній діяльності, урядовці відіграють значну роль у функціонуванні політичних партій, виконують депутатські обов'язки у представницьких органах різних рівнів, і природно, що партійні уподобання накладають відбиток на їх виконавчу діяльність.

Піднімаючись на вищі щаблі службової ієрархії, урядовці прагнуть заручитись підтримкою партій і партійних фракцій, а відтак, репрезентують їх інтереси у структурах виконавчої влади, що, в свою чергу, призводить до зростання впливу партій на виконавчі інституції. В той же час, уряд та державні адміністрації усіх рівнів діють відповідно до намірів правлячої партійної більшості. Лідери парламентських фракцій також

²⁶ Гурне Б. Державне управління \ пер. з франц. В. Шовкуна. - К. Основи, 1993. - 165 с, с. 127

²⁷ Райт Г. Розподіл управлінських функцій між центральною та місцевою владою. - К.: Інститут Державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1997. - 23 с, с. 48.

²⁸ Rehfuss John. The Job of the Public Manager. Chicago. 1989. - p. 5-6

²⁹ Allison G. "Public and Private Management: Are They Fundamentally Alike in All Unimportant Respects?" in Public Administration: Concepts and Cases. Boston. 1992. - 347 p, p. 283-286

³⁰ Berkley G. The Craft of Public Administration. Boston. 1975. -349 p, p. 410 - 412

підтримують безпосередні контакти із виконавчо-адміністративними службами, які, в свою чергу, виконують ряд обов'язків, безпосередньо пов'язаних із реалізацією політики. У ряді країн ЄС, передусім у ФРН, звичною є ситуація, коли представники виконавчих інституцій стають депутатами парламенту, а депутати обіймають міністерські посади³¹. Таким чином, саме партії здійснюють визначальний вплив на законотворчу і виконавчу діяльність, що дає підстави для розгляду їх як суб'єктів державно-владних відносин.

Все частіше фахівці обгрунтовують і думку про те, що персональний склад урядових інституцій повинен відображати соціальну структуру суспільства, тобто, виконавча влада також повинна бути представницькою³², а у США навіть розробляються урядові програми, мета яких – забезпечення представництва різних соціальних груп у державній службі. Саме такий підхід, набуваючи все більшого поширення, стає важливим аргументом на користь дослідження партій у якості суб'єктів державної влади, що забезпечують взаємозв'язок її компонентів.

Надумку авторів, найбільш адекватно відображає характер взаємозв'язку між двома компонентами державної влади М. Дюверже, який, аналізуючи існуючі політичні реалії та уточнюючи поняття законодавчої і виконавчої влади, зазначає, що: "...різниця між законодавчою і виконавчою владою не має значення, бо у ряді випадків лідер партії парламентської більшості володіє тією і іншою, оскільки керує урядом і контролює цю більшість. Тому, говорити, що ці влади розмежовані – фікція, а справжній поділ влад має місце між урядом і опозицією"³³.

Існування тісного взаємозв'язку між розробкою та реалізацією державної політики обумовлює і ступінь взаємозалежності нормотворчого і

виконавчого компонентів державної влади та впливу політичних партій на їх функціонування. Головним є визнання того, що ці сфери не можуть існувати обособлено, що виконавчо-управлінська діяльність у державі здійснюється під впливом ряду політичних факторів, а процес прийняття політичних рішень не може відбуватись без участі виконавчих установ. Функції уряду не зводяться тільки до виконання законів, а вбирають і законодавчі функції, які, в свою чергу, вже не ототожнюються лише з діяльністю парламенту.

Отже, за будь-якої форми правління найважливішими інституціями державної влади є парламент і уряд. Специфіка функціонування державної влади полягає у тому, що парламент формується на основі схвалення виборцями конкретної політичної стратегії однієї чи кількох партій і надалі, розробляє на основі цієї стратегії відповідну нормативну базу та визначає шляхи її втілення, здійснює безпосередній політичний контроль за реалізацією наміченого курсу. Внаслідок цього політичні партії стають визначальними суб'єктами системи державної влади, від яких залежить функціонування найвищих державних інституцій.

Можна виділити головні механізми забезпечення взаємозв'язку між нормотворчим і виконавчим компонентами: структурний і функціональний.

За існування першого виконавча влада формується і очолюється більшістю законодавчого органу, завдяки чому встановлюється більш стійка рівновага між двома компонентами влади та домінування в них одних і тих же політичних сил, урівноваженість інтересів.

Другий передбачає автономне формування обох компонентів, чітке розмежування їх повноважень,

³¹ Peters B. The Politics of Bureaucracy, Third Edition, N.Y.: Longman. 1989.-468 p

³² Adie, Robert F. And Paul G. Canadian Public Administration: Problematical. Perspectives. Ontario: Prentice – Hall. Canada. 1982. –409 p, p. 206

³³ Шаповал В.М. Зарубіжний парламентаризм. - К.: Основи, 1993. - 143 с, с. 83.

наслідком чого стає відмінність політичного складу та значно складніша процедура узгодження інтересів.

Характер взаємозв'язку між зазначеними компонентами державної влади визначає і тип політико-адміністративних відносин у державі, про що мова йтиме у другому розділі.

Відмінності змісту державної влади визначають і специфіку її суб'єктів. Оскільки державна влада є "...інституційним вираженням загальної спільної волі, інтегруючого і узгоджуючого начала, що скріплює суперечливі фрагменти соціуму у сталу цілісність"³⁴, то її суб'єктом слід вважати все суспільство. Однак, ця суб'єктність не може бути реалізованою без відповідних політичних організацій, передусім партій.

На думку авторів, головними передумовами набуття ними державно-владної суб'єктності, з одного боку, є неоднорідність суспільства, об'єднання його частин на основі певних ідей і цінностей у політичні організації, партії, які згодом прагнуть забезпечити собі доступ до державної влади, а з іншого – неможливість функціонування державної влади, її авторитету без відповідної об'єднуючої основи, ідеології, яку поділяє більшість суспільства.

Ті політичні партії, які змогли переконати суспільство у відповідності своїх ідей і намірів його інтересам і завдяки цьому перемогли у боротьбі за державну владу стають її суб'єктами, а тривалість збереження суб'єктності залежить від здатності партії вийти за межі корпоративних партійних інтересів, підпорядкувати свою діяльність загальним потребам.

Основою для розробки політичного курсу і його реалізації є потреби та інтереси громадян, соціальних груп. Отже, реалізація влади може бути ефективною лише у тому випадку, коли з'являється відповідний суспільний

запит: приватні інтереси і цілі трансформуються у соціально значущі, які згодом набувають характеру публічних інтересів і публічної мети діяльності.

У процесі трансформації з'являється відповідний суб'єкт політичної влади – партія, яка здатна реалізовувати дані інтереси, але лише за умови підтримки її програми на виборах більшою частиною суспільства, що забезпечує їй право на прийняття політичних рішень і їх реалізацію.

Отже, державна влада функціонує завдяки тісному взаємозв'язку нормотворчого і виконавчого компонентів, що реалізується через діяльність законодавчої і виконавчої гілок влади.

Незалежно від конкретної форми правління, правової бази функціонування вищих органів державної влади стійкою є тенденція до подальшого зростання взаємного впливу двох компонентів влади, що проявляється у спільній розробці важливих державних рішень представниками законодавчої і виконавчої влади, чи, принаймні, узгодженні позицій, подвійному представництві у системі державної влади, характерному для парламентського правління, у спільній політичній відповідальності, що реалізується через конкретні механізми.

Саме такий характер взаємозв'язку між двома компонентами державної влади та неможливість суспільства реалізувати державно-владну суб'єктність без об'єднуючої ідеї та відповідних політичних інститутів зумовлює подальше зростання впливу політичних партій на функціонування державної влади, підвищення їх рольового статусу у вищих представницьких та виконавчих установах, що є визначальним для їх визнання у якості суб'єктів державної влади інституціонального рівня.

³⁴ Рябов С.Г. Політологічна теорія держави. - К.: Тандем, 1996. - 240 с, с. 19

1.2. Інституціональні передумови та специфіка участі політичних партій у державно-управлінській діяльності

Для розуміння сутності політичних партій як суб'єктів державної влади і управління слід звернутися і до з'ясування їх специфіки та інституціональних особливостей, оскільки у самій природі політичних партій закладені передумови їх державно-владної суб'єктності.

Партії – це складні, специфічні інститути, відмінні від інших політичних інститутів передусім тому, що їх діяльність розповсюджується на три взаємопов'язані системи – соціальну, політичну та адміністративну.

Із часу свого виникнення вони намагались охопити політичну і соціальну сфери, прагнули, передусім, здійснювати вплив на державну політику, а для цього шукали підтримки тих чи інших соціальних груп, виражаючи їх інтереси. Трансформація соціальних інтересів у політичну волю та перемога на виборах відкривали шлях до реалізації політичної влади, партії ставали визначальними суб'єктами державної політики. Ефективне впровадження політичного курсу, обраного партією, вимагало відповідної організації управління державою, перш за все призначення уряду, який, реалізуючи визначений курс, змушений реагувати на нові вимоги суспільства.

Отже, отримання влади виступало легітимним засобом доступу до здійснення законотворчої діяльності у парламенті та адміністративної діяльності у структурах виконавчої влади, діяльність партій вже поширювалась на сфери державної політики і державного управління.

Дослідження ролі статусу політичних партій у системі вищих органів державної влади обумовлює потребу визначення

сутності політичних партій та аналізу даного поняття, що має не тільки теоретичне, але і яскраво виражене практичне значення. Представники різних політологічних шкіл, формулюючи визначення політичної партії, розкриваючи її найсуттєвіші ознаки акцентували увагу на тих чи інших проявах державно-владної суб'єктності. Саме від наявності у певної партії цих ознак, ступеня їх вираженості, залежить її правовий статус, роль у житті суспільства, функціональне становище у системі державної влади.

Складність та багатоаспектність даного феномена є причиною надто відмінного розуміння науковцями сутності, змісту, соціального призначення і функцій політичних партій, існування цілого ряду підходів і значної кількості визначень політичної партії.

У якості основи для формулювання поняття “партія” виступають ряд критеріїв і ознак, зокрема Н. Макіавеллі, Г. Моска, В. Парето, М. Вебер та ін. виводять дане поняття із розуміння ними політики і політичного, а інші – Д. Юм, Р. Міхельс, М. Дюверже – шукають пояснення в загальному принципі партійності. Багатьма сучасними науковцями відстоюється думка про те, що “партія є частиною, співвідсною з цілим, яка може функціонувати тільки в системі паралельно діючих партій”³⁵, чим, по суті, виключається можливість називати партією єдинопартійну в політичній системі організацію. Таким чином, розробляється концепція “конкурентності партій”³⁶, прибічники якої вказують на відсутність головних конструюючих принципів монопартій, що є основою для заперечення їх “партійної природи”.

³⁵ Ranney A. The Concept of party // Political Research and political Theory. Cambridge. 1968.- p.11

³⁶ Stein, H Public administration and Policy Development, Harcourt, Brace and Co. 1952. - p. 19.

Наукове формулювання поняття “політична партія” пройшло тривалий еволюційний етап. Сьогодні існують різноманітні підходи до визначення партій, в рамках яких можна виділити наступні напрямки:

Абстрактні формулювання, які були переважаючими в період Нового Часу, коли партії ще не здійснювали визначального впливу на реалізацію державної влади, але теоретики вже відмічали як головну ознаку партій їх орієнтацію на здійснення державної влади. Прибічники такого підходу – Т. Гоббс, Д. Юм, Е. Берк, Ж.-Ж. Руссо визначали партії як “державу в державі”, “посередника між державою і суспільством”, що реалізує владні функції відповідних представницьких інститутів. По-різному оцінюючи наслідки політичної діяльності партій та їх функціонування на рівні державної влади, не аналізуючи конкретних форм їхньої участі у процесі здійснення влади в суспільстві, мислителі згоджувались із тим, що влада у державі стає все більш залежною від особливостей функціонування політичних партій.

Загальні визначення. Французький теоретик Ж. Бюрдо визначає партію як “угруповання людей, що дотримуються однакових політичних поглядів та докладають зусиль, щоб зробити їх панівними в суспільстві, об’єднують значну кількість громадян, намагаються завоювати владу чи впливати на її рішення”³⁷. Його співвітчизник Ф. Гогель характеризує партії як “угруповання людей, що об’єдналися для участі в політичному житті, ставлять за мету повне чи часткове завоювання державної влади для забезпечення панівного становища інтересів та ідей членів даного угруповання”³⁸.

Відомий німецький спеціаліст в галузі партології К. фон Байме пише, що партія – це “група однодумців, що діють спільно для досягнення спільної політичної мети”³⁹. Американські дослідники Е. Даунс, О. Ренней, У. Кенделл також визначають партії як “організації, що намагаються здійснювати легальним шляхом контроль за владою”⁴⁰, як “групи, що ведуть виборчу боротьбу з метою встановлення і здійснення контролю за складом і політикою уряду”⁴¹. Подібні інтерпретації знаходимо у Г. Еллінека, М. Вебера, З. Нойманна⁴² тощо.

Як бачимо, в рамках цих визначень здійснюються спроби врахувати і визначити специфічний характер партій, як феномена соціального, політичного і державного життя, об’єднуються політичні та державно-управлінські аспекти діяльності партій. Специфіку партій теоретики вбачають у тому, що кожна партія об’єднує частину суспільства на основі певних ідей і цінностей, які прагне зробити панівними, а найвизначнішою специфічною рисою усіх партій називають намагання здійснювати політичну владу і контроль за діяльністю уряду. Акцентування уваги на прагненні досягти спільної політичної мети, завоювати владу чи впливати на її рішення характеризує політичну суб’єктність партій, а виділення в якості домінантної риси функціонування у вищих представницьких інституціях та контролю за складом і діяльністю уряду вказує на державно-владну суб’єктність.

Визначення шляхом встановлення системи критеріїв та характерних ознак, сукупність яких є основою для конструювання поняття “політична партія”. Найбільш відомими представниками є М. Вейнер, Ла

³⁷ Burdeau G. *Traite de science politique*. P., 1968. T.2. - 376 p, p. 268

³⁸ Goguel F. *Politique*. P., 1977. –720 p, p. 685

³⁹ Beyme K. *Marxism, communism and western society. A comparative cyclopedia/ Ed. By C. Kernig. N.Y., 1973. Vol. 6.- 379 p, p. 350.*

⁴⁰ Downs G. *An economic theory of democracy*. N.Y., 1957. – 136 p, p. 26

⁴¹ Ranney A. Kendall W. *Democracy and the american party system*. N.Y., 1956. –283 p, p. 85

⁴² Neumann S. *Modern political parties*. Chicago, 1956. -401 p, Weber, M. *Essays in Sociology*, ed. H.H. Gerthe and C.W.Mills. 1946

Паломбара, М. Дюверже, Ж. Шарло. Вони вказують на певну обмеженість і недостатність попереднього підходу і формують головні функціональні ознаки, наявність яких відрізняє партію від інших організацій.

Американський дослідник Ф. Сорауф розглядає партії як структури, що поєднують три принципи: наявність організації, для якої характерне своє внутрішнє життя, цілеспрямована діяльність по досягненню поставленої мети, рекрутування еліти; організована діяльність членів партії в рамках законодавчих органів держави; постійна електоральна підтримка партії. Відмінності у проявах партій автор пов'язує із конкретними співвідношеннями даних елементів⁴³. До характерних ознак партій він також відносить: ступінь підтримки під час виборів, розгалуженість організації, орієнтація на використання політичних засобів для досягнення поставленої мети, стабільність організації і тривалість її існування, послідовність у використанні засобів політичного маркетингу⁴⁴.

Його співвітчизник Д. Ептер визначає партії, як окрему підсистему, що організовує діяльність уряду, розробляє власний політичний курс, забезпечує взаємодію між суспільною думкою і державною владою. Партія має власні можливості щодо організації органів влади, оскільки формування уряду в значній мірі визначається рішеннями партійних лідерів⁴⁵. Форма політичної партії, на думку теоретика, залежить від соціально-політичних характеристик суспільства, таких як характер політичного режиму, ступінь соціальної диференціації та ін.

Деякі теоретики вказують на неможливість виділення загальних критеріїв для характеристики партій,

оскільки самі партії функціонують в різних суспільно-політичних умовах, а поняття партій передбачає врахування принципів конституційної системи, особливостей конкретної ситуації⁴⁶.

Конкретизувати та згрупувати визначення політичних партій дозволить виділення головних акцентів, на яких зосереджують увагу відомі дослідники.

Дж. Сарторі, Р. Хакшорн, С. Ельдерсвелд передусім звертають увагу на зв'язок партій із виборчим процесом і виходячи з цього дають наступні визначення: «Будь - яка політична група, що бере активну участь у проведенні виборів і має можливість проводити своїх кандидатів у державні заклади»⁴⁷. «Автономна група громадян, що має за мету висунути своїх кандидатів і боротись на виборах в надії добитись контролю над урядовою владою шляхом завоювання посад в державних закладах і організації уряду»⁴⁸. «Група, що прагне до політичної влади шляхом завоювання перемоги на виборах, але крім участі у виборчих кампаніях намагається перевести соціальні і економічні інтереси безпосередньо у політичну владу»⁴⁹. Як видно із наведених визначень, участь партій у виборчому процесі розглядається не просто як важлива ознака партії, а як засіб реалізації державно-владної суб'єктності партій, бо тільки шляхом виборів вони можуть отримати посади у державних закладах.

М. Вейнер та Ла Паломбара в якості конституюючих ознак партії виділяють особливості структури та тривалість існування, на основі чого визначають партію як: «Життєздатну, добре впоядковану організацію, середня тривалість політичного життя якої довша за тривалість політичного життя

⁴³ Sorauf F. Political parties and political analyses // Chambers W., Burnham W. The american party system. Stages of political development. N.Y., 1967. – p. 37-38.

⁴⁴ Sorauf F. Party politics of America. Boston, 1972. – p. 18-24.

⁴⁵ Apter F. The politics of modernisation. Chicago, 1965. – p. 182.

⁴⁶ Neumann S. Modern political parties. Chicago, 1956. – 401 p

⁴⁷ G. Sartori. Sociology of Parties. A Critical Review. West Berlin, 1968. – p. 4

⁴⁸ Eldersveld S. J. Political Parties: A Behavioral Analysis. Chicago, 1964. – p. 6.

⁴⁹ там же, p. 8-11

її керівництва, яка підтримує регулярні і різноманітні зв'язки з іншими організаціями в масштабі країни, має тверде бажання державних та місцевих керівників організації взяти в свої руки і здійснювати владу, а не лише впливати на неї, прагне отримати підтримку народу через вибори чи якимось іншим способом”⁵⁰; “Організацію, неперервну у часі, із встановленою структурою і регулярними зв'язками між місцевими і загальнонаціональними органами, рішучістю партійних функціонерів захопити і утримати владу”⁵¹. Як бачимо, у цих визначеннях теж акцентується увага на прагненні партій до завоювання і утримання влади, здійснення управління, а такі ознаки, як розгалужена організація, зв'язки із місцевими органами розглядаються в якості необхідних умов досягнення головної мети.

З точки зору правових критеріїв партія визначається як вільно створена автономна організація, що об'єднує громадян на основі загальних переконань і мети, діє на демократичних принципах та на основі гласності, публічності, відкритості, сприяє формуванню і вираженню політичної волі народу, використовуючи мирні і конституційні засоби, зокрема, участь у виборах, і в разі перемоги та отримання статусу правлячої розробляє і впроваджує свій політичний курс, здійснює контроль за діяльністю уряду.

Як бачимо, прибічників даного підходу об'єднує те, що в якості головних конституюючих ознак партій вони виділяють орієнтацію на завоювання посаду державних закладах та організовану діяльність в органах законодавчої влади, організацію діяльності уряду та реалізацію інтересів відповідних соціальних груп у органах державної влади, прагнення партійної еліти до здійснення державної влади

і управління та підготовку партіями політичного і адміністративного персоналу. Наведені у визначеннях критерії умовно можна розділити на дві групи: до першої слід віднести ті, що характеризують партії як суб'єктів політики (електоральна підтримка, організація діяльності уряду, використання політичних засобів та ін.), а до другої – критерії, що вказують на державно-владну суб'єктність (діяльність в законодавчих органах, підготовка політичного персоналу, рекрутування управлінської еліти, використання засобів політичного маркетингу).

Функціональні визначення. Ряд авторів – К. Лоусон, П. Меркл, Б. Хеннесі, У. Кротті, Р. Макрідіс, Дж. Сарторі та ін. беруть за основу функціональні особливості партій і визначають партію як “ організацію індивідів, що намагається продовжити шляхом виборів чи поза ними повноваження від народу чи частини його для спеціальних представників даної організації щоб здійснювати політичну владу, стверджуючи, що здійснюється це від імені народу”⁵²; “ Вид політичного утворення, що рекрутує і соціалізує нових членів, обирає лідерів, приймає рішення про політику”⁵³; “Соціальну організацію, що намагається здійснювати вплив на політику уряду у відповідності із загальними принципами, з якими згодна більшість їх членів”⁵⁴; “Формально організовану групу, що виконує функцію політичної освіти публіки, рекрутування і просування по службовим сходінкам, функції встановлення зв'язків між масами і законодавцями”⁵⁵; “Асоціацію, що мобілізує і активізує людей, представляє їхні інтереси, виробляє компромісний підхід середніх точок зору, здійснює керівництво державою”; “Поєднуючу ланку між громадськістю

⁵⁰ LaPalambara. M. Weiner. Political Parties and Political Development. Princeton, 1966. p. 3-5

⁵¹ там же, p. 6-7.

⁵² Merkl P. N. Modern Comparative Politics. N.Y., 1970. – p. 265-266

⁵³ там же, p. 271

⁵⁴ Hennessy B. On the Study of Party Organization. Boston. 1968. – 119 p., – p. 11

⁵⁵ Macridis R. Introduction: The History, Functions and Typology of Parties. N.Y., 1967. p. 17-19

і урядом”⁵⁶. Отже, в якості головних функціональних особливостей партій знову визначається здійснення влади, контроль за діяльністю уряду, рекрутування еліти.

Багато визначень партії прив’язують її до змісту і мети виборчого процесу. Так, Вебер писав: “Партії - це організації, що виникають на добровільній основі для вільної вербовки голосів в конкуренції з іншими партіями, що переслідують мету вибору своїх представників на політичні посади”⁵⁷. Деякі інші дослідники також в першу чергу вказують на зв’язок політичних партій з виборчим процесом і механізмом представницького правління. Ф. Ріггс підкреслює, що «всі партії повинні висувати кандидатів на місця в законодавчих органах, або ж вони не є партіями»⁵⁸.

С. Нойман визначає партію, як «статутну організацію активних політичних агентів суспільства, які пов’язані із контролем представницької влади, змагаються за народну підтримку з іншими групами, які дотримуються інших поглядів. Партія є великим посередником, який пов’язує соціальні сили і ідеологію з офіційними урядовими інститутами»⁵⁹. Таким чином, теоретик показує, що в діяльності партій поєднуються два головні аспекти – політичний і адміністративний.

Теоретики “політичного поля” М. Оферле та П. Бурдьє визначають партію як “...можливий варіант більш широкого поняття “політичне підприємство”, у якого виникає потреба в ефективному управлінні для розширення “ринку збуту” своєї специфічної продукції та накопичення політичного капіталу”; “... інститут, набір ролей, що визначаються правилами поведінки, згідно з якими поводяться учасники”⁶⁰. Незважаючи

на те, що наведені визначення прямо не акцентують увагу на державно-владних функціях, цей бік діяльності партій визнається пріоритетним, бо політичний капітал, який вони прануть накопичувати, є не що інше, як депутатські мандати, важливі урядові посади, що належать представникам партії і забезпечують їй можливість впливати на політичний курс та реалізацію державної влади.

Отже, прибічників функціонального підходу об’єднує те, що, основою для визначення партій є їх місце і роль у політичній системі. На думку дослідників, роль партій полягає у організації виборчого процесу та проведенні своїх кандидатів у органи державної влади, здійсненні контролю за діяльністю виконавчих інституцій, забезпеченні взаємовідповідності між соціальними інтересами та державною політикою, рекрутуванні еліти, виконанні функцій по розробці і реалізації державної політики згідно із встановленими нормами і правилами.

Найсуттєвіші ознаки політичних партій, відмічені прибічниками різних підходів, вказують на спрямованість цих організацій на державну владу і управління, що характеризує партії як визначальний елемент інституційного рівня державної влади. Базовими ознаками цього рівня є легальність, що передбачає наявність закріпленого у праві дозволу на реалізацію певних дій; легітимність, що забезпечується високим ступенем відповідності діяльності партій як інституціалізованих суб’єктів державної влади інтересам, прагненням і вимогам суспільства; певний рівень автономності, завдяки чому державно-владні інституції мають змогу приймати рішення у межах своїх компетенцій.

Перемагаючи на виборах, офіційно отримуючи статус правлячої, партія легально закріплює за собою

⁵⁶ G. Sartori. *European Political Parties: Case of Polarized Pluralism*. N.Y., 1970. – p. 15, 18

⁵⁷ Weber M. *Social and economic organization*. - New York, 1974. - 234 p, p.12

⁵⁸ Riggs F. W. *Comparative Politics and the Study Political Parties*. Boston. 1968. –, p. 50-51

⁵⁹ Neumann S. *Toward a Comparative Study of Political Parties*. Chicago, 1957.– p. 395-397.

⁶⁰ Бурдьє П. Социология политики: Пер. с фр./ Под ред. Н.А. Шматко М., 1993. – 336 с

право прийняття важливих рішень, розробки відповідної нормативної бази на визначений законом період. Із легальністю безпосередньо пов'язана і легітимність, оскільки тільки та партія, до якої суспільство виявляє високий рівень довіри може набрати необхідну кількість голосів для набуття відповідного рольового статусу в органах державної влади.

Стосовно ступеня автономності партій, які мають відповідний статус в органах державної влади і свободи вибору ними альтернативних рішень, слід зауважити, що дана свобода обмежується спрямуванням тієї політичної стратегії, яка була схвалена виборцями. Таким чином реально втілюється механізм соціальної відповідальності партій, суть якого у підконтрольності суспільству діяльності державно-владних інституцій в цілому і партій, що увійшли до їх складу, зокрема.

Отже, політичні партії, як інституції, що здобувають відповідний рольовий статус у органах державної влади, втілюють усі названі ознаки, що дає підстави для визнання їх у якості суб'єктів державної влади та управління інституціонального рівня.

Специфіка політичних партій як суб'єктів державної влади визначається і тим, що вони забезпечують інтегрування різноманітних інтересів, а на основі цього об'єднання, за участю партій, виробляються нормативні рішення, які стають регулятивними правилами для функціонування соціального середовища. В той же час партії є учасниками реалізації власних рішень, їх перетворення у конкретні дії.

Таким чином, діяльність політичних партій стає визначальним фактором функціонування і нормативного і виконавчого компонентів державної влади. Парламентські партії, визначаючи політичну стратегію розвитку держави, створюючи відповідну законодавчу базу, тим самим забезпечують реалізацію нормотворчого компонента. У цьому

випадку вони є складовою політичного потенціалу держави, оскільки влада у державі залежить від ідеології, розробленої партіями. Впливаючи на формування і функціонування виконавчої влади, здійснюючи контроль за її діяльністю з допомогою відповідних парламентських механізмів, партії стають інструментом реалізації влади, забезпечують функціонування виконавчого компонента.

Отже, політичні партії, перемагаючи у боротьбі за державну владу, набувають характерних ознак суб'єктів державної влади. Передусім це можливість і здатність впливати на соціальні процеси в межах всієї держави. Можливості для такого впливу забезпечує контроль над важливими ресурсами, що стає наслідком здобуття певного рольового статусу у органах державної влади. Шляхом, перш за все, нормотворчої діяльності, партії можуть впливати на розподіл чи перерозподіл цих ресурсів у суспільстві.

Маючи певні можливості, партії, як суб'єкти державної влади, використовують відповідні форми, методи і інструменти досягнення визначеної суспільної мети, що визначає їх здатність як міру ефективності діяльності по досягненню бажаного результату. В сукупності ці ознаки включають формально закріплене право на державну владу та практичну її реалізацію.

Здатність конкретної політичної партії, як суб'єкта державної влади, впроваджувати розроблений курс визначається рядом умов. Найважливішими з них є рівень довіри до партії у суспільстві, бо тільки рішення, розроблені авторитетною партією сприймаються як доцільні, своєчасні, правильні.

Суттєве значення має і ступінь відповідності уявленням та мотиваціям більшості громадян тих методів та інструментів, що використовуються партією для досягнення поставленої мети. Характер визначеної суспільної мети також відіграє важливу роль, оскільки ефективність діяльності

партії, як суб'єкта державної влади, залежить від того, наскільки визначені нею цілі узгоджуються із уявленнями і цілями більшості суспільства.

Набувши державно-владної суб'єктності, партії втілюють і таку характерну ознаку, як мотивація до взаємодії із суспільством, окремими його частинами як об'єктом. Найочевиднішим мотивом, що стимулює до постійного впливу на настрої і поведінку суспільства є прагнення партії зберегти свій рольовий статус і в майбутньому. Якщо ж мотивація зникає, зникають і самі владні відносини.

Будучи суб'єктами державної влади, партії, як зазначалось, мають певний ступінь свободи і вибору альтернативних рішень при здійсненні нормотворчих та виконавчих функцій. Та партія, яка позбавляється цього, стає об'єктом впливу з боку інших партій, а тому, навіть будучи представленою в органах державної влади, може втратити суб'єктність.

Наявність усіх зазначених ознак визначає державно-владну суб'єктність політичної партії та її рівень. Політолог С. Топалова формулює такі визначення:

Державно-владна суб'єктність політичних партій – це така діяльність політичних партій в органах державної влади (парламенті й уряді) та органах місцевого самоврядування (в межах делегованих виконавчим органам місцевого самоврядування державно-владних повноважень), завдяки якій вони є розробниками політичної стратегії суспільного розвитку, що отримує схвалення у процесі відповідних виборів, безпосередніми учасниками реалізації державної влади, здійснюють вирішальний вплив на неї шляхом формування уряду, контролю за його діяльністю та забезпечують інституційну відповідальність двох гілок влади перед суспільством.

Поняття “державно-управлінська суб'єктність” є синонімічним з “державно-владною суб'єктністю” з огляду на тісний взаємозв'язок між

двома компонентами державної влади та відсутність чіткого розмежування ролей політиків і управлінців, про що йшлося у попередньому параграфі.

Суб'єктно-рольовий статус – це представленість партії у системі державної влади, її впливовість, що визначається кількістю представників, їх авторитетністю, наявністю у них ресурсів та ін.

Залежно від рольового статусу партій у інституціях державної влади, ступеня впливу на процес реалізації державної влади і управління та міри відповідальності визначається рівень державно-владної суб'єктності.

Суб'єктами найвищого рівня на відповідному етапі є правлячі партії, що одноосібно утворюють більшість, мають визначальний вплив на формування і діяльність уряду, завдяки чому виконують усі функції по здійсненню влади і управління державою, несуть цілковиту інституційну відповідальність перед суспільством за політичний розвиток країни у даний період.

Суб'єктами високого рівня є партії, які самостійно не можуть сформувати правлячу більшість і уряд, але входять до складу правлячої коаліції чи блоку і несуть спільну соціальну відповідальність та партії в умовах системи “розділеного правління”, коли партійна належність президента і більшості в парламенті не співпадає.

Суб'єктами середнього рівня є партії, що складають опозиційну парламентську меншість, не беруть безпосередньої участі у процесі управління державою, але здійснюють через опозиційну діяльність стимулятивний і контролюючий вплив на систему державно-владних інституцій, є частково відповідальними перед суспільством.

Суб'єктами низького рівня є партії, що на даному етапі не представлені в органах державної влади, але мають

відповідний державно-владний потенціал, виражають інтереси окремих соціальних груп і через участь у виборах та використання інших форм політичної участі мають можливість для коригуючого впливу на діяльність домінуючих партій, причому не несуть відповідальності за функціонування державно-владних інституцій⁶¹.

Отже, сутність політичних партій визначається рядом обов'язкових ознак, що характеризують їх як суб'єктів державно-владної діяльності. Кожна з них вказує на окремий і суттєвий аспект державно-владної суб'єктності, а всі в сукупності вони характеризують партію як суб'єкта державно-владних відносин.

Найголовнішими серед таких ознак, на думку авторів, є наступні:

— особливість, складність даного інституту, діяльність якого сконцентрована на вищому інституціональному рівні державної влади і охоплює три взаємопов'язані сфери: соціальну, політичну, адміністративно-управлінську;

— захист інтересів певної частини суспільства і наявність ідеології, що обґрунтовує її претензії на державну владу;

— довготривалість партійного об'єднання, що функціонує на різних рівнях політики і державної влади; намагання просувати своїх представників до органів законодавчої і виконавчої влади, прагнення до накопичення “політичного капіталу” – депутатських мандатів та урядових портфелів;

— діяльність в органах законодавчої і виконавчої влади, організація ефективного управління як в самій партії, так і в державі як необхідна умова для збільшення “політичного капіталу”;

— участь у виборах як єдиний легітимний шлях до отримання посад в органах законодавчої і виконавчої влади;

— безпосередня участь у прийнятті політичних та управлінських рішень з допомогою завоювання і здійснення влади одноосібно чи в коаліції;

— прагнення здійснювати вплив на формування уряду та контроль за політикою і діяльністю уряду;

— організація діяльності уряду, що визначається рішеннями партійних лідерів;

— забезпечення зв'язку між соціальними групами та інтересами і урядовими інститутами;

— підготовка політичного персоналу; дотримання партіями “правил гри”, що визначаються особливостями їх рольового статусу в органах державної влади.

Спрямованість політичних партій на здійснення державної влади чи участь у її розподілі є найважливішою передумовою державно-владної суб'єктності та головним стимулом до ефективного рекрутування політико-управлінської еліти.

Рівень державно-владної суб'єктності, на якому перебуває відповідна політична партія, визначає пріоритетність та міру реалізації функцій відбору еліт.

⁶¹ Топалова С.О. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук Політичні партії як суб'єкти державної влади: компаративістський аналіз. Х. 2004, 191 с

1.3 Генеза партій як суб'єктів державної влади та науково-теоретичні обґрунтування їх ролі у державі

Історія свідчить, що з моменту свого виникнення політичні партії зазнають значну еволюцію, поступово змінювався характер їх функціонування, роль в політичних процесах, особливості становлення та розвитку. найчастішим з виникненням нових соціальних класів, запровадженням інститутів представницького правління і введенням загального виборчого права пов'язана поява нових політичних партій. За цими зовнішніми проявами знаходяться глибинні специфічні процеси, що відбуваються усередині громадянського суспільства.

Генезис розвитку партій як політичного інституту проявляє особливості їх сучасного функціонування, зокрема дозволяє співвіднести механізми і рушійні сили утворення партій у минулому з сьогоднішнім днем. Насамперед слід зазначити, що історія європейської демократії знає немало різноманітних шляхів утворення партій. Одні з них виникли на базі виборчих комітетів і об'єднань виборців. Інші склалися на основі об'єднання окремих ідейно-політичних «клубів» типу яacobінського. Треті виростили з таємних організацій середньовічних підмайстрів, які відрізнялися не тільки закритістю, але і високим відчуттям солідарності і взаємодопомоги. Четверті успадкували практику служіння і допомоги ближньому у католицьких організацій. П'яті створювалися в умовах підпілля як воєнізовані загони з метою скидання авторитарної і самодержавної влади. Окремі партії створювалися в результаті розколів, інші — шляхом злиття дрібних груп.

Таке розмаїття шляхів формування партій обумовило й велику різницю в структурно-функціональних, організаційних, ідеологічних,

кадрових особливостях їх побудови та діяльності. Так, партія, що виникла з дрібних груп, може легше опинитися в умовах ізоляції та розпаду. Партія, що виникла в підпіллі і звикла до озброєної боротьби, схильна тимчасово до насильницьких дій, до військової дисципліни, намагаючись командувати своїми членами. Партія, що склалася на основі виборчих комітетів, активно діятиме в передвиборних умовах, але призупинить свою діяльність по завершенню виборчої кампанії. Тому політична наука повинна уважно вивчати особливості становлення партій, щоб виявити позитивні і негативні сторони і сформулювати корисні рекомендації.

Становлення державно-владної суб'єктності політичних партій та її науково-теоретичне осмислення було обумовлено конкретною історичною ситуацією кожної країни. Із часу своєї появи партії розглядалися виключно з точки зору їх впливу на функціонування держави тому, що у своїй діяльності вони орієнтувалися перш за все на державну владу і лише з часом стали розповсюджувати свою діяльність на суспільну сферу, що, знову ж таки, було обумовлено потребою впливу на державну владу, який ставав неможливим без народної підтримки.

Першопочаткове негативне ставлення до партій виходило із переконань у необхідності єдності державної волі, влади і суспільного блага, тому тут не було місця будь-яким розділяючим факторам.

Першим теоретиком, який представляє певну аргументацію щодо можливої корисності партій у державі є Н. Макіавеллі. Він вважає необхідним пізнання обставин, які “породжують внутрішні роздори і ворожнечу, для того, щоб навчитись зберігати єдність”⁶¹, проводить розмежування

⁶¹ Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки; Державець / Пер. з іт. - К.: Основи, 1998. - 492 с, с. 9

між абсолютно шкідливими для республіки і відносно корисними політичними угрупованнями, які сприяють її існуванню. Як бачимо, він ще не намагається з'ясувати роль партій у суспільному житті, але вже прагне оцінити їх значення для функціонування влади в державі. В цілому даний владний феномен поки що сприймається негативно, однак, допускається, що за певних обставин він може бути і позитивним, зокрема, якщо партії підпорядковуватимуться державній владі. Тобто, Макіавеллі не допускає думки про те, що партії самі повинні здійснювати владу, вони є лише додатковим, побічним інструментом в системі державної влади.

Однією із перших країн, де вже в 17 ст відмічався бурхливий розвиток політичних партій, була Англія. Саме в британському парламенті партії знайшли інституціональну опору, що мала рішуче значення для їх подальшого розвитку та посилення уваги теоретиків до дослідження причин їх виникнення та наслідків діяльності у парламенті.

Так, Ф.Бекон розглядає партії як природні породження боротьби різних політичних сил за владу, критично ставиться до них, оскільки, на його думку, партії загрожують благополуччю і цілісності держави. Але поряд з таким негативізмом він все ж відмічає можливості їх вмілого використання королівською, відмічає, що “ дії партій під владою монархії повинні бути подібними до руху нижчих орбіт, які можуть мати власний рух, але разом з тим підпорядковуватись вищим рухам”⁶², визнаючи ти самим значимість партій, які слід активніше включати в систему влади, але за умови підпорядкування їх діяльності вищій владі.

Т.Гоббс вважає, що в інтересах всієї держави партії мають відмовитись від

своїх особливих приватних інтересів, оскільки в протилежному випадку вони становляться “державою в державі”. Оцінка наслідків діяльності партій є дуже критичною, проте Гоббс бачить в них і деякий засіб перетворень в державі, що відображається в аналізі партій як форми удосконалення влади⁶³.

Д.Юм розглядає партії як інститути, що історично існують і розвиваються, але, в ході своєї еволюції згубно впливають на державні структури, в яких виникають. В цілому, Юм дає негативну оцінку діяльності політичних партій, вважає, що вони “підривають систему правління, роблять безсильними закони і породжують ворожнечу серед людей однієї нації, які повинні допомагати і захищати один одного”⁶⁴. Новим у підході теоретика є те, що він, значно менше, ніж інші, пов’язує існування партій із соціальною диференціацією, вважає, що становлення партій і специфіка їх державно-владної діяльності визначаються особливостями системи правління конкретної країни⁶⁵. Отже, в партіях Д.Юм бачить важливий інститут державної влади, але тільки за наявності жорсткої законодавчої регламентації їх політичної діяльності.

Одним із перших, хто частоково визнав позитивне значення ролі і функцій партій в державі був Е. Берк, який зазначав, що: “Вільна держава складається із партій”, “політичні партії є необхідним елементом вільної держави”⁶⁶. Більше того, теоретик вказує на неможливість ефективної діяльності в парламенті без встановлення тісних контактів із однодумцями та об’єднання зусиль депутатів в рамках організації⁶⁷. Таким чином, він не тільки визнає можливу користь від діяльності партій в рамках

⁶² Бекон Ф. Соч. Т.2., М, 1991. – с. 470

⁶³ Юм Д. Соч. : В 2 т. М., 1965. Т.2, с. 159 -160

⁶⁴ там же, с. 598

⁶⁵ там же, с. 599

⁶⁶ цит за Аникевич А.Г. Политическая власть: Вопросы методологии исследования. Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1996. - 176с, с. 124-153.

⁶⁷ там же, с. 151-152

законодавчого органу держави, але і вказує на ту обставину, що парламент не може функціонувати ефективно, якщо в ньому відсутні партійні угруповання.

Отже, негативна оцінка діяльності партій на рівні органів державної влади поступалась місцем трактуванню партій як “необхідного зла” у демократичній державі. Причиною парадоксального ставлення були наслідки діяльності партій, які не могли оцінюватись однозначно позитивно чи тільки негативно. Але в результаті корінної зміни партій, трансформації системи державної влади розвивалась держава, що базувалась на діяльності політичних партій, а наука схилилась до більш високої оцінки їх діяльності.

Дослідженню англійських партій значну увагу приділяли і теоретики західноєвропейських країн, в яких становлення власних партій відставало на значний історичний період, і тому практично була відсутня власна база для аналізу.

Так Ш.Л.Монтеск'є відкрито виступає за сприйняття і перенесення на французьку основу англійського партійного балансу, оскільки формування, розвиток і активна діяльність партій є важливим показником демократичності суспільного устрою. У відносно вільній державі партії неминучі, так, як, “взаємна ненависть партій там ніколи не припиниться, тому що вона завжди буде безсилна”⁶⁸. На думку автора, Монтеск'є тим самим визначає рольовий статус партій в системі влади.

Розглядаючи партії, як необхідний інститут демократичного суспільства, Монтеск'є виводить загальне правило: “...коли ми помічаємо, що в державі, яка називає себе республікою, все спокійно, і немає боротьби різних політичних принципів і угруповань, то можна бути впевненим, що в ній немає свободи”⁶⁹.

Ж.-Ж. Руссо в існуванні партій бачить симптом розпаду загальної волі. Він вказує, що коли у відносно демократичному суспільстві “у збиток великій асоціації виникають партії і приватні асоціації, то воля кожної із останніх стає загальною по відношенню до своїх членів і приватною по відношенню до держави...”. Звідси висновок, що “... в такому випадку...голосуючих уже не стільки, скільки людей, а лише скільки асоціацій”⁷⁰. Тобто, партії вже розглядаються як представники інтересів окремих громадян і їх груп на рівні державних органів, але при цьому протиставляються державі як частина цілому.

Найбільш цінним у вченні Руссо, очевидно, є визнання необхідності партійного плюралізму, що пропагується як запобіжний засіб проти монополізації державної влади однією партією: “...якщо в державі існують індивідуалістичні асоціації, ...то їх кількість необхідно збільшити і попередити таким чином нерівність між ними”⁷¹.

Отже, заслугою французьких теоретиків став відхід від поверхневого опису партій і показали, що результатом суперництва і взаємодії партійних угруповань має стати розвиток суспільного устрою в напрямку свободи і демократії. Вони змогли узагальнити практику англійського парламентаризму і показати нові явища в процесі реалізації державної влади, обумовлені діяльністю партій. Хоч партійні об'єднання в парламенті були ще слабкими і різноманітними, саме захисники представницької системи правління визнавали партії як передумову парламентаризму.

Найсуттєвішим позитивним моментом у науковому осмисленні функціонування державної влади стає не тільки формування уявлень

⁶⁸ Монтеск'є Ш.Л. О духе законов // Избр. произведения. М., 1955. С. 418-435, с. 424

⁶⁹ Монтеск'є Ш.Л. Размышления о причинах величия и падения римлян // Избр. произведения. М., 1955. С. 76-93, с. 87

⁷⁰ Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. СПб., 1967. С. 37-163, с. 50

⁷¹ Там же, с. 151

про можливу доцільність присутності партійного компонента на вищому інституціональному рівні державної влади, але і закладення теоретичних основ для подальшого, більш глибокого аналізу сутності партій як важливих суб'єктів влади, без яких неможлива організація державної влади на демократичних засадах.

Дж. Ст. Мілль розглядає як звичайне явище можливість здійснення влади партіями, але негативно ставиться до засилля двох партій, які узурпують владу на рівні представницьких органів і виступає за прийняття таких заходів, “щоб неможливим було нав'язування виборцям першої ліпшої особи, яка виступає з лозунгом партії на вустах”⁷². Отже, партії вже розглядаються і як інститути підготовки кадрів.

Як засіб зниження надмірного представництва основних партій в парламенті та недопущення монополізації ними державної влади обґрунтовує активну участь малих партій у виборчій боротьбі, вказуючи, що, “...будь-яка партія повинна бути представлена не надмірно, але пропорціонально числу виборців”⁷³. Отже, представництво інтересів об'єднаної меншості, що досягається за рахунок малих партій, здатне урівноважувати надмірний вплив основних.

Таким чином, теоретик підіймає суттєву проблему, яка і до сьогодні не має однозначного вирішення: співвідношення ефективності державної влади та справедливого партійного представництва. Вирішення даної проблеми, на його думку, полягає в упорядкуванні партійної системи, покращенні її функціональних здібностей.

Необхідність участі партій у парламентській діяльності обумовлена тим, що “... парламент - це арена, де вступають в боротьбу не тільки загальні думки нації, але і думки окремих

її частин... , а функції парламенту – бути одночасно засобом вираження незадоволення та представником різних думок...”⁷⁴. Прогностичним є і передбачення небезпеки, породжуваної протистоянням партій, яке настільки визначає всю роботу парламенту, що при виникненні між ними взаємонейтралізуючої рівноваги в політичній системі може відбутись збій, тому для вирішення такої ситуації, на думку Мілля, необхідні конституційні заходи, зокрема право глави держави на розпуск парламенту.

Особливі застереження теоретика стосуються участі партій у призначенні кандидатур у судових відомствах, де “абсолютна безпристрасність та непричетність до політичних партій найбільш важлива”⁷⁵.

Подальшому розвитку політичних партій і позитивному ставленню до них сприяли: структуризація суспільства і поступове формування соціальної бази партій; збільшення впливу партій на життя суспільства і держави; проведення виборчих реформ, які підпорядковувались важливій меті – забезпечення більш широкої підтримки для політичної та державно-владної діяльності партій.

Об'єктивно формувалось і нове ставлення до партій, яке характеризувалось визнанням можливих корисних наслідків їх політичної та державно-владної діяльності. Наводиться ряд аргументів стосовно корисності партій в державному механізмі, ставиться ряд методологічно важливих питань стосовно причин виникнення і умов функціонування політичних партій, обумовленості діяльності політичних партій специфікою форми правління, впливу партій на законодавчий процес та можливостей законодавчого регулювання діяльності політичних партій, що призводить до появи більш глибоких теоретичних досліджень.

⁷² Мілль Дж. Ст. Представительное правление. Т., 1964. - 197 с, с. 77

⁷³ там же, с. 70

⁷⁴ там же, с. 53-55

⁷⁵ там же, с. 144

В США, на відміну від європейських країн, причини, що призвели до виникнення партій та процес становлення їх державно-владної суб'єктності мали інші характерні особливості. Якщо в Англії важливою передумовою формування партій було прагнення землевласників та нових промислових верств впливати на діяльність парламенту, то в США головними причинами стали протиріччя між північними та південними штатами з приводу рабства та боротьба за прийняття Конституції, зокрема Білля про права.

Таким чином, утворились політичні угруповання, які очолювали Гамільтон та Джефферсон (80-ті рр.18 ст.) Ні прибічники Гамільтона, ні прибічники Джефферсона не ставили за мету вплив на реалізацію державної влади. Перемога прибічників Білля поклала кінець протистоянню, але досвід і вироблені традиції стали у нагоді. У 1828 р. була створена партія, що стала відомою як демократична і спиралась на досить різноманітні соціальні сили, в основному жителів Півдня, а в 1854 р. утворилась республіканська партія, теж неоднорідна по соціальному складу, але тяжіла до Півночі. Обидві партії швидко пройшли шлях інституціоналізації і наприкінці 18 ст. вже міцно утвердились, здійснюючи значний вплив на державну владу.

Незважаючи на ряд конституційних засобів, таких як розподіл, контроль і рівновага влади, непрямі президентські вибори з метою відмежування нового урядового порядку від політичних партій та фракцій, США стали першою країною, де розвинулись партії, що базувались на народних засадах, де виконавча влада вперше перейшла від однієї фракції до іншої шляхом виборів.

Такі особливості інституціоналізації американських партій сприяли тому, що головним аспектом теоретичних досліджень ставали зв'язки між партіями і державою. Їх виникнення

пов'язувалось із розбіжностями в поглядах окремих груп населення на теоретичні і практичні аспекти державної влади.

Д. Медісон пише: "Зародки фракції - в самій людській природі, а їх розвиток визначається станом громадянського суспільства... Найбільш стійким джерелом утворення партійних фракцій є нерівномірність в розподілі багатств... Регулювання різноманітних інтересів, що переплітаються між собою, вносить партійний дух в повсякденну діяльність уряду і є головним завданням держави..."⁷⁶, і потім доповнює, що знищити партії можна тільки двома способами: або знищити свободу, або винайти спосіб, щоб всі думали однаково. Таким чином, одним із найважливіших напрямків державної діяльності визнається регулювання міжпартійних інтересів і суперечностей.

Так відбувся перехід політичних лідерів від антипартійних позицій до нових поглядів на партії, що був обумовлений об'єктивним розвитком соціально-економічної та ідейно-політичної сфер суспільства, а в теорії і практиці держави поступово затвердився принцип двопартійної конкуренції як необхідний фактор розвитку державності і демократії в США.

Даний етап розвитку партій супроводжувався постановкою ряду теоретичних проблем, зокрема взаємодії між партіями і законодавством, взаємозв'язку між ступенем свободи в державі та діяльністю партій, обумовленості партій інтересами суспільних груп та боротьбою різних політичних сил за владу.

Отже, Великобританія і США стали першими країнами, де сформувались політичні партії, що стали відігравати провідну роль у здійсненні державної влади. Але шлях, пройдений партіями цих країн до утвердження в політичному житті і політичних теоріях був надто

⁷⁶The Federalist Papers. N.Y., 1961 - 98 p, p. 77-78

різним за тривалістю – понад століття в Ангії і майже у п'ять разів менше у США⁷⁷.

Дослідженню американських партій значну увагу приділяє А. Токвіль. Він визнає природність і неминучість партій в державах того часу, відмічаючи, що "...право асоціації є таким же невід'ємним, як і право особистої свободи."⁷⁸, і разом з тим негативно сприймає їх зростаючу роль у державному механізмі, наголошує, що "...партії намагаються залучати громадян до свого середовища і спиратися на них, ...щоб завоювати владу"⁷⁹. Отже, важливою стороною політичної мотивації природи партій Токвіль визнає прагнення до влади, виділяючи це як передумову державно-владної суб'єктності партій, а пошук масової підтримки розглядає як шлях до реалізації цієї суб'єктності.

Негативно сприймаючи панування однієї партії, він доводить, що коли рівновага між партіями порушується і одна з них набуває значної переваги, вона подавляє своїх супротивників і експлуатує все суспільство, пристосовує закони до своїх бажань, монополізує владу⁸⁰.

Судова влада, на думку Токвіля, повинна перебувати під пильною охороною від партійного впливу, бо, "...якби суддя міг нападати на закон і критикувати законодавство... то він, ставши захисником чи супротивником якої-небудь партії, залучив би до участі в боротьбі всі пристрасті, які розділяють країну"⁸¹.

Аналізуючи діяльність американських партій на рівні державних установ, він висловлював суттєве зауваження щодо їх найголовнішої особливості, суть якої у тому, що "...Боротьба між партіями ніколи не набувала занадто різкого характеру...

Обидві партії були згодні щодо найбільш важливих пунктів..., основ державного устрою... Щоб перемогти, їм не потрібно руйнувати встановлений порядок чи здійснювати переворот у всій суспільній свідомості, критикувати існуючу форму правління"⁸². Таким чином, менш гострий характер боротьби між конкуруючими партіями, схильність до компромісу в питаннях, які стосуються основ державного устрою – це риси, які, на думку дослідника, визначають спрямованість подальшого розвитку партій і партійної системи США.

Отже, внаслідок подальшого удосконалення парламентсько-партійної системи, завершення процесу формування стійких політичних партій, зростання їх впливу на формування і функціонування державних інститутів вже визнається необхідність присутності партійного компонента у діяльності державних органів і на цій основі проводиться цілеспрямоване дослідження інституціональних зв'язків між партіями і державою. В центр уваги стають проблеми трансформації політичних партій, їх аналіз як конкретних суб'єктів політичного процесу та державно-владних відносин, питання сумісності демократичної державності з діяльністю політичних партій.

На відміну від інших країн, в Німеччині, поступовий відхід від критики партій до визнання та розуміння суті їх державно-владної суб'єктності відбувся майже на століття пізніше внаслідок того, що історичні умови склались тут несприятливо для фактичного оформлення партій, була надто обмеженою сфера партійно-політичної діяльності, домінувало уявлення про те, що держава – це "найвища нейтральна влада" і "загальне

⁷⁷ Сучасний виборчий PR: Навч. посібник / В. Лісничий, В. Грищенко, В. Іванов, М. Кінах та ін. - Северодонецьк: Видавничий дім "ЄВРИКА", 2001. - 480 с, с. 226-234

⁷⁸ Токвиль, Алексис де. Демократія в Америці: Пер. с фр. / Токвиль, Алексис де; Предисл. Г. Дж. Ласки; Комент. В.Т.Олейника. – М.: Весь Мир, 2000. – 560с, с. 155

⁷⁹ там же, с. 139

⁸⁰ там же, с. 142-155

⁸¹ там же, с. 79-80

⁸² там же, с. 141

благо”, де, з точки зору верховенства державної влади, заперечувались будь-які опозиційні політичні рухи. Такі уявлення виводились із філософії Г.Гегеля, який пов’язував сутність партій із суб’єктивними поглядами і приватними інтересами, даючи їм негативну оцінку в контексті вчення про державу, ототожнюючи із “владою небагатьох” і “приватним інтересом”, який “має бути нейтралізований”⁸³. Природно, що тут ще не йшла мова про визнання партій як суб’єктів державної влади, але визнавалось, що партії можуть бути певними політичними формами вираження інтересів державному рівні.

Як бачимо, оцінка діяльності партій досить швидко схилилась до визнання їх у якості необхідних елементів демократичного устрою та інститутів, що забезпечують демократичність системи державної влади. Німецькі теоретики розширили діапазон дослідження, вийшли за межі оцінки тільки політичної діяльності партій, розглянули багато важливих проблем, таких як місце політичних партій у суспільстві і державному механізмі, їх зв’язок з державними і правовими інститутами, поставили ряд проблемних питань відносно правового статусу та ролі партій в механізмі політичного представництва інтересів і їх реалізації у діяльності виконавчих інституцій, взаємозв’язку між рівнем демократичності держави та діяльністю партій в системі державної влади, намагались знайти відповіді на ці питання.

Основним імпульсом подальшої трансформації партій стає поступовий вихід широких мас на політичну арену. Їх залучення до політичного життя вимагало відповідної підготовки суспільної думки і використання народної підтримки, і тому, починаючи із 70-х років 19 ст., відбувається

поступовий перехід від “елітарних” до масових партій. Цьому сприяло і подальше розширення виборчих прав.

Біля витоків романо-німецьких досліджень партій на початку 20 ст. стояли М.Острогорський, Г. Моска, В.Парето, Р.Міхельс, М. Вебер. Їх внесок у науку про партії вимагає окремого висвітлення. Зокрема, як зазначив А.Медушевський, “Острогорський по праву вважається засновником соціології політичних партій як самостійного напрямку сучасної політичної науки; сформульовані ним висновки отримали в науці значення парадигми. Концепція М.Острогорського вперше пов’язує воедино такі питання, як перехід від традиційного суспільства до демократії, значення загальних виборів для політичної мобілізації населення, механізм взаємовідносин мас і політичних партій, що знаходить вираження у створенні особливої політичної машини – кокусу”⁸⁴.

Об’єктом наукових досліджень М.Я. Острогорського була теорія і практика партійного будівництва в двох представницьких демократіях – США та Англії. Він яскраво висвітлив цивільний характер політичних партій, їх незалежність від держави: “Партія за своєю природою є вільним об’єднанням громадян, яке, як і всяке інше об’єднання, не піддається зовнішній дії, оскільки це протирічить загальному закону. Держава, що поважає основні права громадян, ігнорує партії як такі. Вона не має права питати у членів якого-небудь угруповання які їх політичні ідеї і яке їх політичне минуле. Держава не має права ані штемпелювати політичні переконання, ані встановлювати умови, за яких цей штемпель може бути накладений. У жодній вільній країні не було спроб подібному втручання”⁸⁵. М.Острогорський основну увагу

⁸³ Гегель Г. В. Ф. Политические произведения. / Переводы; Вступительная статья С. 6-48 и прим. В.С. Нерсесянца. - М.: Наука, 1978. - 438 с, с. 334

⁸⁴ Острогорский М.Я. Демократия и политические партии. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1997. – 640 с., с. 45

⁸⁵ там же, с. 126

приділяє проблемі становлення політичних партій у новітні часи. Сучасність характеризується зростанням соціальної диференціації, розшарування, що супроводжується посиленням соціальних суперечностей. Це знаходить своє вираження у прагненні різноманітних груп до домінування посилення свого як економічного, так і політичного впливу у суспільстві, що, в свою чергу, обумовлює й адекватні засоби, насамперед, мобілізацію прихильників шляхом цілеспрямованих організаційних зусиль.

Із розширенням виборчих прав населення і залученням до політичного життя нових прошарків ця практика набуває систематичного характеру, стає постійною. Виникає необхідність раціоналізації, уніфікації та інституціоналізації форм міжпартійної боротьби, що призводить до створення спеціальних організаційних центрів з проведення передвиборної кампанії в інтересах тієї чи іншої партії.

Так, за М. Острогорським, виникає “кокус” – первинний організаційний осередок партії нового типу, який забезпечує зв’язок центру (або політичного керівництва) з масами. Сам факт створення «головного кокусу» виступає у концепції М. Острогорського як вирішальна стадія консолідації партії, перетворення її на «політичну машину», початок бюрократизації та централізації внутрішньопартійної влади.

Саме у централізації та формалізмі партійних функціонерів, маніпулюванні громадською думкою і відсутності ефективного контролю з боку виборців учений бачив головні недоліки сучасних йому демократій і загрозу демократії взагалі. М. Острогорський ототожнював демократію з безпосередньою участю громадян в управлінні і указував, що для досягнення цієї мети потрібно

замінити відсталі постійні партійні структури системою тимчасових асоціацій, об’єднаних загальною метою. Члени таких асоціацій зможуть зберегти свободу раціонального вибору і дій, а персональний склад органів влади перестане відображати тільки співвідношення сил різних партій. За Острогорським подібний порядок організації політичного життя сприятиме розвитку політичної культури, збереженню і вдосконаленню демократичних інститутів.

Отже, у Острогорського партії піддаються жорсткій критиці за шкідливий вплив на демократію, оскільки процес виникнення “кокуса”, факт утворення якого є вирішальною стадією консолідації партії, початком її бюрократизації, у випадку завоювання партією влади у державі призводить до олігархізації влади й управління⁸⁶.

Подібну позицію у ставленні до політичних партій займає Р. Міхельс, який досліджуючи тенденції розвитку політичних партій, приходять до висновку, що особливості партійного розвитку викликають глибоку кризу демократії, бо створення великих організацій закономірно веде до відокремлення панівної еліти, а некомпетентність та низька активність мас робить можливим олігархічне панування⁸⁷.

Головна заслуга Р. Міхельса полягає у формулюванні “залізного закону олігархії”. Цей закон стверджує, що партії, масові рухи, крупні соціальні і політичні структури в цілому підкоряються тенденціям олігархізації, бюрократизації і авторитарності, що виражається: у зосередженні влади в руках їх лідерів (вони стають професійними і легальними політиками і у результаті інкорпорується до складу правлячої еліти) та професійного апарату (партійній бюрократії); у зменшенні впливу рядових членів на політику партії і особливо їх

⁸⁶ Острогорский М.Я. Демократия и политические партии. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1997. – 640 с., с.

⁸⁷ Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии. Главы из книги. - Диалог, 1990, № 3,5,9,11,15,18

контролю над апаратом і лідерами; у відході від первинних цілей і їх заміні інтересами партійного керівництва та функціонерів⁸⁸. Природно, Р. Міхельс не ставив перед собою завдання показати джерела, з яких партії з'являються, але і в його міркуваннях присутня думка про визначальну роль лідерів в партійному будівництві.

Це обумовлюється тим, що партійні "машини" проходять крізь низку перебудов, спрямованих на підвищення їх дієвості та конкурентоздатності. Відтак набуває чинності тенденція переходу від демократичної будови партій до ієрархічної, виділення особливого професіонального керівного прошарку – олігархії, який зосереджує владу й управління у своїх руках.

Р. Міхельс аналізуючи процес створення партійного апарату, бюрократизацію його структур, характер влади вождя, приходять до абсолютно однозначного висновку про неможливість демократії в принципі, неминуче перетворення будь-якої демократії на тиранію.

Думаю, найважливішим науковим досягненням цих теоретиків стало те, що вони відмічають існуючий взаємозв'язок між характером управління в партії і способом здійснення партією влади в державі та акцентують увагу на рекрутуванні партіями правлячої еліти.

Вклад Вебера в теорію партій полягає в розробці визначення партії та їх типології, науковій характеристиці політичного поля, яке охоплює політичні партії, та інші політичні інститути, з одного боку, і виборців, з іншого, та інтегрує їх за певними правилами і логікою. На його думку, автономізація політичного поля викликана внутрішньою диференціацією в державі і стимулюється встановленням парламентських режимів та появою мирної і легальної конкуренції за

завоювання державної влади. Партії розглядаються Вебером як інституції, що прагнуть досягти високого рівня ефективності управління самою організацією, виконують місію рекрутування політичних кадрів, бо без цього партія не зможе завоювати владу в державі⁸⁹.

Як бачимо, на початку 20 ст. в Німеччині існування політичних партій визнавалось закономірним і неминучим результатом демократичного розвитку суспільства, і в той же час головною причиною кризи демократії, руйнування демократичних принципів функціонування державної влади. Основна увага приділась проблемам впливу партій на систему правління в державі, взаємовідносин правлячої еліти та рядових членів партійних організацій, політиків і бюрократів.

Під впливом європейського лібералізму та конституціоналізму у другій половині XIX ст. партійна проблематика знаходить відображення і в поглядах українських політичних мислителів. Проте, на відміну від європейських країн та США, в Україні не було розроблено цілісних теорій партій, у яких би висвітлювалась їх соціально-політична та державно-владна сутність.

Можна згодитись із М. Драгомановим і Б. Кістяківським, що причини слід шукати у відсутності ліберальних традицій в політичній теорії і практиці, додавши до цього відсутність власної бази для наукового аналізу – несформованість політичних партій та представницьких органів, побудованих за партійним принципом. Ці об'єктивні і суб'єктивні фактори робили неможливим обґрунтування українськими мислителями ролі політичних партій у здійсненні державної влади.

Отже, цілком закономірним є те, що і М. Драгоманов, і Б. Кістяківський починали із "першої сходинки" – обґрунтування необхідності існування

⁸⁸ Михаэльс Р. Социология политической партии // Антология мировой политической мысли. – Т. 2. Зарубежная политическая мысль. XX в. – М., 1997. – 321 с. – с. 188

⁸⁹ Бодуен Ж. Вступ до політології. - К.: Основи, 1995. - 174 с

партій у державі як засобу реалізації політичної свободи.

М. Драгоманов, розробляючи свою систему політичного реформування суспільства⁹⁰, розглядає партії у контексті тлумачення політичної свободи, конституціоналізму та забезпечення народного представництва в центрі і на місцях, для чого необхідне розширення функцій представницького зібрання та забезпечення широкого представництва, у тому числі і партійного.

Отже, трансформуючи західноєвропейські ідеї політичної свободи, М. Драгоманов приходять до висновку, що партії повинні діяти в умовах політичної свободи, у рамках правового порядку і парламентаризму.

Початок ХХ ст. у Європі ознаменувався появою масових партій. Наслідком цього у західноєвропейських країнах стало оновлення механізму реалізації державної влади, поява нової моделі стосунків між владою і суспільством.

Конкурентна боротьба партій – суперниць за владу, при всій гостроті, йшла у рамках закону, що зумовлювало динамічний розвиток парламентаризму, реформування усієї системи державної влади, до якої все активніше, легальним шляхом проникали партії. На території Російської імперії домінуючою ставала протилежна тенденція – антиконституціоналізм, революційність, орієнтація на насильницьку зміну державної влади та диктат.

На початку ХХ ст. на території України теж активно розгортаються процеси партійного будівництва, а на період 1917-1920 рр. вже діє близько 20 політичних партій⁹¹, проте жодна з них не стала міцною політичною силою. Проблема державності українського народу посідала головне місце і в поглядах мислителів і в програмах політичних партій.

Одним із небагатьох українських науковців того часу, що підійшли до розуміння сутності політичних партій як суб'єктів державної влади, був В. Липинський, що розглядав їх у контексті аналізу основних типів державного устрою – “демократії”, “охлократії” і “класократії”.

В умовах демократії, на його думку, партії позбавлені відчуття політичної відповідальності, є провідниками приватних інтересів, а не знаряддям реалізації народної волі.

При охлократичних типах - революційних диктатурах - більшовизмі, фашизмі партії монополізують та ідеологізують владу в державі.

Класократія, що найбільш прийнятна для України, повинна характеризуватись співдружністю провідних суспільних класів та їх політичних організацій, які мають діяти на принципах політичної свободи і в рамках закону.

Питання функціонування партій піднімались і іншими науковцями української еміграції міжвоєнного періоду. Зокрема, Я. Рудницький, А. Левіцький, К. Мацієвич та інші представники Державного центру УНР відстоювали ідеї парламентаризму і з цих позицій обґрунтовували необхідність партійного плюралізму та партійної організації парламенту. Ідеологи УСДРП, Закордонної групи УКП та ін. партій соціалістичного спрямування В. Винниченко, М. Грушевський, Б. Мартос, М. Шаповал та ін. висували ідею парламентської республіки як альтернативу більшовицькій системі і в цьому контексті визначали необхідність партійного представництва у парламенті.

Отже, для українських мислителів кінця ХІХ – початку ХХ ст. дослідження політичних партій та обґрунтування їх ролі у органах державної влади не було першочерговою важливістю, оскільки

⁹⁰ Драгоманов М. Вибране. –К.: Либідь, 1991.– С. 54-72

⁹¹ Бойко О. Політичні розбіжності між українськими партіями у добу Центральної Ради // Український історичний журнал 1992. -№ 1, -С.196-203

не було ще на той час поставленим на “порядок денний” політичною практикою. Найгострішими для даного періоду проблемами були вибір шляху подальшого розвитку, форми правління та державного устрою. Саме на цих питаннях і зосереджувалась увага теоретиків, а діяльність політичних партій розглядалась у контексті зазначених проблем.

Дослідження генези державно-владної суб'єктності політичних партій та її науково-теоретичного обґрунтування демонструє ряд закономірностей, що виявилися в процесі поступового зростання впливу партій на функціонування державної влади і, в той же час, дозволяє визначити специфіку, обумовлену історичними умовами кожної конкретної країни. Основою для наукового дослідження політичних партій та теоретичних висновків щодо наслідків їх діяльності в рамках вищих органів державної влади виступала реальна партійна практика у кожній окремій країні, а також у інших, більш розвинутих політично країнах.

Першими країнами, де виникли і набули розвитку політичні партії, стали Великобританія та США. Саме тут була сформована власна база для наукових досліджень, а досвід діяльності партій і її наслідки підштовхували і науковців інших країн до визнання необхідності партійної організації парламенту та перенесення відповідних принципів на власне підґрунтя.

У Німеччині діяльність партій досліджувалась у власному “партійному вакуумі”, та не зважаючи на це науковці значно розширили діапазон теоретичних досліджень партій, намагались визначити специфіку їх діяльності у представницьких та урядових закладах.

Запізніле становлення українських партій мало негативні наслідки, бо на той час, коли партії європейських країн уже пройшли

шлях інституціоналізації, набули досвіду функціонування в умовах парламентаризму і орієнтувались на парламентські механізми, українські партії ще тільки виникали, до того ж, в умовах політичної несвободи. Таке сплетіння негативних факторів стало визначальним у формуванні і діяльності партій та у науковій розробці партійної проблематики.

Однак, ряд науковців не тільки обґрунтовували необхідність вільного створення і функціонування партій, але і розробляли моделі вищого представницького органу держави, сформованого за партійним принципом.

Дослідження особливостей розвитку теорії партій дає можливість виявити не тільки коло актуальних наукових проблем, пов'язаних із державно-владною діяльністю політичних партій, але і намічені шляхи їх розв'язання.

Особливого значення в науково-теоретичних дослідженнях набували питання визначення рольового статусу політичних партій в органах державної влади, законодавчої і виконавчої її гілки та органах місцевого самоврядування в частині виконання ними делегованих державно-владних повноважень.

Здебільшого позитивно оцінювалась діяльність політичних партій в парламенті, а ставлення до діяльності партій в системі виконавчої влади було неоднозначним: від заперечення можливості домінування партійного фактора при призначенні урядових чиновників та посадових осіб до визнання корисним впливу партій на діяльність уряду.

Однозначно негативним було ставлення до засилля партій у судових відомствах та участі у призначенні на посади суддів. Це мотивувалось необхідністю жорсткого розподілу влад і тим, що головною відмінною ознакою всіх судових інституцій має бути безпристрасність, в тому числі і партійна.

1.4. Специфіка інституційної трансформації політичних партій та забезпечення ними суб'єктного статусу в системі державної влади

На початку ХХ століття у діяльності політичних партій відбуваються суттєві зміни, однією із причин яких стає подальший розвиток і ускладнення державно-владних відносин та стосунків між політиками і управліннями.

Вебер одним із перших чітко розмежує політиків і бюрократів, завдяки чому з його роботами пов'язують формування дихотомічної концепції політика – адміністрація. Він стверджує, що характер їхнього співіснування має значний вплив на політичні події. Головною небезпекою, на думку Вебера, становить панування бюрократії, за якого здійснення урядової політики змінюється питаннями виживання самої бюрократії, що обумовлює необхідність розробки відповідних механізмів для обмеження влади управлінців. У якості таких інструментів теоретик називає правові норми, ефективну діяльність парламенту та призначення політичних лідерів на керівні посади в урядових установах⁹².

Проте, зазначені засоби покликані не забезпечити переваги політиків над управліннями, а навпаки, запобігти узурпації виконавчої влади партійними парламентськими лідерами. Органи виконавчої влади повинні мати певний ступінь незалежності від законодавчої влади, мати право на інтерпретацію волі держави⁹³. Подібні ідеї висловлювались і іншими теоретиками початку ХХ століття. Таким чином, Вебер був одним із перших, хто звернувся до аналізу політичної складової виконавчої влади.

Основи сучасних досліджень державно-владної суб'єктності партій були закладені Дж.Брайсом,

А.Л.Лоуеллом, В.Вільсоном та ін. Партії ними аналізуються в контексті дослідження системи правління, що має прикладний характер. Основою для досліджень виступала реальна ситуація, в умовах якої відбувалось становлення політичних партій. Вихідним пунктом стало питання про роль партій при трансформації «волі народу» в конкретні дії органів державної влади, про роль партій в системі демократії в цілому, особлива увага приділяється взаємозв'язку партійної системи і стабільності політичного режиму. Більшість теоретиків відкрито визнає важливе значення партій в політичній системі, оснований на біпартизмі, яку вони вважали найбільш оптимальною і стабільною. Але в той же час велика група авторів висловлює думку, що домінуючі партії незадовільно виконують покладені на них завдання, і що їх роль в суспільній і політичній сферах далека від ідеалу.

В американських дослідженнях партій, на відміну від європейських, практичний аспект переважає над теоретичним. Тому цілком закономірно, що головна увага партіям, принципам і формам їх функціонування приділяється при аналізі особливостей представницької системи. Теоретики визнають, що партії покликані виконувати важливі функції в системі державної влади, але при цьому вказують на організаційну слабкість партій, що є основною причиною незадовільної діяльності парламенту. Серед найважливіших завдань, виконуваних партіями в політичній системі, називаються: контроль за урядом та організація дебатів в законодавчих органах⁹⁴, визначення напрямку, в якому діятимуть органи

⁹² Weber, M. *Essays in Sociology*, ed. H.H. Gerthe and C.W. Mills. 1946

⁹³ Page, E., *Wright V. Bureaucratic Elites in Western European States*, Oxford University Press. 1999. -509 p

⁹⁴ Wilson W. *Congressional Government*. Boston. 1956. -2003 p, pp. 101, 117-120.

урядової влади⁹⁵, збалансування народної волі та її трансформація в урядову політику⁹⁶, забезпечення відповідальності уряду перед народом та координація діяльності законодавчої і виконавчої гілок влади⁹⁷, реалізація відповідальності уряду, артикуляція суспільної думки шляхом політичної участі та досягнення узгодженості між різними групами інтересів⁹⁸.

Американські науковці акцентують увагу саме на необхідності виконання партіями державно-владних функцій і відмічають, що деяка партійна безликість органів державної влади і управління шкодить вирішенню завдань загальнодержавного значення. Вони також наголошують, що ефективність обговорення важливих питань в Конгресі була б значно вищою, якби було більше впливових партійних лідерів, які б були визнаними офіційними ораторами від своїх партій⁹⁹. Крім того, партіям слід проявляти більшу активність на рівні органів державної влади, а не тільки в ролі «виборчих машин».

Замість того, щоб вирішувати завдання загальнонаціонального значення, як відмічає В. Вільсон, партії замикаються на пошуках політичної вигоди для перемоги у майбутніх виборах, а функціонування законодавчої влади має непартійний характер, державні заходи, в тому числі і в органах державної влади характеризує як «партійно безликі»¹⁰⁰.

Таким чином, Вільсон вважає необхідним посилення ролі партій у процесі здійснення державної влади і управління, вказує на позитивний

досвід діяльності в парламенті британських партій, де «всі дебати ґрунтуються на особистих і партійних інтересах...», а кожне важливе голосування є перемогою однієї партії і поразкою іншої»¹⁰¹.

В. Вільсона вважають одним із основоположників дихотомічної моделі політика – адміністрація¹⁰², оскільки у статті «Вивчення механізму управління» він зазначає: «Адміністративна ланка знаходиться поза сферою політики, ... хоча політика ставить завдання перед адміністрацією, не можна допускати, щоб вона маніпулювала державними службовцями». Однак, на думку деяких сучасних теоретиків¹⁰³, у Вільсона відсутня всебічна модель дихотомічного розподілу, яка б перешкоджала тісній взаємодії між політиками і виконавцями¹⁰⁴.

Отже, американські теоретики визнають партії невід'ємним елементом системи державної влади, дають досить реалістичну оцінку партійних структур та їх діяльності в органах державної влади, вказують на невідповідність реально існуючих форм партійної діяльності тим завданням, які партії повинні виконувати в державі, висувають ряд вимог щодо діяльності партій на рівні державних органів, обґрунтовують думку про те, що законодавство повинно бути результатом діяльності партій.

Визнається вплив партійного фактора і на рівні виконавчої влади. Аналізується вплив партій на процес обрання президента, хоч юридично партії знаходились поза ним.

⁹⁵ Bryse J. The American Commonwealth. L., 1889. -298 p, p. 78

⁹⁶ Lowell A. Government and parties in continental Europe. Boston, 1996. Ч. 2. -346 p, p. 317

⁹⁷ Goodnow, J.F. Politics and Administration: A Study in Government, New York: Russell Russell. 1980., p. 157

⁹⁸ Ford H. Representative Government. N.Y., 1984. – 293 p, p. 197

⁹⁹ Wilson W. Congressional Government. Boston. 1956. -203 p

¹⁰⁰ Вильсон В. Государственный строй Соединенных Штатов. СПб., 1969. – с.81.

¹⁰¹ там же, с.81

¹⁰² цит за: Политико-административные отношения: кто стоит у власти? Под ред. Т. Верхейна. Пер. с англ. – М.: «Права человека», 2001. –510 с, с. 13

¹⁰³ Putnam, D. R. "The Political Attitudes of Senior Civil Servants in Western Europe: a Preliminary Report", in British Journal of Political Science 3. –317 p, 267

¹⁰⁴ Svava, J. H. "Complementarity of politics and administration as a legitimate alternative to the dichotomy model", in Administration & Society, 30, 1999. –791 p, pp. 675 – 705

Відмічається, що на практиці “вибори президента є справою національного партійного конвенту”, що “урядова система функціонує на основі участі політичних партій, а міністри також виступають як представники певних політичних партій”¹⁰⁵. Отже, партії вже розглядаються і з точки зору їх впливу на різні гілки влади.

Подальші суттєві зміни у механізмі діяльності, функціях, рольових статусах політичних партій і ставленні до них з боку громадян змушують звернутися до аналізу їх трансформації. Ще із моменту виникнення партій теоретики в якості головної ознаки відмічали їх зорієнтованість на державну владу і виконання управлінських функцій, а всі інші напрямки діяльності, такі як артикуляція інтересів, об’єднання громадян та інші розглядали як підпорядковані головній меті. У ХХ столітті з’являється поняття “політичне поле”.

Це обумовлено тим, що у сфері політики відчувалися процеси, подібні до економічних. Французькі теоретики П. Бурдьє і М. Оферле¹⁰⁶ приходять до висновку, що партії стають “політичними підприємцями”, які пропонують специфічний товар - програми і лідерів, намагаються заповнити певний сегмент «політичного ринку». На «політичному ринку» існує жорстка конкуренція. Щоб вижити в ній та максимально збільшити свої шанси на збереження влади чи її захоплення, партії повинні виробляти певну стратегію і тактику для розширення свого «ринку збуту». Це призводить до появи нових видів діяльності - політичного менеджменту і політичного маркетингу.

Таким чином, найсуттєвішою ознакою сучасних партій визначається прагнення просувати якомога більше своїх кандидатів на важливі державні посади, що розширює можливості для участі партій у здійсненні влади

і управлінні державою, а все інше – пошуки народної підтримки, участь у виборах розглядається як засіб реалізації головної мети. Орієнтація партій на державну владу вимагає мобілізації партійних кадрів, ефективного керівництва партійною організацією, що повинно не тільки забезпечити виживання в конкурентному середовищі, а і відкрити доступ до здійснення державної влади. Отже, теоретиками «політичного поля» вперше була відмічена залежність між організацією управління в самій партії та ймовірністю набуття нею державно-владної суб’єктності.

Класик політичної науки, французький учений М. Дюверже ввів розділення між партіями внутрішнього походження і партіями зовнішнього походження: перші народжуються в лоні парламенту, другі — в рамках громадянського суспільства. Аналізуючи еволюцію партій з початку і до середини ХХ ст. М. Дюверже виділив чотири моделі.

Перша модель партії ґрунтується на «комітеті», тобто на відносно слабкій структурі, чия діяльність носить непостійний і переривистий характер. Вона об’єднує іменитих громадян певної місцевості, асоціації, причому лише напередодні виборів. Тут немає жорстких критеріїв приналежності до партії. Такими були партії ХІХ ст., що об’єднували впливових людей і що розвинулися в період обмеженого виборчого права.

Друга модель спирається на територіальні організації, тобто на фіксовану, постійну структуру, з активною внутрішньою діяльністю, котра концентрує політичні ініціативи і об’єднує своїх прихильників, пов’язує їх спільними політичними акціями, вимагає сплати партійних внесків. За такої моделі прихильники партії включаються в різні ієрархічні та паралельні організації. Побудова партії

¹⁰⁵ Svava, J. H. “Complementarity of politics and administration as a legitimate alternative to the dichotomy model”, in *Administration & Society*, 30, 1999. –791 p, pp. 220-226

¹⁰⁶ Бурдьє П. Социология политики: Пер. с фр./ Под ред. Н.А. Шматко М., 1993. – 336 с

у вигляді місцевих та територіальних відносно самостійних організацій стала організаційним винаходом масових партій, спочатку соціалістів, а потім партій конфесійного типу.

Третя модель партії заснована на «осередку»: це структура, об'єднуюча людей не за територіальною, а за функціональною основою. Осередок не тільки стимулює яскраво виражений дух спільності між її членами, але і чудово пристосований для революційної діяльності в підпіллі, оскільки тут відсутні горизонтальні зв'язки. Ця форма була придумана і випробувана комуністичними партіями.

Четверта модель — тип «міліції», тобто провійськової структури, організованої за зразком армії, що діє із застосуванням політичного насильства і налаштована на озброєні зіткнення з опонентами. Це типова модель нацистських партій¹⁰⁷.

Разом з моделями еволюції політичних партій дослідник виділяє два відмінні типи партій — кадрові та масові. Кадрові партії сягають корінням у цензову демократію, це, є партії впливових осіб, де якість членів має більше значення, ніж їх кількість; видатних діячів прагнуть залучити, зважаючи на їх вплив, престиж і багатство. Прикладом такого типу партій є консервативна партія Великобританії.

Масові партії прагнуть залучити до своїх лав якомога більше членів, політизувати їх за допомогою регулярних політичних акцій та фінансуватися за рахунок їх внесків. Прикладом такої партії є німецькі соціал-демократи. Можуть існувати й партії «змішаного» типу, які містять структурні компоненти, притаманні як «масовим», так і «кадровим» партіям, наприклад, християнські демократи. Абсолютизованим різновидом масової партії виступає тоталітарна партія,

що заперечує усі інші ідеологічні погляди й системи і тлумачить їх як антагоністичні.

М. Дюверже є автором однойменних законів, які вперше були сформульовані ним ще у 1945 р. Згідно з законами Дюверже:

1) Пропорційне представництво схильне призводити до формування багатьох незалежних партій...

2) мажоритарна система у два тури схильна призводити до формування багатьох партій, які пов'язані одна з одною...

3) правило імморальності схильне виробляти двопартійну систему¹⁰⁸.

Якщо М. Дюверже, досліджуючи партії, поставив акцент на організаційних структурах, то С. Ліпсет і С. Роккан спиралися на роль прогресу та еволюції людської цивілізації. Спираючись на історію Європи, вони виділяють два важливі моменти: національна (та релігійна) революція і революція промислова. Ці процеси ведуть до декількох доленосних переломів.

Два переломи обумовлено процесом формування нації: розрив між центром і периферією і розрив між церквою і державою. За першого розриву, гегемоністським устремлінням центру чинять опір периферійні райони, для яких характерні власна мова, звичаї, своя система цінностей і своя релігія (після Реформації). За другого розриву виникає конфлікт, що породжується спробами світської влади звільнитися від релігійної опіки шляхом скорочення традиційних привілеїв і через контроль над цінностями суспільства, починаючи з освіти. У цих двох типах конфліктів один одному протистоять старі, консервативні еліти, нові, державницькі та нові регіональні еліти, які чинять сильний культурний, етнічний і мовний опори, виступають проти спроб територіальної консолідації, що нав'язується центром.

¹⁰⁷ Дюверже М. Политические партии. / Пер. с франц. — М.: Академический Проект, 2002. - 538 с., с. 59-84

¹⁰⁸ там же, с. 113

Ці переломи породили світські, ліберальні партії, які виступали на стороні творців націй; партії за релігійною ознакою, а також перші партії регіонів, котрі виступають на захист відповідних територій

Два переломи пов'язано з промисловою революцією. Перший — відрив міста від села, що привело до розбіжності інтересів аграріїв і городян, комерсантів і промисловців (для яких важливі були проблеми вільного обміну, протекціонізму і тарифної політики). Другий полягає в протиставленні промислових робітників працедавцям. Він знаменує класовий конфлікт з приводу власності на засоби виробництва і розподілу благ. Перший перелом породив аграрні партії, другий — соціалістів та комуністів¹⁰⁹.

З кінця 60-х років у країнах Заходу відбувається процес трансформації суспільства, що отримав назву “постмодернізація”. Він впливає на всі сфери життєдіяльності, функціонування політичних інститутів, в тому числі і партій. Значна частина цього шляху вже пройдена західними країнами, завдяки чому ми маємо приклади діяльності в нових умовах.

Ще М. Вебер, аналізуючи зв'язок партій із виборчим процесом, вказував на факт зростання феномена партії – виборчої машини¹¹⁰, а П. Бурдьє і М. Оферле характеризували партії як “політичних підприємців”, аналізуючи їх діяльність, спрямовану на завоювання влади та забезпечення собі доступу до державної влади. Після тривалого періоду функціонування масових партій, які відстоювали ідею політичного представництва великих груп, дійсно, спостерігається зростання феномена партії - виборчої машини. Науковці вважають, що партія

як організаційна структура, покликана забезпечити представництво інтересів різних класів, втрачає своє значення¹¹¹.

Ставлення лідерів і рядових членів до партійної організації стає все більш інструментальним, що К. Фон Байме характеризує так: “В постмодерністському суспільстві членство в партії, як і членство в церкві чи навіть в шлюбі перестає бути приналежністю всього життя. ... Люди входять в вагон, їдуть деякий час і виходять, коли не бачать причин їхати далі”¹¹². Відмічені особливості в сучасності проявляються більш яскраво, ніж навіть в недалекому минулому. Партії сьогодні здебільшого розглядаються як трамплін для проходження у владні структури, а прагнення до здійснення управління зараз є значно міцнішою об'єднуючою основою, ніж спільні погляди, ідеологія та ін. Саме на цьому і акцентує увагу К. Фон Байме.

В країнах, де функціонують двопартійні системи останнім часом значно активізується боротьба третіх партій і непартійних кандидатів за доступ до влади. Досить наочно це можна спостерігати на прикладі США, де в 1992 р. значну частину виборців, що голосували в 1980-х рр. за республіканців, привабила кандидатура Р.Перо, за якого було віддано 18,9 % голосів¹¹³.

Лідери республіканської і демократичної партії висловлювали значну занепокоєність третіми партіями і незалежними кандидатами, в той час, коли 62 % американців висловились за створення третьої впливової партії. Але тенденцію до збільшення впливу третіх партій коригують мотиви електоральної поведінки. З одного боку, частина виборців, будучи впевненими, що

¹⁰⁹ Липсет С., Роккан С. Структури размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей // Партии и выборы. Хрестоматия. Ч.1. М, 2004 – с. 55

¹¹⁰ Вебер М. Избр. произв. – М., 1990. –674 с

¹¹¹ Біббі Дж. Ф. Політичні партії США. Сумніви американців щодо партій // Вибори у Сполучених Штатах Америки 1996 року: інтерв'ю, коментарі. -В.: 1997. С. 9-12

¹¹² Байме фон К. Партии // Политология вчера и сегодня. Вып.4. М., 1992. – с. 82.

¹¹³ Вибори у Сполучених Штатах Америки 1996 року. В., 1998.- 49 с, с. 12

їхні голоси “пропадуть”, якщо вони віддадуть перевагу третій партії, голосують за одну із головних, а з іншого – існує явище “протесту”, коли виборці, голосують за кандидатів від третьої партії тільки тому, що вони не можуть перемогти.

Так, в 1992 р. 5 % виборців, що голосували за Р. Перо, керувались саме цим мотивом¹¹⁴. Суттєвою причиною такого парадоксального ставлення громадян до третіх партій є переконаність більшості американців в тому, що навіть у разі перемоги на виборах третьої партії здійснення нею державної влади і управління буде неефективним через відсутність необхідного досвіду, тому переваги віддаються знову одній із двох головних партій з огляду на їх майже двохсотлітній досвід у даній галузі. А тим часом ці партії намагаються встановити ще більш жорсткі бар’єри для третіх партій і активізувати зусилля, спрямовані на пошук електоральної підтримки.

З кінця 60-х рр. відбуваються значні зрушення в структурі і ціннісних орієнтаціях індустріальних суспільств, стрімкий розвиток нових соціальних рухів, що призвело до виникнення ряду нових партій. Деякі національні партійні системи стали втрачати стійкість в результаті віддалення партій від громадянського суспільства і надмірного зрощування із державною владою.

Громадяни відмічали, що їм не імponує, коли лідери партій здійснюють надто великий вплив на уряд, а значна кількість виборців вважали, що партії більше заплутують справи, ніж проясняють їх, і тому краще, щоб при балотуванні у виборчому бюлетені не стояла назва партії¹¹⁵.

Таким чином, визначним елементом громадянської культури стала недовіра до партій і антипартійні настрої. В

цих умовах з’явилися партії “нової хвилі”, такі як соціал-демократична партія Великобританії, італійська радикальна партія, пацифістська соціалістична партія Нідерландів, партії “зелених” ряду держав, що досить швидко пройшли шлях політичної інституціалізації.

Поява цих партій була пов’язана із рядом факторів - розчаруванням в діючих партіях, соціальною активністю молоді, загостренням ряду проблем, в тому числі і екологічних, вирішення яких виходило за межі протистояння традиційних партій, а соціальною базою стали “нові середні класи” постіндустріального суспільства.

Новоутворені партії відрізнялись ідейною мобільністю, своєрідним політичним стилем, більш гнучкою і менш централізованою структурою, децентралізованим механізмом прийняття рішень, жорстким контролем знизу за діяльністю депутатів і керівництва, автономними правами місцевих організацій.

Деякі науковці вважали, що ці партії витіснять традиційні із політичної арени¹¹⁶. Але цього не сталося, так як останні, проявивши значну гнучкість і адаптивність, змогли пережити багатьох нових конкурентів, які фрагментують електорат, в той час коли традиційні партії інтегрують його. Нові партії, незважаючи на те, що не отримували значної кількості голосів на виборах і не мали можливості здійснювати державно-управлінські функції, все ж відіграли позитивну роль в процесі реформування класичних партій перш за все тому, що змусили їх до пошуків більш гнучких моделей управління, оновлення своєї організаційної структури відповідно до змін в суспільстві, удосконалення засобів партійного контролю за діяльністю представників партій в органах законодавчої і виконавчої влади.

¹¹⁴ Вибори у Сполучених Штатах Америки 1996 року. В., 1998.- 49 с, с 12

¹¹⁵ там же, с. 1

¹¹⁶ Политические партии: история, теория, практика / Сборник трудов под ред. Ковлера А.И. - М.: Луч, 1993. Вып.1. 298 с

Внаслідок персоніфікації політики партії розглядаються все частіше як місце формування і самореалізації політичних лідерів. Партії, які зараз виникають на Заході, як правило, є командами одного лідера, а лідерство розглядається як основний момент в розвитку партій. Досить часто лідери самі собі вибирають партію. Особливо посилюється роль лідерства в умовах, коли відсутні старі партії із стійкою репутацією.

Дослідники подальший розвиток партій вбачають також у моделях, які визначаються як “партія професіональної структури”, “партія-картель” та ін. Вони змальовують новий образ партій, що значно відрізняється від того, який існував на Заході. Картель характеризується поєднанням єдиного корпоративного інтересу із внутрішнім суперництвом тих груп, які входять в даний клас. Політичні партії країн Заходу з різною швидкістю просуваються по шляху “картелізації”¹¹⁷. Розглянуті особливості функціонування партій дають підстави для висновку про те, що подальший розвиток партій відбувається у напрямку реформування моделі партій, зміни форм їх діяльності відповідно до вимог державно-управлінського процесу.

Сьогодні науковці звертають увагу на проблему статусної кризи партій, перш за все в Західній Європі. Основними показниками цієї кризи є скорочення членства і якісна зміна складу членів партій, зростання кількості громадян, які ухиляються від участі у виборах тощо¹¹⁸. Серед причин такого стану речей неототожнення громадянами себе з жодною із партій, природний процес зміни поколінь, зміни у ставленні до партій, суть яких у тому, що останні розглядаються все більше як засіб забезпечення політичної чи управлінської кар’єри та підвищення на цій основі соціального статусу, і все менше як об’єднання однодумців,

форма виявлення громадянської активності.

Процеси, які відбувалися в Італії на початку 90-х рр. теж багато в чому проілюстрували появу нових тенденцій у розвитку політичних партій заходу. Тут в результаті розвалу старої партійної системи утворився «партійний вакуум», тому вільні місця зайняли нові персонажі, як наприклад “Форца Італія”, що уособлюють специфічні риси постмодерністських політичних партій, які полягають у тому, що дана партія черпає ресурси із фінансових послуг, телестанцій і низькопробної преси, має одну із кращих в світі футбольних команд, сітку супермаркетів, не бореться за допуск до ЗМІ, оскільки існує можливість подавати свою інформацію через власні канали. У неї немає потреби у залученні значної кількості прибічників та створенні великої організації. Партія орієнтована виключно на реалізацію політичної влади та здійснення управління державою, а наявність значних фінансових ресурсів та контроль над ЗМІ дають можливість досягти цієї мети без розгортання широкомасштабної суспільної діяльності. Таким чином, “Форца Італія” і подібні партії можна характеризувати як нові моделі партій, що створюють нові моделі реалізації влади і управління. Слід відмітити, що таке явище не можна характеризувати як суто західне. Деякі з нових партій, що утворюються на пострадянському просторі теж успадковують ці риси, а політики віддають перевагу саме таким партіям.

В ряді демократичних країн зростає рейтинг праворадикальних партій, які є прибічниками більш жорсткої владно – управлінської моделі, а в Австрії така партія увійшла до урядової коаліції. Очевидно, ці факти свідчать не тільки про падіння довіри до традиційних партій, але і вказують на значно глибші проблеми, зокрема

¹¹⁷ Политические партии: история, теория, практика / Под ред. Ковлера А.И. - М.: Луч, 1993. Вып.1. 298 с

¹¹⁸ Beyme K. Marxism, communism and western society. A comparative cyclopedia/ Ed. By C. Kernig. N.Y.,1973. Vol. 6.- 379 p

кризу сучасної демократії, що вимагає нових підходів до реалізації партіями владно-управлінської суб'єктності.

Зміни у ставленні до партій і в їх діяльності науковці також вбачають в нових технологічних досягненнях сучасного суспільства¹¹⁹, які створюють зовсім іншу ситуацію в політичному спілкуванні. Раніше отримання політичної інформації було тісно пов'язано з міжособовими контактами: членів партії між собою, агітаторів з виборцями, лідерів із групами громадян, і тільки так партія проклала собі шлях до влади і управління. Останнім часом дуже суттєві зміни в цей процес внесло телебачення. Людина може отримувати інформацію в стінах свого будинку, що знецінює багато попередніх форм громадянської активності. Слід відмітити, що це не тільки робить зайвими попередні контакти, оскільки канали масової комунікації стали посередниками між лідерами і виборцями. Саме від них значною мірою залежить, чи буде сприйнятий громадянами сигнал, що йде від лідера і які результати матиме та чи інша політична акція. Тому партії перебудовують свою діяльність, роблять ставку на послуги ЗМІ та фахівців, від яких залежить успіх партії у справах переконання громадян у ефективності свого управління та забезпечення подальшої підтримки, як необхідної умови для реалізації управлінської суб'єктності.

Деякі сучасні дослідники, враховуючи розвиток комунікаційних технологій, вважають за можливе у недалекому майбутньому повернення до ситуації Афінського поліса, але на значно вищому рівні. Оскільки сучасні технології створюють можливість політичної участі кожного без посередництва партій, підвищуючи тим самим соціальне значення окремої особистості, твердження Р. Міхельса

про неможливість існування демократії без організації все більше здається таким, що втрачає зміст.

Сумніви в здатності партій вирішувати проблеми, що стають перед суспільством, породжують феномен негативного голосування, тобто, голосування не за того, кому виявляється підтримка, а протитого, хто є небажаним. Так, згідно опитуванням громадської думки, проведеним незадовго до президентських виборів 1980 року в США, 43% виборців заявили, що, віддаючи свої голоси за Рейгана, вони фактично голосують не за Рейгана, а проти Картера¹²⁰. В 80-х роках цей феномен виявився і в європейських країнах, де правлячі партії змушені були поступитись місцем опозиції часто не через зміни партійно-політичних уподобань, а в результаті негативного ставлення до партій, що стоять біля керма влади, низької оцінки діяльності в інституціях державної влади.

Феноменом сучасного політичного життя, як в західних, так і в пострадянських країнах, особливо в передвиборчий період, стала поява протестних партій, а також партій, програми і діяльність яких стосуються конфліктів за новими проблемами, актуальними для промислово розвинених країн, такими як якість навколишнього середовища, альтернативні життєві стилі, права меншин, демократична участь, соціальна рівність тощо. Нові партії (за Р. Далтоном, до них можна віднести німецьких і французьких "зелених"), представляють "нову політику"¹²¹. Це, по суті, нові моделі партій, що відповідають новим вимірам політики.

Суттєві зміни в політиці кінця ХХ століття ознаменувалися сплеском інтересу до теорії та практики політичних партій. Застосування

¹¹⁹ Политические партии: история, теория, практика / Под ред. Ковлера А.И. - М.: Луч, 1993. Вып. 1. 298 с

¹²⁰ Выборы у Сполучених Штатах Америки 1996 року. В., 1998.- 49 с, с. 12

¹²¹ Далтон Р. Структура политических связей // Партии и выборы. Хрестоматия. Ч.1. М., 2004., с. 81

макроекономічних методів до визначення закономірностей партійної політики поклали у підгрунття своїх досліджень У.Нордхаус та Д.Гіббс¹²². Нордхаус виділяє значення “опортуністичного” циклу, за якого політичні діячі будь-якої привладної партії, прагнуть стимулювати розвиток економіки у переддень кожної виборчої кампанії, щоб утриматися при владі. Д.Гіббс загострює увагу на “партійному” циклі, в якому заради здобуття влади ліві борються з безробіттям навіть ціною підвищення інфляції, у той час як праві борються з інфляцією навіть зарахунок подальшого зростання рівня безробіття.

Адекватний тип політичної партії в сучасних умовах намагалися розробити Р.Кац та П. Мейер, запропонувавши теорію “картельних партій”. Вона будується на порівнянні цих партій з попередніми партійними типами (елітна партія, масова партія, всеосяжна партія) на основі різних критеріїв, що стосуються історичного контексту їх діяльності, місця в системі “громадянське суспільство — держава”, внутрішній організації членства та лідерства), особливостей політики, що проводиться, відношення до виборів і засобів масової інформації. Як підкреслюють автори концепції, “картельні партії” з’являються перш за все там, де спостерігається посилена підтримка діяльності партій з боку держави, є можливість для партійного патронажу, активно виявляється міжпартійна кооперація і співпраця. У основі появи “картельних партій” лежить зміна відносин між політичною партією з громадянським суспільством і державою.

Поява “картельних партій” викликає необхідність перегляду нормативної моделі демократії. Суттю демократії

стає здатність виборців вибирати з фіксованого числа політичних партій, які перетворюються на групи лідерів, що конкурують за можливість зайняти урядові пости і узяти відповідальність на майбутніх виборах за урядову діяльність. Таким чином, “демократія стає публічним підлещуванням до еліт, а не включенням населення у виробництво політичної стратегії”¹²³. Якщо раніше можна було говорити про чітке розділення правлячих і опозиційних партій, то за домінуванні картельного типу жодна із значущих партій не може розглядатися як така, що знаходиться «ззовні» влади. Непомітність партійних програм накладає відповідальність за державну політику на всі партії і в той же час знижує відповідальність конкретної партії. Демократія швидше стає засобом досягнення соціальної стабільності, а не соціальних змін.

На елітарному характері політичних партій як “кузні еліт” наголошував І. Мені: “Чотири основні фактори, пов’язані з функціональними особливостями політичних партій, надають цьому політичному інституту дуального характеру. Інтеграція та мобілізація людей до політики та структурування голосування – це функції, розгорнуті на користь представництва. Діяльність з рекрутування політичного персоналу та той факт, що партії є інструментами виховання політиків, уособлюють в собі партійні функції, спрямовані на здійснення влади”¹²⁴.

Один з найавторитетніших сучасних дослідників політичних партій К. Джанда процес утворення партій і механізми партійного будівництва пропонує вивчати через призму поняття “інституціоналізація”. Інституціоналізацію Джанда розуміє

¹²² Hibbs D. Political Parties and macroeconomic policy // American Political Science Review. – 1997. – vol. 7. – P. 1467–1487.

¹²³ Кац Р., Мэйр П. Изменяющиеся модели партийной организации и партийной демократии: возникновение картельных партий // Партии и выборы. Хрестоматия. / РАН. ИНИОН. МИД РФ; Отв. ред. и сост. Н. В. Анохина, Е. Ю. Мелешкина. – Ч. 1. – М.: ИНИОН, 2004., с. 26

¹²⁴ цит. за Категории политической науки. Под ред. Мельвиля А. Ю. – М.: МГИМО(Университет); «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – 656 с, с. 302

як “процес, за допомогою якого партії зміцнюються, набувають значення і стійкість. Інституціоналізація є не тільки процес, але і властивість, або стан. Як властивість, вона може бути визначена як ступінь матеріалізації партії в суспільній свідомості, внаслідок чого вона існує незалежно від власних лідерів, регулярно залучаючись в значущі моделі поведінки”¹²⁵. Інституціоналізація, таким чином, є певним інтегральним показником, сумою чинників, що впливають на становлення партії як значущого політичного інституту.

Отже, зміни, що відбуваються в житті сучасного суспільства та зумовлені ними нові тенденції в розвитку партій спричинили неоднозначне ставлення теоретиків політики до проблеми державно-владної діяльності політичних партій, їх ролі в суспільстві і державі і самого існування. Деякі дослідники, виходячи з того, що характерними рисами демократичного процесу є його протікання в політичних партіях, союзах, парламенті та позбавлення громадян можливості активно впливати на політичний процес, відведення їм ролі пасивного глядача вважають за необхідне створити певні противаги¹²⁶ [Політологічний енциклопедичний словник: Навч. Посіб. Для студентів вищих навч. Закладів. –К.: Генеза, 1997.- 400 с, с 161]. Висувається ідея розвитку неформальних структур, в яких би відбувалось обговорення найважливіших політичних питань та вироблення ідеалів соціально-політичного життя, як альтернативних, з метою нейтралізації інститутів, що мають потенціал панування, перш за все партій та стимулюючого впливу на їх політичну та державно-владну діяльність. Інші висловлюють припущення, що партії поступово зникнуть із політичного життя, аргументуючи це тим, що завдяки

подальшому розвитку засобів комунікації стане можливим перехід до прямої демократії. Проте, на думку авторів, такий висновок є передчасним. Вірогідною є подальша трансформація партій, але не їх зникнення. Аналіз реальної ситуації показує, що політичні партії зберігають важливе значення в якості головних інструментів реалізації влади і управління, центрального елемента виборчого процесу. Про це свідчить і той факт, що в другій половині 70-х - початку 80-х років в Греції, Іспанії, Португалії в процесі переходу від авторитарних режимів до демократичних саме партії стали одними з найбільш активних інститутів, які сприяли утворенню нових політичних систем. Отже, значні зміни, що відбуваються із партіями і партійними системами вписуються у контекст загальної трансформації політичних систем.

Зазначені тенденції розвитку політичних партій, головним виявом яких стало їх зростаюче прагнення до здійснення державної влади та життєві реалії, що вказували на подальше зрощування політики і управління стали причиною падіння популярності концепції дихотомічного розподілу політики і адміністрації, на зміну якій прийшла ідея комплементарності. Її автори стверджували, що державна політика – це безперервний процес, а її формування невіддільне від виконання... Політики і адміністратори беруть участь і в тому, і в іншому¹²⁶, розглядали державне управління як політичний і колективний процес¹²⁷, підкреслювали політичну роль управлінців¹²⁸. Отже, прибічники даної моделі вказали на існування тісного між формуванням політичного курсу та його реалізацією через систему виконавчої влади, охарактеризували виконавчу діяльність як політичну. Найбільш конкретно ідею комплементарності сформулював

¹²⁵ Джанда К. Сравнение политических партий: исследование и теория // Современная сравнительная политология. Хрестоматия. М., 1997. – с. 94

¹²⁶ Friedrich, C.J. “Public policy and The Nature of Administrative Responsibility”, in Friedrich, C.J. and E.S.Mason (eds.), Public policy, Cambridge, MA: Harvard University Press. 1940. – 312 p

¹²⁷ Simon, H., Smithburg D. V. Thompson, Public administration, (Alfred A. Knopf). 1950. - 391 p

¹²⁸ Stein, H Public administration and Policy Development, Harcourt, Brace and Co. 1952. -501 p

Сейр: “Державне управління, здійснюване органами виконавчої влади – один із найважливіших політичних процесів. Здійснення дискреційних повноважень, вибір пріоритетів – типова і все більш значима функція управлінців: таким чином вони беруть активну участь у політичній діяльності¹²⁹. Таким чином, модель комплементарності стала кращою альтернативою концепції розподілу формування політичного курсу та його реалізації. Даний підхід обумовлює необхідність виявлення політичної місії представників виконавчої влади та державно-управлінської ролі політиків, державно-владної суб’єктності окремих політичних інститутів, передусім політичних партій.

Отже, сучасні дослідники, характеризуючи особливості трансформації партій в умовах “постмодерністського” суспільства, відмічають, що подальший розвиток партій відбувається у напрямку неухильного зростання їх прагнення до розширення масштабів участі у державно-владній діяльності. Функціонування партійних організацій підпорядковується головній меті – забезпечення партійній еліті доступу до державної влади.

Науковці вказують на процес формування нових моделей партій і відповідних способів формування та реалізації ними державно-владної суб’єктності, що пов’язано із кризою довіри до традиційних партій. Як в західних демократіях, так і в посттоталітарних країнах виникають “нові” партії, які, на відміну від традиційних, забезпечують собі можливість здійснювати державно-владні функції не шляхом розвитку організаційних структур та соціального представництва, а через мобілізацію та використання значних фінансових ресурсів. У зв’язку з цим постає проблема протидії даній тенденції. У якості головного засобу протидії західні

теоретики пропонують створення альтернативних політичних інститутів, які б здійснювали стимулюючий вплив на партії, що знаходяться при владі.

Період становлення українських політичних партій та партійної системи є нетривалим за історичними мірками. Однак, ще на етапі свого становлення українські партії, з одного боку, вже втілюють низку рис постмодерністських політичних партій, що функціонують в західних країнах, а з іншого – створюють власні моделі і відпрацьовують нові методи діяльності в державно-владних інституціях, що є підґрунтям науково-теоретичних досліджень українських фахівців

Так, О. Радченко, спираючись на особливості виникнення та формування політичних партій в Україні (що суттєво впливає на особливості поведінки партій у політичному середовищі) пропонує вирізняти класичну, персоналізовану, харизматичну, галузеву, олігархічну або кланову, корпоративну та технологічну моделі політичних партій¹³⁰.

Так, класична модель передбачає еволюційне довготривале в часі викристалізування певних політичних інтересів, навколо яких „знизу догори” починають виникати громадські гуртки, що врешті решт об’єднуються в партійну структуру для лобювання вирішення цих політичних інтересів. В партії, створеній за класичною схемою, політичні лідери генеруються в процесі еволюції партії поступово перетворюючись із неформальних лідерів мас у формальних (харизматичних) лідерів партії. Характерним прикладом створення партії за цим зразком є Народний Рух України періоду 1989-1994 рр.

Політична практика сьогодення дає підстави стверджувати, що класична модель створення політичної партії є скоріше винятком, аніж правилом. Сучасна політична дійсність свідчить про широке застосування інших

¹²⁹ Stein, H Public administration and Policy Development, Harcourt, Brace and Co. 1952. -501 p, pp. 102 – 105

¹³⁰ Радченко О. Технологія партійного будівництва: Теорія і практика. – Луганськ,: Райдуга, 2007 р. – 160 с.

моделей партійного будівництва, зокрема:

Персоналізована модель, яка передбачає формування партійної структури „зверху вниз” під конкретного лідера. Якщо цей лідер є близьким до влади (розпорядником певної частини адмінресурсу) формування партії відбувається за допомогою владних важелів. Лідер визначає певне коло наближених осіб, які від його імені рекрутують в регіонах впливових посадовців, що в свою чергу, примушують нижчих посадовців як очолювати, так і формувати партійні лави. Здебільшого зростання кількості членів такої партії є примусовим і відбувається за допомогою адмінресурсу.

Якщо такий лідер є представником великого капіталу, що не має вільного доступу до владних кіл, формування партії відбувається за допомогою фінансового стимулювання. Партійні функціонери зверху до низу „купуються” за відповідне фінансове забезпечення й працюють, поки таке забезпечення їх задовольняє.

Практично-політична ефективність таких партій є найнижчою. Успіху така партія може досягти виключно за умови використання її як технологічної машини реалізації сучасних виборчих технологій та тотального фінансування (дій, заходів, акцій, членства тощо). Генеральною метою такої партії завжди є досягнення головної мети її персоналізованого лідера, причому його особиста мета може бути й не пов’язана з безпосередніми виборами (наприклад, входження у коло осіб, наближених до влади, посада у виконавчій владі, управління корпоративним чи державним майном, участь у розподілі сфер впливу тощо).

Харизматична модель означає, що партія формується під лідера з сильними харизматичними якостями і на перший погляд здається варіантом персоналізованої моделі. Однак принципова різниця полягає в тому, що в харизматичній моделі формування партії відбувається в двох одночасних напрямках – як „згори”, так і „знизу”.

Під харизматичного лідера не „заганяють” членів партії, навпаки, рекрутування йде на вільній основі й під знамена харизматика добровільно йде значна кількість громадян. Така партія є найефективнішою в практично-політичній площині і досягає успіху з тим меншими ресурсами, чим вищий рівень харизматичності її лідера. Генеральною метою такої партії завжди є утвердження лідера на найвищій державній посаді.

Галузева модель передбачає створення партійної ієрархії у відповідності до існуючої ієрархії владних відносин всередині певної галузевої структури (наприклад у системі транспорту, освіти, медицини тощо). Керівник відповідного рівня галузевої структури (центрального, регіонального місцевого) автоматично стає керівником відповідного рівня партії цієї моделі, а перша особа галузі – лідером партії. Яскравим прикладом партії такого типу було всеукраїнське об’єднання „Жінки за майбутнє”, яка формувалася у вертикалі державного комітету, управлінь та відділів сім’ї і молоді виконавчої гілки влади. Генеральною метою галузевих партій, як правило, є лобіювання на державному рівні галузевих інтересів.

Корпоративна модель виникає на підставі певних корпоративних інтересів, наприклад регіональних, релігійних тощо. Така партія може мати яскраво виражену регіональну специфіку й мати вузько регіональний вплив (українська морська партія), або екстраполювати свої інтереси на територію всієї держави (донецька експансія партії регіонів).

Вузькоспеціалізована модель означає партійне будівництво на основі спільних інтересів вузькоспеціалізованої громадської групи – інвалідів, пенсіонерів, медиків (партії захисту інвалідів, партії медиків „Пульс України”, партія захисників Вітчизни тощо). Генеральна мета такої партії – лобіювання інтересів вузькоспеціалізованих груп громадян. Як правило, подібні партії маловпливові та низькоєфективні.

Олігархічна або Кланова модель передбачає створення партії як інструменту політичного обслуговування кланових інтересів, засіб тиску на владу та доступу до влади, захисту від переслідування за злочинні дії. Генеральна мета такої партії – захист кланових інтересів. Залишаючись за формою елементом громадянського суспільства, така партія фактично є руйнівним фактором для громадянського суспільства. Особливо небезпечною для самого існування демократії є такий різновид кланової моделі, як партія влади, коли в якості партійного контингенту, апарату функціонерів та керівних органів партії виступають представники влади, бюрократичного державного апарату, зацікавлені лише в безперешкодному використанні та утриманні влади.

Технологічна модель є політичним бізнес-проектом. Замовник – майбутнє керівництво партії – наймає високопрофесійну команду політтехнологів, які на підставі широкомасштабних досліджень виявляють привабливу електоральну нішу та відповідний базовий сегмент електорату, під цінності якого формується політичний міф. За умови достатнього професіоналізму технологів та достатньої ресурсної бази, така модель може бути досить успішною (прикладі – партія зелених України, Команда озимого покоління).

Не зважаючи на відносну молодість, українська вітчизняна партологія має численні дослідження як суто теоретичного, так і теоретико-прикладного характеру. Як зазначив О.Дергачов: “За короткий період Україна пройшла шлях від твердої однопартійності до гіпертрофованої багатопартійності. Перший етап його був пов’язаний з утвердженням у країні ідеологічного і політичного плюралізму, а також із протистоянням

ідей національної незалежності і демократії, з одного боку, та радянської москвоцентричної ментальності - з іншого. У цій боротьбі враховувались переважно суспільні настрої, емоційний стан населення, а не глибинні його інтереси. Дуже велику роль відігравали зовнішні фактори. Внаслідок цього гасла були важливішими за детально розроблені програми, а загальнополітичні питання повністю домінували над економічними, соціальними і, тим більше, — над проблемами конкретної організації влади”¹³¹.

В таких умовах, звичайно, спостерігається розбіжність поглядів. Так, розділяючи в цілому становлення української багатопартійності на три етапи, різні дослідники визначають різні часові проміжки та вкладають в них різну сутність: у О. Валевського це національно-романтичний (неформальний) етап, період формальної багатопартійності та етап формування політичного центру¹³²; у Є. Бистрицького – опозиційно-переддержавний, лояльно-державний та передвиборний; у А. Білоуса – передпартійний, багатопартійний та період посткомуністичних партій¹³³, Ю. Шайгородський взагалі вважає, що поки що рано говорити про створення в Україні повноцінної багатопартійності, яка “є скоріше кількісною, аніж якісною. Так склалося, що політичні партії виникли раніше, ніж соціальні групи, інтереси яких вони мають відстоювати. Тому соціальна база більшості партій залишається на сьогодні невизначеною”¹³³. Це яскраво видно з нашого національного феномену існування кількох різних партій, що проголошують однакові гасла й навіть обирають собі однакові назви: так, на сьогодні з 127 партій, зареєстрованих Міністром, 4 – комуністичні, 4 – ліберальні, 7

¹³¹ Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні // Політична думка. – 2002. - №1. – С. 3 - 23., с.7

¹³² Валевський О. Ситуація історичного вибору – К.: Смолоскип, 2005., с. 13

¹³³ Білоус А.О. Політико-правові системи: світ і Україна. – К.: АМУПП, 1997. – 200 с., с. 108

– зелених чи екологічних, 14 – соціал-демократичних, 4 – сільських, 3 – жіночі.

Як зазначає М. Примуш сучасною українською специфікою є те, що більшість з існуючих партій на сьогодні виявилась неспроможною до створення власної повноцінної вертикальної та горизонтальної структури. Це обумовлено деякими обставинами, які впливають зі специфіки розвитку процесу багатопартійності в Україні, зокрема, такими, як відсутність соціальної бази для появи партій, доктринальним характером більшості існуючих партій та іншими¹³⁴.

Складність становлення партій в Україні визнають Ю. Шайгородський та К. Меркотан, котрі вважають, що «при безсумнівному посиленні ролі партій у сучасних політичних процесах, говорити про якісні зміни найближчим часом важко. Зміна сутнісної складової політичних партій – питання історичної перспективи, а вона значною мірою залежить від того, наскільки послідовно будуть проводитися суспільні, політичні реформи¹³⁵.

М. Кармазіна переконана, що «подальша демократизація політичного режиму в Україні постійно вимагає встановлення прозорих «правил гри» у найрізноманітніших сферах життя такого конфліктно-консенсусного феномена, яким є суспільство... насамперед, ...визначення процедури утворення й життєдіяльності в державі політичних партій»¹³⁶.

Державна регламентація діяльності політичних партій в Україні має передбачати декілька основних напрямків, зокрема: відносини між партіями; відносини і проблеми у межах самих партій; відносини між партіями

й урядом; відносини між партіями та державою в цілому; відносини між партіями та громадянами; фінансування політичних партій; регламентація їх участі у політичній боротьбі; фінансовий та інший контроль за діяльністю партій; гарантія партіям безпеки від некомпетентного і свавільного втручання в їх внутрішнє життя; забезпечення їм рівних умов для політичної конкуренції.

Як показує проведене дослідження та досвід інших країн, для ефективного розвитку і функціонування багатопартійної системи необхідно принаймні три неодмінні умови.

По-перше, наявність компактною групи порівняльна стійких і впливових політичних партій-лідерів, які складають кістяк системи і постійно взаємодіють між собою і державними структурами з приводу здійснення влади.

По-друге, наявність вироблених в ході цієї взаємодії писаних і неписаних юридичних і заснованих на традиції правил політичної діяльності, що дозволяють кожній з партій представляти і захищати конкретні суспільні інтереси і в той же час забезпечувати політичну і соціально-економічну стабільність всього суспільства.

І по-третє, наявність певної політичної основи толерантної міжпартійної взаємодії на базі принципового консенсусу щодо фундаментальних суспільних цінностей, перш за все таких, які стосуються форм власності, державного пристрою, типу політичної влади, прав людини тощо. Саме це становить першочергові завдання розвитку та становлення сучасних українських партій.

¹³³ Політичні партії України: В 3 т. / Ю. Шайгородський (уклад.) — К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. — Т. 1. — 876с, с. 16

¹³⁴ Примуш М. Історія і теорія політичних партій. — Донецьк: КИТИС, 2000. — 258 с., с. 145

¹³⁵ Політичні партії України: В 3 т. / Ю. Шайгородський (уклад.) — К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. — Т. 1. — 876с, с. 28

¹³⁶ Кармазіна М. Партогенез в Україні: бажання демократизації? // Людина і політика. — 2001. — №4. — С.26-34., с. 29

1.5. Загрози демократичного державотворення через партійне надуживання політичними та економічними свободами

Нинішнє зтяжне політичне протистояння в Україні, що так і не завершилося після вересневих виборів 2007 року, для свого ефективного вирішення вимагає адекватного визначення сутності виниклого кризового загострення, а, отже, пошуку причин, тенденцій розвитку та шляхів вирішення подібних кризових ситуацій іншими країнами, що історично раніше перебували в трансформаційних перетвореннях на шляху до демократизації. На наш погляд буде дуже доречним порівняльний аналіз демократичних перетворень у Сполучених Штатах Америки та в сучасній Україні.

Сучасна Україна перебуває на тому історичному циклі, який Сполучені Штати Америки пройшли десь 230 років тому і який характеризувався закладенням основ державності та пошуком найбільш оптимальних параметрів політичного режиму. Перечитуючи класичний аналіз американського державотворення – “Демократію в Америці” Алексіса де Токвіля – неважко знайти багато спільного з нинішніми українськими реаліями. Як Україна, так і США є унікальними суспільними явищами світової історії, адже і перша, і друга країни доволі прискореними темпами долали перипетії трансформаційних пригод на шляху цивілізаційного розвитку, на які іншим демократичним країнам знадобилося сотні років. Разом з тим, в політичній історії цих двох країн є немало й природно спільного, зокрема в характері проблем, що їх довелося вирішувати, встановлюючи демократію.

Досліджуючи соціальні цикли американської та української суспільних історій за методологією

“універсального епохального циклу” можна висунути гіпотезу про тісний зв'язок, між надуживанням політичними та економічними свободами, які по чергово позначаються у вигляді загроз на шляху до сучасної демократії.

В контексті заявленого дискурсу найбільший інтерес викликають два перехідні стани суспільної трансформації Сполучених Штатів Америки, що датуються на 1776-83 та 1929-40-ми роками.

Історично перший перехідний стан американської трансформації, що перепадав на 1776-83 рр. супроводжувався боротьбою молоді країни за державну незалежність від Англії. Сутнісна його природа цілковито відбивала гостроту принципових державно-політичних рішень, що їх виборювала країна на шляху до державної незалежності і демократії.

Центральним випробуванням цього етапу молодого державотворення, за визначенням Токвіля, стало “надуживання політичною свободою громадських об'єднань”¹³⁷, що логічно впливало з реально набутих політичних свобод громадян.

Саме ці політичні свободи згодом задекларувала французька революція (1789-94), позначивши їх для світу як невід'ємні (природні) права людини. Американська ж молода демократія, випробувавши на практиці політичні громадянські свободи виявила своєрідну пастку від зловживання ними та убезпечила від неї, застосувавши в Конституції США від 17 вересня 1787 р. принцип розподілу єдиної державної влади на гілки-функції: законодавчу (ст.1), виконавчу (ст. 2) та судову (ст. 3)¹³⁸.

¹³⁷ Токвиль, Алексис де. Демократія в Америці: Пер. с фр. / Токвиль, Алексис де; Предисл. Г.Дж. Ласки; Комент. В.Т.Олейника. – М.: Весь Мир, 2000. – 560с, ч. I

¹³⁸ Конституція США / <http://www.umopit.ru/texts/USA.htm>

Американським рецептом обмеження політичного всевладдя партій стало також введення двопалатного парламенту, я якому представники нижньої палати (депутати) обираються за партійним принципом, а представники верхньої палати (сенатори) обираються за мажоритарним принципом.

В пошуках ефективної системи стримань та противаг у площині політичної влади американський народ звернувся до вільних політичних об'єднань як дієвих осередків опору тиранії та утискам влади. Акумулюючи в собі чесноти громадянського суспільства, вільні політичні об'єднання здатні виступити інструментом запобігання як примусовому зосередженню політичної влади в руках якоїсь з її гілок чи державного апарату в цілому, так і не менш важливій загрозі демократії, якій А. де Токвіль дав відому назву “тиранії більшості”. Однак досить швидко проявилася інша загроза, прозорливо помічена А. де Токвілем на американському підґрунті – загроза надуживання свободою політичних об'єднань.

У першій частині книги “Демократія в Америці” А. де Токвіль зауважує, що необмежену свободу партій і фракцій не можна цілковито уподібнити до свободи преси, ця свобода, водночас і менш необхідна, й більш небезпечна, тому держава не тільки може, а інколи буває й змушена обмежити її певними рамками, не втративши жодної частини своєї суверенної влади. Ця загроза стає реальністю у двох випадках. По-перше, коли більшість громадян не допущено до участі у політичному житті (внаслідок чого бунтівна фракція може претендувати, ніби вона репрезентує весь народ супроти державних інституцій). По-друге, коли відмінності між політичними фракціями й партіями величезні й

принципові (внаслідок чого вільні політичні об'єднання стають формою боротьби з урядом за будь-яку ціну)¹³⁹

Саме такий стан був характерним для політичних партій українського парламенту V скликання (що й спричинило його переобрання). З одного боку, Партія Регіонів фактично зосередила в своїх руках важелі виконавчої влади, ігноруючи вимоги й пропозиції опозиційних сил та їх виборців, а з іншого – опозиція всеціло зайнята виключно боротьбою за повалення уряду. На запитання, чи це є сутністю демократії, чи її загрозою, А. де Токвіль дотримується саме другої точки зору. На його погляд партії і фракції мають бути джерелом мирної і легітимної демократичної опозиції, оскільки “в демократичних країнах наука об'єднань є матір'ю всіх наук”¹⁴⁰. Якщо ж діяльність партій становить революційну загрозу демократичному політичному режиму, суспільство і держава повинні обмежувати таке надуживання свободою з боку політичних партій.

Яскравою ілюстрацією, до чого може призвести нехтування загрозою надуживання свободою політичних об'єднань є історичне нагадування Вільяма Гелстона, “що в історії США був один очевидний випадок, коли політичні партії сталим репрезентувати суттєві відмінності політичного принципу, і результатом були повстання і громадянська війна”¹⁴¹.

Дійсно, як справедливо підмітив Токвіль, в умовах різких політичних розбіжностей між провідними партіями країни неминуче відбувається їх радикалізація, наростання авторитарних тенденцій як в самих партіях, так і в їх публічному позиціонуванні, а відмова від досягнення політичних угод і домовленостей (яку найяскравіше демонструє Ю. Тимошенко) веде

¹³⁹ Токвіль, Алексис де. Демократія в Америці: Пер. с фр. / Токвіль, Алексис де; Предисл. Г.Дж. Ласки; Комент. В.Т.Олейника. – М.: Весь Мир, 2000. – 560с, ч. I, с. 193 - 197.

¹⁴⁰ там же, с. 110

¹⁴¹ Гелстон, Вільям А. Громадянське суспільство й “мистецтво об'єднань” / Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. — XXVIII+1108 с. – 861 – 866, с. 863

лише до подальшого загострення політичної кризи й заводить її у глухий кут. Така поведінка опозиції дуже схожа на описану Роджером Гриффіном революційну форму ультраціоналізму, що “характеризується популізмом, котрий включає в себе мобілізацію мас на ширю (а не просто зрежисовану або маніпулятивну) підтримку “знизу” різких дій, що робляться новою самопроголошеною елітою “зверху” для порятунку нації”¹⁴².

В результаті різких політичних розбіжностей між помаранчевим та синьо-білим таборами в Україні вони один по відношенню до іншого завжди виступатимуть як типова позасистемна опозиція. І тут абсолютно неважливо, хто сьогодні або завтра перебуватиме у владі – партія Регіонів чи БЮТ – в будь-якому випадку за таких умов позасистемна опозиційність другої політичної сили призводитиме лише до загострення політичної кризи і загрози розколу країни. Таким чином, вихід, за Токвілем, один: державне обмеження партійної сваволі (наприклад, обрання іншої моделі виборчої системи), перехід з мови ультиматумів на мову компромісів та переведення політичного процесу з вулиць і майданів за столи переговорів.

Історично другий перехідний стан суспільної трансформації в США, що припав на часи “великої депресії” 1929-40-х рр., виявив ще одну небезпечну пастку демократії, сутнісна природа якої пов’язана з надуживанням економічною свободою громадян. Це, зокрема, виявилось у надмірному впливі на суспільно-політичні процеси груп інтересів, що їх складав крупний капітал країни. Як зазначає російська дослідниця О. Олександрова в роботі “Ідейний фон становлення російського середнього класу” з посиланнями на Л. Корі, стратегія виходу з цієї кризи

“полягала в необхідності послідовно обмежити можливості тих суб’єктів, які здатні перешкоджати вільній приватній ініціативі й рівній конкуренції, як на ринку виробництва товарів та послуг, так і на ринку праці або на ринку політичного вибору”¹⁴³.

Не випадково центральне місце в цитованій роботі О. Олександрової посідає дослідження особливостей становлення середнього класу. Адже це питання безпосередньо виходить на сутність проблеми і суб’єктів надуживання економічними свободами громадян, а відтак – і на адекватні державно-політичні рішення. “Проблема політичної організації суспільства, – зазначає В. Разін, – невід’ємно пов’язана з питанням про політичний режим, тобто про конкретні методи здійснення диктатури (панівного) класу”¹⁴⁴.

Отже, політичний режим формується як механізм реалізації інтересів головних політичних суб’єктів суспільства. Уточнюючи В. Разіна зазначимо, що панівним політичним суб’єктом в державі не обов’язково може бути представлено певний соціальний клас, але й будь-яку соціальну групу: харизматичного лідера зі своїм оточенням та послідовникам (авторитарний режим), промислово-фінансові групи (олігархічний режим), представників панівних релігійних течій, як правило фундаменталістського спрямування (теократичний режим), численні організації громадянського суспільства різного кшталту й різноманітного соціального складу (поліархічний режим).

Як відомо ще з часів Платона й Аристотеля, концентрація ресурсів (економічних, політичних тощо) завжди має наслідком ризик зловживань та виродження. Так, аристократія, як влада найкращих,

¹⁴² Revolutions and the Revolutionary Tradition in the West 1956-1991. – Routledge, London, 2000 / <http://kinetic.ac.donetsk.ua/~metlov/griffin.html>

¹⁴³ Александрова О. Идейный фон становления российского среднего класса // Общественные науки и современность. – 1999. – № 1. – с. 20-21, с. 20

¹⁴⁴ Разин В.И. Политическая организация общества. - М.: Изд-во МГУ, 1997. – 240 с, с. 11

чесних і честолюбних представників національної еліти вироджується на олігархію як тільки вона починає ставити власні інтереси вище за державні й досягати перші за рахунок других. Універсальним засобом від загрози надмірної концентрації ресурсів влади світова історія називає децентралізацію та деконцентрацію. Адже розпорощення владних ресурсів між більшою кількістю осіб та інститутів у певній критичній масі мінімізує можливість зловживань.

Отже, проблема демократичного переходу та сталого демократичного розвитку – це не тільки проблема політичної виваженості впливів на державно-владні інститути з боку всіх ключових суб'єктів політики, але це також і проблема збалансованості економічних інтересів олігархії та середнього класу за право вільної підприємницької діяльності в будь-якій країні. Адже природно, що економічні інтереси крупного капіталу багато в чому суперечать економічним інтересам середнього класу. Перші прагнуть до монопольних умов господарювання, за яких стає несправедливим розподіл результатів діяльності й уможливаються надприбутки – в економічній політиці це тягне за собою скорочення соціальних програм і зростання податкового тиску на мале й середнє підприємництво, поширює клієнталізм та державні преференції олігархічним промислово-фінансовим групам (ФПГ). Прагнучи законодавчо закріпити своє панівне положення ПФГ намагаються взяти під контроль провідні політичні партії країни, а через них – і всі гілки влади, перед усім законодавчий орган країни. Таким чином, якщо більшість економічних (власність, капітал, земля) та політичних ресурсів (присутність у владі, контроль над законодавчою та виконавчою гілками влади) належить невеликій кількості людей – в державі неодмінно формується олігархічний режим, що “приватизуючи” партійну й політичну систему, отримує контроль і над законодавчою, і над виконавчою,

і над судовою гілками влади. Намагаючись остаточно закріпити своє панівне становище в країні олігархія стає прихильником авторитаризму, націонал-популізму тощо.

Олігархії не потрібен міцний середній клас, не потрібні й незалежні від капіталу масові політичні партії, що відстоюють інтереси середнього класу. Адже коли ресурсна база середнього класу досягає критичної маси, сам середній клас перетворюється на панівного суб'єкта політики, політичні організації середнього класу отримують владу і державні інститути перестають обслуговувати олігархів, а в країні встановлюється демократичний політичний режим.

Наскільки природно поєднаними є основні політичні та економічні права людини, настільки нерозривними є й загрози надуживання ними. Так, олігархія, що виникає за рахунок обмеження економічних свобод більшості громадян, намагається своє панівне економічне становище закріпити політичними методами, здобуваючи контроль над партіями та владою. В результаті надуживання свободами економічними логічно продовжуються надуживаннями свободами політичними. Власне американська “велика депресія” й була обумовлена надуживанням економічною свободою з боку крупного капіталу, який заради вузькокорпоративних та особистих цілей суттєво гальмував розвиток середнього класу через надмірну політичну впливовість.

Домінування великого капіталу в американській політиці у перші десятиріччя ХХ століття призвели до економічної кризи, коли за три роки – з 1926 по 1929 рівень виробництва знизився вдвічі (зі 100 мільярдів доларів до 55), безробіття виросло з 4 до 25 відсотків, зазнала краху Нью-Йоркська фондова біржа, масово закривались підприємства а вироблені харчові та промислові товари буквально знищувалися через надзвичайно низьку купівельну

спроможність населення. Політичне керівництво країни – президент Герберт Гувер та провладна республіканська партія обрали класичну ліберальну тактику “нічної сторожі”, яка не втручалася в регулювання економіки та унормовувалася на угоду великому капіталу.

Політична мудрість Франкліна Рузвельта полягала в тому, що він один з перших зрозумів справжні причини “великої депресії” і з перших днів свого президентства знайшов і впровадив вірне рішення. Так, коли протягом 1929-1932 рр. закрилося 500 банків і за відсутності програми страхування вкладів у повітрі розчинилося 9 мільйонів накопичувальних рахунків громадян, президент Рузвельт вдався до рішучих авторитарних дій, що спиралися на серйозну підтримку середнього класу країни. За отриманої народної підтримки він примусив Конгрес прийняти надзвичайний банківський акт, на чотири доби закрити усі банки в країні і вдався до реорганізації економіки методами державного регулювання, віддаючи пріоритет політико-економічним інтересам середнього класу.

За перші 60 днів свого президентства Франклін Рузвельт незважаючи на закиди республіканців щодо авторитарних методів управління спромігся “продати” через вищий законодавчий орган країни необхідну низку базових законів “Нового курсу”. Своє нове бачення ролі держави й органів державної влади у регулювання економічних свобод громадян Рузвельт пояснював просто: “Було б абсолютно неправильно заходи, що приймалися нами, називати формою урядового контролю над фермерським господарством, промисловістю і транспортом. Це швидше партнерство – партнерство між фермерським господарством, промисловістю і транспортом”¹⁴⁵.

Як бачимо, американському суспільству (і не в останню чергу його лідеру Франкліну Рузвельту) у кризовий період свого розвитку стало волі, рішучості й мужності обмежити політико-економічні права й свободи крупного капіталу, примусивши його працювати на середній клас – на демократію. Законодавчими рішеннями “Нового курсу”, було поновлено демократію в Сполучених Штатах, а хижацькі апетити капіталу було каналізовано у зовнішньоекономічну діяльність.

Для сучасної України важливим є той факт, що за політичною підтримкою у боротьбі з великим капіталом Рузвельт опирався саме на середній клас, звертаючись до нього безпосередньо через радіо бесіди “біля каміну”. Як згадує один з помічників президента США С. Розенман “в ході кожної сесії (законодавчих органів штату) він (Рузвельт) звертався до людей за підтримкою в його боротьбі з цими органами. Після кожної з таких бесід на законодавців буквально звалювалася лавина листів і вони ставали найгострішою зброєю Рузвельта у всіх його діях, спрямованих на прийняття нових законів”¹⁴⁶.

Такий детальний екскурс в політичну історію США дозволяє нам глибше зрозуміти деякі особливості становлення незалежності України. На самому початку утворення нової суверенної держави партійно-комсомольська номенклатура несподівано для себе отримала нечувану для Радянського Союзу політичну й економічну свободу. Skorиставшись нею вона перетворила приватизацію на “прихватування”, формування широкого середнього класу – на розшарування суспільства, забезпечивши тим самим найсприятливіші умови для формування (з колишньої партноменклатури та її дітей) новітніх

¹⁴⁵ Моррис Д. Игры политиков / Пер с англ. Н. А. Анастасьева. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 381 с, с. 321

¹⁴⁶ там же, с. 312

олігархів. В результаті, на думку Ю. Мацієвського, “в останні роки президентства Л. Кучми політичний режим в Україні мав вигляд змішаного правління, представленого близьким оточенням та окремими членами сім’ї Президента та кількома впливовими конкуруючими фінансово-промисловими групами. Кожна з них в обмін на лояльність до центру отримувала привілеї у своєму регіоні. Такий режим можна визначити як патримоніально-олігархічний авторитаризм”¹⁴⁷.

Політична риторика нового часу вимагала певної демократичної атрибутики й від надуживання економічними свободами нові олігархи перейшли до надуживання свободами політичними – створенням під себе (а то й банальною “приватизацією”) політичних партій України. Фінансові впливання у партійно-політичні проекти та інші форми закріплення у владі перетворили Верховну Раду України на політичний бізнес-клуб, а народне волевиявлення перетворилося з форми демократії на новітній “одобрямс” в ситуації вибору з кількох олігархічних лихнайменшого. Зтранзитології відомо, що за таких умов демократія радше встановлюється радикальними (навіть авторитарними – згадаймо Рузвельта) методами, аніж суто демократичними процедурами на кшталт дострокових виборів. Цю тенденцію як універсальне явище на шляху від тоталітаризму до демократії більш детально описано в статті “Історична місія сучасного авторитаризму”¹⁴⁸.

Витоки сучасного політичного конфлікту, пов’язані з надуживаннями політичними та економічними свободами з боку великого капіталу, найбільш яскраво висвітилися ще під час президентських перегонів 2004 р. Приховані інтереси олігархії політтехнологами дуже вдало були замасковані під ціннісні розбіжності

електоральних уподобань Східної та Західної України, що й спричинило до фактичного світоглядного розколу країни. Частина українського суспільства прагнула стабільності, нехай і з присмаком авторитаризму, частина ж – жаждала демократії, нехай і не до кінця розуміючи, що воно є насправді. На запровадження в Україні дійсно демократичних реформ була зорієнтована вся ідеологія Майдану. Пробуджена політична нація очікувала не тільки нового Президента, а й нової моделі управління всіма суспільними процесами за демократичними принципами відкритості, правовою неперервності, дотримання писаних і неписаних суспільно-політичних норм, спрямованості на згладження протиріч і досягнення консенсусу. Як показав час, ані суспільство, ані резидент і вся команда помаранчевих сил не були готовими до реалізації таких очікувань. В результаті за півтора-два роки наступило нове широке суспільне розчарування. Авторитет “народного” Президента впав до звичного рівня його попередника. Обурена маса прибічників Майдану всю недолугість ситуації переклала на недоречність конституційних реформ, їх складність та недосконалість. В такому ж ракурсі були оцінені й результати парламентських перегонів 2006 року. Неправильна оцінка дійсних причин політичної кризи призвела до ультимативних методів ведення політичної боротьби, розв’язання в країні фактично “холодної громадянської війни”, яка за певних обставин загострення ситуації загрожує перерости у відкриті вуличні протистояння.

В суспільстві виникла небезпечна ілюзія, що достатньо лише змістити (змести) “поганих політиків” (антикризову коаліцію на чолі з В. Януковичем) й поставити на їх місце “хороших” (демократичну коаліцію на

¹⁴⁷ Мацієвський Ю. Між авторитаризмом і демократією: політичний режим після „помаранчевої революції” / Політичний менеджмент. – 2006. - № 5

¹⁴⁸ Афонін Е., Мартинов А. Історична місія сучасного авторитаризму // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6. – с. 52 – 62

чолі з Ю. Тимошенко), як одразу в країні запанує демократія. Саме ця ілюзія електорату стала соціальним ґрунтом для дострокових парламентських виборів вересня 2007 р. Спираючись на теорію і практику партійних систем легко довести, що це далеко не так. Небезпека якраз і полягає у тому, що зміна влади в Україні жодним чином не вплине на зменшення гостроти політичного протистояння, а отже – на утвердження демократії, за котрої політики спілкуються не мовою ультиматумів, а мовою поступок і компромісів. І дійсно – “очищення парламенту” (як головну мету дострокових виборів, проголошену Віктором Ющенком) не відбулося: парламент VI скликання на 96% складається з тих самих народних депутатів, що скомпроментували себе нездатністю до цивілізованої парламентської діяльності в попередньому складі Верховної Ради України. Тіж самі парламентарі, ті ж самі лідери, ті ж самі методи паралізування роботи парламенту, ті ж самі нетерпіння та вооружість по відношенню один до одного. Змінилася лише команда біля “державного кормила”, але в системному плані не змінилося нічого.

Перша ілюзія механічної заміни державно-управлінської еліти породжує й другу – буцімто до демократії нас виведе двопартійна система, що поступово складається в Україні (адже більшість країн з двопартійною системою є стабільно демократичними). Звернімося до класичної типології партійних систем Дж. Сарторі – у відповідності до кількості партій-суперниць та ідеологічної дистанції між ними існує сім типів партійних систем: два крайніх типи – однопартійна та атомізована, і п’ять проміжних – система з домінуючою партією, із партією-гегемоном, двопартійна

система, поміркований та радикальний плюралізм¹⁴⁹.

“Двopартійні” система характеризується наявністю двох впливових партій, які поперемінно перемагають на виборах. В залежності від характеру партійної взаємодії розрізняють “жорсткий” та “м’який” біпартизм. Перший тип є характерним для Великої Британії, де палата обцин складається лише з представників лейбористів і консерваторів, а посаду прем’єр-міністра завжди займає лідер партії, що перемогла на виборах. Другий тип характерний для США, де президент, як голова виконавчої влади може бути представником однієї партії (республіканцем), а більшість у Конгресі – мати друга (демократи). Також, на думку Ж.Блонделя, існує особлива форма двопартійної системи (“недосконалий біпартизм” або система “двох з половиною партій”)¹⁵⁰. Вона характеризується тим, що дві найвпливовіші партії (зокрема, у Німеччині християнські демократи та соціал-демократи) мають поперемінно неабсолютну більшість, внаслідок чого формування уряду залежить від того, з якою з цих партій укладе коаліцію третя політична сила, котра з відносно невеликою кількістю мандатів отримує так звану “золоту акцію”. Події коаліційного формування в українському парламенті у 2006 році свідчать, що таку “золоту акцію” розіграла соціалістична партія О. Мороза.

За двопартійної системи можуть існувати й інші нечисленні політичні партії. Найважливішою ознакою та перевагою біпартизму в усіх його варіантах є своєрідний “демократичний коридор” допустимої політичної поведінки, який не виключає істотних змін, альтернативних варіантів розвитку суспільства і держави, проте чітко фіксує їх допустимі рамки в державній політиці, не дозволяючи ставити під

¹⁴⁹ Sartory G. Parties and Party Systems: A Framework for Analysis. – Cambridge: Cambridge University Press, 1976. – 204 p., – p. 64.

¹⁵⁰ Blondel J. Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies. – Canadian Journal of Political Science. – 1968. – vol. 1. – № 2. – pp. 180-203, c. 183

питання основні стратегічні напрямки розвитку суспільства та існуючого ладу. Саме це є основою поділу опозиції на системну та позасистемну. Зазначаючи, що опір або протидія зловживанням влади являє собою серцевину політичної опозиційної діяльності, відомий німецький дослідник Г. Оберройтер наголошує, що не всякий опір можна назвати сьогодні політичною опозицією, а тільки політичну протидію, де діють добре організовані суб'єкти з конкретними політичними вимогами або навіть програмами, що містять одночасно високий альтернативний, евристичний і протестний потенціал, направлений проти політики діючої влади. Таким чином, «про цивілізовану опозицію можна вести мову тільки тоді, коли суперечності між більшістю та меншістю ґрунтуються на фундаментальній єдності по цей і другий бік альтернативи й не ставлять під загрозу основи конституційної, політичної та правової систем»¹⁵¹.

Урок для України полягає в тому, що за демократії системна опозиція та влада розділяють загальні базові цінності суспільства й дискутують по тактичним питанням і шляхам досягнення спільної мети, в той час як позасистемна опозиція та влада відстоюють принципово різні цінності суспільства та дискутують по стратегічним питанням загальнодержавного курсу. Як зазначає Л. Тимофєєва¹⁵², політична взаємодія влади і системної опозиції обов'язково має дві фази або специфічні форми, що змінюють одна одну - конфліктний дискурс (дебати, спори, критичне обговорення (двостороння критика) і дискурс узгоджень (переговори, круглі столи, пакти). Політична взаємодія влади і позасистемної опозиції має лише одну фазу - конфліктний дискурс

(дебати, спори, критичне обговорення (двостороння критика), який призводить лише до загострення (коли єдиним виходом стає пригноблення однієї сторони іншою).

Таким чином, у демократичних країнах опозиція є формою цивілізованого протистояння політичних програм, курсів, поглядів, а в результаті політичного дискурсу влади і опозиції вирішуються два істотні завдання: проводиться вільна непримусова експертиза політичного курсу і поточних проблем; конструюються шляхи і способи їх вирішення, альтернативні проекти майбутнього розвитку країни. Тим самим створюється так званий «механізм політичних гойдалок», в основі якого лежить принцип збереження економічного і політичного балансу. Створюючи труднощі для діяльності третіх партій, відсікаючи їх від влади, двопартійна система ставить надійний бар'єр на шляху радикально налаштованих сил як зліва, так і справа. Динаміка електорального суперництва вимушує обидві партії зрушуватися до центру політичного спектру, спонукаючи лідерів кожної з них стримувати екстремістів і у власних лавах¹⁵³.

В умовах же України як БЮТ по відношенню до Партії регіонів, так і Партія Регіонів по відношенню до БЮТ є позасистемною опозицією, не схильною до дій в рамках «демократичного коридору»: обміну обґрунтованими позиціями, поглядами відповідно до своїх переконань з дотриманням певних правил і процедур демократії з метою знаходження компромісу та ухвалення важливих політичних рішень по соціально-значущих проблемах. А новий виток гонки політичного протистояння середини - кінця березня 2007 р.

¹⁵¹ Oberreuter H. *Parlamentarische Opposition. Ein internationaler Vergleich.* Hamburg 1975. - 430 p, p. 134

¹⁵² Тимофєєва Л.Н. *Власть и оппозиция: взаимодействие, взаимоограничение, взаимо-контроль, коммуникация.* Монография. М.: Изд-во РАГС, 2004.-241 с, с. 124

¹⁵³ Хантингтон С. *Будущее демократического процесса: от экспансии к консолидации* // *Международная экономика и международные отношения.* - 1995. - № 6. - С. 87 - 95, с. 92

свідчить, що й надалі головною зброєю українських партій, що потенційно мають скласти двопартійну систему залишаються ультимативність та політичний шантаж, що ніяк не співвідноситься з демократичними вимогами пошуку компромісу й порозуміння. Тому Україні дійсно загрожує така двопартійна система, яка призведе не до зближення політичних сил, поміркованості й злагоди в суспільстві, а до нарощення протистояння, стану “холодної громадянської війни” й загрози територіальної цілісності країни.

Як свідчить політична теорія та практичний досвід інших країн, для ефективного розвитку і функціонування демократичної партійної системи необхідно принаймні три неодмінні умови. По-перше, наявність компактною групи порівняльна стійких і впливових політичних партій-лідерів, які складають кістяк системи і постійно взаємодіють між собою і державними структурами з приводу здійснення влади. По-друге, наявність вироблених в ході цієї взаємодії писаних і неписаних юридичних і заснованих на традиції правил політичної діяльності, що дозволяють кожній з партій представляти і захищати конкретні суспільні інтереси і в той же час забезпечувати політичну і соціально-економічну стабільність всього суспільства. І по-третє, наявність певної політичної основи толерантної міжпартійної взаємодії на базі принципового консенсусу щодо фундаментальних суспільних цінностей.

Розмежування ж основних політичних сил українського парламенту відбувається саме не ціннісному рівні, коли принципово

різними є фундаментальні суспільні цінності, що сповідаються й відстоюються нашими регіоналами та їх опонентами. Ціннісні критерії розмежування як українського суспільства, так і його політичної еліти визнаються більшістю незаангажованих дослідників, публікації з цього приводу з’являються мало не щодня¹⁵⁴.

За таких умов політичні сили, що могли б скласти каркас двопартійної системи в Україні є скоріше не демократичними (як це не парадоксально навіть по відношенню до партій демократичного блоку, що не виявляють демократичної сутності – прагнення до компромісів і взаємних поступок), а за визначенням Р.Каца та П. Мейєра – “картельними”. “Картельні партії” з’являються перш за все там, де спостерігається зміна відносин між політичною партією з громадянським суспільством і державою, посилена підтримка діяльності партій з боку держави, державно-партійний патронаж, тому їх можна назвати партіями влади (справді, і Партія Регіонів, і “Народний Союз “Наша Україна”, і БЮТ – яскраво виражені партії влади). За “картельних партій” суттю демократії стає перетворення виборців з джерела влади на обивателя, зобов’язаного обирати з фіксованого числа політичних партій, які конкурують за можливість зайняти урядові пости і узяти відповідальність на майбутніх виборах за урядову діяльність. Таким чином, «демократія стає публічним підлецуванням до еліт, а не включенням населення у виробництво політичної стратегії»¹⁵⁵.

Зрозуміло, що загрозна двопартійність по українські ґрунтується на стійких ціннісних

¹⁵⁴ див: Бортніков В. „Розмежування” в Україні в контексті ціннісної ідентифікації населення // Політичний менеджмент, 2007 – № 1, Мацієвський Ю. Між авторитаризмом і демократією: політичний режим після „помаранчевої революції” / Політичний менеджмент. – 2006. - № 5, Михальченко М., Шайгородський Ю. Цивілізаційна чи ціннісна розколотість України? / Політичний менеджмент, 2006 № 6

¹⁵⁵ Кац Р., Мейєр П. Изменяющиеся модели партийной организации и партийной демократии: возникновение картельных партий // Партии и выборы. Хрестоматия. / РАН. ИНИОН. Московский государственный институт международных отношений (университет) МИД РФ; Отв. ред. и сост. Н. В. Анохина, Е. Ю. Мелешкина. – Ч. 1. – М.: ИНИОН, 2004, с. 26.

орієнтаціях двох субтериторіальних громад країни, поки що далеких від демократичних ідеалів. Як визнають Ю. Шайгородський та К. Меркотан, “при безсумнівному посиленні ролі партій у сучасних політичних процесах, говорити про якісні зміни найближчим часом важко. Зміна сутнісної складової політичних партій – питання історичної перспективи, а вона значною мірою залежить від того, наскільки послідовно будуть проводитися суспільні, політичні реформи”¹⁵⁶.

Єдиним інститутом, котрий за такого політичного протистояння мав би стати інтегратором об’єднання країни, стримувачем радикалізації політичних сил є Президент України. І дійсно В. А. Ющенко ініціював підписання “Універсалу національної єдності”, який мав всі шанси стати українським “пактом де Монтойя”. Президент одразу по закінченні парламентських виборів 2007 року закликав до широкої коаліції. Однак суспільство вкотре не розгледіло і не сприйняло принциповий для утвердження демократії крок Президента. Як видно, дуже важко залишатися єдиним справжнім демократом в державі, де навіть ті, хто називає себе демократами не бажають “на одному кілометрі” сідати за стіл переговорів з опонентами.

Вже наш власний український досвід доводить, що неможливо творити демократію попираючи демократичні норми. Обраний на хвилі ейфорії боротьби з кучмізмом, Президент зіткнувся з реальною проблемою революційної доцільності, що руйнує правові основи держави, а відтак і демократію. Створилися умови, коли демократичні перетворення починають суперечити процедурному характеру демократії, яка базується на чіткому дотриманні всіх правових вимог політико-управлінських дій. Риторика продовження боротьби із “злочинною владою”, абсолютно

несумісна з демократичною поствиборчої практикою державного управління примусила Президента весь час виступати на боці однієї з політичних сил, замість того, щоб виступати Верховним Арбітром нації, що знаходиться “над схваткою”, відстоює інтереси всіх українців, а не тільки тих, хто поділяє помаранчеві ідеали. Така позиція Президента автоматично поставила його в умови безальтернативного вибору – або вдатися до жорсткої автократії у боротьбі з реваншизмом, або запровадити дійсно демократичні форми управління й наразитися на небезпеку перемоги реваншизму. Значна частина суспільства, особливо з числа прибічників Майдану та найближчого оточення глави держави вимагала й вимагає від нього якраз першої моделі політичного управління. Знову й знову лунали заклики до “гуркоту барабанів”, “походу на Київ”, “нового Майдану” та інших радикальних політичних дій. І наш Президент не встояв перед спокусою “царювання”, принаймні в пакеті законопроектів, що В. А. Ющенко подав до Верховної Ради України на початку 2008 р. є пропозиції наділення нині діючого президента такими повноваженнями (щодо створення власних, тобто підпорядкованих виключно президенту військових формувань – “президентської гвардії”; щодо скріплення підписом глав місцевих адміністрацій всіх рішень органів місцевого самоврядування для набуття ними чинності, щодо перерозподіл на користь президента повноважень в новій редакції “Закону про Кабінет Міністрів України”, щодо введення до складу РНБО глав обласних державних адміністрацій з одночасним фактичним підпорядкуванням уряду Раді нацбезпеки тощо), що значно перебільшують обсяг повноважень Л. Кучми (авторитаризм якого й спричинив помаранчеву революцію).

¹⁵⁶ Політичні партії України: В 3 т. / Ю. Шайгородський (уклад.) — К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. — Т. 1. — 876с, с. 28.

Між тим, до проблем ціннісного розколу в Україні додалася й проблема недосконалої конституційної інженерії (за терміном Дж. Сарторі), коли в результаті прийняття змін до Конституції України ми отримали багатопартійну систему пропорційного представництва з президентсько-парламентською формою державного режиму, принципова несумісність яких є науково доведена такими сучасними класиками політичної науки як М. Дюверже, Дж. Сарторі, М. Уоллерстайн, Х. Лінц, Д. Горовіц, С. Мейнверінг, А. Лейпхарт та ін. За останню чверть ХХ ст. з усіх країн сталої (безперервної) демократії лише чотири характеризується як суто президентські (США, Колумбія, Коста-Ріка, Венесуела), дві – президентсько-парламентські (Франція та Фінляндія) і одна змішана або проміжна (Швейцарія)¹⁵⁷.

Дослідники пояснюють це певною двовимірністю посади президента, котрий, з одного боку, - глава держави і представник усього народу, а з іншого, - обстоює конкретний партійний політичний вибір. В такому випадку, за твердженням Х. Лінца, у всенародно обраного президента виникає відчуття, що він “єдиний обраний представник усього народу, і пов’язаний з тим відчуттям ризик, що президентові буде властива тенденція плутати своїх прихильників із народом “узагалі”.

Внаслідок плебісцитного компоненту, імпліцитно притаманного президентській владі, президент, напевне, дратуватиметься, поставши перед перешкодами та опозицією. Розчарувавшись, він може відчуті спокусу визначити свою політику як відображення волі народу, а політику опонентів трактуватиме

як егоїстичні проекти вузьких інтересів... президент, розчарований непоступливістю законодавців, відчує спокусу мобілізувати народ супроти начебто олігархів і особливих інтересів, одноосібно як трибун народу претендувати на демократичну легітимність і спонукати своїх прихильників до масових демонстрацій”¹⁵⁸.

Таким чином, подібна система містить в собі потенційно загрозливий антагонізм, який перетворює політичний процес на агресивне протистояння, оскільки “те, що в парламентській системі було б урядовою кризою, у президентській системі може стати повномасштабною кризою режиму”¹⁵⁹. Отже, “президентські системи загалом менше сприяють розвиткові демократії, ніж парламентські системи, і їхні невігоди стають ще більшими за умов багатопартійності”¹⁶⁰. Для політично поляризованих суспільств (зокрема, України) особливо важливим є висновок А. Лейпхарта: “скрізь, де є значні розбіжності, парламентсько-пропорційні системи майже незмінно демонструють найкращі результати, особливо у відношенні представництва, захисту інтересів меншин, активності виборців тощо”¹⁶¹.

Україні потрібен свій “Новий курс”. Курс запобігання надуживання як політичними, так й економічними свободами. Курс розширення й зміцнення середнього класу як основи незворотності демократичного розвитку. Його інтуїтивно намагався прокласти Віктор Ющенко, проголошуючи на початку свого президентства тезу про відділення влади від бізнесу, ініціюючи “Універсал національної єдності”.

¹⁵⁷ Мейнверінг С. Президентська система, багатопартійні системи і демократія: складне рівняння. / Демократія. Антологія / Упоряд. О. Проценко, – К.: Смолоскип, 2005. – С. 834 – 861, с. 840.

¹⁵⁸ Лінц Х. Президентська система і парламентаризм / Демократія. Антологія / Упоряд. О. Проценко, – К.: Смолоскип, 2005. – С. 802 – 827, с. 811, 813

¹⁵⁹ там же, с. 814.

¹⁶⁰ Мейнверінг С. Президентська система, багатопартійні системи і демократія: складне рівняння. / Демократія. Антологія / Упоряд. О. Проценко, – К.: Смолоскип, 2005. – С. 834 – 861, с. 840

¹⁶¹ Лейпхарт А., Рейнолдс Е., Рейллі Б. Посібник з виборчих систем / Інститут IDEA/ – Stockholm. – <http://www.int-idea.se>, с. 433.

На жаль, ключове рішення української демократії так і залишилося нереалізованим, а основні помаранчеві політичні партії ретельно контролюються олігархією. Зокрема, як зазначає газета “Сегодня”, фінансування партії регіонів забезпечується за рахунок коштів видних “регіоналів”, найголовніший з яких – це звичайно ж Рінат Ахметов. Генеральними спонсорами БЮТу називають Олександра Фельдмана (АВЭЖ), Богдана Губського, братів-банкiрів Сергія й Олександра Буряків (“Брокбізнесбанк”), Таріела Васадзе (АВТОЗА3), Костянтина Жеваго (“Фінанси і кредит”, Полтавський ГОК), Олександра Абдулліна (“Термес інвест холдинг”), Євгенія Стрибаву (“Таврилівські курчата”), Андрія Верьовського (ЗАТ “Соняшник”, ТОВ “Агроэкспорт”, ТОВ “Холдінвест”, ТОВ “Украгроекспорт”), Наталію Королівську (“Луганськхолод”).

Генеральним спонсором “Народного союзу “Наша Україна” називаються Ігор Коломийський, Сергій Тарута Віталій Гайдук, Петро Порошенко, Олександр Третьяков, Микола Мартиненко, Євген Червоненко.¹⁶² З “придбанням” же для “Народної самооборони” Юрія Луценка Давидом Жванією партії “Вперед Україно!” і входження її до мегаблоку “Наша Україна – Народна самооборона” всі переможці дострокових парламентських виборів в Україні де-факто виявилися закритими акціонерними політичними товариствами крупного українського капіталу. Отже, риторичним залишається запитання “чій інтереси (олігархів чи середнього класу України) будуть відстоювати у парламенті ці політичні сили”. Адже саме олігархи є “замовниками музики” на дострокових парламентських виборах.

За таких умов дострокові парламентські вибори не тільки не могли подолати політичну кризу, а виявилися лише здатними загострити її,

оскільки обраний спосіб виходу з кризи не зачіпає причин, що її породжують – надуживання політичними та економічними свободами з боку олігархічних угруповань та політичних партій великого українського капіталу. Маловірогідною (після того, як Віктор Ющенко особисто формував першу десятку виборчого списку демократичного мегаблоку, а особливо після подання згаданого вище пакету законопроектів з намаганням фактично керувати урядом) є й ситуація з перетворенням нашого президента на українського Рузвельта. Адже для цього йому необхідно повернути на шлях демократії та повстати проти олігархів, в тому числі проти власної коаліції. Лише у такий спосіб він може сподіватися на широку підтримку українського середнього класу, малочисельність й політична несформованість якого давно у вітчизняному політикумі стає предметом недоречності!

Між тим теорія та світова практика свідчать, що в Україні є всі передумови створення моделі “недосконалого біпартизму” (системи двох з половиною партій) із загрозливою тенденцією поглиблення національного розколу аж до розвалу держави. За таких умов шлях до демократії в нашій державі лежить лише в площині політичних домовленостей, підтриманих всіма провідними парламентськими силами – Партією Регіонів, БЮТом та “Нашою Україною”, взаємних поступок та компромісів (виокремлення тем, заборонених до політизації на сучасному етапі, наприклад, двомовність, ОУН-УПА, федералізація, НАТО, тощо), загальнодержавного тривалого переговорного процесу, наслідком якого має стати пакт еліт як взаємне узгодження стратегічних орієнтирів демократичного розвитку країни та домовленість діяти виключно в правовій площині “демократичного коридору”.

¹⁶² Чаленко О. \$5.000.000 за значок депутата. Обзор политических предложений ведущих “игроков рынка” // Сегодня. – 2997. – 9 липня. – <http://www.segodnya.ua/news/255091.html>.

A scroll with a light brown, parchment-like texture and dark brown, curled edges. The scroll is centered on a white background. The text is written in a bold, black, sans-serif font.

Розділ II.
СПЕЦИФІКА ТА ОСОБЛИВОСТІ
ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ
В УМОВАХ РІЗНИХ МОДЕЛЕЙ
ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

2.1. Сутність, структура та особливості партійних систем

Політичні партії є базовим невід'ємним інститутом демократії. В сучасному світі неможливо знайти жодної демократичної країни, в якій були б відсутні ці інститути агрегації та артикуляції інтересів громадян.

Політична наука схильна вважати, що “Демократія є одним з найдосконаліших винаходів людства й безумовною цінністю нашого часу. В той же час це неймовірний фантом, що подекуди перетворюється на об'єкт ледве не релігійного поклоніння; мету, що оправдовує най неочікувані й не завжди беззаперечні засоби; свого роду знак відмінності, відсутність якого інколи стає підставою для виключення з “кола обраних”. Її цінність не підлягає сумніву, адже наявність демократії означає, що люди у відповідному суспільстві – кожен окремо й всі разом – зуміли реалізувати своє священне право вибору”¹.

Однак демократія вимагає не простого існування політичних партій, а їх взаємодію, певні загальноприйнятні “правила гри”, процедури партійної діяльності та доступу партій до влади – всього того, що носить назву партійної системи.

Рівень демократії безпосередньо пов'язаний з партійною системою, оскільки “партійна система виникає на якісно визначеній стадії розвитку багатопартійності, коли певна сукупність партій встановлює стійкий і стабільний зв'язок з електоратом, представляючи інтереси значної частини виборців у системі державної влади, бере участь у її здійсненні чи впливає на цей процес.

Багатопартійність - це лише партійно-політичне поле, на якому виростає під впливом конкретних умов і факторів визначена в кількісному і якісному відношенні партійна система, що виступає формою вираження інтересів і цінностей громадянського суспільства в системі державної влади. Якщо багатопартійність відбиває виникнення і становлення демократії, то утвердження партійної системи є свідченням стійкості і стабільності демократії, концентрованою формою якої і виступає партійна система”².

Як зазначає Ю. Шайгородський, створення стабільної партійної системи, - це, з одного боку, складний і тривалий процес формування та виокремлення різних політичних течій, з другого – розповсюдження відповідних політичних цінностей та сприйняття їх населенням. Українські партії перебувають у стані пошуку ефективної ціннісної парадигми сучасності, саме цим, на наш погляд, пояснюється таке їх розмаїття³.

Діапазон трактувань поняття “партійна система” надзвичайно широкий: від обмеження партійної системи лише взаємовідносинами між самими партіями до встановлення зв'язку з усією системою владних відносин у країні.

Наприклад, німецькі дослідники У.Андерсен і В.Войке пропонують досить вузьке трактування партійної системи як “взаємопов'язаності відносин між сукупністю партій”⁴.

Натомість Ю.Шведа вважає що, “партійна система представляє собою організований за участю партій спосіб реалізації політичної влади і

¹ Теория и практика демократии. Избранные тексты. / Пер.с англ.под ред. В. Л. Иноземцева, Б.Г.Капустина. – М.: Ладомир, 2006. – 496 с, с. xxiii.

² Дунаєва Л.М. Партійна система в умовах модернізації суспільства: світовий досвід і Україна. Дис. канд. політ. наук. – К., 2001. – С. 191

³ Політичні партії України: В 3 т. / Ю. Шайгородський (уклад.) — К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. — Т. 1. – 876с, с. 16.

⁴ Handwörterbuch des politischen Systems / Hrsg. U. Andersen, W. Woyke. – Opladen: Leske + Budrich, 2003. – 808 p., с. 472.

є важливим структурним елементом політичної системи суспільства”⁵.

Партійна система, за визначенням російського дослідника А. Мельвіля, – це політична структура, складена з самостійних, але взаємопов’язаних елементів – партій. В кожній конкретній країні вона характеризується: кількістю партій; соціально-політичними та правовими умовами їх діяльності; типом електоральної системи та кількістю виборців; особливими параметрами – розмірами, специфікою побудови партій, умовами коаліційної політики; реальними можливостями доступу партій до влади⁶.

Однак, М.Примуш зауважує, що партійне представництво в парламенті не є достатньою підставою для віднесення партії до партійної системи. У партійну систему включаються лише ті з них, що дотримуються політичних і правових норм, беруть участь у розподілі влади, впливають на її здійснення й у такий спосіб дійсно представляють інтереси виборців у системі державної влади. “Партії, що втрачають функцію-нальність, здатність здійснювати представництво інтересів виборців у системі державної влади, адекватно реагувати на суспільні потреби, ідуть із політичної арени, структур влади і партійної системи, їхнє місце займають партії, які користуються довірою виборців і мають повну функціональність”, – зазначає М.Примуш⁷.

Партійна система як і будь-яка інша не спроможна існувати поза відносинами між її структурними елементами, стійка взаємодія яких і породжує цю систему. Тому є необхідним детальний аналіз типології та елементів партійної системи, які забезпечують її функціонування, визначають її структурні власти-

вості. Від стійкості цих елементів залежить стабільність зв’язку між органами влади та партіями, зрілість партійної системи в цілому. Зміна структурних елементів призводить до зміни конфігурації партійної системи, до зміни характеру владно-партійної взаємодії. У партології вироблено чимало підходів до вивчення структурних властивостей партійних систем, що дозволяє поєднувати, як специфічні теоретичні, так і емпіричні методи для отримання якісних результатів дослідження.

Насамперед, це стосується дослідження формату партійної системи. Важливим при цьому є використання якісних характеристик, які враховують, скільки партій бере реальну участь у політичній боротьбі і формуванні інститутів державної влади. Так, “батько” партології М.Дюверже виділяв однопартійні (неконкурентні) системи, які поділяються на деспотичні та демократичні різновиди, і багатопартійні (конкурентні) – з однією домінуючою партією, двопартійні та мультипартійні системи⁸.

Згідно з класичним поділом, запропонованим вперше у 1976 р. Дж. Сарторі у відповідності до кількості партій-суперниць та ідеологічної дистанції між ними існує сім типів партійних систем: два крайніх полярних типи систем – однопартійна та атомізована, і п’ять проміжних – система з домінуючою партією, із партією-гегемоном, двопартійна система, поміркований та радикальний плюралізм⁹.

Для “однопартійної” системи властива наявність єдиної легальної партії, структури якої зрослися з державним апаратом і домінують в ній. Дана система, найчастіше, встановлюється за авторитарного

⁵ Шведа Ю.Р. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. Посібник. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 528 с, с. 17.

⁶ Категории политической науки. Под ред. Мельвиля А. Ю. – М.: МГИМО(Университет); «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – 656 с, с. 309.

⁷ Примуш М. Історія і теорія політичних партій. – Донецьк: КИТИС, 2000. – 258 с, с. 27

⁸ Дюверже М. Политические партии. / Пер. с франц. – М.: Академический Проект, 2002. - 538 с, с. 234.

⁹ Sartory G. Parties and Party Systems: A Framework for Analysis. – Cambridge: Cambridge University Press, 1976. – 204 p, с. 64.

політичного режиму (Куба з її Комуністичною партією).

Для “гегемоністської” системи властиве існування в державі партії-гегемона, яка зрослася з державним апаратом, проте існують й інші політичні партії, що є сателітами гегемона. Наприклад, в Китаї партією-гегемоном є Комуністична партія; Сільська та інші діють як партії-сателіти.

За “домінуючої” системі складається ситуація, коли протягом тривалого часу абсолютну більшість на виборах отримує одна партія, яка і формує уряд, а всі інші існуючі партії знаходяться в опозиції. Дана система діє в демократичному політичному режимі. Яскравим прикладом може бути Швеція, де соціал-демократи є перманентно правлячою партією, а консерватори тривалий час знаходяться в опозиції.

“Двопартійна” система характеризується наявністю двох впливових партій, які поперемінно перемагають на виборах, при цьому в опозиції можуть знаходитися й інші нечисленні політичні партії. Тим самим створюється так званий “механізм політичних гойдалок”, в основі якого лежить принцип збереження економічного і політичного балансу.

Створюючи труднощі для діяльності третіх партій, відсікаючи їх від влади, двопартійна система ставить надійний бар’єр на шляху радикально настроєних сил як зліва, так і справа. Динаміка електорального суперництва вимушує обидві партії зрушуватися до центру політичного спектру, спонукаючи лідерів кожній з них стримувати екстремістів і у власних лавах¹⁰.

Для системи “обмеженого плюралізму” властиве функціонування в державі декількох партій, які мають значне представництво в парламенті, частина їх формує уряд, інша – в опозиції. Зокрема, це характерно

для Польщі, де тривалий час блок “Солідарність” – Унія свободи був правлячою коаліцією, а в опозиції знаходився Союз демократичних лівих. Проте парламентські вибори 2001 р. змінили розстановку політичних сил в точності на протилежну – правлячою партією в Польщі є Союз демократичних лівих, блок “Солідарність” – Унія свободи – в опозиції, а вже вибори 2006 р. привели до влади польських консерваторів на чолі з братами Качинськими.

Система “поляризованого плюралізму” характеризується наявністю правлячої партії або коаліції. Поряд з тим в державі функціонує ліва (або права) опозиція, яка є достатньо впливовою і здійснює свою діяльність на межі системної опозиції. Прикладом може служити Франція.

“Атомізована” політична система існує в державах з авторитарним або монархічним режимом, де кількість партій не має значення, оскільки вони практично не впливають на політичну ситуацію в країні.

В цілому погоджуючись з типологією Дж. Сарторі, російський вчений А. Мельвіль, зазначає, що ряд політологів пропонують розширити цей список за рахунок виділення не одного, а двох типів однопартійних систем – ідеологічного тоталітарного та президенціалістського унітарного¹¹. Партійна система першого типу існувала в СРСР, другого – існує в багатьох сучасних африканських країнах, де функціонує лише одна “партія президента”.

Двопартійна система, в свою чергу, може бути розділена на “жорсткий” та “м’який” біпартизм. Перший тип є характерним для Великої Британії, де палата общин складається лише з представників лейбористів і консерваторів, а посаду прем’єр-міністра завжди займає лідер партії, що перемогла на виборах. Другий тип

¹⁰ Хантингтон С. Будущее демократического процесса: от экспансии к консолидации // Международная экономика и международные отношения. – 1995. - № 6. – С. 87 – 95, с. 92

¹¹ Категории политической науки. Под ред. Мельвиля А. Ю. – М.: МГИМО(Университет); «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – 656 с, с. 311.

характерний для США, де президент, як голова виконавчої влади може бути представником однієї партії (республіканцем), а більшість у Конгресі – мати друга (демократи). Також, на думку Ж.Блонделя, існує особлива форма двопартійної системи: «недосконалий біпартизм» або система «двох з половиною партій»¹². Вона характеризується тим, що дві найвпливовіші партії (зокрема, у Німеччині християнські демократи та соціал-демократи) мають поперемінно неабсолютну більшість, внаслідок чого формування уряду залежить від того, з якою з цих партій укладе коаліцію третя політична сила, котра з відносно невеликою кількістю мандатів отримує так звану “золоту акцію”. Події коаліційного формування в українському парламенті у 2006 році свідчать, що таку “золоту акцію” розіграла соціалістична партія О. Мороза.

В цілому біпартійність в усіх трьох її варіантах не виключає істотних змін, альтернативних варіантів розвитку суспільства і держави. Проте вона чітко фіксує їх допустимі рамки в державній політиці, не дозволяючи ставити під питання основу існуючого ладу — ринкову економіку і демократію. У цьому — найважливіша перевага двопартійної системи.

Спираючись на кількість представлених у парламенті партій та їх взаємовідносин між собою під час формування уряду німецький політолог К. фон Бойме виділив чотири типи партійних систем Перший тип – двопартійна система з почергово змінним урядом. Наступний – поміркована партійна система з такими підтипами:

а) із почергово змінними „фланговими партіями” (Flugelparteien) без коаліції;

б) із почергово змінними „фланговими партіями” з довготривалим коаліційним партнером;

в) із коаліціями партій „середини” або „великі” коаліції. Третій різновид партійної системи – поляризований плюралізм із відцентровим і доцентровим впливом фундаментальної опозиції. Четвертий тип – система партії-гегемона в поляризованому плюралізмі, при якій відсторонити домінуючу партію від урядової участі можна лише за допомогою коаліції всіх або більшості партій¹³.

Партійна система безпосередньо пов’язана з виборчою системою. Короткий Оксфордський політичний словник так і визначає: “Партійна система – це сукупність усіх значних партій у країні, їхня взаємодія і (часом) виборча система та прихильність виборців, що формують її”¹⁴. В цьому плані дуже важливим для України є науково доведена принципова несумісність багатопартійної системи пропорційного представництва з президентською (дещо меншою мірою – президентсько-парламентською) формою державного режиму, про що докладніше говориться в попередньому параграфі.

Відомий американський дослідник М. Уоллерстайн, сформулював наслідки чотирьох можливих варіантів сполучення форм правління в державі, партійної та виборчої системи¹⁵. До дієздатних та таких, що гарантують політичну стабільність він відніс:

1. Парламентську форму правління з мажоритарною системою – варіант, що забезпечує існування сильного уряду але слабкої партійної системи. За такого сполучення мажоритарна система, на думку Уоллерстайна, обмежує кількість конкуруючих партій

¹² Blondel J. Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies. – Canadian Journal of Political Science. – 1968. – vol. 1. – № 2. – pp. 180-203, с. 183

¹³ Veume K.v. Parteien in westlichen Demokratien. – München: Piper, 1984. – 540 p.

¹⁴ Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 789 с, с. 485

¹⁵ Уоллерстайн М. Избирательные системы, партии и политическая стабильность // Политические исследования. – 1992. – №6. – С. 156-162

й надає найбільш впливовій з них значно більшу (порівняно з набраними на виборах голосами) кількість місць у парламенті.

2. Президентську форму правління та мажоритарну виборчу систему, які передбачають слабкість партій і партійних систем та сильну виконавчу владу, за якої партії обраного президента не обов'язково одночасно мати більшість у парламенті (такий варіант працює лише в двох сучасних країнах світу – США та Філіппінах).

3. Парламентську форму правління з використанням пропорційної виборчої системи, яка обумовлює сильну багатопартійну партійну систему й найчастіше приводить до влади коаліційні уряди, відтак визнається найдемократичнішою через забезпечення політичного представництва у владі навіть невеликим суспільним групам і прошаркам.

Четвертий варіант – комбінацію президентської (президентсько-парламентської) моделі та пропорційної системи – М. Уоллерстайн називає найменш стабільним у політичному плані, що призводить до перманентних політичних конфліктів та протистоянь, розколу партійної системи на прибічників і опонентів президента. Це пояснюється тим, що “президенти, надто ті, хто прийшов до влади після плебісцитної чи популістської виборчої кампанії, часто з'ясовують: влада, яку вони мають, безнадійно недостатня для задоволення породжених під час кампанії сподівань. Цей факт відображують постійні спроби президентів набути нових повноважень або вимагати надзвичайних повноважень¹⁶, що й відбувається в Україні на початку 2008

р. Перетягування повноважень слідом за Х. Лінцем і М. Уоллерстайн називає є першопричиною постійних конфліктів між президентом та парламентом¹⁷.

Таким чином, дослідники одноставні в тому, що сама система сильного президента з пропорційним представництвом містить в собі надзвичайно небезпечний антагонізм, який перетворює політичний процес на агресивне протистояння, оскільки “те, що в парламентській системі було б урядовою кризою, у президентській системі може стати повномасштабною кризою режиму”, оскільки “заміна президента, що втратив довіру своєї партії чи народу – пропозиція, яку вкрай важко реалізувати. Навіть коли поляризація дійшла до насильства й беззаконня, впертий президент може й далі перебувати на посаді”¹⁸. Отже, “президентські системи загалом менше сприяють розвитку демократії, ніж парламентські системи, і їхні невигоди стають ще більшими за умов багатопартійності¹⁹. Для України особливо важливим є висновок А. Лейпхарта щодо політично поляризованих суспільств, оскільки “скрізь, де є значні розбіжності, парламентсько-пропорційні системи майже незмінно демонструють найкращі результати, особливо у відношенні представництва, захисту інтересів меншин, активності виборців та контролю над безробіттям”²⁰.

Продовжуючи електоральний вимір дослідження партійних систем, не можна не навести позицію німецького політолога О. Нідермайера, котрий для аналізу змін у партійній системі використовує два параметри: електоральний та правлячий або урядовий. Дослідник виділяє такі електоральні елементи аналізу

¹⁶ Лінц Х. Президентська система і парламентаризм / Демократія. Антологія / Упоряд. О. Проценко, – К.: Смолоскип, 2005. – С. 802 – 827, с. 821.

¹⁷ Уоллерстайн М. Избирательные системы, партии и политическая стабильность // Политические исследования. – 1992. – №6. – С. 156-162, с. 29

¹⁸ Мейнверинг С. Президентська система, багатопартійні системи і демократія: складне рівняння. / Демократія. Антологія / Упоряд. О. Проценко, – К.: Смолоскип, 2005. – С. 834 – 861, с. 858.

¹⁹ Лінц Х. Президентська система і парламентаризм / Демократія. Антологія / Упоряд. О. Проценко, – К.: Смолоскип, 2005. – С. 802 – 827, с. 814.

²⁰ Лейпхарт А., Рейнолдс Е., Рейллі Б. Посібник з виборчих систем / Інститут IDEA/ – Stockholm. – <http://www.int-idea.se>, с. 433

партійної системи, як легітимність як ступінь визнання громадянами партійної системи; поляризацію як показник ідеологічної дистанції між партіями; фрагментацію, яка вказує на кількість суб'єктів політичних змагань, на ступінь розщеплення партійної системи; структурну асиметрію в підтримці виборців між двома найбільшими партіями. Для дослідження розвитку партійної системи в рамках правлячого виміру першочерговими елементами аналізу є: сегментація, що відображає здатність партій до коаліційних утворень, а також стабільність уряду (коаліційного уряду)²¹.

Грунтовне дослідження структурних елементів партійної системи провела Л.Дунаєва. До таких елементів вона віднесла як партії, так і формальні правила взаємовідносин між ними та іншими суб'єктами партійно-політичного життя:

– по-перше, партії пов'язані механізмами присвоєння, наступності, розподілу і здійснення державної влади та впливу на її діяльність;

– по-друге, відносини між суб'єктами партійної системи й, особливо, між правлячою партією (коаліцією) і опозиційною партією (коаліцією);

– по-третє, сукупність політичних і правових норм, які регулюють відносини в партійній системі, а також на всьому партійно-політичному полі²².

Аналіз структурних елементів партійної системи, – на думку Ю.Шведи, – є одним із головних способів визначення її конфігурації, поряд з емпіричними дослідженнями масового виборця та аналізом думок експертів щодо локалізації партій на традиційній осі “ліві-праві”. Зміна

типу партійної системи настає тоді, коли зміні підлягає система взаємних зв'язків між істотними партіями системи і відбувається зміна стабільної лінії поведінки на електоральному, парламентсько-урядовому та організаційному рівнях²³. Таким чином, до елементів, які визначають структурні властивості партійної системи, слід віднести:

а) партії, пов'язані з механізмом здійснення державної влади;

б) партії, що займають домінуюче положення в системі партійно-владних зв'язків;

в) відносини між суб'єктами партійної системи, як між правлячими та опозиційними партіями, так і між партнерами по коаліції.

Застосування систематичного аналізу структурних властивостей партійної системи за допомогою численних формалізованих методик дозволяє зафіксувати найменші зміни у конфігурації партійної системи, виокремити партії, які відіграють істотну роль у політичній системі, від партій, які становлять її партійний ландшафт. Такими методиками, зокрема, є загальноновизнані у сфері партійних досліджень формули: індекс ефективної кількості партій М.Лааксо и Р.Таагепери²⁴, індекс агрегації Л.Маєра та індекс урядової істотності Г.Ієраці²⁵.

Індекс ефективної кількості партій дозволяє визначити кількість значущих партій на електоральному та парламентському рівнях, встановити ступінь фрагментації партійної системи. Підрахунок проводиться за формулою: $N_p = (1/S) \times (\pi)^2$, де N_p – кількість партій, S – відсоток парламентських місць контрольованих найбільшою партією, π – відсоток

²¹ Niedermayer O. Das gesamtdeutsche Parteiensystem // Parteiendemokratie in Deutschland. – Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung, 1997. – p. 106-130, p. 106.

²² Дунаєва Л.М. Партійна система в умовах модернізації суспільства: світовий досвід і Україна. НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2001. – с. 6.

²³ Шведа Ю.Р. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. Посібник. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 528 с, с. 494-497.

²⁴ Laakso M., Taagepera R. Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe // Comparative Political Studies. – 1979. – vol. 12. – № 3. – pp. 3-27.

²⁵ Merkl P.M. Modern Comparative Politics. N.Y., 1970. P. 265-266.

парламентських місць (чи голосів виборців) партії, необхідних для проходження партії до парламенту.

Для України станом на кінець 2007 р. індекс ефективної кількості партій складає:

$$N_p = 1 / 0,34 \times 32 = 26 \text{ партій}$$

Для вимірювання політичної структуризації парламенту використовують індекс агрегації. Його можна представити математичною формулою: $A = S/N$, де A – це індекс агрегації, S – відсоток парламентських місць контрольованих найбільшою партією, N – кількість партій, представлених в парламенті.

Чим вища величина індексу агрегації, тим більш концентрованим є вимір партійної системи на парламентському рівні. У результаті коаліційні уряди характеризуються значним ступенем тривалості.

Таким чином, рівень політичної структуризації Верховної Ради України IV скликання (до введення пропорційної системи) дорівнював:

$$A = 23,57 / 6 = 3,93$$

Рівень політичної структуризації Верховної Ради України V скликання (після введення пропорційної системи) виявився значно вищим:

$$A = 32,12 / 5 = 6,42$$

Рівень політичної структуризації Верховної Ради України VI скликання (після дострокових парламентських виборів) ще вищий:

$$A = 34,37 / 5 = 6,87$$

Показником впливу партій на діяльність уряду є індекс урядової істотності. У спрощеному вигляді він виступає у двох формах: індексу урядової участі та індексу урядової відповідальності. Індекс урядової участі вимірюється за формулою: $I_p = P_i/G$, де I_p – індекс урядової участі партії; P_i – величина, яка показує, в скількох урядах брала участь партія; G – кількість сформованих урядів за певний період. За допомогою цього індексу можна визначити реальний ступінь істотності партій.

Із сучасних парламентських фракцій у попередніх урядах в якості партій-членів урядової команди, очолюваної лідером однієї з партій коаліції брали участь такі партійні суб'єкти: ПППУ (уряди А. Кінаха, Ю. Тимошенко, Ю. Єханурова); БЮТ (уряди Ю. Тимошенко, Ю. Єханурова), НСНУ (уряди Ю. Тимошенко, Ю. Єханурова), ПР (два уряди В. Януковича). Всього за цей період було сформовано 5 урядів.

Таким чином, індекс істотності найвпливовіших партій України після формування «коаліції демократичних сил» становить:

$$\text{Для ПППУ} - 3 / 6 = 0,5$$

$$\text{Для БЮТ} - 3 / 6 = 0,5$$

$$\text{Для НСНУ} - 3 / 6 = 0,5$$

$$\text{Для ПР} - 2 / 6 = 0,33;$$

Доповнює попередній індекс якісними характеристиками індекс урядової відповідальності, який вимірюється за формулою: $I_{oi} = L_i/G$, де I_{oi} – індекс урядової відповідальності, L_i – кількість урядів, у котрих прем'єр-міністром був представник конкретної партії, G – кількість функціонуючих урядів. Цей показник висвітлює не лише сам факт участі в урядовій коаліції, але й роль, яку відіграють в її рамках окремі партії (статус домінуючого чи молодшого партнера).

Таким чином, індекс урядової відповідальності найвпливовіших партій України на початок 2008 р. становить:

$$\text{Для ПППУ} - 1 / 6 = 0,167$$

$$\text{Для БЮТ} - 2 / 6 = 0,33$$

$$\text{Для НСНУ} - 1 / 6 = 0,167$$

$$\text{Для ПР} - 2 / 6 = 0,33$$

Важливою характеристикою партійної системи є рівень консолідованості парламентських політичних партій та блоків, що відображає ступінь політичної поляризації суспільства (потенціал політичного протистояння). Графічно це відображається у вигляді схеми сегментації політичної системи, яка складається з 4 квадрантів (див. Рис. 2.1. та 2.2.), розділених за ступенем допуску/обмеження політичних

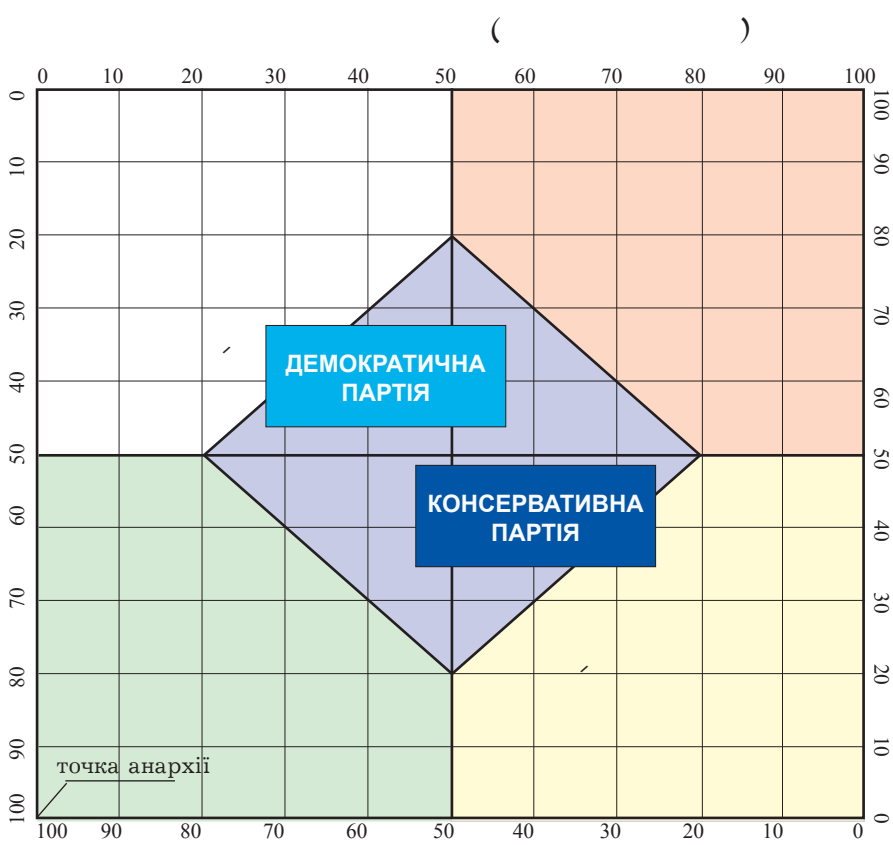

Рис. 2.1. Схема сегментації політичної системи США

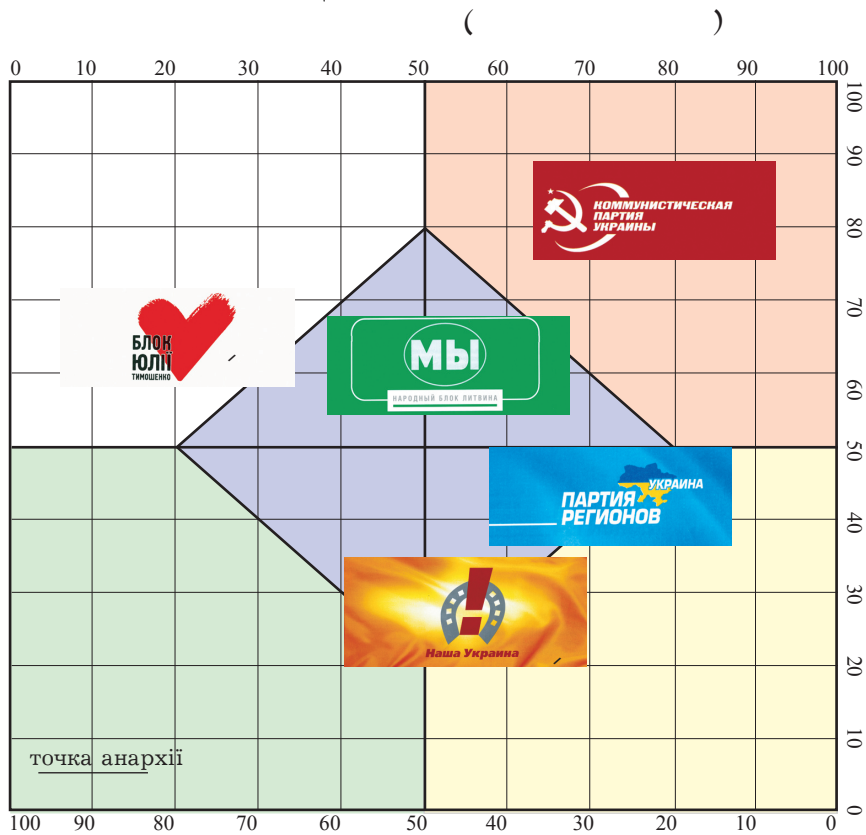

Рис. 2.2. Схема сегментації політичної системи України

свобод та державного втручання в політичну сферу й ступенем допуску/ обмеження економічних свобод та державного втручання в економічну сферу. У відповідності до цих чинників розрізняють ліволіберальний, авторитарний, правоконсервативний та лібертаристський квадранти, а також політичний центр²⁶. Чим ближче до політичного центру знаходяться парламентські партії країни, тим вищим є її рівень консолідованості та політичної стабільності. Проведемо порівняння консолідованості парламентських політичних партій та блоків для США та України

Очевидно, що для Сполучених Штатів Америки є характерною стійка та консолідована партійна система з урядовими партіями, що тяжіють до політичного центру

Для України ж більш характерним є поляризація політичних сил, представлених у парламенті, що не може не призводити до політичної нестабільності та кризових явищ. У графічному представленні стає очевидною ідеологічна неприродність як «антикризової» або «широкої» коаліції (партії якої знаходяться одночасно у трьох різних квадрантах, відстоюючи одночасно ліві та праві ідеологічні погляди), так і коаліції демократичних сил (також три квадранти, ліва та права ідеологія).

Ставлення партійної системи в Україні багато в чому залежало від історичної спадщини та ментальних архетипів, що переважають серед української політичної еліти та українських виборців. Л. Дунаєва визначає низку головних умов та факторів, що обумовил саме такий розвиток української партійної системи, зокрема:

– посткомуністичний, посттоталітарний характер українського суспільства, відсутність демократичних партійно-політичних і державних традицій, досвіду і навичок політичної самоорганізації громадян

у колективних формах захисту і реалізації групових та суспільних інтересів; тиск минулого досвіду політичної участі, посткомуністичні складові в політичній культурі й масовій суспільній свідомості країни;

– перехідний характер економіки, якісна зміна основ, принципів і цінностей її існування, функціонування і розвитку, падіння життєвого рівня більшості населення, соціальної і політичної поляризації суспільства, криміналізації економіки і політики, маргіналізації і люмпенізації значної частини громадян країни;

– формування і функціонування впливової системи лоббіювання корпоративних економічних інтересів у структурах законодавчої і виконавчої влади, зрощування економічної і політичної еліти, посилення впливу різноманітних (в тому числі й тіншових) економічних структур на процес виникнення і діяльність політичних партій;

– незавершеність процесу правової інституціалізації системи державної влади і національного поля політики, формування правил політичної гри, істотна політико-правова невизначеність статусу, ролі й умов діяльності політичних партій, їхніх взаємин із Президентом і урядом України, більшістю парламенту і виконавчою владою;

– орієнтація масової політичної свідомості на персоніфіковані форми політики на шкоду інституціалізованій, недовіра до політичних партій як до суб'єктів політики;

– неповноцінність, непрофесіоналізм, реальна малочисельність і аморфність політичних партій, невідповідність їх критеріям, що пред'являються до цих суб'єктів політики, їх нездатність взяти на себе відповідальність за долю країни, за здійснення влади, відсутність інтелектуальних, кадрових та інших

²⁶ цит за Радченко О. Технологія партійного будівництва: Теорія і практика. – Луганськ, Райдуга, 2007 р. – 160 с, с. 58.

ресурсів, достатнього впливу і суспільної підтримки;

– недостатня виразність у суспільній свідомості базових цінностей, сформульованих у Конституції України як основи нової суспільно-політичної системи, що викликає потребу в компенсуючих цю недостатність функціях державно-правової системи;

– несумісність базових цінностей партій лівої та правої орієнтацій, що в умовах значного і стабільного лівого електорату обумовлює поляризований, конфліктний характер міжпартійних відносин і процесу становлення партійної системи українського суспільства;

– надмірно прагматичний характер центристських партій, розмитість їхніх ідеологічних платформ, що знаходяться під сильним впливом, а деякі і контролем груп корпоративних економічних інтересів, котрі конкурують між собою за вплив на Президента і Кабінет Міністрів України через представництво в парламенті та в структурах виконавчої влади різних рівнів²⁷.

Підсумовуючи, слід зауважити, що в Україні є всі ознаки атомізованої партійної системи, що стоїть на порозі створення моделі «недосконалого біпартизму» (системи двох з половиною партій).

Недосконалість сучасної політичної структуризації партійної системи України в першу чергу пояснюється непродуманою політичною реформою від 8 грудня 2004 року, котра не завершила перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки, що за своєю метою було правильним, оскільки ліберальна доктрина розбудови державності оптимальною формою демократії визнає саме парламентську форму.

Однак це мало передбачати зменшення повноважень президента

та інституційного закріплення Кабінета Міністрів України як фактичного (а не номінального) вищого органу державної виконавчої влади.

Це означає, що всі призначення як членів уряду, так і абсолютно всіх голів обласних та районних державних адміністрацій має бути виключною компетенцією Кабінету Міністрів. Ми ж не тільки маємо ситуацію, коли президент призначає діючих на місцях всіх голів виконавчої влади, але й має суттєві важелі формування персонального складу уряду.

В результаті реальне управління виконавчими органами знаходиться в руках Президента України, а вся політична відповідальність лежить на Прем'єр-Міністрові та членах уряду! Ця ситуація тільки загостриться в разі реалізації ревізії політичної реформи (наміри про що не приховує Президент України В. Ющенко) з метою значного збільшення повноважень президента.

Таким чином, ввівши поряд з дуже сильним (за повноваженнями) президентом інструмент пропорційної багатопартійності, наші законодавці лише посилили політичні суперечності в політичній та партійній системі, що характеризуються клановістю, невизначеністю соціальної бази багатьох партій, їх ідеологічною нерозбірливістю як у плані дотримання відповідної політичної орієнтації, так і у виборі політичних партнерів для співпраці в різних представницьких інститутах влади.

В Україні частими є випадки ситуативного об'єднання партій не тільки з різним баченням основ економічної та соціальної політики, але й ідеологічних противників та конкурентів. На жаль, в державі й досі відсутні національна ідея чи взагалі стабільні політичні орієнтири, залишаються мрією ідеологічно виважені дії багатьох партій, що взагалі не дає можливості для формування стабільно визначених політичних напрямків розвитку.

²⁷ Дунаєва Л.М. Партійна система в умовах модернізації суспільства: світовий досвід і Україна. НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2001. – с. 322.

2.2. Моделі діяльності партійних політико-управлінських еліт в умовах біпартизму

Становлення партійної системи Великобританії відбувалось у вісімнадцятому – дев'ятнадцятому століттях. Спочатку партії склались всередині Парламенту, як парламентські угруповання, що пізніше сформувалися у організації по всій країні, що забезпечувало їм перемогу на виборах: торі і вігі; пізніше – консерватори і ліберали.

Наслідком еволюційного розвитку став біпартизм, характерним проявом якого є домінування двох партій в багатопартійному середовищі. Перемогана виборах однієї із цих партій забезпечує їй можливість створення правлячої більшості, формування уряду та впровадження політики, підтриманої більшістю громадян, а громадянам – відповідальність за наслідки державно-управлінської діяльності членів партії в уряді.

У Великобританії визнається розподіл політичних опонентів на партію більшості і опозицію, що передбачає поєднання всіх існуючих напрямків суспільної думки з однією із сторін. За таких умов опозиція має офіційний статус в парламенті і виконує функції альтернативного уряду, члени якого отримують офіційну заробітну платню, лідер опозиції наділений статусом тіншового прем'єр-міністра, а “тіншові” міністри визначаються у відповідності із міністерськими постами діючого уряду, при цьому “тіншові” міністри фінансів, оборони та іноземних справ є ключовими фігурами²⁸.

Такі умови забезпечують не лише ефективність політичних рішень та результативність управлінської діяльності, але й чітке розмежування функцій і повноважень партійних еліт, представлених у державно-владних інституціях.

Поступове розширення ролі політичних партій та еволюційне удосконалення форми державного устрою в Англії було пов'язане із рядом обставин, а саме: розширенням ролі парламенту та наданням його рішенням статусу законопроектів, які монарх повинен затвердити; формуванням двох могутніх політичних партій, що стало результатом “великого історичного компромісу”; послідовними політичними реформами, які призвели до встановлення конституційної монархії; наявністю розвиненої системи ліберальних цінностей.

Таким чином, було закладено підґрунтя формування британської партійної системи як чітко вираженої форми біпартизму, специфікою якої є існування реального політичного плюралізму, який, однак, практично не впливає державно-владну діяльність, головними суб'єктами якої виступають лише дві політичні партії, інші ж виконують тільки допоміжну роль у виборчому процесі, а їх представники не впливають на розподіл політичних сил у парламенті.

Розробка та затвердження політичної стратегії партії на певний період та визначення лідера, здатного забезпечити її реалізацію через механізми діяльності партії відбувається на щорічній партійній конференції. Розгалужена мережа місцевих організацій та їх суверенні права і взаємодія на федеративних умовах дають можливість об'єднувати прибічників партії, зберігати їх вірність партійним традиціям і цілям, обирати найбільш гідних претендентів до парламенту, тобто, здійснювати відбір еліт. Оскільки обрання кандидата до нижньої палати парламенту та збереження округу в якості свого прибічника є одними

²⁸ Сучасний виборчий PR: Навч. посібник / В. Лісничий, В. Грищенко, В. Іванов, М. Кінах та ін. - Северодонецьк: Видавничий дім “ЕВРИКА”, 2001. - 480 с.

із найважливіших завдань місцевих організацій²⁹, партіями розроблено дієвий механізм постійної допомоги своєму депутатові.

Кожна місцева партійна організація ретельно контролює обраного від партії кандидата в даному виборчому окрузі. По закінченню засідання палати громад, у п'ятницю в першій половині дня депутати від'їжджають у свої округи для роботи з виборцями³⁰. Таким чином, підтримується постійний зв'язок між депутатами від партії в парламенті, місцевою партійною організацією і виборцями округу, забезпечуються можливості контролю діяльності партійних еліт як з боку рядових членів партії, так і з боку виборців округу.

Парламент є інституцією, де реалізується друга мета. Саме тут відбувається взаємодія політичної та адміністративної систем³¹. Прем'єр-міністром стає лідер партії, що отримала більшість. На щорічній партійній конференції він представляє свою політичну програму, яка потім стає стратегією діяльності уряду. Прем'єр-міністр має широкі повноваження, а свобода його діяльності регулюється лише політичною ситуацією в самій партії. Він формує уряд, сам очолює його роботу і фактично одноосібно приймає рішення, призначає кандидатури на вищі державні посади, надає главі держави інформацію про діяльність уряду.

Прем'єр-міністр є ключовою політико-адміністративною фігурою системи державної влади. Він відіграє визначальну роль і в діяльності парламенту. Це стає можливим поперше тому, що урядовці, в кількості до 90% членів кабінету є одночасно і членами парламенту³², а по-друге, тому, що діяльність партійної більшості в парламенті спрямована на реалізацію

програми лідера. Система партійних механізмів забезпечує абсолютну підтримку прем'єр-міністра членами його партії у Палаті Громад.

Значною мірою цьому сприяє діяльність "батоїв" – партійних функціонерів, які забезпечують зв'язок між лідерами і членами партійної фракції, надають інформацію депутатам від своєї партії із питань, які будуть розглядатись та забезпечують присутність депутатів під час голосування.

Активісти користуються спеціальними інструкціями ("батогами"), які щотижня розповсюджують у парламенті Великої Британії партійні організатори. У них подається порядок денний та підкреслені (за їх важливістю) однією, двома чи трьома рисками питання. Депутат, який не отримує такої інструкції, вважається покараним дисциплінарною санкцією з боку партійного керівництва³³.

Таким чином, партійні функціонери – "батогі" – та відповідні інструкції допомагають лідеру партії проводити свою ідею через парламентську діяльність, мобілізувати партійну еліту, представлену у парламенті, на реалізацію партійної стратегії і програми лідера.

Палата Громад Британського парламенту є специфічною інституцією. З одного боку, її головною функцією є законотворча діяльність, вирішення питань загальнодержавного значення, а з іншого, створилась така ситуація, що законопроекти можуть прийматися нею тільки за пропозицією уряду, котрий є єдиним носієм законодавчої ініціативи. Британський парламент характеризують як "промовний"³⁴, оскільки його основна діяльність полягає у відкритих пленарних дебатах. Він є прикладом парламенту із слабкими комітетами, бо останні

²⁹ Сучасний виборчий PR... - с. 227.

³⁰ Лісничий В.В. Політичні та адміністративні системи зарубіжних країн. - Х.: Торнадо, 2001. - 352 с. с. 32.

³¹ там же, с. 33

³² Сучасний виборчий PR... - с. 228.

³³ Лісничий В.В. Політичні та адміністративні системи зарубіжних країн. - с. 41.

³⁴ Кислий П. Вайз Ч. Становлення парламентаризму в Україні. -К.: "Інтердрук". -2000. - 415 с., с. 112-115

відіграють другорядну роль в законодавчому процесі і навіть постійні комітети не мають чіткої спеціалізації, а спеціалізовані функціонують паралельно із урядовими відомствами з метою визначення політико-управлінських пріоритетів у діяльності уряду. Таким чином, парламентські комітети, по суті, підпорядковані урядові.

Специфіка британської політичної системи полягає у тому, що уряд обирається партією більшості, а в парламенті присутня жорстка партійна дисципліна. Законопроекти розробляються у міністерствах посадовими особами від партії більшості. Вхіді законодавчого процесу відбуваються постійні консультації із членами партії, внаслідок чого уряд має підтримку партії більшості в комітетах і на пленарних засіданнях при надходженні законопроекту до Парламенту.

Головна місія партії більшості у парламенті зводиться до відстоювання законопроекту, розробленого представниками даної партії у міністерстві та захисту від поправок, які намагаються внести опозиція. В Британському Парламенті комітети, що відповідають за запропоновані законопроекти, є тимчасовими, не спеціалізуються на окремих питаннях і не мають постійного складу. Внаслідок цього ні члени комітетів, ні самі комітети не набувають значного досвіду роботи із законопроектами.

Діяльність комітетів регулюється і контролюється урядом. Уряд може на власний розсуд створювати і розпускати комітети, спрямовувати їх роботу над окремими питаннями, встановлювати регламент і кількість поправок, визначати їх доречність³⁵. Хоч постійні комітети мають право законодавчої ініціативи, але поступається в цьому перед урядом і керівництвом партії. Більшу частину законопроектів для розгляду парламентом вносить уряд, а комітети вносять поправки до законопроектів, які обов'язково затверджуються

відповідним міністром. Завданням комітетів є прийняття законопроекту, запропонованого урядом.

Після надходження запропонованих законопроектів із комітетів обговоренням у палаті керує відповідальний міністр, а не член комітету. Отже, законотворча діяльність комітетів цілком підпорядкована уряду, сформованому партією більшості.

До компетенцій постійних відомчих комітетів належить проведення своїх власних розслідувань і можливість починати законодавчий процес шляхом складання законопроекту для пленарного розгляду, але після здійснення законодавчої ініціативи комітети вже не відіграють помітної ролі в законодавчому процесі. Незважаючи на те, що головною сферою їх діяльності визначено законодавство, їхня юрисдикція стосується лише окремих законопроектів, при цьому свобода дій значною мірою обмежена і стосується, головним чином, тільки окремих деталей.

Як бачимо, у Великобританії склалась досить специфічна ситуація. Вищим органом законодавчої влади є парламент, але при цьому весь законотворчий процес визначається і контролюється урядом.

У парламентській практиці Великобританії впроваджено годину запитань і відповідей, встановлено чіткий порядок постановки усних запитань міністрам та подання письмових і отримання відповідей на них. Саме з допомогою запитань і запитів партійні фракції і окремі депутати доводять до відома того чи іншого міністра певні проблеми і здійснюють тиск на міністрів для вирішення цих проблем, партійні фракції з'ясовують розбіжності відносно важливих питань політики, а партії меншості мають можливість привернути увагу до себе і своєї позиції.

Громадськість має можливість ознайомитись із діяльністю уряду, схвалити чи критично оцінити її

³⁵ Кислий П. Вайз Ч. Становлення парламентаризму в Україні. – с. 127-132.

наслідки. Година запитань триває трохи менше години і відбувається чотири рази на тиждень³⁶. Міністри з'являються у Палаті громад в призначений час і відповідають на всі відібрані усні запитання. Питання відбираються таким чином, щоб жодному не надавалась пріоритетність. Прем'єр-міністр відповідає на запитання о 15:15 кожного вівторка та четверга. Письмові запитання і відповіді на них друкуються в офіційному звіті про засідання Палати громад, доступному для широкого загалу.

Година запитань у Великій Британії транслюється телебаченням, а засідання є відкритими для громадськості. Отже, процедура проведення години запитань у Британському парламенті є головним механізмом і дієвим засобом, з допомогою якого парламентська опозиція може контролювати і стимулювати діяльність правлячої більшості, заявляти про свою альтернативну позицію, здійснюючи тим самим вплив на прийняття політико-управлінських рішень, хоч ступінь такого впливу є незначним.

Позиція об'єднаної меншості може вносити деякі корективи до програми діяльності уряду, але не може радикально змінювати її стратегію. Головний позитив даної процедури полягає у її відкритості, що забезпечує можливість конкурентного відбору еліт.

У моделі «міністеріалізму», що сформувалась у Великобританії, діяльність партій у парламенті забезпечує високий ступінь ефективності взаємодії політичної і адміністративної систем. Механізми, закладені в основі функціонування британського парламенту, гарантують можливість для реалізації державно-управлінської суб'єктності політичних партій, бо саме в рамках парламенту відбувається трансформація партійного курсу, підтриманого більшістю громадян, в урядову політику, а уряд є головною інституцією, в рамках якої відбувається реалізація державно-

управлінської суб'єктності політичних партій.

На прикладі британського парламенту можна спостерігати, яким чином сувора партійна дисципліна забезпечує можливість подолання конфліктності в ході законотворчого процесу та прийняття законопроектів, ініціатором яких є уряд, сформований партією більшості. Діяльність “батоги” сприяє здійсненню державно-владних функцій партією більшості в уряді та її лідером не тільки організаційно, але й ідейно.

Британські правові норми не містять положення про імперативний мандат, однак, сувора партійна дисципліна, що є сталою політичною традицією британських партій, та наявність суворих дисциплінарних санкцій, аж до виключення з партії і відкликання депутата, забезпечує ще більш сувору відданість партійній стратегії і програмі лідера кожного із депутатів і урядовців-партійців.

Другорядна роль парламентських комітетів у законодавчому процесі не знижує його якості. Це стає можливим тому, що комітети у своїй діяльності підпорядковуються урядові, внаслідок чого забезпечується підтримка урядової політики як в комітетах, так і на пленарних засіданнях при обговоренні законопроектів.

Керівництво процедурою обговорення законопроектів у комітетах, здійснюване міністрами, а не членами комітетів, є додатковою гарантією прийняття саме тих рішень, які розробили представники правлячої партії в уряді. Такий механізм гарантує формування цілісного політичного курсу та менш конфліктний характер процесу реалізації державної влади.

На прикладі Великобританії ми можемо спостерігати наявність формально-правової моделі політико-адміністративних відносин, яка була названа “сільське життя”. Значна кількість політичних керівників уряду змінюється із приходом до влади іншої партії. Урядові міністри

³⁶ Лісничий В.В. Політичні та адміністративні системи зарубіжних країн. - Х.: Торнадо, 2001. - 352 с

прагнуть впроваджувати розроблений політичний курс у повній мірі, оскільки це гарантує їм відповідні посади. Політики у такій моделі є універсалами, оскільки вони є одночасно і розробниками політичного курсу і його виконавцями. Чіткого розмежування між елітою політичною та адміністративною тут немає.

Аналіз діяльності політичних партій у системі британського парламентського правління дає можливість виділити найбільш суттєві моменти, з точки зору наявних в Україні проблем. Перш за все, це офіційний статус правлячої більшості та парламентської опозиції; механізми співпраці, що гарантують ефективну роботу партій на загальнодержавному і місцевому рівнях; шляхи і способи забезпечення партійної дисципліни у парламенті, що дозволяє впроваджувати через парламентську діяльність визначену партійну стратегію; досвід ефективного поєднання партійного представництва в парламенті і жорсткого контролю за діяльністю депутатів з боку місцевих партійних організацій та виборців конкретного округу.

На особливу увагу заслуговують механізми фінансового контролю, що забезпечують відповідність діяльності виконавчих інституцій намірам законодавчої влади, передбачають щорічні докладні звіти органів виконавчої влади парламентові про використання бюджетних коштів та ретельну перевірку інформації і звіту. Це забезпечує можливості парламентського контролю за діяльністю уряду.

Американський біпартизм суттєво відрізняється від британського. Особливістю партійної системи США є те, що вона повністю відтворює систему розподілу влади в державі. У кожному штаті і на територіях існують свої напівавтономні партійні організації. Вирішальне значення в політичному житті США мають дві основні політичні партії -

Республіканська і Демократична. При їх виникненні і в перші десятиліття існування між ними були принципові розбіжності, які поступово стерлися, хоча багато розходжень з питань внутрішньої і зовнішньої політики є і в наш час. Обидві головні партії не мають постійних програм - вони приймають лише передвиборні маніфести, головним чином, у рік виборів Президента, не мають постійного членства. Головними функціями партій є: організація виборчого процесу; добір і висування політичних лідерів; зв'язок між громадянським суспільством і державою³⁷.

У США сформувалась досить специфічна система, при якій посада Президента знаходиться в руках однієї партії, а в Конгресі більшість належить іншій. Її називають «розділеним правлінням».

Політичні партії США функціонують як виборчі машини, що забезпечують доступ своїм представникам до всіх органів влади – від місцевих до федеральних. Найхарактернішою та найвизначнішою рисою партійної системи є біпартійні виборчі змагання, в яких, починаючи із 1860 р. домінують республіканці і демократи. Хоча партії не мають постійного членства, значна частина американських виборців, біля 65%, традиційно вважають себе прибічниками однієї з них.

Тому виборчі змагання зводяться, головним чином, до боротьби за 35% виборців, які не мають сталих політичних симпатій³⁸. Безпартійні кандидати чи кандидати від третіх партій не мають шансів досягти президенства чи перемогти на парламентських виборах, оскільки, самі виборці не схильні віддавати голоси партіям, які не мають досвіду державно-управлінської діяльності, а, відповідно, і не мають професійно підготовлених кандидатур на владні посади. Таким чином, довготривала партійна монополія відображає і характерні риси партійної системи.

³⁷ Сучасний виборчий PR... - с. 233-234.

³⁸ там же, с. 234

Специфіка американської виборчої системи полягає в тому, що вона забезпечує панування саме двох великих партій і обмежує доступ до влади для третіх. В США функціонує “одночленна” регіональна система організації національних виборів, яка передбачає здійснення всіх виборчих процедур тільки на рівні штатів. Така організація дозволяє здобути перемогу лише одній партії, і, таким чином створює стимули для формування двох партій, що мають широку базу і здатні одержати більшість голосів певного регіону, водночас прирікаючи треті партії до постійної поразки.

Наступним важливим фактором, що зміцнює двопартійну систему є вибори президента колегією виборників, які вимагають абсолютної більшості у всіх штатах. Це є додатковим структурним бар’єром для невеликих партій та безпартійних представників. До того ж виборчі голоси у кожному із штатів розподіляються за таким принципом, що переможець перебирає їх усі на себе. Отже, і виборча колегія спрацьовує на користь однієї із партій. Навіть внесення у виборчий бюлетень назви нової партії в штаті може дістатись важко.

Хоча американці досить часто називають себе крайніми індивідуалістами, все ж дві третини виборців традиційно відносять себе до республіканців чи демократів, або мають приховані партійні симпатії, про що свідчать і результати кількох останніх виборів до Конгресу, де кількість депутатів, обраних як незалежні - 1%. Із близько 7500 членів державних законодавчих органів штатів лише біля 0,2 % не належать до республіканської чи демократичної партій³⁹.

Визначальними рисами американських партій є низький рівень внутрішньої єдності партійців та відсутність доктринерського підходу, що дозволяє витримувати різноманітність політичних поглядів, демонструвати гнучкість політичного

курсу, спиратись на широку соціально-економічну базу.

Внутрішня структура партій відрізняється високим рівнем децентралізованості. Відповідні елементи координації та взаємодії в них на загальнонаціональному рівні присутні тільки в процедурі виборів делегатів до загальнонаціональних партійних з’їздів. З’їзди відбуваються через кожні чотири роки, щоб відібрати кандидатів у президенти та віцепрезиденти.

Крім обрання кандидатур, вони приймають платформу партії – офіційну заяву про курс партії щодо політичних справ. Платформа партії, що перебуває при владі, розробляється представниками Білого Дому або при їх сприянні, а опозиційна партія виявляє погляди потенційних кандидатів. Платформа, із якою йтимуть на вибори кандидати, повинна бути схвалена більшістю делегатів з’їзду поіменним голосуванням.

Все це свідчить про визначальну роль політичних партій в розробці і реалізації політичної програми президента, оскільки вони обирають політичну стратегію розвитку держави на чітко визначену перспективу.

Члени Конгресу від партії не зобов’язані підтримувати президентські програми, навіть незважаючи на належність президента до цієї ж партії. Лідери партії в Конгресі також не можуть очікувати прямого партійного голосування від членів своєї партії. В межах партійної організації республіканські та демократичні комітети виборчих кампаній до Конгресу та на посади сенаторів діють незалежно від загальнодержавних партійних комітетів, орієнтованих на президентські вибори. Значною мірою це пояснюється жорстким конституційним розподілом владних структур, за якого стимули для партійної єдності президента і законодавців є надто обмеженими.

Дана тенденція зміцнюється конституційним принципом федера-

³⁹ Сучасний виборчий PR... - с. 233

лізму, внаслідок чого створюється значна кількість виборчих округів на федеральному, штатному та місцевому рівнях. Процедура первинних виборів теж послаблює партійні організації, оскільки вони позбавлені можливості контролювати відбір кандидатів у Конгрес, на пост президента, в Законодавчі Асамблеї штатів та на посаду губернатора.

Особливістю американської системи є і те, що Президент США майже не впливає на нормотворчий компонент, а головним чином зосереджується на адміністративному управлінні, так як в його руках сконцентрована вся система виконавчої влади на федеральному рівні. Президент сам одноособово приймає рішення, а існуючі адміністративні структури управління допомагають йому завжди приймати виваженні, продумані рішення.

Всі владні повноваження сконцентровані у Конгресі, котрий контролює виконавчу владу виключно через фінансову систему. Президент, котрий має величезний обсяг адміністративного ресурсу, ефективно впливає на нормотворчий компонент через механізм вето, щорічне послання до Конгресу, ініціюванням необхідних законопроектів та проекту щорічного бюджету. Саме за допомогою цих механізмів здійснюється взаємодія нормотворчого і виконавчого компонентів державної влади.

Призначення на посади в уряді і звільнення в США здійснюється президентом, тому роль партій в управлінні державою є опосередкованою. Але при цьому парламент затверджує кандидатури, запропоновані президентом і може відмовити у призначенні, або ж додатково перевіряти діяльність міністрів⁴⁰.

Таким чином виконавча влада незалежна в своїх діях, але для підтримання певного балансу у відносинах із законодавчою, змушена

іти на компроміси, оскільки біля 2500 урядових чиновників, федеральних суддів, прокурорів, послів підлягають перевірці і затвердженню Сенатом. За таких умов не завжди можна говорити про правлячу партію, бо одна партія може мати значний вплив на функціонування парламенту, інша - на діяльність президента.

Конституцією США не передбачено партійної організації палат парламенту. Для забезпечення контролю за діяльністю виконавчої влади чи зміцнення своїх позицій в парламенті американським парламентарям не обов'язково підтримувати лідера своєї партії чи президента.

Американська система передбачає досить специфічне партійне розмежування, завдяки чому виділяється президентська партія і партія в Конгресі. Перша об'єднує представників виконавчої влади, призначених президентом, делегатів від загальнонаціонального партійного з'їзду, національного комітету та команди президента, що організувала виборчу кампанію.

Незважаючи на належність самого президента до даної партії, остання має обмежені повноваження щодо призначення посадових осіб. Партія в Конгресі функціонує незалежно від президента і його адміністрації, має свої структури в обох палатах, а взаємовідносини між нею і президентом бувають досить напруженими.

Конгрес США є прикладом системи сильних комітетів, оскільки вони мають значні повноваження та важелі впливу на структури виконавчої влади⁴¹. Посадові особи уряду звітують перед комітетами із питань, що входять до їх компетенції. Хоча комітети не можуть застосовувати санкції до урядовців, але існує механізм запитів до урядових установ та можливість постановки комітетом питання про відповідність певних осіб своїй посаді, і тому урядовці намагаються будувати

⁴⁰ Лісничий В.В. Політичні та адміністративні системи зарубіжних країн. - с. 181-182.

⁴¹ Кислий П. Вайз Ч. Становлення парламентаризму в Україні. - с.178.

відносини із комітетами на основі співпраці і взаєморозуміння.

Значним важелем впливу комітетів на діяльність уряду є те, що міністри і члени уряду призначаються на посаду президентом тільки за рекомендацією комітетів Сенату, без чого вони не можуть приступити до виконання своїх службових обов'язків. Їхні повноваження розповсюджуються на сфери законодавства, контролю і розслідування. Персональний склад комітетів формується за домовленістю партійних лідерів, але очолює комітети завжди член партії більшості, завдяки чому забезпечується перевага даної партії у всіх комітетах.

За таких умов комітети є впливовими учасниками політичного процесу, а слухання в комітетах значною мірою визначають зміни в політиці.

Крім першорядної ролі у законодавчому процесі, комітети є основним засобом парламентського контролю за діяльністю виконавчої влади. Для цього вони використовують слухання, звіти органів виконавчої влади і правила звітності для поточного контролю за введенням в дію законів, ухвалених парламентом.

Так у США контрольні повноваження Конгресу дають йому можливість гарантувати, що виконавча влада працює відповідно до намірів законодавчої. Слухання й розслідування є найважливішими публічними подіями в Конгресі. Контроль може здійснюватися і в інших формах, як, наприклад Конгрес США контролює федеральні грошові кошти через підкомітети з розподілу бюджетних асигнувань.

Він може перевіряти ступінь ефективності діяльності відомств і вимагати змін ще до надання асигнувань. Дієвим засобом контролю з боку Конгресу є і процес розподілу бюджетних повноважень. Шляхом урізання коштів він може скорочувати програми і навіть скасовувати агентства, а збільшуючи кошти, впливати на сфери, не охоплені програмами, що дає можливість впливати на формування державної політики.

У США запроваджено щорічні виступи президента перед парламентом, що сприяє встановленню більш тісних контактів між законодавчою і виконавчою гілками влади. Традиція виступів Президента у Конгресі існує протягом 220 років. Президент приходить з виступом до Конгресу, виявляючи, таким чином повагу до законодавчого органу. І в цей час, навіть при тому, що не зникає атмосфера напруженої політичної боротьби, відчувається єдність двох партій, двох гілок влади, їх спільна відповідальність за долю своєї країни і громадян.

По закінченню виступу президента по національному телебаченню виступає лідер іншої, непрезидентської партії із коментарем виступу президента і оцінкою його діяльності. Це є яскравим виявом демократизму, оскільки весь американський народ і в його присутності президент мають змогу відкрито почути це. Цей захід часто називають «політичним шоу», але ніхто не висловлює сумнівів щодо його корисності. Він є свідченням сформованих політичних цінностей і правової системи, які є надійним гарантом парламентаризму.

Для підтримання постійних зв'язків із законодавчим органом і підвищення ефективності взаємодії між виконавчою і законодавчою гілками влади, в структурі виконавчої влади існує «служба у законодавчих справах», яка була створена президентом Ейзенхауером для керування стосунками з лідерами Конгресу. Її основним завданням було забезпечення повсякденного керівництва взаємодією з членами Конгресу. Зараз службу у законодавчих справах характеризують як спеціалізоване лобістське відомство Білого дому, оскільки найважливішим її завданням є забезпечення чи недопущення проведення певних заходів Конгресу, яким Білий дім надає особливого значення, вважає життєво важливими для своїх інтересів, та координатора діяльності служб з підтримання стосунків з Конгресом різних міністерств і відомств, який

часто дає настанови і бере на себе ініціативу відносно важливих законопроектів.

Крім цього, даній службі належить провідна роль у зборі інформації щодо зв'язків із Конгресом. В якості її головних завдань визначено: забезпечення підтримки членами Конгресу президентської законодавчої програми; лобіювання законодавчих ініціатив президента у Конгресі; збір та аналіз інформації про останні події в Конгресі та їх вплив на функціонування президента і уряду, можливі наслідки; співпраця і допомога службам із зв'язків з Конгресом міністерств і відомств; забезпечення постійного спілкування між президентом, керівництвом Конгресу та комітетів.

У Конгресі США запроваджено період запитань до членів президентського комітету, який проводиться щомісячно першого вівторка протягом двох годин. Спікер Палати представників після консультацій із лідерами партій більшості і меншості запрошує окремого члена президентського Кабінету до Палати, повідомивши попередньо його прізвище.

Які саме питання будуть поставлені і в якому порядку також вирішують лідери більшості і меншості. Кожен із них подає свій список запитань для надрукування у спеціальній частині протоколів і передачі їх членові Кабінету, запрошеному відповідати на питання. Таким чином забезпечується ефективний механізм взаємодії урядовців та представників партії більшості і партії меншості в Конгресі, при цьому можливості останніх є рівними.

Як бачимо, у США склалась досить специфічна модель, за якої політичні партії значно впливають на законодавчий процес, є важливою складовою органів законодавчої і виконавчої влади як на федеральному рівні, так і на рівні окремих штатів, і в той же час не демонструють високого рівня згуртованості і партійної дисципліни.

Важливими гарантами реалізації державно-управлінської суб'єктності політичних партій в умовах моделі “розділеного правління” є наявність значних повноважень президента в системі адміністративного управління державою, що забезпечує можливості для впровадження стратегії однієї партії, та монополія Конгресу на прийняття законів і затвердження бюджету, створення спеціальних комісій та ін., що дозволяє втілювати свій політичний курс іншій партії. Тут присутній більш чіткий розподіл політичних і адміністративних еліт, їх функцій і повноважень, вироблені дієві механізми співпраці в умовах конфліктності, породжуваної самою моделлю сильної президентської влади. Конституційні механізми, які регламентують діяльність вищих органів законодавчої і виконавчої влади, забезпечують рівновагу владного впливу і стимулюють до пошуків компромісу, а прагматизм американських партій відкриває шлях до нього.

Дослідження функціонування політичних партій США дає можливість виділити найбільш актуальні, з точки зору подальшого розвитку партійної системи України та удосконалення механізмів діяльності партій, моменти. Насамперед, це унікальний досвід американських партій у плані організації виборчого процесу, завдяки чому забезпечується легітимне формування владних інституцій, реалізація підтриманого більшістю суспільства політичного курсу, високий рівень професіоналізму у проведенні виборчих кампаній, толерантність у ставленні до політичних опонентів. Жорстка регіональна “прив'язаність” підтримує стимули до існування потужних партій, які, перш за все, спираються на підтримку на рівні штатів, округів.

Відсутність доктринерського підходу у діяльності партій дозволяє швидко та адекватно реагувати на інтереси конкретних груп суспільства, уникати конфліктів ідеологічного характеру,

витримувати значну різноманітність політичних поглядів, що не тільки не призводить до руйнування партійних структур, а навпаки, забезпечує їх стійкість і життєздатність. Це, в свою чергу, сприяє консолідації всього суспільства на основі визнання демократичних цінностей.

На прикладі діяльності американських партій можна бачити, яким чином реалізується їх державно-управлінська суб'єктність в структурах як законодавчої, так і виконавчої влади в умовах існування механізму "стримувань і противаг".

Оскільки головні партії висувають кандидатів на пост президента, інші кандидати практично не мають шансів на успіх, розробляють і затверджують на з'їзді його політичну програму, то саме від них значною мірою і залежить стратегія розвитку країни.

Партійна більшість в Конгресі, яка є домінуючою в провідних парламентських комітетах, забезпечує ефективність законотворчого процесу. Відсутність партійної єдності президента і законодавців не тільки не вносить значної дезорганізації в діяльність двох гілок влади, а, завдяки конституційним принципам жорсткого розподілу влад, стимулює постійні пошуки компромісу та забезпечує плідну співпрацю.

Принципи, на яких основана діяльність парламентських комітетів та їх першорядна роль не тільки у законодавчому процесі, але і в сфері парламентського контролю, дають змогу депутатам як від партії більшості, так і від опозиційної через механізми запитів, слухань, розслідувань, що є публічними подіями, а також фінансові важелі, контролювати діяльність президента і уряду. Підтримання парламентськими комітетами постійних зв'язків із громадськістю дозволяє мобілізувати її для підтримки суттєвих і необхідних реформ.

Заслужують на увагу і традиція щорічних виступів президента перед

парламентом, які демонструють громадянам єдність та взаємоповагу владних інституцій, їх спільну політичну відповідальність, стаючи тим самим важливим чинником легітимізації влади, та діяльність президентської "служби у законодавчих справах", завдяки якій забезпечуються зв'язки між президентом та урядовцями з одного боку, та парламентарями, з іншого і стає можливою розробка узгодженої політики.

Діяльність служби у законодавчих справах відрізняється високою ефективністю, оскільки вона, з одного боку, відображає інтереси виборців, які віддали переваги певній партії на парламентських виборах, а з іншого, є провідником політики Білого Дому. Вона не може служити тільки президенту чи тільки Конгресу, бо односторонність зв'язків призведе до їх розпаду.

Саме завдяки діяльності даної служби інтереси президента і уряду є представленими в парламенті, а інтереси парламенту - в уряді, що забезпечує солідарну відповідальність двох гілок влади. Безперервний контроль Конгресу США задержавними витратами забезпечує підзвітність виконавчої влади законодавчій.

Політико-адміністративні відносини за президентської системи, що сформувалась у США є більш складними, ніж у системах із парламентським правлінням, оскільки існує жорстка конкурентна боротьба за владу між політиками і виконавцями в уряді, а сам уряд фактично перебуває під подвійним впливом – президента і парламенту, стосунки між якими найчастіш набувають конфліктного характеру.

Проте, жорсткий розподіл влад та наявність суттєвих важелів взаємного впливу постійно стимулюють до пошуків компромісів між двома гілками влади, між політиками і управлінцями, що забезпечує ефективність американської моделі навіть при її конфліктному характері.

2.3. Специфіка державно-управлінської діяльності політичних партій в умовах коаліційної системи

Федеративна Республіка Німеччина є класичним прикладом парламентської демократії, заснованої на політичному плюралізмі, вільній конкуренції у виборах, праві політичних партій, що створили правлячу більшість, формувати і контролювати уряд, який підзвітний парламенту. Провідна роль належить партіям центристського спрямування – ХДС, ХСС, СДПН, ВДП, які забезпечили собі домінування на земельному і федеральному рівнях.

Домінування партій у організації виборчого процесу і політичного життя в країні визначає і статус партійних фракцій у парламенті. Бундестаг ФРН є інституцією, де відбувається трансформація передвиборчих партійних програм в реальну політику уряду, але тільки за умови, що партійні фракції зможуть порозумітися між собою, утворити правлячу більшість. Його ще називають “фракційним парламентом”⁴², оскільки саме фракції є найважливішими підрозділами Бундестагу, що здійснюють керівництво процесом прийняття рішень, стабілізують відносини між урядом, партіями і громадськістю, мають визначальний вплив на волеутворення в парламенті.

Фракції знаходяться в епіцентрі парламентської діяльності, виконують і посередницьку місію, створюють місток між окремим депутатом і усім парламентом, між своєю партією та її представниками в різних гілках влади, між партійними організаціями та парламентськими комітетами, між ЗМІ та політичними керівниками в парламенті і уряді, між виборцями і владою. Вона є посередником у

знаходженні балансу між різними інтересами, висновками експертів та загальноприйнятним рішенням, між політичною конкуренцією та досягненням консенсусу, тобто прийняттям ефективних і зрозумілих загальнодержавних рішень⁴³.

Оскільки парламент ФРН здебільшого характеризують як “фракційний парламент”, то не дивно, що німецькими політологами і політиками значна увага приділяється інтерпретаціям самого поняття “фракція” (див. Табл. 2.1.).

Досить поширеним є твердження, що фракція - це частина партії, що обумовлено існуванням тісної взаємодії фракцій і партій, розподілом місць у парламенті за наслідками виборів по партійним спискам.

Проте, з юридичної точки зору між партіями і фракціями є значна різниця. Партії є об'єднаннями членів даної організації, які обирають партійні органи аж до федерального правління, а до складу фракцій можуть входити особи, обрані всенародно, незалежно від того, внаслідок якої процедури вони були висунуті кандидатами в депутати.

Партії здійснюють вирішальний вплив на діяльність державних органів, але не входять до складу цих органів. Зважаючи на це, Федеральним Конституційним Судом ухвалено рішення, що хоча партії і здійснюють вирішальний вплив на найвищі державні органи, але вони не входять до їхнього складу⁴⁴, що свідчить про заперечення такого підходу.

Отже, фракції виступають як представники партії, але при цьому не стають партією в парламенті, тому партії і фракції не тотожні.

⁴² Топалова С.О. Парламентська більшість і опозиція: пошуки компромісу (з досвіду політичних партій ФРН) // Політичні партії в незалежній Україні: роль та місце у політичній трансформації суспільства: Наук. збірн. на основі матеріалів регіональн. наук-практ. конф. Х.: ХарPI УАДУ, 2001.- С. 125-130.

⁴³ Г. Кречмер. Фракції. Партії в парламенті. Київ. “Заповіт”. 1999. –299 с., с. 3.

⁴⁴ там же, с. 35.

Визначення поняття “фракція” в німецькому політичному дискурсі

Автор, джерело визначення	Інтерпретація поняття “фракція”
Х. Борхерт	Партійно-політично зорієнтовані представництва у представницькому органі, які намагаються впливати на волевиявлення держави і фактично є державним органом, який бере участь у формуванні волі держави.
З. Магієр	Фракції – це групи депутатів із спільними політичними поглядами, які уможливають розподіл, концентрацію та підвищення ефективності роботи, дають народу відчуття демократичного легітимного зв’язку, сприяють працездатності парламенту та виконанню ним своїх завдань.
Ернст-Вольфганг Бюкенфьорде Ю. Йскевіц	Фракції – це парламентські дійові підрозділи відповідних груп депутатів, пов’язаних між собою спільними поглядами та партійною належністю; об’єднання вибраних від певної партії до парламенту депутатів.
Рішення “про самоусвідомлення фракції” фракції СДПН	Фракція є парламентським представництвом партії, яке має представляти соціал-демократичну політику у н Бундестазі, виконує це завдання таким чином, що після ґрунтовних дискусій у робочих групах, робочих колах, на рівні правління фракції та на рівні усієї фракції приймається рішення голосуванням і лише таким чином прийняті рішення представляються нею в Бундестазі” .
Рішення Федерального Конституційного Суду	Фракції - “необхідні органи конституційного життя”, “підрозділи Бундестагу”, “визначальні фактори формування політичної волі”.
Баварський Конституційний Суд	Фракції - внутрішньопарламентські об’єднання депутатів політичних партій для роботи в парламенті і забезпечення виконання ним своїх функцій; установи конституційного життя, призначені для колективної реалізації парламентських прав; підрозділи парламенту та його інституції, що підпорядковуються парламентському праву; інституції публічного права, підрозділи парламенту, що наділені власними правами і обов’язками.

При всій різноманітності визначень фракцій можна знайти ряд спільних рис: акцентування уваги на безпосередньому зв’язку між фракцією і партією, формуванні фракції на основі партійної належності чи підтримки ідей і програми партії; на визначальній ролі фракцій у формуванні волі держави; на забезпеченні фракціями ефективної роботи парламенту.

Зважаючи на це та враховуючи особливу актуальність питання подальшої партійної структуризації українського парламенту і

забезпечення партійної дисципліни в парламентських фракціях, доцільно встановити суть взаємозв’язків між партіями і фракціями парламенту. Вона полягає у наступному:

1) керівна еліта партії і фракції складається з одних і тих же осіб, і посада голови фракції та партії, як правило, теж належать одній особі;

2) діяльність партії і фракції підпорядкована одній меті – виборчій рекламі, збільшенню шансів на виборах, переконанню громадськості у своїй згуртованості;

3) спільна участь у формуванні політичного підходу народу: партій через вибори, а фракцій – через діяльність у парламенті та зв'язки із громадськістю, підтримання добрих стосунків із ЗМІ;

4) і партійні і фракційні статuti забезпечують представництво в партійних органах, права участі у прийнятті рішень, взаємну інформацію;

5) участь із правом голосу частини фракції Бундестагу у з'їзді партії, прийнятті рішень про головні засади політики та програми партії як основи для роботи фракції в парламенті, звітування фракцій з'їздові про результати своєї діяльності (ХДС; СДПН; ВДП);

6) депутати Бундестагу та ландтагу беруть участь у роботі федеральної конференції виборчих округів (ХСС), а члени правління фракції Бундестагу належать до головного федерального комітету партії;

7) депутати фракції, як члени партії, зобов'язані захищати партійні цілі і принципи;

8) можливість застосування дисциплінарних санкцій до фракційних депутатів, аж до виключення із партії рішеннями партійних судів;

9) депутати від партій у парламентах земель, федерації, європарламенті не можуть досягати домовленостей із позапарламентськими інтересами, пов'язаними з особистою матеріальною зацікавленістю та очікуванням від депутата певної парламентської поведінки;

10) депутати від партій повинні фінансово підтримувати свої партії, самі встановлюючи розміри своїх внесків.

Вказані положення визначаються Регламентом Бундестагу, Федеральними та Організаційними додатками до Регламенту, статутами партій, Положеннями про фінанси і внески.

Таким чином, взаємний вплив партій і фракцій визначається правовими нормами. Проте, незалежно від встановлених правових норм, партії і фракції особливого значення надають обміну інформацією, пошуку спільних рішень, прагнуть демонструвати єдність.

Члени фракцій постійно контактують із регіональними і місцевими партійними структурами, піклуються про їх потреби, підтримують колег по партії і паралельно з цим пояснюють політику своєї фракції, агітують за неї, сприймають критику і доводять її до відома всіх членів фракції та її керівництва.

Середнімецьких науковців і практиків немає такої єдиної розуміння функцій і завдань фракцій. До таких найчастіше відносять: забезпечення колективного сприйняття парламентських прав та управління роботою парламенту⁴⁵; завдання із формування думки та волевиявлення, керування процесами в парламенті, підтримки уряду чи опозиції, представлення партії, виховання політичних керівників, управління парламентською роботою, самостійного державно-організаційно-правового дієвого підрозділу парламенту, статусу та пов'язаних із статусом прав депутатів⁴⁶.

Дослідження діяльності партійних фракцій Бундестагу показало, що вони виконують такі парламентські функції:

– висувають кандидатів, які будуть обиратись парламентом для виконання важливих державних завдань;

– здійснюють парламентський контроль за діяльністю уряду;

– артикулюють і акумулюють політичні інтереси, наявні у громадян;

– інтегрують різноманітні політичні інтереси, трансформуючи їх у єдину політичну волю, представлену для затвердження на виборах, тим самим виконуючи завдання політичного керівництва;

⁴⁵ Штерн Клаус. Staatsrecht, Bd. 1, пар 23, с. 23

⁴⁶ Шерер Йоахім AOR 112(1987). – 42 с., с. 22

– здійснюють підготовку парламентських рішень із врахуванням партійно-політичних інтересів.

Отже, фракції виконують завдання формування політичного підходу та організації процесу прийняття рішень в парламенті, представляють альтернативні політичні рішення, шляхом узгодження позицій забезпечують політичний консенсус.

Для створення фракції необхідна як мінімальна кількість 5% від загальної кількості депутатів. Згідно із параграфом 10 Регламенту Бундестагу, до складу фракції можуть входити депутати, що належать до однієї партії чи партій, які на основі однакової політичної направленості не конкурують між собою у жодній із федеральних земель.

Фракції мають визначальний вплив на волеутворення в парламенті, що у своїй діяльності спирається на обговорення та консультації у фракціях і комісіях, є найважливішими підрозділами Бундестагу, які здійснюють керівництво процесом прийняття рішень, стабілізують відносини із урядом, партіями, громадськістю. Фракція діє в політичному і правовому полі між окремим депутатом, партією і парламентом.

Фракції можуть створюватись депутатами, що отримали мандат на основі виборчих програм своїх партій як від однієї партії, так і від партій, що мають близькі політичні цілі і не конкурують між собою у жодній із земель. Зміни можуть статись через розкол чи відокремлення від фракції, або навпаки, через об'єднання, злиття кількох фракцій чи груп.

Визначальним фактором організації парламентської діяльності фракцій є їх права. Хоча фракції Бундестагу мають юридично рівні права, на практиці досить часто діє принцип почерговості, що згідно парагр. 11 Регламенту визначається в залежності від кількості мандатів, що належать фракції. Якщо ж кількісний склад

однаковий, почерговість визначається федеральним президентом шляхом жеребкування. Вона має практичне значення при формуванні органів Бундестагу. Пропорційно до кількісного складу кожної фракції вираховується кількість місць від фракцій у президії, комітетах і підкомітетах, комісіях, парламентських зборах Ради Європи, раді телебачення і радіомовлення та багатьох інших організаціях і установах, до яких Бундестаг делегує своїх представників⁴⁷.

Таким чином, вплив партійних фракцій розповсюджується не тільки на органи і ради парламенту. Оскільки Бундестаг делегує своїх представників до багатьох інституцій, фракції мають значні важелі впливу на кадрову політику та інституційного впливу. Забезпечують дію цих важелів права і повноваження фракцій, що обумовлює вирішальне право голосу при формуванні роботи парламенту (див. Табл. 2.2.).

Завдяки цим правам, фракції включені до процесу волевиявлення починаючи із підготовки законів і закінчуючи їх прийняттям у парламенті та контролем за їх реалізацією. Вони беруть участь у підготовці закону на урядовому рівні, і, хоча ця участь є неформальною, тут досить яскраво проявляється взаємодія у законодавстві партій, фракцій, урядів та інших інституцій на земельному та федеральному рівнях.

Фракції розробляють і власні законопроекти, хоча їх кількість є порівняно невеликою. В ряді випадків законопроекти, що виносяться фракціями на розгляд Бундестагу можуть бути сформульовані федеральними чи земельними міністерствами і запозичені певною фракцією для прискорення законодавчого процесу.

Ці групи прав забезпечують можливість для участі у законотворчому процесі і правлячим і опозиційним фракціям, але в різній мірі, та у реалізації контрольних функцій.

⁴⁷ Г. Кречмер. Фракції. Партії в парламенті. Київ. "Заповіт". 1999. –299 с., с. 44-45.

Права фракцій та їх сфери впливу в німецькому парламенті

сфера застосування	Зміст права	Сфера впливу
Забезпечення роботи парламенту	Отримувати дотації із федерального бюджету для виконання своїх завдань; діяти як юридичні особи та утворювати своє майно; виступати як позивач і відповідач в суді, за виключенням позовів конституційного характеру; проводити свою кадрову політику, здійснювати добір кадрів на трьох рівнях- в лавах фракції, в парламентських органах та організаціях, вплив на кадрову політику в інших конституційних органах та установах; призначати та відкликати членів постійних комітетів та особливих або надзвичайних комісій; делегувати експертів до експертних комісій.	Виконання функцій парламенту
Керівництво роботою парламенту і уряду	Призначати представників на керівні посади у комітетах; призначати кандидатів на вибори федерального президента (найбільша фракція) та віце-президента Бундестагу (фракції, пропорційно кількісного складу); обирати призначати федерального канцлера (правлячі фракції)	Формування кадрового складу уряду, розробка та реалізація його політики
Обговорення законопроектів	Через шість тижнів після передачі законопроекту вимагати від комісії звіту про стан консультацій щодо нього; вимагати винесення на голосування тієї редакції законопроекту, яка була подана на розгляд комісії; вимагати надання можливості при обговоренні виступити всім бажаним; звернутися із заявою про скликання погоджувальної комісії.	
Обговорення законопроектів на пленарному засіданні	Подати заяву про перенесення пленарного обговорення або про припинення виступів, заяву про перенесення засідання Бундестагу; вимагати для свого представника на виступ до 45 хвилин; перед початком голосування фракція може висловити свій сумнів щодо здатності парламенту прийняти рішення.	Законотворча діяльність
Обговорення у робочих комітетах	Вимагати від голови комітету скликання комітету на засідання у найближчий за графіком термін; виступити проти розширення порядку денного (для окремих депутатів) вимагати врахування позиції кожної із представлених в комітеті фракцій при проведенні слухань, скликання головою комітету позапланового засідання та його проведення за межами постійного місця роботи комітету (для цілої фракції).	
Контрольні функції	Подавати до федерального уряду великий запит; після надходження відповіді на запит вимагати проведення обговорення; вимагати включення до порядку денного обговорення великого запиту, якщо навіть федеральний уряд відхилив надання відповіді на нього; може вимагати актуальний час, що найчастіше є інструментом опозиції, на якому висувається повторну вимогу про надання їй слова; вимагати обговорення звіту петиційного комітету; включення до порядку денного звіту уповноваженого з питань оборони; вимагати пояснень до Регламенту від регламентного комітету.	Контроль за діяльністю уряду, самоконтроль Бундестагу

Організаційна структура фракції побудована таким чином, що всі її органи, і керівного і робочого рівнів,

інтегровані у процес формування політичного підходу фракції (див. Рис. 2.1).

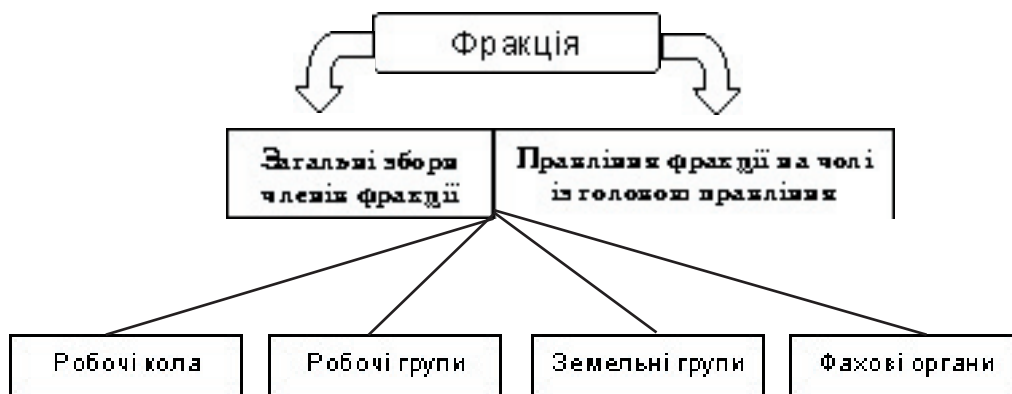

Рис. 2.1. Організаційна структура фракцій в німецькому парламенті

Повноваження фракційних органів визначають різний ступінь та шляхи впливу на прийняття рішень фракцією та розробку законопроектів (див. Табл. 2.3.).

Органи керівного рівня впливають на законотворчий процес через кадрову політику та визначення політичної стратегії, основних напрямків урядової політики, прийняття далекосяжних рішень. Органи робочого рівня вже фахово і детально готують важливі рішення із врахуванням позицій партій, інтересів земель та федерації.

Таким чином, діяльність партійних фракцій у парламенті забезпечує поєднання різнорівневих інтересів та відповідну підтримку позиції фракції, що є важливою передумовою легітимності прийнятих рішень і законів.

На особливу увагу заслуговує питання взаємовідносин партійних фракцій у парламенті із своїми партіями та урядом. Загальновідомим є те, що місце фракцій та виконуваними політичними завданнями залежать від того, де знаходиться дана фракція – на боці влади чи в опозиції.

Але формальне розмежування між урядовими і опозиційними фракціями відсутнє. Становище урядових та опозиційних фракцій визначається принципами парламентської системи,

з яких випливає протистояння уряду та урядових фракцій опозиційним, внаслідок чого відбувається збалансування влади.

Правляча більшість, яка підтримує уряд, може складатися із однієї, найбільшої фракції, якщо вона має абсолютну більшість для обрання канцлера, або із кількох менших фракцій, що створюють між собою коаліцію. У Бундестазі до цього часу були лише коаліційні уряди, а на рівні окремих земель є ряд прикладів діяльності урядів, утворених із представників однієї фракції.

Якщо фракція одноосібно утворює уряд, природно, що вона бере участь у виконанні всіх парламентських функцій – від її вотуму залежать вибори Федерального президента, спрямування політичного розвитку і вироблення політичних рішень, вона є відповідальною за урядову політику. Урядовці постійно контактують зі своєю фракцією, формулюють загальні та окремі фахові напрямки політики, погоджують їх із робочими органами і прагнуть до підтримки керівництва фракції, що зменшує конфліктність процесу формування політики.

Якщо ж створюється коаліція, в рамках якої співпрацюють дві чи більше фракцій, політичні акценти можуть змінюватись у залежності від

Повноваження фракцій в німецькому парламенті

Фракційні органи	Повноваження фракційних органів
Фракційні збори	Обирають голів робочих груп, старост у комітети та їх заступників, членів фракції у Раді старійшин, ще ряд посадових осіб. Приймають рішення про комплектування комітетів, органів та делегацій і обирають на посади та для виконання функцій кандидатів, яких називає фракція; приймають рішення про внесення законопроектів та інших подань, про великі та малі запити; призначають ревізійну комісію; приймають рішення про затвердження звіту правління та про тлумачення Регламенту фракції. Є форумом політичної дискусії та вироблення спільного підходу до ряду важливих питань, учасники мають право голосу і право на виступ, а слухачі можуть впливати на прийняті рішення через неформальні бесіди.
Правління фракції	Обговорення пунктів порядку денного пленарних засідань, парламентських ініціатив фракції, довгострокових політичних ініціатив фракції та партії; прийняття далекосяжних політичних рішень на регулярних зборах та конференціях голів партій в Бундестазі та в ландтагах; визначення урядової політики головами великих фракцій; організація роботи всередині фракції, встановлення контактів із установами поза парламентом. Політична вага голів фракцій порівнянна із вагою урядовців, а іноді і більша.
Робочі групи	Орієнтуються на сфери компетенцій фахових комітетів і об'єднують депутатів, надісланих фракцією до цих комітетів; фахово підпорядковуються одна одній, координують свої підходи, розробляють спільний фахово-політично спрямований підхід.
Робочі кола	Компетенції охоплюють сфери політики, що належать до одного кола; в цих органах обговорюються і готуються суттєві політичні рішення, розробляється позиція фракцій щодо парламентських ініціатив, законопроектів, запитів; проводяться власні слухання, впроваджуються стратегічні і тактичні міркування; складаються каталоги пріоритетів та обов'язкових позицій; формується позиція фракції на нарадах комітетів. Робочі групи і робочі кола фракцій узгоджуються із урядами у федерації та землях, із дружніми землями, із своїми партіями та іншими громадськими групами.
Земельні групи	Обговорюють політичні питання з погляду їхніх земельно-політичних інтересів; мають вирішальний вплив при формуванні комітетів Бундестагу на початку скликання; підтримують поточні зв'язки із своїм земельним об'єднанням та фракцією земельного парламенту; мають свої робочі органи.
Фахові органи	Можуть перекривати діяльність робочих кіл і груп; виділяються робочі органи, визнані статутом фракції, що залучаються у певних випадках.

кількості мандатів, що належать кожній фракції та інших факторів, а урядовці вже повинні узгоджувати позиції не тільки із власними фракціями, а й з іншими, конфлікти ж, які при цьому виникають, мають бути інтегровані у спільні політичні дії.

Для цього представники уряду роз'яснюють свою політику перед

коаліційними фракціями, надають пропозиції і свої аргументи на користь саме такого вирішення проблем, делегують парламентських менеджерів чи урядовців до робочих органів для пошуку компромісних рішень.

Якщо засоби переконання виявляються недієвими, уряд може чинити тиск, наприклад через погрози

підти у відставку. Урядові фракції теж можуть впливати на діяльність уряду шляхом мобілізації власних сил.

У ряді випадків уряд сам може надавати значні повноваження своїй фракції для дій, ведення переговорів із іншими фракціями з метою досягнення компромісу серед парламентських фракцій.

Досвід Бундестагу ФРН дає приклади ефективної діяльності різних коаліцій. “Великі коаліції” можуть забезпечити впровадження важливих змін до законодавства, забезпечити фракціям можливість значною мірою визначати урядову політику, але серед партнерів по коаліції завжди існують певні конфлікти, що не усуваються тимчасовими компромісами і можуть призводити до розпаду коаліції. “Малі коаліції” мають незначну більшість, а вироблення спільного підходу ускладнюється тим, що деякі фракції можуть спробувати сформувати нову більшість.

У будь-якому разі, дієвими механізмами виявлення і узгодження позицій є коаліційні розмови і коаліційні угоди. Коаліційні розмови проводить федеральний канцлер із головами коаліційних партій, головами фракцій, парламентськими менеджерами, провідними політиками, урядовцями.

Їх метою є досягнення певних угод із партнерами по коаліції та вироблення кроків у напрямку досягнення поставленої мети. Коаліційні угоди – це своєрідні цільові союзи на певний проміжок часу, що укладаються коаліційними фракціями чи їхніми партіями щоб виробити спільну програму дій, визначити довго- і короткострокові цілі.

Ці угоди є необхідними і легітимними засобами утворення правлячої більшості.

Взаємостосунки між урядом та урядовими фракціями є неоднозначними в тому плані, що не можна однозначно визначити кому належить політичне керівництво, а хто

має виконавчу роль. До того ж, спільні дії фракції та уряду далеко не завжди мають характер взаємопідтримки. Все залежить від конкретної політичної ситуації.

Наприклад, якщо уряд знаходиться в досить скрутному становищі, базовою фракцією можуть проводитись заміни деяких членів уряду, а уряд в такому випадку потрапляє у певну залежність від фракції.

Самі парламентські фракції є внутрішньо неоднорідними, оскільки також містять різні політичні інтереси, між якими можуть теж виникати конфлікти.

Внаслідок цього уряд змушений шукати “спільну мову” не тільки із фракцією в цілому, але і з окремими її частинами. При цьому і фракції і уряд прагнуть не розголошувати перед громадськістю про свої суперечки, а вирішувати проблеми шляхом переговорів між урядом і фракцією.

Урядові і опозиційні фракції дотримуються принципу чесної співпраці.

На практиці це означає, що лідери фракцій завчасно отримують попередні відбитки урядових заяв, погоджують свої відповіді, фракції можуть скористатись правом вето. Співпраця і вироблення спільної політики стали можливими не тільки завдяки добрим намірам фракцій, а перш за все, в результаті відповідних структур і принципів, закладених у політичній системі і системі федералізму, яка передбачає відповідальність партій як на рівні федерації, так і в окремих землях.

У ФРН спостерігається своєрідне федералістське сплетіння політики, завдяки чому для прийняття важливих законів співпрацюють дружні фракції і на федеральному і на земельному рівнях.

Опозиційні фракції теж певним чином беруть участь у формуванні державної політики, демонструючи альтернативні підходи до вирішення проблем, тим самим забезпечують

баланс різних політичних інтересів, виконують роль тіньового уряду. Характерною ознакою парламентської діяльності фракцій є зіткнення інтересів та існування різних точок зору щодо певних проблем як між урядом і опозицією, так і між правлячими фракціями та всередині них. Але при цьому завжди проявляється тенденція до вироблення спільних рішень із найважливіших питань – національної безпеки, правової і зовнішньої політики та ін.

У Бундестазі актуальним є питання про права фракцій. Самостійні права мають лише ті фракції, які формують уряд. Опозиція таких прав не має, проте користується гарантованими регламентом правами меншості.

Опозиційні фракції можуть претендувати на ці права лише за умови зібрання необхідного кворуму. Цими правами можуть також користуватись меншості всередині урядових фракцій, а іноді створюються і меншості, що мають у своєму складі одночасно деякі і урядові і опозиційні фракції чи їх частини.

Наявність цих прав дає можливість парламентським фракціям виступати як із критикою уряду, так і на його підтримку. Серед прав меншості виділяються ініціативні права, згідно з якими меншість, сформована із необхідної кількості депутатів, може звернутись до парламентської більшості із вимогою, заявою чи протестом, які більшість повинна задовольнити, якщо немає беззаперечних підстав для відхилення, таких як неконституційність.

Згідно із положеннями парламентського права опозиційні фракції в парламенті не можуть злитись в єдину опозицію (за Регламентом Бундестагу лише ХДС і ХСС можуть утворити одну фракцію), у зв'язку з чим виникають труднощі із визначенням лідера опозиції.

За традицією, ним стає лідер найбільшої опозиційної фракції. Проте неможливість об'єднання не

перешкоджає фракціям укладати угоди про спільні дії в межах своїх повноважень. Діяльність опозиційних парламентських фракцій, що включає контроль за урядом і його критику, висунення альтернатив, має на меті не стільки забезпечення успіху протягом діяльності парламенту даного скликання, скільки збільшення своїх шансів на наступних виборах.

Права меншостей, згідно з традиціями Бундестагу, служать засобом висловлення політичної ініціативи в парламенті, не порушують права більшості і не можуть вважатись правами на прийняття рішень, оскільки це є виключним повноваженням парламентської більшості, за що вона і несе відповідальність.

Проте ці права надають опозиції можливість брати участь в роботі парламенту, служать захисту від дискримінації з боку більшості, забезпечують артикуляцію політичних інтересів, певну рівновагу між більшістю і меншістю, і в кінцевому рахунку, служать загальнодержавній інтеграції.

Якщо інтереси і уявлення меншості вступають у конфлікт із позицією більшості, фракції дотримуються неписаного правила міжфракційного спілкування, згідно з яким фракція опонетів повинна бути попереджена про застосування до неї парламентських засобів боротьби.

Як правило, опозиційні фракції намагаються уникати гострих конфліктів і прагнуть шляхом переговорів домогтись врахування своїх альтернативних позицій і вплинути таким чином на політику уряду.

Якщо уряд сподівається на певні поступки з боку опозиції, він може підти назустріч, прислухатись до критики. Іноді уряд сам зацікавлений у критиці, шукає її, наприклад, для подолання опору окремих урядових фракцій.

Можливою є ситуація, коли урядовій коаліції в Бундестазі

протистоїть більшість Бундесрату, яка має те ж саме партійно – політичне спрямування, що і опозиція Бундестагу. Тоді опозиція може прискорювати коаліційні рішення, вказуючи, що вона користується фактичним правом вето стосовно тих законів, які потребують схвалення Бундесрату.

Так парламентська опозиція може стимулювати готовність до компромісу уряду. Це визначає головну роль опозиції як стимулюючого, стримуючого фактора.

При дослідженні партійної системи ФРН головна увага була зосереджена на принципах, які забезпечують ефективність реалізації державно-владної суб'єктності партій в умовах багатопартійності та існування коаліційної більшості, передусім взаємозв'язку партій і фракцій, фракційній структуризації парламенту та формуванні правлячої більшості і опозиції, їх правах та можливостях впливу на державну політику, що витікають із цих прав, принципах діяльності парламенту, завдяки яким стає можливим знаходження компромісів та вироблення узгоджених позицій.

Такі акценти є не випадковими, бо вказані питання є найбільш проблемними для українського парламенту, а позитивний досвід, напрацьований Бундестагом, стане у нагоді в процесі становлення Верховної Ради як законодавчої інституції та удосконалення механізму взаємодії із виконавчою владою.

До найбільш вагомих чинників, що забезпечують реалізацію державно-владної суб'єктності партій в умовах політичної системи ФРН слід віднести: спільне виконання партіями і фракціями важливих суспільно-політичних завдань; впровадження парламентською фракцією програми партії; існування своєрідної “елітної каруселі” між землями та федерацією, завдяки чому забезпечується взаємозв'язок між партійними угрупованнями владних інституцій

земель та Бундестагу, досягається федералізація державного політичного курсу.

Положення, що регламентують утворення і діяльність фракцій, визначають формування фракцій із депутатів, що пройшли до парламенту на основі виборчих програм партій, але в той же час фракції можуть самі виршувати, хто увійде до їх складу і не включати депутатів, які, наприклад, не дотримуються партійного регламенту. Таке право фракцій урівноважується відповідним правом депутатів, що можуть знехтувати вступом до фракції чи перейти до іншої, не втративши мандата.

Проте це не призводить до постійної і масової міграції депутатів між фракціями, бо є ряд стимулюючих моментів, таких як права фракцій, розподіл місць у органах і комісіях та ін, завдяки чому члени фракцій мають значно більше важелів впливу, ніж позафракційні.

Існує також партійна і фракційна дисципліна, що доповнюється бажанням депутата отримати більш високе місце в партійному списку і на наступних виборах, що спонукає депутата вступати у фракцію та залишатись у ній.

Саме шляхи забезпечення фракційної дисципліни в німецькому Бундестазі заслуговують на подальше дослідження і адаптацію, зважаючи на постійні міграції між фракціями депутатів в українському парламенті.

Організаційна структура фракцій забезпечує можливості для залучення більш широкого кола учасників підготовки політичних рішень, перш за все фахівців та представників земель, таким чином, довгострокова політична стратегія партій, фракції яких увійшли до правлячої більшості, реалізується із врахуванням інтересів суб'єктів федерації. Такий досвід варто запозичувати і адаптувати до умов України для забезпечення врахування регіональних інтересів при розробці державної політики.

Прерогативою фракцій є кадрова політика, здійснювана на трьох рівнях: внутрішньофракційному, парламентських органів і організацій, інших конституційних органів і установ.

Це є могутнім стимулом для об'єднання фракцій і створення правлячої більшості, бо участь опозиційних фракцій у цьому процесі є значно меншою.

До того ж, федеральний канцлер, обраний більшістю, при формуванні уряду, прислуховується до кадрових пропозицій фракцій, які цей уряд підтримуватимуть, що теж є важливою причиною бажання фракцій впливати на кадрову політику.

Практика укладання коаліційних угод, доступних для громадськості, заслуговує на особливу увагу і адаптацію, бо цим забезпечується зрозумілість для громадян політичних намірів, прозорість діяльності коаліції вцілому і кожної фракції, що входить до її складу, їх відповідальність.

Спосіб включення фракцій Бундестагу у законодавчий процес є, до певної міри, унікальним і досить ефективним. На всіх його стадіях фракції забезпечують взаємодію партій і органів влади федерального та земельного рівнів.

Більшість законопроектів стають наслідком міжфракційної співпраці, урядових ініціатив, пропозицій Бундесрату і земельних урядів, що забезпечує більш високий якісний рівень законотворчої діяльності і прийнятих законів.

Регламентом роботи Бундестагу партійним фракціям надано права на здійснення контролю за діяльністю федерального уряду та федерального управління. Специфіка розподілу даних повноважень в тому, що опозиційними фракціями він здійснюється відкрито, правлячими – приховано.

Таким чином, забезпечується подвійний контроль, що стимулює уряд до більш ефективної діяльності. Така взаємодія та співпраця ще не

стали нормою діяльності партійних фракцій українського парламенту, тому шляхи її забезпечення у ФРН є досить показовими.

Організаційна структура партійних фракцій Бундестагу забезпечує інтеграцію всіх робочих органів фракцій у процес формування підходу фракції до тих чи інших політичних питань, внаслідок чого в процесі парламентської та громадської дискусії, обговорення стратегічних і тактичних міркувань та розстановки пріоритетів відбувається координація між політичними полями фракційних органів, узгодження позицій із урядами у федерації і землях, із партіями та громадськими організаціями.

В результаті таких процедур законодавчий процес виявляється поставленим на широку інформаційну основу, а до формування парламентського підходу, окрім внутріфракційного, залучаються міжфракційний, внутріінституційний та міжінституційний рівні парламентської роботи, що дозволяє враховувати різноманітні політичні інтереси та приймати виважені рішення, які вже мають значну підтримку.

Такий досвід має стати у нагоді при подальшому правовому унормуванні створення та діяльності фракцій у Верховній Раді.

Норми Основного Закону, Регламенту Бундестагу не тільки унеможливають відсутність правлячої більшості, але і ефективно стимулюють її формування. Повноваження, надані уряду і парламенту, принципи, що визначають діяльність уряду спонукають ці владні інституції до постійного діалогу, пошуку компромісних рішень та розробки спільного політичного курсу, а неможливість відстаки уряду, яка не мала б наслідком і розпуск парламенту, утримує парламентарів та урядовців від крайніх кроків.

І хоча взаємостосунки між парламентом і урядом не зводяться до постійної взаємодтримки, все ж, розбіжності у поглядах та конфлікти,

в кінцевому рахунку, інтегруються у спільні політичні дії.

Наприкладі діяльності Бундестагуми бачимо реальне втілення найсуттєвішої ознаки демократії – виключне право на прийняття політичних рішень та відповідальність правлячої більшості та легальне існування опозиції, що має шанс сформувати уряд після наступних виборів.

Для українського парламенту, який здійснює на цьому шляху лише перші кроки, важливість такого досвіду важко переоцінити.

У ФРН, як і в інших названих країнах, існує парламентський контроль, що забезпечує підзвітність і відповідальність виконавчої влади та її окремих представників за наслідки реалізації політичної стратегії. Такий контроль стає важливою частиною парламентської процедури відставки уряду.

Стосунки між законодавчою і виконавчою гілками влади мають характер співробітництва, що визначає і параметри моделі політико-адміністративних відносин, зокрема – консенсус як її основу. Уряд, маючи підтримку правлячої партійної більшості парламенту, по суті, є вторинним органом щодо парламенту.

Політичні діячі – міністри реалізують виконавчу політичну владу, визначаючи стратегічні і поточні напрямки політичного курсу, а міністерські чиновники реалізують виконавчу адміністративну владу, застосовуючи розроблені політиками правові норми для втілення в життя цього політичного курсу.

В Україні модель політико-адміністративних відносин перебуває на етапі формування, а в її основу вже закладено антагоністичність, тому особливо важливе виявлення і впровадження засад консенсусності.

Отже, державно-управлінська суб'єктність політичних партій реалізується в інституціях законодавчої і виконавчої влади, а конкретні її прояви залежать перш за все від

характеру політико-адміністративних відносин, специфіки форм правління, особливостей партійної і виборчої системи, типу парламенту та парламентської партії. Рівень суб'єктності, на якому перебуває партія, визначає специфіку і масштаби її діяльності по підбору і розстановці кадрів у владних структурах.

Біпартійні системи забезпечують можливість лише двом домінуючим партіям повною мірою реалізувати державно-владну суб'єктність. Партія, що стала правлячою, не тільки впроваджує свій політичний курс, а і здійснює управління державою відповідно до нього.

Роль опозиційної зводиться до критики і пропозиції альтернатив, що теж певною мірою впливає на процес реалізації влади в державі, але виступати в ролі суб'єкта державно-владної діяльності ця партія зможе тільки у разі перемоги на чергових виборах.

Такими є загальні положення, а їх конкретизація можлива лише в контексті окремо взятої моделі парламентаризму.

В умовах біпартизму можливим є існування двох моделей - “міністеріалізму”, за якої визначальним суб'єктом державно-владної діяльності є лише одна політична партія, а інституцією її реалізації – уряд, який фактично здійснює не тільки адміністративно-управлінські, але і законотворчі функції шляхом законодавчої ініціативи та мобілізації партійної більшості у парламенті, тобто, стирається грань між політикою та управлінням державою.

В рамках другої моделі - “розділеного правління”, державно-владна суб'єктність партій реалізується в інститутах і законодавчої і виконавчої влади, при цьому обидві партії одночасно можуть бути рівнозначними суб'єктами державно-владної діяльності через забезпечення контролю над нормотворчим чи виконавчим компонентом.

Біпартійні системи є достатньо ефективними з точки зору здійснення державної влади, оскільки забезпечується її стабільність, прогнозованість, гарантії від різких змін у процесі реалізації державної влади, пов'язаних із завоюванням влади третіми партіями. В умовах кожної із моделей існує своя система норм, принципів і важелів, які забезпечують можливості здійснення партіями державної влади.

У блокових та коаліційних системах кожна із партій, що входять до правлячого блоку чи коаліції, втілює певний рівень державно-владної суб'єктності, але суб'єктом найвищого рівня виступає цілісне утворення – блок чи коаліція.

Аналіз діяльності владних інституцій дає підстави для висновку, що у всіх розглянутих країнах парламент є важливою інституцією реалізації державно-владної суб'єктності політичних партій.

Здатність до ефективного функціонування, чітке дотримання свого регламенту, володіння всебічною інформацією про стан справ у державі – це фактори, які забезпечують провідну роль парламенту у формуванні державної політики та управлінні країною.

Перемога політичної партії на парламентських виборах, створення правлячої більшості або входження до правлячої коаліції – це та необхідна і найголовніша передумова, яка дає можливість партії впроваджувати свій політичний курс, реагувати свої передвиборчі обіцянки, визначати спрямованість державної політики та втілювати її шляхом законотворчої діяльності і забезпечувати відповідність дій виконавчої влади шляхом використання механізмів парламентського контролю.

Важливою місією парламенту, що забезпечує його визначальний вплив на здійснення державної влади є законодавчий контроль, завдяки якому партії більшості відіграють активну роль не тільки у поточному контролі за ефективністю діяльності уряду, але і більш ефективно виконують функції законотворення і формування державної політики, підготовки бюджету.

Парламентами цих країн розроблені дієві механізми забезпечення підзвітності виконавчої влади, передусім через використання фінансових важелів. У всіх випадках виконавча влада несе відповідальність за управління видатками, але делегування виконавчій владі права витратити кошти не послаблює владу законодавчого органу при ефективному контролі.

Як бачимо, належна організація законодавчого органу, ретельна розробка контрольних процедур і чітке визначення сфер відповідальності забезпечує домінування парламентів у галузі законодавства і обмежує їх втручання у виконавчі функції. Парламентизосереджуються, головним чином, на суворих і ефективних методах перевірки та інших заходах, покликаних забезпечити відкритість уряду перед громадськістю.

Отже, партійна більшість у парламенті визначає ту стратегію, яка відповідає суспільному інтересові, розробляє і втілює відповідний політичний курс, коригує його в разі необхідності і здійснює контроль за відповідністю дій уряду загальному спрямуванню державної політики.

Таким чином відбувається реалізація державно-владної суб'єктності партій, що сформували правлячу більшість і забезпечується їх соціальна відповідальність.

2.4. Генезис та характеристика політичних партій України

Докорінна трансформація політичної системи, що відбувається в Україні, поставила на порядок денний ряд проблем, передусім, становлення партійної системи та дієздатних політичних партій, підвищення їх суб'єктно-рольового статусу в системі державної влади.

Головними чинниками, що впливають на процес становлення державно-владної суб'єктності політичних партій в Україні є особливості функціонування партійної та виборчої системи, специфіка форми правління, положення діючої Конституції, які регламентують повноваження законодавчої і виконавчої гілок влади, законодавчі норми, що регулюють діяльність політичних партій. Аналіз кожного із цих факторів та наслідків їх поєднання дає змогу виявити переваги і недоліки української багатопартійності у відношенні до процесу здійснення державної влади і управління.

Партійна система України перебуває у стані становлення. Як зазначає Е.Ф.Пуфлер, «політичним партіям України ще треба звести свою легітимність, одержати підтримку виборців. Зараз же, по суті, неможливо визначити, кого саме, які сили, групи, категорії населення ці партії представляють. Для них характерні малочисельність, слабкість організаційної структури, невизначеність і аморфність соціальної бази, відсутність чітко сформульованих позитивних програм та ідейно-політичних платформ. За усіма цими показниками майже усі вони є лише протопартіями, а не партіями у справжньому розумінні цього поняття»⁴⁸.

Формування багатопартійності пов'язане з комплексом політичних, соціально-економічних та ідеологічних причин. Принциповим є сам процес демократизації, становлення громадянського суспільства, важливим інститутом якого є партії. Однак українські партії, як це відзначає М. Примуш, не є організаціями, які виростили з надр громадянського суспільства. Вони тяжіють до адміністративно-господарських груп, які тиснуть на виконавчу владу, але не через парламент. У даний період ряд партій функціонують як певні бізнес-проекти у вигляді об'єднань груп, створених з залученням бюрократичного апарату для розв'язання своїх проблем, лобіювання власних інтересів, а не для розробки і впровадження стратегічних концепцій розвитку українського суспільства⁴⁹.

Партії набувають навичок функціонування як в структурах громадянського суспільства, так і в органах державної влади. Крім того, формування партійної системи відбувається паралельно із становленням державності. У зв'язку з цим питання про форми державного устрою і правління, зовнішньо-економічні та політичні зв'язки, шляхи і напрямки реформування політичної системи та економіки є найбільш дискусійними.

У партій та їх лідерів відсутні чіткі уявлення щодо оптимального для даних умов політичного курсу та шляхів його реалізації через державно-владну діяльність. З огляду на це М.Кармазіна наголошує на превалюванні в українському політикумі ірраціонального типу лідерства та емоційно-ірраціонального типу виборця: «що є спільним для більшості партій

⁴⁸ Пуфлер Е.Ф. Партійна система сучасної України: сутність, тенденції подальшої трансформації. Автореф... канд. політ. наук. – К., 1998. – с. 11

⁴⁹ М. Примуш. Політичні партії: механізми інституціоналізації і структура трансформації / дисс. на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук, Донецьк, 2003 – с. 285.

та їх амбітних керівників, так це натхненне плекання того солодкого бажання, що скромненько зводиться до одного (зате якого!) слова — влада. Не всі, звичайно, так прямо, відкрито зізнаються в тому, що хотіли б її, владу, якщо не монополізувати, то хоча б поближче до неї, а тому наповнюється їхня риторика всілякими евфемізмами, а на адресу конкурентів лунуть викривальні тиради і звинувачення в антипатріотизмі⁵⁰.

Створення політичних партій в Україні відбувалось двома шляхами. Перший - самоорганізація «знизу» (період 1988-1991р.), коли, партійні угруповання зародились в результаті ініціативи групи осіб і спочатку функціонували як неформальні об'єднання (народний фронт, рух і т.д.), а потім еволюціонували до утвердження як самостійних політичних партій. Ці партії відрізнялись слабкою організаційною стійкістю, значним рівнем персоніфікації партійного курсу з іміджем лідера, високим ступенем впливу міжособових відносин на організаційну єдність партії (НРУ; УРП; ПДВУ).

Це був початковий етап становлення партій. Головною метою їх діяльності в даний період було об'єднання громадян на основі певних ідей і цінностей, реалізація політичних прав і свобод, здобуття державного суверенітету.

В цей час ще не йшла мова про реальну боротьбу партій за доступ до влади і управління державою, бо самі партії були ще надто слабкими, не була сформована структура органів державної влади, в рамках якої партії могли б реалізувати свою державно-владну суб'єктність, та і суспільна свідомість ще не була готовою до сприйняття партійного плюралізму в сфері реалізації державної влади.

Пізніше, в рамках цього відбувається створення партій на базі блоку виборців з опорою на існуючі передвиборчі структури в регіонах (МБР, як передвиборчий блок Кучми-Гріньова).

В цей період вже відбувається зміна акцентів у діяльності партій, які ставлять за мету не тільки об'єднання громадян та вираження певних поглядів і інтересів, а передусім, участь у розподілі влади, орієнтуються на функціонування в рамках парламенту.

Згодом ця форма утворення політичних партій стала витіснятись іншою - попереднім конструюванням політичної організації «зверху», тобто активному існуванню організації передував тривалий період партійного будівництва з використанням вже накопичених на позапартійній основі ресурсів, таких як політичний потенціал і організаційні можливості засновників партії, а питання розподілу повноважень вирішувалось за попередньою домовленістю між потенційними лідерами.

Створення партій «зверху» фактично означало формалізацію уже встановлених відносин між представниками певного сегменту політичної еліти (СДПУ(О)). У рамках цього шляху виділяються і партії, створені шляхом розколу раніше існуючих.

Створені таким шляхом партії, ще з моменту виникнення втілювали ряд рис західних партій постмодерністського періоду, а саме, зорієнтованість виключно на діяльність у представницьких органах та участь у розподілі посад в структурах виконавчої влади, намагання об'єднувати представників політичної і фінансової еліти, створювати мережу власних і встановлювати контроль над існуючими впливовими ЗМІ.

Однак партії такого типу, на думку О.Дергачова, “не стільки репрезентують окремі суспільні прошарки, скільки є формою організації публічного функціонування і легітимації окремих груп політичної, бюрократичної та бізнесової еліти. Партії розглядаються владою і великими власниками як формальний, недосконалий і незручний компонент сучасного політичного устрою, який,

⁵⁰ Кармазіна М. Партогенез в Україні: бажання демократизації? // Людина і політика. – 2001. – № 4. – с. 29.

однак, не можна відкинути і доводиться пристосовувати до своїх потреб. При цьому і самі партії в модифікованому владою і великим олігархічним капіталом вигляді виявилися цілком придатними для обслуговування вузькогрупових і приватних інтересів. Щонайменше вони розглядаються як раціональний механізм входження у парламент і, у формі фракції, — ведення лобістської діяльності.

Прагнучи легітимації своїх капіталів, стабілізації позицій у владі і набуття респектабельності, кланово-олігархічні угруповування першими звернулися до партійного будівництва. Під їхнім впливом відбуваються внутрішня еволюція багатьох партій, девальвація ідеологічних цінностей і на перший план висуваються фінансові, інформаційні та адміністративні ресурси. Реальний вплив партій в Україні може визначатися не тільки і не стільки електоральною підтримкою, скільки неофіційною наближеністю до влади, а конкретно — до Президента.

Партії, що не здобули заступництва влади і при цьому претендують на яку-небудь помітну політичну роль, стають об'єктами тиску і змушені захищатися від її переслідувань⁵¹.

Отже, у розглянутих способах формування політичних партій чітко прослідковується їх орієнтація на здійснення державної влади, що розглядається ними як найважливіша мета їх діяльності.

Із 1990 р. українські політичні партії пройшли ряд етапів у своєму становленні та розвитку. Кожен із цих етапів характеризувався певною специфікою у ставленні партій до своєї діяльності в органах державної влади і, відповідно, особливостями відбору політико-управлінських еліт. Значною мірою ці етапи співпадають із відповідними періодами функціонування парламенту.

Цене випадково, оскільки впродовж кожного періоду закладались певні передумови для участі партій в

державно-управлінській діяльності, відбувалися зміни у парламентській діяльності партій, поступово зміщувались акценти в бік посилення впливу на структури виконавчої влади, змінювались орієнтації партій стосовно їхньої участі у здійсненні державної влади, відбувались процеси розмежування і зближення окремих партій на основі розуміння ними пріоритетних напрямків державної політики та способів здійснення управління державою. Саме тому за критерій періодизації взято основні політичні кампанії, що відбувались в Україні та їх вплив на розвиток партійної системи.

I етап (1990-1991 рр.) - період офіційного правового оформлення багатопартійності, жорсткого протистояння легальних демократичних організацій України з КПРС - КПУ, формування перших національних рухів і політичних партій, переваги політичного негативізму в їх діяльності та програмних вимогах. У цей період інтенсивним є процес формування партій.

Головним фактором впливу на процес формування партій в цей період стає ідеологічний. Розпочинається соціально-економічна диференціація суспільства, а політична структуризація стає адекватною реакцією.

Проте новостворені партії були ще організаційно слабкими, внутрішньо не готовими до здійснення управління державою. В якості головної мети їх діяльності визначалось збільшення впливу у суспільстві на хвилі критики і “розвінчування” злочинів епохи соціалізму.

Ставлення суспільства до партій було досить неоднозначним: з одного боку підтримувалась ідея становлення багатопартійності, іноді ступінь підтримки межував із ейфорією та оцінкою багатопартійності як панацеї, а з іншого – відсутність сформованих уявлень про діяльність партій у державно-владних інституціях в умовах демократичного режиму, що

⁵¹ Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні // Політична думка. – 2002. – № 1. – с. 8-9.

струмувало від визнання партій як повноправних суб'єктів державної влади. В даний період була фактично відсутня правова база участі партій у виборчому процесі.

Перші президентські вибори ознаменувались високим рівнем активності партійних і безпартійних кандидатів. Результати виборів були парадоксальними, оскільки на фоні негативного ставлення до 70-річної монополії КПРС – КПУ президентом було обрано компартійного функціонера, що унеможливило зміну еліт, оскільки, незважаючи на кризу комуністичної ідеї, реальна влада і важелі управління державою продовжували залишатись в руках комуністичної еліти. Нові політичні еліти, які могли б протистояти їй, ще не сформувались, а самі виборці із острахом ставились до кандидатів, що представляли нові партії.

II етап (1992 -1994 рр.) - період формування основних ідеологічних напрямків у партійній системі, політичних партій різної ідейної спрямованості, розробки позитивних партійних програм, спрямованих на пошуки оптимальних засобів розбудови незалежної української держави, усвідомлення партіями їх ролі в державно-владній діяльності та прагнення до реалізації, ще незначного на той час, державно-владного потенціалу. Послаблюється вплив на формування партій ідеологічного чинника, з'являється адміністративний фактор, породжений загостренням боротьби за владу. Відчутним стає запит на формування “партій влади”. Державно-управлінська еліта намагається легітимізувати владу з допомогою партійних механізмів.

Для даного етапу характерна відсутність сформованих об'єктивних передумов для участі партій у здійсненні державної влади, оскільки партії ще не були повноправними суб'єктами виборчого процесу, а парламент, обраний за мажоритарною системою, був абсолютно не структурованим, партії фактично не здійснювали впливу на функціонування уряду. Проте вони

вже виявляли внутрішню готовність до участі у розробці державної політики та здійсненні впливу на управління державою, проявлялась тенденція до консолідації партій в рамках парламенту.

III етап (1994 - 1998 рр.) - період подальшого розвитку багатопартійності в Україні, ідейного та організаційного самовизначення політичних партій, пошуків свого місця та ролі в політичній системі суспільства, засобів ефективного впливу на процес прийняття владних рішень. Відбувається зміцнення сформованих корпоративних груп державно-політичної, фінансово-бізнесової та партійно-політичної еліти, що дає поштовх для виникнення партій, які покликані легалізувати інтереси вказаних груп і реалізувати їх у владних інституціях.

Важливою подією, що визначила подальший розвиток партій та перебіг електорального процесу стало вдосконалення виборчого законодавства.

Політичне протистояння владних інституцій призвело до укладення конституційного договору і досягнення домовленості стосовно проведення парламентських виборів 1998 р. за змішаною системою⁴⁶. Це дало імпульс до стрімкого зростання кількості партій та активізації їх боротьби за виборця. Проявляється прагнення партій до здійснення впливу на діяльність уряду, хоча вони ще відкрито не заявляють про наміри бути учасниками розподілу посад в уряді.

IV етап кінець 1998 - 2002 р. - даному періоду в діяльності політичних партій притаманні такі риси: подвоєння кількості партій, на кінець 2001 р. їх налічувалось біля 130; зростання кількості партій, створених шляхом адміністративного втручання з метою захисту інтересів правлячої еліти та активізація зусиль, спрямованих на “клонування” нових партій для відтягування голосів від впливових опозиційних партій; фактичний розподіл політичних партій на суто парламентські та позапарламентські,

послаблення впливу останніх; потяг до внутрішньої консолідації; загострення міжпартійної боротьби за розподіл повноважень як у парламентських, так і в урядових структурах; посилення впливу суб'єктивних чинників, передусім особистих амбіцій лідерів, на ідейну цілісність та організаційну єдність політичних партій; формування партійних союзів і коаліцій, широких позапартійних громадських об'єднань, що орієнтовані виключно на участь у виборах; відсутність суттєвого впливу партій на обрання глави держави при активізації зусиль партій, спрямованих на досягнення президенства; поступове розмежування партій по лінії “влада – опозиція”; вкрай низький рівень довіри суспільства до всіх владно-управлінських інституцій, негативна оцінка діяльності партій в органах державної влади.

Важливим чинником впливу на подальше функціонування партій став черговий перегляд виборчого законодавства та внесення істотних змін до нього. Найбільш гостроконфліктним стало обговорення питання про заміну змішаної виборчої системи пропорційною. У пропонуваніх парламентськими партіями моделях явно простежувалось прагнення до забезпечення собі вигідних умов для проходження у владні інституції, обмеження конкуренції, збереження політичної безвідповідальності.

V етап – парламентські вибори 2002 р. – президентські вибори 2004р. Характерними рисами цього періоду розвитку партій стало їх чітке розмежування за ознаками ставлення партій до діючої влади та лояльності останньої до партій; виділення двох груп партій і блоків: перші прагнули забезпечити проходження у парламент та отримання урядових посад шляхом зближення із президентом та структурами виконавчої влади, надання їм підтримки у обмін на можливість використання адмінресурсу, тобто, орієнтувались на підтримку влади, другі – діяли в умовах жорсткого протистояння

з боку влади і орієнтувались виключно на підтримку виборців. Очевидним стало тісне зближення президента і пропрезидентських партій при офіційній безпартійності глави держави; стрімке зростання зацікавленості партій у формуванні уряду. Створено низку партій і блоків із широким представництвом від органів влади. Зростаюча недовіра суспільства до діючої влади і політичних сил, які її підтримують проявилася у підтримці опозиційних партій на виборах 2002 р., а в ході президентської кампанії 2004 р. відбулось остаточне розмежування партій на основі підтримки чи опозиції до діючої влади, створились передумови для партійної біполярності.

VI етап – президентські вибори 2004 р. – парламентські вибори 2006-2007 рр. Характерними

рисами цього періоду розвитку партій є фактичне встановлення в Україні партійної системи за типом “недосконалоно біпартизму”, розмежування політичних партій країни на два потужні поляризовані ідеологічні табори - “помаранчовий” і “біло-блакитний” та “болото” - велику кількість малопотужних партій, вплив яких на політичні процеси в Україні є мізерним. Провідні “помаранчові” політичні сили (насамперед. БЮТ) та “біло-сині” (Партія Регіонів) виступають один по відношенню до одного як позасистемна опозиція, що є загрозливим фактором для подальшого розвитку нашої держави.

Отже, з часу здобуття державної незалежності, партійна система України пройшла шлях від монопартійної до формування певної впорядкованої багатопартійності. Поступово зростала й кількість офіційно зареєстрованих в країні партій: з одного десятка на початку 1990-х років до 141 станом на 25 травня 2007 р. На кожному з етапів партійного розвитку закладались політичні та правові передумови становлення політичних партій як суб'єктів влади і партійної системи. Перше десятиліття було періодом квазіпартійності, коли партії мали певну

нішу на політичному ринку, формально були представлені в системі державної влади, але не мали помітного впливу на її функціонування. Парламентська виборча кампанія 2002 р. поклала початок відходу від квазіпартійності, а дві наступні кампанії 2006 та 2007 рр., політичні події та вищезгадані законодавчі зміни визначили тенденції подальшого становлення партійної системи як біполярної.

В науковій літературі не бракує спроб класифікації українських політичних партій. Так класичним є ідеологічний спектр, розділяє партії на ліві та праві (взагалі розподіл на “лівих” та “правих” започатковано в парламенті Великої Британії за місцев розташування парламентських фракцій по відношенню до спікера).

В найбільш узагальненому вигляді ліві опікуються інтересами більш слабких громадян, не здатних до самозабезпечення й тому потребуючих турботи держави, а праві відстоюють

права сильних, пасіонарних особистостей, лідерів, здатних до самостійного примноження суспільних благ. Томі ліві завжди виступають за сильну соціальну політику й високі податки, а праві - за згортання соціальних програм та зниження тиску на бізнес.

В цій системі з часом виокремилася ціла група партій лівоцентристського, центристського та правоцентристського спрямування, які намагаються гармонізувати рівень державної опіки та державного втручання в економічне та суспільно-політичне життя (див. рис. 2.2.). У більш широкому плані політологи розрізняють лівий та правий політичний курс, ліву та праву економічну політику.

Лівий політичний курс передбачає ставку на колективізм, прогресизм, егалітаризм (правову рівність всіх громадян), сцієнтизм (провідну роль науки при виборі способу

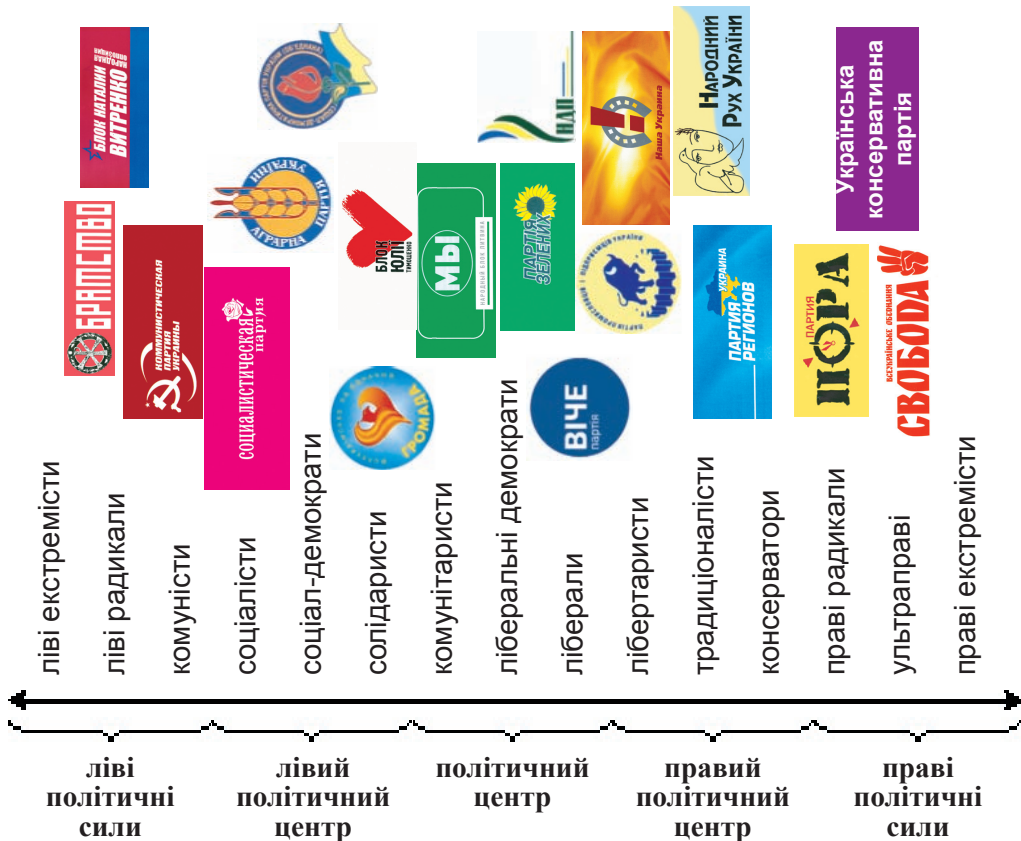

Рис. 2.2. Політичний спектр української багатопартійності

організації соціального життя), еволюціонізм, атеїзм, соціальний популізм й солідаризм та поглиблення демократизації.

Ліва економічна політика – це рух до соціалізму (контролю над розподілом), рівному розподілу результатів праці, обмеження приватної власності, державне регулювання економіки, соціальний захист трудящих та соціальна орієнтація (збільшення соціальних витрат за рахунок збільшення податків).

Правий політичний курс передбачає Індивідуалізм, консерватизм, патріотизм, домінування національної ідеї, державність, правову відповідальність, історичність, збереження засад існуючого ладу, пріоритет прав людини.

Права економічна політика – це радикальний лібералізм, фрітрейдерство (зведення до мінімуму втручання держави в торгівлю і економіку), роздержавлення й послаблення податкового тиску, апологія вільного ринку з мінімізацією податків за рахунок звертання частини соціальних програм.

Є й інші підходи до класифікації українських партій.

Зокрема, при визначенні політичного спектру української багатопартійності авторськи колектив монографії “90. Регіоналізація: вибори як засоби удосконалення владних відносин в Україні: теорія і практика” розташовує їх за політичною орієнтацією відповідно до передвиборчих платформ:

Характерні риси партійних програм правих партій національно-радикального типу:

– інтегральний націоналізм як ідейна основа партійних програм; самостійна зовнішня політика України, яка орієнтована на жорстке протистояння з СНД, Росією; жорстке державне регулювання економіки з метою забезпечення необхідних ринкових перетворень; активна державна підтримка розвитку української мови та національної культури.

Назвемо декілька з них: Всеукраїнське об’єднання “Свобода”; Соціал-національна партія України (СНПУ); Організація українських націоналістів (ОУН); Українська національна асамблея (УНА); Конгрес українських націоналістів (КУН); Українська консервативна партія (УКП); Парія “Пора”; Народна самооборона та інші.

Характерні риси партійних програм правого центру національно-демократичного типу:

– поміркований націоналізм як ідейна основа партійних програм; опора на християнську філософію та мораль (орієнтація на УПЦ-КП); унітарна національна держава зі спільними регіонами; зовнішньополітична орієнтація на Захід (на євроатлантичні структури); ринкове перетворення української економіки; пріоритет розвитку української мови та української національної культури тощо. Це Республіканська християнська партія (РХП); Українська селянська демократична партія (УСДП); Християнсько-демократична партія України (ХДРУ); Народний рух України (НРУ); Український народний рух (УНР); Українська народна партія “Собор”; партія “Реформи і порядок” (ПРП), Народний союз Наша України (НСНУ) та інші.

Характерні риси партійних програм право-консервативного центру:

– державність, політична стабільність, децентралізація влади та федералізація; зовнішньополітична орієнтація на європейську але не євроатлантичну інтеграцію; ліберальне ринкове перетворення української економіки з інвестиційно-інноваційним кліматом; сталість податкової системи, мінімізація соціальних витрат держави тощо.

Це: Ліберальна партія України (ЛПУ); Українська республіканська партія (УРП); Конституційно-демократична партія (КДП); Ліберально-демократична партія

України (ЛДПУ); Демократична партія України (ДемПУ); Партія промисловців і підприємців України (ПППУ); Партія регіонів (ПР) та інші.

Характерні риси партійних програм партій політичного центру:

– необхідність поєднання та координації політики вищих державних органів управління з політикою регіонів, місцевою громадською ініціативою; підвищення вимогливості суспільства до держави, до ефективності і виваженості її дій; докорінне реформування системи трудових відносин, їх адаптація до сучасних ринкових умов; зміцнення політичної стабільності і правопорядку; впровадження державної системи гнучких соціальних і фінансово-економічних нормативів; визнання багатуокладності сільського господарства, проведення земельної реформитастворення на законодавчому рівні умов для всебічного розвитку сільськогосподарського виробництва незалежно від організаційної структури та форм власності суб’єктів господарювання. Це: Партія зелених України (ПЗУ); Українська партія справедливості (УПС); Партія національно-економічного розвитку України (ПНЕРУ); Народно-демократична партія України (НДП); Всеукраїнська партія жіночих ініціатив; Партія духовного, економічного і соціального прогресу; Народний блок Литвина, Партія мусульман України, та інші.

Характерні риси партійних програм лівого центру соціал-демократичного типу:

– значне розмаїття політичних цілей та вимог; ідейне розмаїття, в якому можна зустріти риси неолібералізму, неоконсерватизму, і соціал-демократії; безумовний пріоритет економіки над політикою; визнання важливості для сучасної України соціал-демократичних цінностей; баланс зовнішньополітичних інтересів України з перевагою курсу

до європейської інтеграції (крім партії “Союз”, ПСУ); президентсько-парламентська республіка з ефективним розподілом влад; підтримка прискореної ринкової трансформації економіки України, її наближення до західних стандартів; лібералізм у мовній політиці та у ставленні до розвитку національних культур.

Це Блок Юлії Тимошенко (БЮТ) Соціалістична партія України (СПУ), Аграрна партія України (АПУ); Всеукраїнська партія трудящих; Соціал-демократична партія України (СДПУ); Соціал-демократична партія України (об’єднана) (СДПУ(о)); Українська партія справедливості; Партія слов’янської єдності України (ПССУ); партія соціального захисту; Партія пенсіонерів України та інші.

Характерні риси партійних програм лівих політичних партій:

– оновлений марксизм і лівий соціал-демократизм як ідейна основа партійних програм; визнання пріоритету політики над економікою; зовнішньополітична орієнтація на СНД, Росію; відмова від сучасної політики ринкових реформ та “шокової терапії”, визнання багатуокладності економіки з розвиненим суспільним сектором і сильним державним регулюванням економічних процесів; визнання рівноправності мов і національних культур усіх народів України з урахуванням особливої ролі російської мови як мови міжнаціонального спілкування, активна протидія націоналізму.

Це Комуністична партія України (КПУ); Комуністична партія України (оновлена) (КПУ(о)); Комуністична партія робітників та селян (КПРС); Соціалістична партія України (СПУ); Селянська партія України (СелПУ); Прогресивна соціалістична партія України (ПСПУ) та інші.

Свій варіант генетичної типології українських партій пропонує В. Базів:

1) партії, які заявляють про свою спадковість з українськими партіями,

що діяли на початку ХХ ст. (СДПУ(о), КУН, КПУ);

2) партії націоналістичної орієнтації, які ведуть генезу від ОУН(р), вони мають мізерний вплив на електорат, характеризуються деструктивною тактикою ведення політичної боротьби;

3) партії більшовицької і прокомуністичної орієнтації (КПУ, СПУ, СелПУ, ПСПУ, Марксистська партія тощо);

4) партії національно-демократичної орієнтації, які фактично походять від Народного Руху України як масової громадсько-політичної організації (НРУ, УРП, УНР, ДемПУ);

5) партії, які об'єднують молодих прагматиків навколо ідеї проведення соціально-економічних і політичних перетворень в країні (НДП, партія “Реформи і порядок”, “Нова генерація”);

6) партії, які створені для задоволення корпоративних потреб, для захисту інтересів певного клану (найяскравішим прикладом була діяльність політичної партії “Громада”);

7) партії, які об'єднують прихильників певного лідера, що прагне вийти на першорядні ролі в теперішній ситуації міжпартійної боротьби (“Батьківщина”, виборчий блок та парламентська фракція “Наша Україна”)⁵².

Сьогодні українські політичні партії мають певний суб'єктний статус у системі державної влади. Проте, значна їх частина є не стільки інститутами, які представляють інтереси суспільства в органах влади, скільки формою легітимації окремих груп політичної, бюрократичної та бізнесової еліти, надання їм видимості публічного функціонування та легальним механізмом входження у парламент для ведення лобістської діяльності.

Причини цього вбачаються у відсутності демократичних

перетворень, які б вивели політичні партії, що представляють громадянське суспільство, на перші ролі у системі державної влади. Деформованість партійної системи породжена аморфністю соціального середовища, відсутністю умов для становлення характерного для країн стабільної демократії партійно-політичного спектра, процесом олігархізації державної влади і управління.

Серед названих факторів найбільш негативну роль відіграє останній. У результаті відсутності принципового оновлення правлячої еліти, ключові позиції у державно-владних структурах тривалий час перебували в руках представників бувшої партноменклатури, яка не могла створити демократичну модель реалізації державної влади.

Потім вони перейшли до рук олігархічних угруповань, які сконцентрували не тільки фінансові ресурси, але і політичний вплив та вважали управління державою, сконструювали специфічний владний механізм, у якому перевага віддається не партіям як публічним суб'єктам політичної і державно-владної діяльності, що в умовах чіткого розподілу влади несуть відповідальність її наслідки, а партіям як угрупованням, основаним на тіньових зв'язках.

Вони намагаються демонструвати прихильність до демократичних механізмів здійснення влади і, в той же час, підпорядковувати розвиток держави власним інтересам, а взаємостосунки між ними коливаються від конкуренції до взаємодії і укладання непублічних угод, залежно від ситуації. Внаслідок цього в Україні сформувалась нехарактерна для демократичних країн державно-владна модель, за якої партійні об'єднання намагаються оформитися в якості влади ще до виборів.

Отже, можна констатувати, що сьогодні політичні партії України є

⁵² Базів В. Політичні партії у незалежній Україні: генеза і типологія. – Л.: Видавництво “Світ”, 1999. – С. 308–311.

суб'єктами державної влади, оскільки вони представлені в системі влади, мають певний вплив законодавчий процес та адміністративно-управлінську діяльність в державі. Однак, рівень реалізації їх суб'єктного статусу є середнім.

Створення суттєвих передумов для підвищення цього рівня потребує удосконалення конституційної реформи та пропорційної виборчої системи, що має забезпечити, за умови суттєвого доопрацювання, узгоджену діяльність і солідарну відповідальність законодавчої та виконавчої влади, чітку партійну структуру парламенту.

Дослідження діяльності партій в органах державної влади та аналіз юридичних норм, що її регламентують, вказує на наявність системних недоліків, які умовно можна розділити на дві групи – зовнішні, такі як правова база діяльності партій, їх участі у виборчому процесі і державно-владній діяльності та ін., і внутрішні, породжені процесами, що відбуваються в самих партіях. Доцільно зупинитись на їх виявленні.

Юридичне формулювання та спосіб прийняття змін до Конституції за характером впливу на функціонування вищих владних інститутів та політичних сил, представники яких входять до цих структур, цілком можна порівняти із вибухівкою з годинниковим механізмом. Мотивація цих дій визначалась нагальними політичними інтересами окремих груп еліти і була надто далекою від прагнення забезпечити ефективність влади.

Впровадження пропорційної системи в її сучасному вигляді також було своєрідною формою політичної угоди з депутатами-мажоритарниками, орієнтованою на максимізацію шансів проходження у парламент за новою системою, а не на ефективність системи. Отже, хаос і зростання кількості та масштабів проблем діяльності партій в системі влади стали неминучим наслідком такого впровадження.

Ключові проблеми сучасного етапу трансформації вищого інституційного рівня державної влади зумовлені, з одного боку, конституційною недосконалістю, відсутністю конституційних механізмів балансу владних інститутів, які б забезпечували ефективне поєднання нормотворчого та виконавчого компонентів влади, а з іншого – проблемами розподілу ролей і повноважень по лінії “політика – адміністрація”.

Можна виділити кілька груп конституційних недосконалостей, і, відповідно, факторів дестабілізації системи державної влади:

- відсутність чіткого визначення і розмежування політичних та адміністративних повноважень президента та прем'єр-міністра і уряду (ст. 106, 116);

- незабезпеченість конституційних повноважень відповідними механізмами їх реалізації (ст. 106 п.3, ст. 114);

- існування конституційних “напівположень”, які залишають простір для дій по “перетягуванню каната” владних повноважень, порушують будь-яку юридичну логіку (ст. 106 п.3, ст. 116, п. 1, ст. 118);

- взаємна суперечливість конституційних положень (ст. 106 п.10, п. 17);

- наявність багатьох незавершених, неоднозначних у смисловому та юридичному плані формулювань, як, наприклад, “вносить подання”, які допускають різнотрактування конституційних положень.

З боку політико-адміністративних відносин ситуацію ускладнюють невизначеність ролей, правил діяльності та відсутність нормативно закріплених принципів взаємодії політиків та державних чиновників.

Також доцільно виділити найбільш несприятливі наслідки недосконалості введеної пропорційної виборчої системи. Внаслідок збереження єдиного загальнонаціонального виборчого округу залишається відсутнім зв'язок між політичними

партіями, представленими у парламенті і виборцями конкретного регіону, не з'являться стимули для розширення регіонального представництва партій. Лише введенням пропорційних виборів до місцевих органів проблема забезпечення зв'язку не вирішується, хоча, це й призводить до розширення представництва партій на регіональному рівні. Зниження прохідного бар'єру до 3 % негативно впливає і на хід виборчого процесу і на подальшу партійну структуру парламенту.

Державно-владна суб'єктність політичних партій реалізується передусім в парламенті, через діяльність партійних фракцій і в уряді, через участь представників партій у розподілі урядових портфельів та виконанні відповідних політико-адміністративних повноважень. Визначальним чинником, що впливає на міру її реалізації є нормативна база, яка регламентує діяльність вищих органів державної влади та їх структуру.

Однак, її відмінною рисою є законодавча неврегульованість діяльності фракцій у парламенті, що доповнюється відсутністю партійної дисципліни і закріплених принципів, які б її забезпечували. За таких умов закріплюється становище, за якого в державі існує одна партійна система, в парламенті – інша, умовно пов'язана із першою, а партійні фракції парламенту залишаються утвореннями для “продавлювання” інтересів певних угруповань.

Показовим є і ставлення депутатів до позиції своєї фракції, оскільки лише незначна частина депутатів вважають за необхідне підтримання позиції своєї фракції. Дієві механізми забезпечення партійної дисципліни у фракціях сьогодні відсутні. Спроби деяких політичних сил, зокрема БЮТ, забезпечити фракційну дисципліну шляхом застосування конституційної норми про імперативний мандат і прийняття закону, згідно якого дія даної

норми закону розповсюджувалася б і на місцеві ради, наштовхнулись на активне протистояння з боку інших політичних сил.

Політики активізували зусилля, спрямовані на недопущення цього та на публічне обґрунтування необхідності гарантування свободи депутата, його захисту від «партійного тиску», неможливості допущення «кабали», «кріпацтва» і т. п. Звісно, подібні заяви мають реальне підґрунтя у вигляді певних політичних інтересів та зацікавленості у збереженні політичної безвідповідальності перед виборцями.

В той же час, політичні реалії демонструють неможливість абсолютної особистої свободи депутата-партійця, незалежно від того, обраний він за партійним списком за існування пропорційної системи, чи в мажоритарному окрузі, як це відбувається у Великобританії.

Просто, є два шляхи забезпечення партійної і фракційної дисципліни. Перший більш тривалий, формується як одна із традицій партійного життя. Партія має значний арсенал дисциплінарних санкцій, які можуть бути застосовані до депутата, аж до виключення з партії і позбавлення мандата. Це є внутрішньою справою партії і не потребує застосування будь-яких інших правових норм.

Наприклад, британські партії, що мають найтривалішу історію і традиції, саме таким чином забезпечують жорстку дисципліну. Другий – впровадження і застосування норми про імперативний мандат, дає можливість зробити це значно швидше. Саме ж питання про необхідність забезпечення підтримки депутатом, прізвища якого виборці навіть не знали, голосуючи за конкретну партію, політичної стратегії цієї партії, очевидно, не викликає сумнівів.

Законотворча робота парламенту зосереджується в комітетах, а повноваження, надані комітетам, забезпечують реальні можливості впливу на процес прийняття законів.

Проте принципи, закладені в основу формування комітетів не стимулюють партійні фракції до ефективної роботи в комітетах та злагодженої діяльності комітетів.

Так, у Верховній Раді встановився порядок розподілу комітетів за фракціями на основі їх домовленості. Внаслідок цього складалась ситуація, коли частина комітетів проводить політику, вигідну “лівим”, а інша - вигідну “правим”, відповідно до того, хто керує комітетами. Звичайно, це не дає можливості для формування узгодженої, єдиної політики законодавчого органу.

До того ж, сам процес створення комітетів вносить дезорганізацію в роботу законодавчого органу у період організації керівного складу парламенту, оскільки перелік комітетів і їх юрисдикція не визначені в Конституції і Регламенті, тому кожне скликання Верховна Рада починає з того, що визначає, які комітети доцільно утворити і які функції їм надати, як їх розподілити між фракціями.

Така практика є далекою від демократичних стандартів, а сама система розподілу відіграє роль “батога” і “пряника”, з допомогою яких можна здійснювати тиск на опозицію. Отже, очевидною є потреба, щоб комітети і їх юрисдикція, представництво і керівництво представниками більшості чи опозиції були визначені Регламентом, з можливим переглядом залежно від зміни пріоритетів державної політики, а не бажань окремих парламентарів чи фракцій.

Не виконують комітети належним чином і своїх контрольних функцій. Наявна дещо парадоксальна ситуація, за якої комітети, маючи реальні можливості для контролю за діяльністю виконавчої влади, не використовують їх ефективно для узгодження урядових дій із політикою законодавчого органу.

Комітети Верховної Ради роблять тільки перші кроки в цьому напрямку, в той час коли інші країни використовують слухання як

найголовніший інструмент контролю над виконавчою владою.

Прикладом може бути Конгрес США, де протягом однієї сесії відбувається біля 500 слухань. Очевидно, головною причиною такого стану речей у Верховній Раді є відсутність генеральної політичної лінії самого законодавчого органу та контроль над провідними комітетами протилежноспрямованих політичних сил, що забезпечує політику «лебеда, рака і щуки».

Фінансові механізми, які в демократичних країнах є головним засобом контролю за діяльністю виконавчої влади і впливу на неї, теж належним чином не використовуються, а бюджетний процес, аналіз ефективності використання коштів, обговорення питань зовнішнього і внутрішнього боргу перетворюються у політичні баталії і використовуються представниками партійних фракцій як нагода для гучних популістських заяв та критики опонентів, а не як механізм плідної співпраці для розробки виваженого політичного курсу та його коригування відповідно до потреб суспільства.

Причиною цього є відсутність політичної відповідальності партійних фракцій в парламенті.

Депутатські запити, що є ознакою реальної парламентської демократії, ефективним засобом привернення уваги міністрів до конкретних питань та підтримання уряду у стані постійної готовності, засобом здійснення тиску на одне або декілька міністерств для захисту певних інтересів виборців чи досягнення змін у державній політиці, перетворились в українському парламенті на засіб критики і розправи з опонентами.

Запитання все більше ставляться, виходячи з вузькопартійних міркувань, стають все більш упередженими, набувають форми сутичок між міністрами і депутатами та використовуються як засіб передвиборчої боротьби.

Таким чином, умови діяльності партійних фракцій у Верховній Раді не забезпечують реальних можливостей для підвищення рівня реалізації державно-управлінського потенціалу політичних партій, одним із наслідків чого є і відсутність відповідальності партій перед виборцями. Іншим очевидним наслідком є низький рівень довіри до партій та надмірна персоніфікація вибору при значній “партизованості” останніх президентських і парламентських виборчих кампаній. Не стали виключенням і парламентські вибори 2006 та 2007 років, коли значна кількість суб’єктів виборчого процесу – партій і блоків, мали “іменні” назви, що ідентифікувало їх з конкретними особистостями, а не політичними партіями і їх ідеологією та програмами.

Дослідження специфіки функціонування політичних партій в системі державної влади та виявлені недоліки дають можливість сформулювати деякі рекомендації, впровадження яких, сприятиме підвищенню рівня реалізації суб’єктного статусу політичних партій та забезпеченню їх відповідальності перед суспільством.

При формулюванні нижче викладених рекомендацій автори виходили з того, що проблеми, які унеможливають ефективне функціонування політичних партій в системі державної влади мають системний характер і потребують системного підходу до їх вирішення.

Конкретні і послідовні шляхи вирішення цих проблем лежать у трьох площинах: науково-теоретичній, політико-правовій та політико-культурній.

Першою і необхідною умовою є формулювання чіткого наукового уявлення про найбільш прийнятну для України модель організації державної влади з урахуванням світового досвіду в питаннях законодавчого формулювання та практичної реалізації механізмів збалансування

влади. Практичним результатом виконання цього наукового завдання має стати концептуальна розробка та обґрунтування відповідних моделей, що повинно бути основою стратегії реформування.

Наступний етап можна назвати етапом публічної дискусії між науковцями і політиками, в ході якої наукові розробки зіштовхуються з програмними установками та політичними інтересами основних суб’єктів “політичного поля”.

Внаслідок такого обговорення має бути здійснений перехід законотворчого процесу від логіки збільшення обсягу влади і перетягування повноважень до логіки забезпечення ефективності влади, а також, досягнутий своєрідний науково-політичний компроміс щодо стратегії системних реформ.

Політико-правовий аспект вирішення проблеми передбачає роботу в двох напрямках:

1) формування такої нормативної бази функціонування системи влади, яка б юридично точно реалізувала науково відпрацьовану та політично узгоджену реформаторську стратегію та забезпечувала жорстку відповідність Конституції усіх законів;

2) подолання правового хаосу, унормування діяльності судової влади згідно принципів, компетенцій, юрисдикції.

Політико-культурного ренесансу політико-адміністративної еліти сьогодні можна досягти лише шляхом насадження та примусового виконання не тільки норм закону, а й сукупності етичних стандартів, які, до речі, ще теж не сформульовані.

Першочерговим завданням є подальше удосконалення виборчої системи, оскільки саме вона закладає основи парламентського процесу.

Впровадження пропорційної системи з єдиним загальноукраїнським округом фактично ліквідувало представництво на основі територіальної ідентичності, станло формою нової політичної централізації, що буде все

узагальнювати та стандартизувати без урахувань територіальних та регіональних відмінностей.

Це зумовлює необхідність скасування загальнонаціонального виборчого округу, що вирішить дві важливі проблеми: ліквідує засади централізованого функціонування політичних партій та наблизить партію до нагальних потреб виборців округу.

Отже, необхідно запровадити регіональну систему пропорційного представництва. Саме ця система здатна наблизити виборчий процес до громадян, гарантуючи їм можливість бути представленими групою депутатів, що нестимуть відповідальність за свій регіон, що, ймовірно, підвищить рівень підзвітності як з суб'єктивних, так і з об'єктивних причин. Крім того, точаться суперечки з того, підняти чи опустити для політичних партій прохідний відсотковий бар'єр входження до парламенту.

Необхідним також є внесення низки поправок і доповнень до Регламенту Верховної Ради, а саме:

- зафіксувати, що лише фракції, які об'єдналися у "парламентську більшість", формують всі керівні органи Верховної Ради, а фракції, що формують "парламентську меншість" (опозицію) мають гарантоване право виступу на сесії із будь-яких питань;

- затвердити принцип формування комітетів, згідно якого фракції більшості формують і здійснюють керівництво провідними комітетами, що забезпечують реалізацію ключових напрямків державної політики, а фракції меншості входять до слідчих і контрольних комісій;

- внести положення про формування більшості на основі коаліції партійних фракцій; про права, повноваження і відповідальність правлячої більшості та про захист прав меншості, про розпад більшості, що має знайти свій відбиток також у Конституції, встановити межі заходів, які може вживати правляча коаліція та засоби захисту фракцій меншості;

- унормувати контрольні функції ВРУ, здійснювані комітетами. Слухання у комітетах повинні проводитися за чітко визначеною системою і ретельно відпрацьованою процедурою, що підвищить ефективність даного заходу.

З цією метою положення Регламенту мають передбачати, що слухання у комітетах є доступними для громадськості, посадові особи зобов'язані з'являтися на слухання, надавати інформацію, а за невиконання - застосування санкцій. Оскільки контрольна діяльність Верховної Ради регулюється низкою документів - Конституцією, Регламентом, іншими законами, відсутньою є єдина система контролю. Тому, щоб виконавча влада не мала можливості уникати звітування, кращим є прийняття окремого закону, який би регламентував контрольні повноваження ВРУ;

- передбачити у Регламенті Верховної Ради "годину запитань і відповідей", яка б проводилась регулярно, хоча б два рази на тиждень. В ньому ж повинні міститись положення щодо встановлення між фракціями черговості задавання запитань і гарантії можливості звернення із запитаннями опозиції, передбачити не лише оголошення депутатських запитів до уряду на сесії, а й відповіді урядовців на запити, інформування громадськості про надані відповіді виконавчої влади шляхом усних повідомлень на сесії та коротких повідомлень у пресі.

Змін і доповнень потребує і Закон України "Про політичні партії в Україні":

- доцільно удосконалити процедуру реєстрації політичних партій шляхом встановлення більш жорстких умов для реєстрації. На думку авторів, доцільно запровадити умовну і остаточну реєстрацію політичних партій. Для умовної необхідно довести, що партія впродовж кількох років здійснює політичну діяльність, надати їй право висунути кандидатів на загальнонаціональних виборах,

і тільки в тому випадку, якщо вона набирає не менше 1,5 % голосів, здійснювати її остаточну реєстрацію. Положення про те, що політичні партії в Україні створюються і діють тільки із всеукраїнським статусом змінити на: “Політичні партії в Україні створюються і діють із всеукраїнським та регіональним статусом”;

-впровадити практику законодавчого визначення джерел фінансування партій, встановити законні джерела фінансування. Передусім це:

– державне фінансування партій, що перемогли на виборах, можливо, повернення їм виборчої застави;

– внески членів партії;

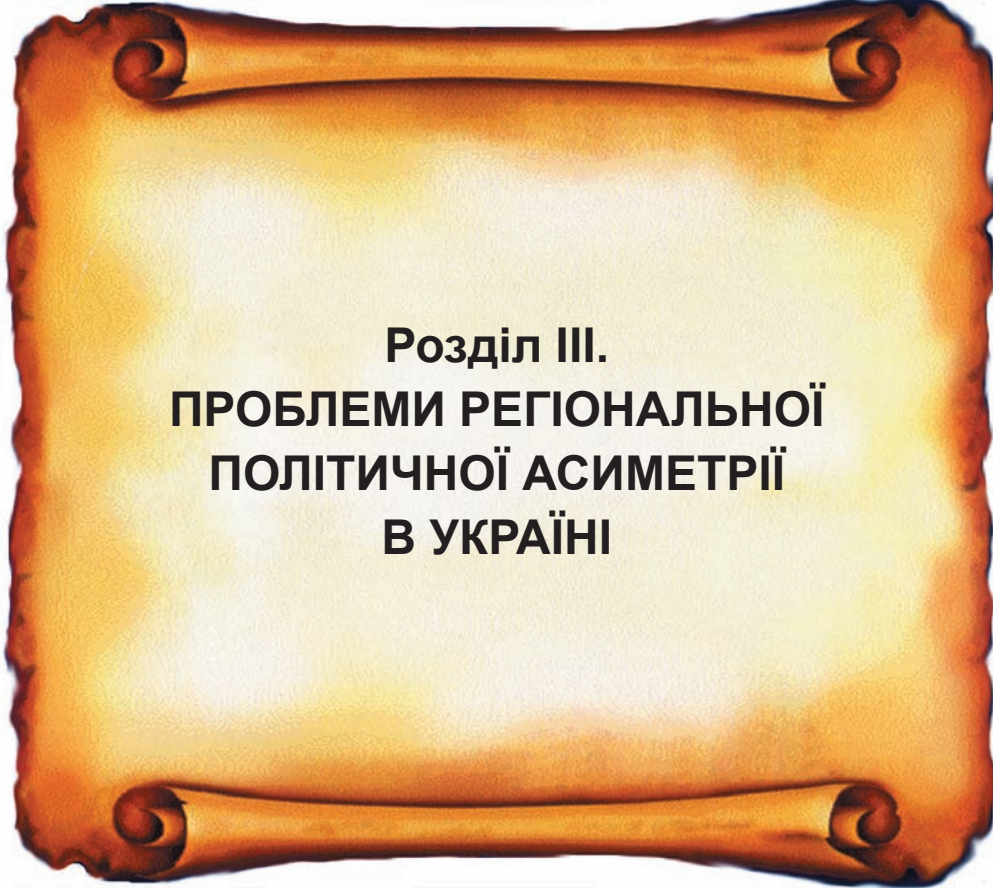
– доходи від майна і діяльності, дарування і успадкування майна фізичних і юридичних осіб;

– кредити банків;

– пожертвування фізичних і юридичних осіб, максимальний розмір яких повинен бути строго фіксованим.

Отримання фінансування із заборонених джерел повинно розглядатися як злочин, а керівництво партії має бути згідно закону притягнутим до кримінальної відповідальності.

Викладені рекомендації зорієнтовані як на розробку і реалізацію комплексного підходу до реформування системи державної влади в цілому, так і на удосконалення діяльності окремих політичних інститутів – органів державної влади і політичних партій. Очевидно, що вони не охоплюють всього комплексу проблем і не пропонують універсальних засобів їх вирішення, а лише націлюють на «вузлові» моменти і представляють бачення авторами можливих шляхів забезпечення ефектної діяльності політичних партій в системі органів державної влади та політичної відповідальності політико-управлінських еліт, висунутих партіями на владні посади.

A scroll with a light beige center and darker brown, wavy edges. The scroll is unrolled, showing four dark brown circular fasteners at the corners. The text is centered on the scroll.

**Розділ III.
ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ
ПОЛІТИЧНОЇ АСИМЕТРІЇ
В УКРАЇНІ**

3.1. Сутність та особливості регіональної політичної асиметрії

 днією з найгостріших проблем, що дісталися Україні у спадок від Радянського Союзу, є проблема економічної, соціально-політичної та світоглядної асиметрії, що обумовила й формування асиметричної партійної системи.

Однак прискіпливої уваги серед вітчизняних науковців ця проблема не здобула, хоча поняття асиметрії в фундаментальній світовій науці розглядаються вже впродовж кількох десятиріч. Згадаймо тільки відзначену Нобелівською премією за 2001 р. тривалу роботу трьох американських вчених - Джорджа Акерлофа, Майкла Спенса і Джозефа Стігліца з дослідження інформаційної асиметрії, де розкривається методологія, що дає можливість розглядати явище асиметрії у його системному вимірі взагалі¹.

Об'єктивною умовою демократичного політичного процесу є притаманні йому плюралістичність та розмаїття інтересів соціальних груп, окремих громадян. Особисті та групові інтереси – перша базова складова політичного процесу. Другою його складовою виступає ідентифікація відповідних суб'єктів згідно з цими інтересами з певною системою цінностей та морально-етичних, політичних норм. Третя складова – та чи інша політична сила, що уособлює відповідну систему цінностей, відображених у певних ідеологічних настановах.

Цілком зрозуміло, що різні особисті інтереси індивідів (соціальних груп) можуть відповідати не одній системі цінностей котроїсь із політичних сил, а різним системам різних політичних сил. Сукупний зміст усіх інтересів громадянина (соціальної групи) настільки різноманітний, що його неможливо втиснути в рамки однієї ідеології, як

це колись намагалася зробити КПРС (саме тому в країнах розвинутої демократії, як правило, відсутнє фіксоване членство в партіях, оскільки різні сегменти їхніх інтересів можуть представляти різні партії). Ці фактори у своїй сукупності обумовлюють існування регіональної політичної асиметрії в будь-якій країні. В інтересах цілісності та стабільності держави – щоб політична асиметрія залишалася в допустимих рамках (10-20%) і не виходила на критичний рівень ескалації протистояння.

Слід зазначити, що окремі сфери асиметрії вивчалися й на пострадянському просторі. Так, наприкінці 90-х (1996-2000 рр.) в Російській Федерації асиметричні процеси у розвитку регіонів вже зазнали жвавого обговорення на державному рівні. Натомість, певне „запізнення” з розв'язанням проблем регіональної політики в Україні ми пов'язуємо з статусом держави як унітарної, який на відміну від федерації дещо нівелює загострюючи сторони асиметричних процесів, але, на жаль, і не дозволяє уникнути їх.

Російська наука визначає наступні принципи особливості введених понять:

– Базисною умовою, що породжує той чи інший тип територіального розвитку, є його нерівномірність; конституюючою ознакою асиметричного (гармонічного, нейтрального) розвитку виступає динаміка розбіжності регіональних показників.

– Тип регіонального розвитку визначається винятково в динаміці і тільки стосовно до конкретного показника.

– Асиметричний розвиток пов'язаний з доцентровими тенденціями, взаємним видаленням регіональних показників один від одного, все більшим

¹ Stiglitz, Joseph, „Wither Reform? Ten Years of the Transition.” Paper presented at the World Bank Annual Conference on Development Economics, Washington, DC. 1999.

міжрегіональним розходженням (розшаруванням); гармонійний розвиток відповідає взаємному зближенню регіональних показників, більшої регіональної однорідності.

– Той чи інший тип регіонального розвитку не може бути апіорі оголошений позитивним чи негативним. Скажімо, результатом асиметричного розвитку може бути поліпшення показника у всіх регіонах. І, навпаки, зближення регіональних показників у часі може супроводжуватися їхнім тотальним погіршенням.

Оцінка типу регіонального розвитку і його інтенсивності допускає використання різних індикаторів².

Б. Лаврівський пропонує виділити три типи територіального розвитку:

– **Асиметричним**, чи дисгармонійним є такий тип (характер) регіонального розвитку за визначений період, за якого регіони, що мають відносну перевагу по тому чи іншому показнику на початку періоду, надалі його нарощують, а регіони, що мають відносно відставання, - його збільшують;

– **Гармонійним (симетричним)** - тип регіонального розвитку, за якого розриви в рівні регіональних показників скорочуються.

– **Нейтральним** є тип розвитку, за якого співвідношення в рівні регіональних показників протягом періоду залишається незмінним.

Розходження в соціальних, економічних та політичних умова, в Україні мають як кількісний, так і якісний характер. Якщо кількісна асиметрія легко простежується на основі навіть офіційних статистичних даних, то якісна вимагає вже більш точної експертної оцінки (хоча в певних випадках вона очевидна навіть візуально).

Наявність асиметрії має глибокі історичні корені, відбиває факт свідомої диспропорційності у складі СРСР українських територій, що й дотепер

знаходяться на різних стадіях економічного розвитку. У нинішній перехідний період асиметрія зростає.

Фахівці визначають наступні види регіональної асиметрії: економічну, соціальну, інформаційну, політичну.

Економічна асиметрія. Існуючі 18-кратні (4-кратні в ЄС) розходження між найбільш забезпеченими і найбільш бідними регіонами країни по душовому ВВП свідчать про величезні диспропорції в рівні розвитку регіонів. Відзначаються і значні структурні розходження між регіонами. Київ, Харків, Донецьк наближаються до постіндустріальної стадії розвитку (з перевагою сервісних галузей), у той час, як більшість регіонів усе ще залежні від промислової (у т.ч. від ВПК) та слаборозвиненого сільського господарства. Іноземні капіталовкладення концентруються у відносно благополучних регіонах. Це не сприяє згладжуванню регіональної економічної асиметрії³.

Соціальна асиметрія. У більш ніж 10 разів відрізняються середні душові грошові доходи між регіонами країни. За рівнем безробіття розходження між регіонами також великі. Ще більш різючі розходження на якісному рівні, при порівнянні рівня державних соціальних послуг (хоча формально статистичні показники і мало відрізняються від регіону до регіону). Перехід до ринкової системи не супроводжувався раціональною і прозорою системою соціальних компенсацій. Це особливо проявилось в депресивних і слаборозвинених районах.

Інформаційна асиметрія. Виходячи з твердження, що керуючим елементом системи стає найбільш гнучкий її елемент (а в сучасному світі, як відомо, таким елементом стає інформація), ми маємо занести у перелік факторів регіональної асиметрії інформацію та комунікацію. Так, інформація викликає міфологічну організацію інформацій-

² Лавровський Б.Л. Региональная асимметрия в Российской Федерации: измерение и регулирование <http://ieie.nsc.ru/~taxis/lavr-rec.htm> / станом на 1.02.2008 р.

³ Селиверстов В.Е., Маршак В.Д. Финансовый аспект региональной асимметрии <http://ieie.nsc.ru/~taxis/marsh-sel-rec.htm> / станом на 1.02.2008 р.

ного простору певного регіону, та країни в цілому. Асиметрія у інформаційному просторі несе у собі велику загрозу – бо безпосередньо впливає на масову свідомість та підсвідомість населення. Ця асиметрія полягає у закріпленні у суспільній свідомості певних областей України міфологем „Винятковості регіону” або його обділеності державою, що призводить до містечкового загострення патріотизму що граничить з сепаратизмом. Такі сфери як – релігія, культура, традиції у разі автономного існування з вираженою регіональною специфікою викликають резонанс в межах країни й можуть привести до кризи національної свідомості громадян, регіонального протистояння й відповідного внутрішньополітичного загострювання⁴.

До засобів масової комунікації ми відносимо не тільки електронні, друковані або поштові засоби передачі даних. Адже засоби комунікації це й залізничне сполучення, автомагістралі, авіап перевезення. Бо завдяки транспорту відбувається спілкування людей, культурний та духовний обмін поміж регіонів, а відтак – знижується рівень регіональної інформаційної асиметрії, ізоляваності населення. Це також перевезення вантажів, товарів. Чи варто нагадувати, що регіон який знаходиться осторонь від розвинутої мережі транспортних коридорів втрачає своє економічну й політичну привабливість.

Політична асиметрія в сучасних умовах запровадження системної політичної реформи виходить в українському суспільстві на передній план. Тому зупинимось більш докладно на розгляді саме політичних розбіжностей між українськими регіонами.

Політична асиметрія пов’язана, насамперед, з реалізацією певних інтересів громадян, соціальних груп, партій, регіональних політичних еліт, та їх представництвом в центральних органах влади, місцевому самоврядуванні.

Політична асиметрія включає в себе як певні сегменти й регіональну, економічну, соціальну, бюджетну, інформаційну асиметрію, які виконують допоміжну роль й мають дещо інше змістовне спрямування, аніж у асиметрії власне регіональній. Політична асиметрія у динаміці може набувати рис безпосередньо асиметричних процесів (коли показники політичної консолідованості різних регіонів збільшуються у розриві), асиметричних процесів (коли зменшується розрив між цими показниками) та стабільності (коли співвідношення показників залишається незмінним).

Таким чином, політична асиметрія є явищем, яке супроводжується взаємним віддаленням політичних сил, що представляють різні сегменти інтересів громадян та соціальних груп. Політичну асиметрію характеризують розбіжності, пов’язані з механізмами та способами реалізації влади, обраними пріоритетами та здійсненням політичних дій, визначенням пропонованих перетворень за часом та обсягом тощо. Безумовно одним з регуляторів такої асиметрії є виборча система та політичний устрій держави.

Відіграє свою роль й геополітичне розташування регіону, зокрема, якщо він має спільні кордони, то такий регіон може потрапити у сферу інтересів а відповідно й під вплив цієї держави, що не може не посилити регіональну диференціацію одразу за багатьма показниками.

В політичній асиметрії суттєве місце займає регіональна політична асиметрія, яка фіксує розбіжності політичного та ідеологічного характеру, притаманних різним адміністративно-територіальним одиницям. Вона включає наявність реального представництва певних політичних сил та регіональну політичну структурування, архітектоніку владних та політичних сил, депутатських груп, мобільність та дієздатність політичних сил, позиціонування провідних політич-

⁴ див. Aidan R. Viningand David L. Weimer, “Information Asymmetry Favouring Sellers: A Policy Framework”, Policy Sciences, Vol. 21, 1988, pp. 281-303. та Ориф Намозов Информационная асиметрия и монетарная политика в переходной экономике // Банковское дело в Москве.- 2000.- №3.

них сил регіону по відношенню до ідеологічних орієнтацій та владних інституцій, динаміка розвитку соціальної бази політичних сил тощо.

Особливу увагу слід приділити такому фактору політичної асиметрії, як виборча система. Її вплив проявляється в тому випадку, коли вона не відповідає політичній організації суспільства та його інтересам. У такому разі виникають певні викривлення.

Так, на парламентських виборах 2002 р. це стосувалося перебігу подій на мажоритарних округах (що спричинило до відмови використання цієї виборчої системи), однак вибори-2006 продемонстрували ще більше недоречностей і прорахунків, зумовлених використанням суто пропорційної системи виборів на місцевому рівні, що вказують на невідповідність застосованих виборчих систем до реальних потреб виборця.

Ще у 2002 р. яскраво виявилися, а у 2006 р. остаточно закріпилися тенденції розширення та поглиблення асиметричної політичної регіоналізації в Україні. Регіональна специфіка впливала тією чи іншою мірою на голосування в кожній області. Стає очевидним, що джерело та фундамент регіоналізації закладається на виборах до місцевих рад та міських голів. Саме результати цих виборів визначають впливовість регіональних політичних еліт на найближчі роки, унаслідок чого монолітність і корпоративізм місцевих еліт, закріплені у всіх структурах місцевих органів влади, дозволяє їм не тільки делегувати своїх представників до парламенту за мажоритарними округами, а створювати чи контролювати навіть політичні партії, що реально презентують регіон у Верховній Раді та зміцнюють його позиції в масштабі країни.

Не менш важливу роль відіграє й такий фактор, як геополітичне розміщення регіону. Якщо окрема область має спільні кордони з іноземними державами, то не виключено, що вона може потрапити у сферу інтересів, відповідно, і впливу цієї держави. Як правило,

у таких областях помітна певна економічна та інформаційна експансія.

У свою чергу, регіональні еліти прикордонних областей України мають власні інтереси на території сусіда й використовують таке геополітичне розташування з метою їхньої реалізації. Результати трьох останніх виборчих циклів продемонстрували нам загрозові деструктивні тенденції розвитку регіональної асиметрії, викликані цим фактором. Відсутність демаркаційної смуги значної частки кордонів України, невваженість зовнішньої політики держави, спрямованої на обстоювання національних інтересів та їх пріоритету, призвели до розколу суспільства на окремі регіональні утворення, які перебувають під тиском інтересів сусідніх країн.

Так, на виборчих округах, які географічно розміщено уздовж кордонів з Росією впевненої переваги у 2002 р. отримали Комуністична партія України та виборчий блок “За Єдину Україну”, а на парламентських виборах 2006 та 2007 рр. – переважно проросійська Партія Регіонів. На думку спостерігачів, в усіх цих регіонах помітно вплинула підтримка вказаних політичних сил російськими елітами. Окремо відзначимо Автономну Республіку Крим, де “російський фактор” експлуатувався найбільш агресивно.

З іншого боку, західні області України впевнено дотримуються проєвропейських тенденцій. Її хоча європейці більш толерантно ставляться до взаємин з Україною, була помічена певна підтримка політичної еліти з боку Польщі у Львівській області, або з боку Угорщини на Закарпатті. У притаманній їм манері своє бачення демократії нав’язували Україні й Сполучені Штати Америки. Таке відверте втручання у внутрішні політичні справи нашої держави з боку різних країн призвело до посилення ворожнечі поміж регіонами України, яка торкнулася всіх перелічених нами сфер.

Зовнішній чинник політичної асиметрії яскраво висвітлює відношення

до такого військово-політичного блоку як північно-атлантичний військово-політичний альянс НАТО.

Відомо, що до участі у північноатлантичному блоці Україну підштовхують США, а Російська Федерація ставиться різко негативно. Відтак, і прихильність політичних сил до західноєвропейської або російсько-православної цивілізації розколює їх на пронатовські (Наша Україна, БЮТ та інші партії національно-демократичного «помаранчевого» табору) й протинатовські (Партія Регіонів, КПУ та їх сателіти по «біло-блакитному» табору). Відношення до НАТО як фактор поглиблення регіональної політичної асиметрії яскраво демонструють соціологічні виміри преференцій виборців, що регулярно проводяться провідними соціологічними інститутами країни.

Різниця між традиційною регіоналізацією та регіональною політичною асиметрією проявляється в тому, що завдяки першій відбувається певний природній поділ території держави на регіони згідно їх адміністративних, політичних, економічних, інформаційних та демографічних ресурсів. Відповідно, має функціонувати й інфраструктура, яка б забезпечувала співіснування регіонів згідно їх потужностям та ресурсам.

Регіональна політична асиметрія, в свою чергу, виникає у наслідок резонансу, коли з'являється невідповідність у користуванні ресурсами до існуючої політичної інфраструктури. Це в більшій мірі вже деструктивний фактор, але щоб у подальшому уникнути помилок слід зазначити, що завжди існує й природній рівень регіональної асиметрії, коли різниця у рівні розвитку територій зумовлена природно-кліматичними або географічними, геополітичними факторами й котрі не впливають на якість життя людини і єдність економічного, політичного та інформаційного середовищ в державі.

Ми виділяємо два головних критерії оцінки загроз асиметричних процесів, а саме – це здатність інфраструктури у

межах політичної системи забезпечити узгоджене функціонування регіональних ресурсів, та вплив регіональної специфіки на якість життя людини й єдність економічного, політичного та інформаційного середовищ в державі. Розглянута нами проблема в контексті парламентських виборів 2002, 2006 та 2007 рр. дає підстави стверджувати, що в Україні триває розвиток регіональної асиметрії на тому рівні, коли викривлення у перелічених сферах загрожують соціальними та політичними конфліктами у державі.

Якщо глибше проаналізувати цю проблему, то, насамперед, ми маємо назвати основних суб'єктів та середовища їх функціонування, які у певній мірі впливають на розвиток асиметричних процесів. Серед таких ми виділяємо:

– регіональні політичні та економічні еліти а також, безумовно, населення регіону;

– політичне середовище, економічне середовище та інформаційний простір у якому відбувається формування громадської думки.

З'ясувавши основних суб'єктів, що впливають на динаміку регіональної асиметрії, а також середовища, у яких відбувається їх вплив, нам залишається визначити основні фактори, що виступають у ролі регуляторів регіональної асиметрії.

Перш за все зупинимось на групі факторів що пов'язана з інтересами регіональних політичних та економічних еліт. Ці інтереси можуть мати різне спрямування – на свій регіон, на інший регіон а також на всю державу. В Україні впливовість цього фактору показали одночасні з місцевими парламентські вибори 2002 та 2006 рр.. Якщо в окремих областях, наприклад – Одеська, Автономна Республіка Крим, м. Київ, основна боротьба велася за вплив на регіон, то в таких областях як Донецька, Луганська, Харківська, пріоритети місцевих еліт (що вже міцно закріпилися на своїх територіях) були спрямовані на участь у загальнодержавній політиці.

Оцінка типу регіональної політичної асиметрії взагалі, та її інтенсивності, зокрема, допускає використання як кількісних так і якісних індикаторів які характеризують типи розвитку, і оцінку інтенсивності регіонального розшарування. Найбільш узагальненим показником коефіцієнту регіональної асиметрії є зворотна функція від запровадженого в ЄС поняття індексу людського розвитку.

У чисельному вигляді політична асиметрія може бути вираженою коефіцієнтом асиметрії, який розраховується за формулою

$$K_a = (\sum P_p - \sum P_l) / 100,$$

де K_a – коефіцієнт асиметрії;

P_p , P_l – кількісні показники, що порівнюються.

При цьому під P_p розумітимемо відсоток голосів виборців, що надали перевагу правим партіям або національно-демократичним силам, а під P_l – лівим партіям або політичним силам «біло-блакитного табору». Відтак коефіцієнт політичної асиметрії з позначкою «+» означає, що виборці даної територіальної громади симпатизують переважно правим, а з позначкою «-» означатиме перевагу лівих політичних сил.

В політичній регіональній асиметрії ми будемо оперувати виключно ідеологічними критеріями, які представлені в передвиборчих політичних програмах найбільш характерних українських політичних партій та блоків, що пройшли загороджувальний бар'єр на виборах 2002 -2007 рр. Це стосується таких „знакових” політичних сил як Партія Регіонів, КПУ, СПУ, та блоки „Наша Україна” й БЮТ.

При цьому для ситуації 2002 року до правих віднесемо показник «Нашої України», а до лівого – сумарний показник КПУ та СПУ. Для 2006 та 2007 років, коли протистояння за критеріями «ліва»-«права» ідеологія змінилися критеріями «помаранчеві» - «біло-сині» до перших віднесемо «Народний Союз «Наша Україна», БЮТ та СПУ (2006 р.) та «Наша Україна – Народна

Самооборона» і БЮТ (2007 р), до других – ПР та КПУ.

Політична регіональна асиметрія визначається нами як сумарний відсоток відхилення підтримки окремими регіонами й вираховується по математизованій осі політичних координат. В залежності від отриманих результатів коефіцієнта політичної асиметрії остання може набувати характеру як власне політичної асиметрії, так і політичної симетричності та політичної стабільності.

Політична асиметрія має місце коли показник коефіцієнту перевищує 20% і має тенденцію зростання, що означає віддалення регіональних (внутрішньо-регіональних) політичних розбіжностей. Ідеально гармонійний коефіцієнт політичної асиметрії дорівнює 0 (однакова підтримка політичних сил-опонентів), а максимальна асиметрія дорівнює 1 (що означає 100% підтримку однієї політичної сили і повну відсутність підтримки політичної сили-опонента). Політична симетричність означає, що показник коефіцієнту в динаміці не перевищує 10% й має тенденцію скорочення, що означає наближення політичних розбіжностей різних регіонів; політична стабільність означає коливання показників у межах 5-10 %.

Проаналізуємо рівень політичної асиметрії для регіонів України (див. Табл. 3.1.) При цьому зауважимо, що Соціалістична партія у виборчій кампанії 2006 р. сприймалася виборцями як партія помаранчевого табору (формульний знак «+»), а у виборчій кампанії 2007 р – вже як партія «біло-блакитного табору (формульний знак «-»)). Водночас для характеристики політичної асиметрії є сенс ввести до таблиці й результати обчислення коефіцієнту політичної асиметрії на виборах президента України (за підсумками третього туру голосування), оскільки на тих виборах найяскравіше вибілилися два лідери політичних таборів, що відтоді й асоціюються у громадян України з «помаранчевим» та «біло-блакитним» політичним табором.

Динаміка регіонів України за коефіцієнтом регіональної політичної асиметрії

Області, автономія та міста з особливим статусом	Коефіцієнт регіональної політичної асиметрії			
	2002 р.	2004 р.	2006 р.	2007 р.
АР Крим	-0,248	-0,658	-0,472	-0,546
Вінницька	-0,035	0,711	0,563	0,363
Волинська	0,506	0,837	0,619	0,641
Дніпропетровська	-0,299	-0,291	-0,265	-0,323
Донецька	-0,289	-0,893	-0,691	-0,762
Житомирська	-0,081	0,379	0,280	0,149
Закарпатська	0,291	0,398	0,298	0,347
Запорізька	-0,287	-0,456	-0,374	-0,472
Івано-Франківська	0,716	0,928	0,752	0,814
Київська	0,030	0,689	0,542	0,423
Кіровоградська	-0,273	0,316	0,223	0,061
Луганська	-0,392	-0,850	-0,718	-0,763
Львівська	0,602	0,890	0,694	0,790
Миколаївська	-0,286	-0,394	-0,339	-0,434
Одеська	-0,270	-0,391	-0,281	-0,444
Полтавська	-0,192	0,368	0,269	0,087
Рівненська	0,461	0,722	0,541	0,524
Сумська	-0,129	0,625	0,469	0,331
Тернопільська	0,665	0,933	0,698	0,793
Харківська	-0,293	-0,417	-0,349	-0,361
Херсонська	-0,279	-0,078	-0,139	-0,250
Хмельницька	0,126	0,644	0,500	0,393
Черкаська	-0,052	0,617	0,487	0,285
Чернівецька	0,354	0,633	0,474	0,429
Чернігівська	-0,069	0,469	0,360	0,208
м.Київ	0,147	0,608	0,458	0,368
м.Севастополь	-0,311	-0,808	-0,612	-0,683

Як розраховувався коефіцієнт політичної асиметрії? Наприклад, для Тернопільщини у 2002 р. (підтримка КПУ 1,55%, СПУ -0,92%, „Нашої України” - 69,01%) цей коефіцієнт становить:

$$K_{рпа} = (69,01 - 2,47) / 100 = 0,66$$

У 2007 р. за підтримки тернопільчанами НСНУ на рівні 35,17%, БЮТ - 51,57%, ПР - 3,01 та КПУ - 0,69 цей коефіцієнт становитиме:

$$K_{рпа} = (86,74 - 3,7) / 100 = 0,83$$

Для Луганської області у 2002 р. (підтримка КПУ 39,68% СПУ - 3,15%, „Нашої України” - 3,62%) коефіцієнт регіональної політичної асиметрії становить

$$K_{рпа} = (3,62 - 42,83) / 100 = -0,39$$

У 2007 р. за підтримки луганчанами НСНУ на рівні 1,73%, БЮТ - 5,1%, ПР - 73,53 та КПУ - 8,48 цей коефіцієнт становитиме:

$$K_{рпа} = (6,83 - 82,01) / 100 = -0,75$$

Як бачимо, динаміка коефіцієнту регіональної політичної асиметрії по Тернопільській та Луганській області свідчить, що за останні 5 років електоральне поле ще більше поляризувалося, політична асиметрія зростає до загрозливого рівня, близького до

максимально можливого. З таблиці 3.1. можна виділити певні групи областей за ознаками політичної симетрії та асиметрії, визначивши політично симетричні регіони, політично асиметричні та політично поляризовані області України:

Таблиця 3.2.

Регіони України за ознаками політичної симетрії та асиметрії

Групи регіонів за ознаками політичної асиметрії	Області, автономія та міста з особливим статусом	Коефіцієнт регіональної політичної асиметрії (станом на 2007 р.)
максимально лівополяризовані	Луганська	-0,763
	Донецька	-0,762
	м.Севастополь	-0,683
	АР Крим	-0,546
лівоасиметричні	Запорізька	-0,472
	Одеська	-0,444
	Миколаївська	-0,434
	Харківська	-0,361
	Дніпропетровська	-0,323
політично симетричні	Херсонська	-0,250
	Кіровоградська	0,061
	Полтавська	0,087
	Житомирська	0,149
	Чернігівська	0,208
	Черкаська	0,285
правоасиметричні	Сумська	0,331
	Закарпатська	0,347
	Вінницька	0,363
	м.Київ	0,368
	Хмельницька	0,393
	Київська	0,423
	Чернівецька	0,429
максимально правополяризовані	Рівненська	0,524
	Волинська	0,641
	Львівська	0,790
	Тернопільська	0,793
	Івано-Франківська	0,814

З цієї таблиці видно, що до політично симетричних та політично плюралістичних областей відносяться, насамперед Кіровоградська, Полтавська, Житомирська, а також Херсонська, Чернігівська та Черкаська – як бачимо,

це області не тільки політичного, але й географічного центру України.

До поляризованих максимально політично асиметричних областей відносяться одночасно «ліві» – Луганська, Донецька, АРК, Запорізька області;

«праві» - Івано-Франківська, Тернопільська, Львівська, Волинська, Рівненська області. Знову таки це області не тільки політичного, але й географічного розмежування. Загрозливість ситуації політичного асиметричного розколу країни за політико-географічною ознакою найяскравіше видно у графічному

представленні динаміки коливання рівня коефіцієнту регіональної політичної асиметрії (Рис. 3.1.), де представлені найбільш типові області характерних кластерів асиметрії(максимальної, середньої та нейтральної): Луганська, Харківська, Кіровоградська, Вінницька та Львівська.

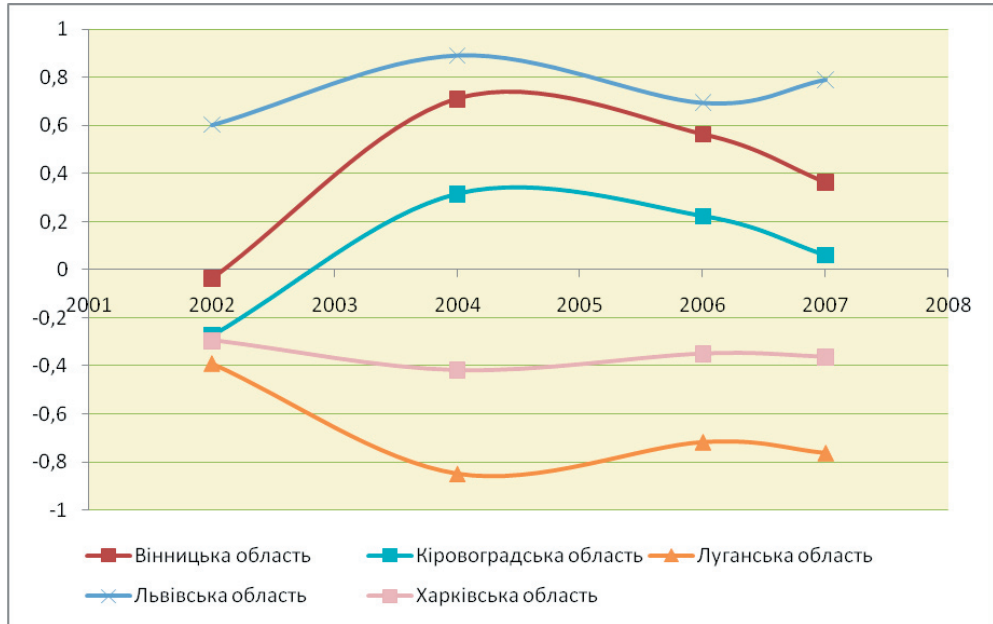

Рис. 3.1. Динаміка коливання рівня коефіцієнту регіональної політичної асиметрії

Діаграма наочно демонструє, до певна політична асиметрії в Україні, що існувала у 2002 році загострилася до майже максимального розколу у 2004-му (коли суспільство стояло на межі громадянської війни), але потім почала поступово зменшуватися.

Вибори 2006 року стали певним кроком до примирення суспільства та зменшення рівня політичної асиметрії, однак, на жаль, дочасні вибори 2007 року відіграли деструктивну роль, коли поляризація протилежно орієнтованих областей знову зростає до критичної відмітки.

Щоправда, рівень політичної асиметрії центральних областей країни продовжує зменшуватися, хоча в межах «демократичного коридору» (коливання до 20%) в Україні досі діють лише Кіровоградська, Полтавська, Житомирська та Чернігівська області.

У науковій думці під різними кутами бачення запроваджуються певні спроби визначити й інші узагальнюючі інтегративні виміри, що фіксують політичні можливості політичних партій, визначають результативність їх політико-управлінської діяльності в процесі реалізації делегованої народом державної влади.

Найбільш об'єктивно й повно така діяльність оцінюється за допомогою виборів. Саме в ході виборчого процесу народ, як головний суб'єкт влади, приходячи на виборчі дільниці, оцінює результати управлінської діяльності тих чи інших політичних партій (блоків), політичних лідерів як представників регіональних та центральних еліт.

Науковий пошук саме таких інтегративних показників є однією з найбільш складних проблем дослідників галузі державного управління.

Одну з таких більш-менш вдалих спроб зроблено І. Шкуратом. Він, зокрема, підкреслює, що, насамперед, це показник народної довіри до “політичних сил, які змогли переконати виборців, насамперед, реальними справами, спрямованими на підвищення добробуту населення, покращення якості життя. При наступному виборчому циклі згадані політичні сили за умови виконання своїх обіцянок отримують підтримку на подальше управління державними справами”⁵.

Слід зазначити, що за результатами виборів 2002 року авторським колективом було підготовлено монографію «Регіоналізація і вибори як засоби удосконалення владних відносин в Україні: теорія і практика»⁶, де в розділі «Вплив виборчого процесу на регіоналізацію в Україні» нами було дано спробу проаналізувати виборчу суб’єктність на регіональному рівні

Оскільки після запровадження пропорційних виборів на місцевому рівні партійний апарат на місцях практично зливається з державноуправлінським, в нових реаліях основну виборчу суб’єктність регіону перебирають на себе саме політичні партії.

Розглядаючи виборчу суб’єктність політичних партій та блоків у її регіональному вимірі слід зазначити, що в процесах демократичної трансформації місцева господарча та управлінська еліта поступово була поставлена в умови необхідності вибору одного з політичних таборів, що обумовило хоча й певною мірою хаотичний (особливо на початку), однак дуже швидкий темп політичної структуризації місцевих та регіональних господарсько-управлінських еліт та перетворення їх на політико-управлінські еліти.

Це супроводжувалося об’єктивно неминучими морально-політичними втратами, коли в пошуках власного місця в політичній та партійній системі

окремі представники місцевої господарчо-адміністративної еліти подавались почергово то до однієї, то до іншої партії, породивши явище “політичних перебіжчиків” та прагнення лідерів політичних партій до запровадження такого антидемократичного механізму як імперативний мандат.

З іншого боку, необхідність ефективного впливу політичних партій на електорат в умовах пропорційної системи обумовила й відповідну організаційну структуризацію самих політичних партій, що відтепер зацікавлені у розбудові широкої мережі первинних низових парторганізацій, а відтак - і у великій кількості місцевих партійних лідерів низового рівня, рекрутувати яких найкраще з-поміж якраз місцевої управлінської, господарської, бізнесової, інтелектуальної та культурної еліти.

Вибори як інструмент політичної структуризації, таким чином, об’єднали владні прагнення особи (представника місцевої еліти) і структури (партії) в нових умовах розбудови політичної та партійної системи в Україні.

Виборча суб’єктність партії являє собою сукупну характеристику політико-електорального поля, стан політичної структури відповідних територіальних утворень з організаційно-технічного забезпечення виборчої кампанії. На виборчу суб’єктність певною мірою впливають здатність партійних структур ефективно користуватися політичною державноуправлінською владою, зокрема, самостійно вирішувати нагальні проблеми розвитку своїх територій та надавати необхідні послуги населенню відповідно до його соціальних та економічних потреб, конкретні умови розподілу компетенцій, обсяг правової та фінансово-економічної самодостатності.

Виборча суб’єктність партії – це здатність партійних структур ефек-

⁵ Шкурат І. Політичні вибори і громадянське суспільство: контури взаємовідносин./ Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні. Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю. 30 травня 2001 р. – К.: Вид-во УАДУ, 2001, – Т. 3. – С. 75–77.

⁶ Регіоналізація і вибори як засоби удосконалення владних відносин в Україні: теорія і практика: [Моногр.] / В. В. Лісничий, В. О. Грищенко, О. В. Радченко та ін.; За заг. ред. О. О. Дьоміна; Кер. Авт.. Кол. В. В. Лісничий. – Х.: Вид-во ХарПІ УАДУ «Магістр», 2003. – 580 с.

тивно впливати на виборчий процес та формування політичних ідентифікацій і преференцій виборців через переконання у програмових, організаційних, ділових, професійних та інших перевагах даної політичної сили над іншими, через демонстрацію динамізму партії у реалізації передвиборних обіцянок, відстоюванні власних позицій, вирішенні гострих проблем повсякденного життя відповідних територіальних громад.

Змістовність виборчої суб'єктності партії залежить від політичного владного динамізму, вона проявляється не лише під час виборів, а протягом усього терміну діяльності відповідного виборчого інституту. Це фіксується різними проявами ставлення населення до обраних ним владних структур, здатності останніх надавати необхідні послуги, вирішувати нагальні проблеми життєдіяльності сіл, селищ, міст, районів, областей, забезпечувати умови для розвитку відповідних територій. Конкретний виборчий процес виступає тільки лакмусовим папірцем, що фіксує критерії вибору електоратом тих чи інших суб'єктів виборчого процесу.

Пропорційна система виборів ускладнила для партій формування політичної програми своєї діяльності як відповідної "колективної ідеї", оскільки необхідність досягнення ідентифікації іміджу партії з виборцями в кожній з територіальних громад вимагає певного потакання найбільш значимим інтересам громади. Самі ж ці інтереси, як правило, є дуже різними навіть в найближчих населених пунктах, що обумовлює або надмірну деталізацію партійних програм (при очевидній неможливості вирішення всіх зазначених проблем), або ж до надмірного узагальнення, з якого виборцеві не видно, як саме збирається й чи збирається взагалі партія вирішувати її проблему. Тому партії мають прагнути до багатоманітності підходів, урахування регіональних ментальностей, застосування підходів містечкової привабливості.

Певним синдромом більшовизму в суспільній свідомості українського виборця є чітка орієнтація на політичного лідера як вождя, месію, батька нації,

поводиря до кращого майбутнього. Це обумовлює прагнення партій розбудувати партійний імідж насамперед, через персональний імідж лідера партії (блоку), позиціонування його як загальнонаціонального харизматичного лідера. Зворотнім боком вказаної тенденції є вимушена апеляція партійних вождів до популістських гасел і обіцянок (адже від вождя очікують не реальних і від того дуже скромних обіцянок, а справжнього дива, національного прориву, миттєвого покращення життя вже зразу тощо).

Нові умови функціонування партійної та політичної системи дають шанс не тільки могутнім політичним акторам, але й невеличким політичним партіям. Останні, не маючи змоги боротися за місце під парламентським сонцем, здатні зосередити увагу, сконцентрувати ресурси, організаційний та людський потенціал, залучити до своїх лав впливових представників певних територіальних громад та добитися політичного і владного контролю над відповідними адміністративно-територіальними утвореннями. в таких консолідованих точках політичного простору невеликі партії можуть створити на місцевих виборах дуже серйозну конкуренцію могутнім загальнонаціональним партіям (наприклад "Еко-25" в Алчевську).

Виборча суб'єктність будь-якої партії оцінюється виборцями. Електоральна оцінка може бути безпосередньою й опосередкованою, схвальною, нейтральною чи негативною, протестною. Безпосередня оцінка відбувається в результаті голосування на виборчих дільницях і виражається в обранні чи не обранні конкретних представників до органів місцевого самоврядування. До безпосередньої оцінки діяльності партії слід віднести зростання чи падіння чисельності членів і прибічників політичної сили, кількість добровільних учасників масових акцій, що проводяться під егідою даної партії тощо.

Опосередкована оцінка діяльності як привладної, так і позиційної партії, що має змогу формувати апарат виконавчих органів влади відбувається

в процесі щоденного здійснення державної влади, а критерії складаються з таких компонентів:

- підтримки та схвалення населенням області, району, міста, села дій місцевих органів влади із забезпечення умов розвитку відповідних територій та надання послуг населенню;

- лояльного ставлення населення до запровадження владними структурами територій системи відповідних заходів;

- обрання чи необрання на виборах тих політичних сил та кандидатів, що підтримувались місцевими державними адміністраціями;

- нейтрального або схвального ставлення мешканців території до здійснюваних регіональними владними структурами управлінських дій у своїх територіально-адміністративних межах;

- індиферентного ставлення громадян до діяльності владних структур, що в якомусь сенсі може бути продемонстроване ментальною рисою українськості, виразно представленою у прислів'ї "моя хата скраю";

- абсентеїстичне ставлення певних прошарків населення до використання своїх політичних прав на участь у виборчому процесі.

Підсумовуючи нашу спробу охарактеризувати проблему регіональної асиметрії України, ми доходимо висновку що ця проблема носить ознаки системної „хвороби”. Відсутність в Україні дієвої регіональної політики стримує її перехід на траєкторію стабілізації і росту економіки, підвищення рівня життя населення.

У країні є гостра потреба в розробці нової регіональної політики і відповідної нормативної правової бази, у яких особливе звучання мають одержати проблеми взаємин центру та регіонів. У цьому переліку немаловажне значення мають також питання згладжування територіальної соціально-економічної і політичної асиметрії

Політика державного вирівнювання регіональної політичної асиметрії має

розглядати досягнення соціально-економічної рівноваги між регіонами тільки як довгострокову тенденцію.

Базова концепція подальшого політичного розвитку країни та формування нової моделі державної регіональної політики вирівнювання в Україні має спиратися на наступні принципи:

- послаблення регіональної диференціації, формування раціональних і справедливих регіональних пропорцій можливо тільки на шляхах економічного росту і розвитку всіх регіонів з упором на власні сили;

- держава не "оббирає" багаті території на користь бідних, а здійснює розумний компроміс між підтримкою бідних і створенням умов для розвитку всіх регіонів;

- право на державну підтримку мають не тільки бідні депресивні райони, але і багаті, інвестування в які є високоефективними;

- механізм міжрегіонального перерозподілу, не підриваючи джерела розвитку, забезпечує в тенденції соціально прийнятні життєві стандарти в регіонах;

- допомога відсталім регіонам базується насамперед на економічній ефективності з урахуванням ідей соціальної справедливості;

- інтереси держави мають пріоритет перед інтересами окремих її регіонів;

- стратегічні перспективні інтереси держави та регіонів мають пріоритет над поточними, а право – над політичною доцільністю;

- законодавче та адміністративно-правове регулювання, що сприяють зниженню регіональної соціальної й економічної асиметрії.

Отже, необхідна кардинальна зміна державної парадигми регіональної політики - перехід від ручних методів тимчасового послаблення регіональної диференціації, що базуються переважно на процесах територіального перерозподілу ресурсів, до системних методів, заснованих на регіональному розвитку з упором, насамперед, на власні сили.

3.2. Партії та партійні еліти в контексті територіальної організації влади в Україні

У суспільствах, що здійснюють перехід до демократії, вибори завжди є знаковою подією, що здатна як пришвидшити, так і загальмувати цей процес.

Так, вибори 2002 створили унікальну можливість, коли представницькі органи місцевого самоврядування були сформовані з урахуванням кінцевого представництва територіальних одиниць, як того вимагає Конституція України. Здавалось би, що вдалося вийти на такий рівень організації виборчого процесу, коли подолано існуючі до 2002 року проблеми територіального представництва, адже до цього часу у обраних місцевих радах зосереджувалось до 70-80% людей, що проживають в обласному центрі при виборах до обласної ради, чи в районному центрі при виборах до районної ради.

Місцеві ради у 2002-му формувалися вже за принципом територіального представництва, коли від кожної територіальної громади обиралося 2-4 депутати відповідної районної чи обласної ради. Так досягалося справедливого представництва адміністративно-територіальних одиниць на регіональному рівні.

Водночас самого тільки закріплення квотування представництва територіальних громад району чи області у відповідній районній чи обласній раді для розбудови сучасної європейського гатунку територіальної організації влади було для фахівців у галузі державного управління, вочевидь, замало. Вдосконалення (у вигляді адміністративно-територіальної реформи) вимагали самі основи такої організації. Нехтування нагальною потребою реформування політичної та партійної системи України загрожувало серйозними політичними про-

блемами в найближчому майбутньому. Саме про це ми попереджували політикум і суспільство у 2003 році, коли написали застереження, що повністю виправдалося в часі; «Існування двох протилежних центрів політичного протистояння, що має чітке географічне окреслення, містить у собі приховану загрозу розколу українського суспільства. Неважко передбачити, що це стане головною “козирною” картою на президентських виборах 2004 р.» і далі: «Стає все більш очевидним, що на майбутніх президентських виборах головними суб'єктами виборчих перегонів стануть не політичні партії, а саме консолідовані обласні політичні угруповання. Перемогу отримає лише той кандидат, що зможе заручитися підтримкою найбільшої кількості областей. Причому йдеться не так про владні структури областей, як про обласні політичні та економічні еліти, що вже яскраво виявили свою корпоративізацію та консолідацію на обласному рівні»⁷.

Після бурхливих політичних подій 2004 року, коли конституційні зміни стимулювали запровадження пропорційної виборчої системи, досягнута раніше досконалість територіального представництва в обласних і районних радах, руйнується через тотальне запровадження пропорційної системи на рівні міста, району, області. Політологи, юристи, представники науки з державного управління, практики та експерти з різних точок зору виказали застереження відносно негативних наслідків цього нововведення.

Зокрема, Вадим Порошко в журналі «Аспекти самоврядування» прогнозував, що після виборів у багатьох радах створиться опозиція головам місцевих громад, яка буде плідно працювати,

⁷ Регіоналізація і вибори як засоби удосконалення владних відносин в Україні: теорія і практика: [Моногр.] / В. В. Лісничий, В. О. Грищенко, О. В. Радченко та ін.; За заг. ред. О. О. Дьоміна; Кер. Авт.: Кол. В. В. Лісничий. – Х.: Вид-во ХарПІ УАДУ «Магістр», 2003. – с. 336, 340.

адже партії ідуть на вибори без власних програм місцевого розвитку, а тому їм зручніше буде критикувати тих хто робить конкретні речі і підтримувати обраного більшістю депутатського корпусу секретаря ради. Тому, буде розповсюдженим явище усунення міських голів з посади достроково⁸.

Інші автори виказували, що масового характеру наберуть протистояння рад і місцевих адміністрацій на обласному рівні. Це було абсолютно зрозумілим, якщо врахувати обставини конституційного реформування. Адже запровадження конституційних нововведень передбачало подальші зміни в місцевому самоврядуванні в рамках законопроектів 3207-1.

В контексті цих змін пропорційна система мала б органічно поєднати партійне представництво в тому чи іншому органі місцевого самоврядування з політичною відповідальністю даної політичної сили за результати своєї діяльності на відповідній території, оскільки партії-переможці на місцевих виборах мали шанси сформувати виконавчі органи обласних і районних рад.

Доречним було і запровадження реформи місцевого самоврядування відносно територій, які вони представляють. Таке реформування надало б можливості територіальним громадам набутти статусу адміністративно-територіальної одиниці. Але цього не відбулося й виключно пропорційна виборча система стала інструментом формування рад на рівні обласному, районному та міському.

Доречно зауважити, що із суто політичних міркувань державні владні структури та впливові політичні сили скасували ряд питань, пов'язаних з реформуванням системи територіальної організації влади та реформуванням адміністративно-територіального устрою України. На перший погляд, ці реформи мали стати об'єктом особливої уваги саме після виборів 2004 року. Тоді вперше за всю історію незалежної Ук-

раїни в структурі Уряду Ю.Тимошенко з'являється посада Віце-Прем'єр-Міністра з питань адміністративної реформи.

Під керівництвом Віце-Прем'єр-Міністра й одного з лідерів партії „Наша Україна”. Р.Безсмертного створюється робоча група з питань реформування адміністративно-територіального устрою. Входячи до складу цієї робочої групи, одному із авторів цього розділу вдалося відчувати наскільки потужно була розгорнута робота зі здійснення системних перетворень в Україні в цьому напрямку. Були створені аналогічні групи на обласному і районному рівнях. Розпочато широку аналітично-дослідницьку діяльність, створені цільові групи, які напрацьовували типові моделі в Івано-Франківській, Вінницькій, Луганській, Київській областях. Достатньо плідно велась робота в групах, що розробляли законодавчі й правові документи необхідні для здійснення реформ на місцях. Зокрема особливої уваги заслуговують проекти законів «Про місцеве самоврядування громади», «Про місцеве самоврядування району», «Про місцеве самоврядування області».

Широка роз'яснювальна робота зіткнулася з тим, що на місцях чиновницько-бюрократичний апарат дану реформу зустрів тотальним спротивом. Головного ідеолога реформи закидали помідорами та яйцями в рідному Макарівському районі Київської області. Політичні сили з настоюванням сприйняли такий масовий супротив і щоб не допустити програшу на майбутніх парламентських виборах почали спускати адміністративну реформу на гальмах.

У вересні збанкрутував уряд Ю.Тимошенко. Разом з відставкою уряду відійшов в політичне небуття й головний ідеолог реформи Р.Безсмертний. На згадку про стратегію величких реформ учасниками цього проекту була підготовлена унікальна монографія „Адміністративно-територіальний

⁸ «Міське самоврядування: пошуки та здобутки» Збірник матеріалів та документів. Заг. Ред. Пухтинський М. О., Власенко О. В. – Київ. «Атіка». – 2007.- С.354

устрій України. Шляхи реформування”, яка вийшла у 2007 року⁹. До речі, надрукована за фінансової підтримки німецького товариства технічного співробітництва. В Україні не знайшлося навіть коштів для друку подібної книги. У складі авторського колективу даної монографії представлені колишній міністр регіонального розвитку та будівництва Яцуба В.Г. та теперішній міністр Куйбіда В.С., а також провідні фахівці України в галузі муніципального права, регіоналістики, місцевих бюджетів, представних асоціативних та консультативних органів місцевого самоврядування.

Рано чи пізно настане час, поки ідеї викладені в указаних монографіях, будуть мати статус суспільних та будуть сприйняті політикумом, офіційними державними діячами в державотворчій практиці. На жаль, на сьогоднішній день ми втрачаємо такий важливий процес і гальмуємо перспективи демократичних перетворень в державі. Віддаючи данину тим позитивним надбанням які запропоновували автори монографії, та враховуючи пілотні моделі, опрацьовані в рамках цих реформаторських проєктів, поза увагою читача ніяк не можна залишити важливі висновки, що представлені в 7 розділі книги «Наслідки не реформування адміністративно територіального устрою України».

Добре володіючи політичною ситуацією в Україні, автори зробили припущення, що буде в країні в разі не проведення цих реформ:

- повсякденні поведінкові наслідки;
- соціально-психологічні наслідки;
- міжнародні політичні наслідки;
- міжнародні економічні наслідки;
- внутрішні політичні та економічні наслідки¹⁰.

В Україні існує стійкий образ недосконалої сучасного адміністративно-територіально устрою – «це явне свідчення нездатності держави та людей, які її очолюють, незалежно від їх партійної та іншої специфіки, ставити і вирішувати стратегічні завдання»¹¹.

Здавалося, що 2005 стане переломним моментом в державотворчому процесі України і нагальні проблеми децентралізації влади без якої недопустиме буття українського соціуму, виходять на пріоритетне місце. На жаль, цього не відбулося. Не переобтяжуючись завданням роз’яснення українському суспільству важливості, необхідності та виправданості адміністративно-територіального реформування на засадах Європейської Хартії регіонів, політичні сили напередодні виборів 2006 року вирішили за краще загравати з виборцями і з вересня 2005 політикум України де-факто відмовляється від реформи місцевого самоврядування, з переляку перед виборами забуває про будь які наміри змінювати владу на територіальному рівні, переходить на більш примітивні й зрозумілі виборчим колії популізму. В результаті у виборчих програмах провідних політичних сил проблема реформи адміністративно-територіального устрою відходить на задній план.

Особливості українських виборів до органів місцевого самоврядування 2006 року полягали у тому, що, по-перше, вони відбувалися невдовзі після перемоги помаранчевої революції та набрання чинності змін до Конституції України, відповідно до яких повноваження щодо формування уряду суттєво змістилися від інституту президента до парламенту. По-друге, вибори до представницьких органів місцевого самоврядування (крім сільських і селищних рад) проводилися за новою для українського політикуму пропорційною системою.

⁹ “Адміністративно-територіальний устрій України. Шляхи реформування”. Яцуба В.Г., Яцюк В.А., Матвійшин О.Я., та ін. – Київ.- 2007.

¹⁰ Там же. с. 239.

¹¹ Там же. с. 241.

Слід зазначити, що дискусії стосовно запровадження цієї виборчої системи тривали від 1990 року. На думку експертів, запровадження пропорційної виборчої система мало:

- наблизити систему самоврядування в Україні до європейських стандартів: практично в усіх країнах Європи встановилися парламентські політичні режими, за яких місцеві вибори здійснюються на пропорційній основі;

- зменшити кількість політичних партій, що сприятиме посиленню їхньої ролі, а також політичній структуризації суспільства;

- забезпечити пропорційне представництво в місцевих органах влади основних політичних преференцій громадян України, що неможливо за мажоритарної системи;

- підвищити відповідальність політичних партій на місцях;

- зміцнити модель самоврядування «сильний мер – сильна рада» (замість «сильний мер - слабка рада»);

- створити умови для формування стабільної депутатської більшості в місцевих радах і підконтрольних їм виконавчих органах;

- зменшити вплив адміністративно-го ресурсу на результати виборів.

Але варто звернути увагу, що однозначної відповіді на запитання, чи готове українське суспільство до проведення виборів за пропорційною виборчою системою, сьогодні, на жаль, немає. Натомість виборча кампанія висвітила цілу низку проблем, породжених саме новими вимогами Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» щодо здійснення тих чи інших процедур, з якими організаторам виборів і політичним силам довелося зіткнутися вперше. На нашу думку, вони мають стати серйозним приводом для відповідних змін у виборчому законодавстві.

Зокрема у 2006 році яскравим підтвердженням такої необхідності стали труднощі в ході одночасного проведення двох видів виборів – парламентських та місцевих. Підсилила ці труднощі також низка відмінностей у двох виборчих законах щодо механізмів здійснення одних і тих же процедур.

У національній доповіді – 2006 року «Стан та перспективи муніципального розвитку в Україні» наводяться результати контент-аналізу демократичного потенціалу політичних партій, щодо сумісної орієнтації програм політичних партій на виборах 2006 р., на концепти місцевого самоврядування та громадянське суспільство¹².

В якості аналізу були обрані вживання у програмних документах партій та блоків наступних термінів: громада, громадське, участь громадян, самоврядування, самореалізація, громадянське суспільство, суспільна справедливість, свобода, право, правосуддя, мораль, чесність, злагода, компроміс, партнерство, толерантність, гідність, довіра, демократія. Провідні політичні партії та блоки в залежності від кількості уживаних вище термінів втримали наступні бали¹³:

Партія регіонів – 9. Звертає увагу низький демократичний рейтинг «Партії регіонів», для якої брендова назва повинна стати супроводом для формування програмних ідеологій. На жаль, у програмних документах всього 1 раз висловлюється термін самоврядування і то в футурологічному контексті, коли висувається ідея про регіональне самоврядування, якого цього часу не існує в українському законодавстві. Позиція даної партії відносно понять «громада», «громадське» в виборчій програмі взагалі відсутні, отже, є незрозумілим як забезпечити розвиток регіонів, не вказуючи на базовий рівень місцевого самоврядування.

БЮТ – 36. Тут вирішальне значення зіграв термін «справедливість», який

¹² Національна доповідь – 2006. «Стан та перспективи муніципального розвитку в Україні (погляд муніципального громадськості)» / «Адміністративно-територіальний устрій України. Шляхи реформування». Яцуба В.Г., Яцюк В.А., Матвіїшин О.Я., та ін. – Київ. - 2007. – с. 665 - 729.

¹³ Там же. с. 687-688.

вказувався у цьому блоці в контексті їх виборчого слогану, що знайшов широкую інтеграцію в тексті програм. Його використали 11 разів. У програмі БЮТ передбачене перетворення місцевого самоврядування на справжню владу, розширено його повноваження та правильно визначено джерела їх фінансування. Однак з новим прирештям Ю. Тимошенко до керівництва урядом у популістському запалі знову забуто про обіцянки наділення реальними повноваженнями місцевого самоврядування.

Наша Україна отримала 25 балів, активно виказуючи 4 рази на право, справедливість, чесність та тричі на демократію, термін самоврядування взагалі не набув вжитку, але по разі використано терміни громада та участь громадян.

“Господарювати на місцях” - указано в передвиборчій програмі Нашої України, - “будуть територіальні громади, які отримають для цього повноваження і ресурси”¹⁴. Дискусійне трактування може викликати поняття «господарювати на місцях», адже на Україні не комунально-господарча модель місцевого самоврядування, а політична, що відповідає Європейській хартії, коли громада наділена правом вирішувати згідно законів України усі питання місцевого значення. До того ж Президент, як головний ініціатор ідеолог Нашої України в інаугураційній промові наголосив, що Україна повинна стати державою громад.

Соціалістична партія отримала 17 балів, 6 разів використавши термін суспільство, по 2 рази – право, чесність, демократія, 1 раз – самоврядування й жодного разу не звернувши увагу на термін громада, громадянське, участь громадян. У програмних вимогах визначили, що “місцеве самоврядування отримує реальний власний бюджет, майно та повноваження для кадрових призначень”¹⁵.

На виборах 2007 року діяльність місцевої влади стала прерогативою для даної політичної партії, але достатньо абстрактна інтерпретація даного бренду не знайшла логічного продовження у виборчому процесі 2007 році і СПУ залишилася поза Парламентом, не подолавши 3% бар’єр.

Комуністична партія набрала всього 8 балів у демократичному рейтинговому потенціалі, по двічі використавши терміни «суспільство» й «право», один раз – самоврядування, свобода, мораль, демократія. Зрозуміло, що дана політична сила до цього часу використовує традиційні радянські терміни народовладдя та інші. У програмних документах КПУ підкреслюється - “Ми залишаємося послідовниками, прихильниками підвищення ролі і розширення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері бюджетної політики і соціально економічного розвитку регіонів”¹⁶.

Блок Литвина набрав у демократичному рейтингу 18 балів зробивши акцент на широке використання терміну право, його вжито 5 разів у передвиборчій програмі, 3 рази – використані «суспільне», по 2 рази – «громадське» та «мораль», 1 раз – «самоврядування» та інші терміни демократичного характеру. Тільки ця політична сила використала термін «гідність» як показник демократичного спрямування їх політичної програми.

Якщо підсумувати політичні спрямування партій, як суб’єктів владних відносин, то вибори 2006 і 2007 років показали, що політичні партії за своїми партійними орієнтаціями і політичними установками не налаштовані на децентралізацію влади, вони поки що не мають політичної установки на перетворення структур місцевого самоврядування в дієві владні інститути. Політичні лідери держави сьогодні демонструють небажання забезпечи-

¹⁴ “Для людей, а не для політиків”. Передвиборча програма – К.: ТОВ “Імідж Принт” – 2007. – с. 4

¹⁵ Розбудуємо Європу в Україні. Передвиборча програма СПУ. – К.: ООО “Тнозис”, 2006 – с. 3.

¹⁶ С людьми и для людей. Предвыборная программа КПУ. – К.: ООО “ЮМ”, 2007 – с. 3.

ти збалансований механізм прийняття рішень, та забезпечити ефективний доступ громадян до впливу на владні інститути, до запровадження дієвого контролю суспільства за діями органів публічної влади на рівні міста, села, селища, району, області. Аналіз партійних передвиборчих програм політичних сил, що пройшли 3% бар'єр до Верховної Ради України, вказує на те, що ці положення носять декларативний характер розрахований на широке електоральне поле.

Це обумовлено надзвичайною концентрацією влади України на рівні політичного центру. Тенденції до ще більшої концентрації влади яскраво простежуються в запропонованих Президентом України термінових 12 законопроектах, поданих до прийняття Верховною Радою. Ці законопроекти надзвичайно посилюють повноваження Президента та фактично нівелюють владоспроможність місцевого самоврядування (через вимогу легітимізації таких рішень лише після підпису всіх рішень місцевих представницьких органів відповідним главою державної адміністрації).

Отже, політичні сили, які виборюють місце в парламенті, не мають наміру ділитися своїм партійним владним ресурсом, віддавши у відповідності до Європейської Хартії левову частку повноважень «низам». Події, що відбулися у Верховній Раді України після виборів 2006 року показали, що партійні лідери усіма фібрами душі прагнуть установити жорстку партійну дисципліну через імперативний мандат, щоб понукати і управляти партійною масою в дусі більшовистського «демократичного централізму» з вождістським принципом організації партії нового типу у її Ленінському кшталті. Це означає, що партійні еліти не готові до демократичних перетворень в Україні на засадах децентралізації.

Важливим є також фактор браку уваги громадськості до місцевих виборів в умовах їх проведення одночасно з виборами до Верховної Ради.

На виборах до органів місцевого самоврядування 2006 року не вдалося уникнути і такого прикрого явища, як маніпулювання бюлетенями та допущення членами комісій помилок в ході підрахунку, що часто спричинялося і їх втомою. Тобто назріла необхідність виключити людський фактор з етапу підрахунку голосів.

Вищезазначена проблема розкриває наступну – відсутність чітко регламентованої процедури обчислення трьохвідсоткового бар'єру, виборчої квоти та розподілу додаткових мандатів, внаслідок чого 30 березня 2006 року з'явилася постанова Центральної виборчої комісії №1126 «Про роз'яснення з питань застосування Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» щодо порядку встановлення результатів виборів депутатів місцевих рад у багатомандатному виборчому окрузі».

Ще однією проблемою, на мою думку, залишається недостатня вимогливість до діяльності партій в ході виборів. Адже й досі недостатньо прозорою залишається така суттєва їх складова, як фінансування. Сьогоднішня система фінансування політичних партій в Україні надзвичайно ліберальна. Ми чи не єдина європейська країна, де виборчі фонди не обмежені. Але навіть попри те, що законом не заборонено вносити скільки завгодно коштів на рахунок виборчого фонду, вибори переважно фінансуються в тіньовий спосіб.

Тепер наведемо проблеми, які виникли внаслідок застосування саме пропорційної виборчої системи до органів місцевого самоврядування.

Передусім слід зазначити, що голосування відбувалось за закритими списками. Така система не застосовується в демократичних країнах, а в світі існує лише в Ізраїлі та ряді країн Латинської Америки. По суті, це означає, що виборці голосували «наосліп»: їм була доступною тільки інформація

про перших п'ять членів політичних сил. Набір же інших кандидатів у партійні списки часто здійснювалося не за критеріями професійності чи політичної адекватності, а на економічній чи родинно-клановій основі – прохідні місця дістаються людям, котрі фінансували виборчу кампанію, робили внески у фонд, є родичами, друзями чи просто відданими політичному лідерові особами (секретарки, водії, охоронці, тощо). Така «закритість» дала змогу практично всім політичним силам внести в свої списки представників бізнесових кіл, які прагнули разом з мандатом здобути й депутатську недоторканність.

На думку багатьох експертів, нові виборчі процедури необґрунтовано підвищили і роль партійних лідерів, оскільки саме вони суттєво впливали на формування списку кандидатів. Наслідком стало виникнення нового феномену - непотизму - службового сприяння родичам, друзям, знайомим, «потрібним» людям незалежно від їхніх політичних заслуг та лідерських здібностей.

Іншою проблемою виявилось те, що відповідно до нового закону про вибори кандидат у депутати місцевої ради не зобов'язаний бути членом тамтешньої територіальної громади. Тому не дивно, що в деяких місцевих списках фігурували «варяги», які мають інтереси в окремих регіонах. Досвід показав, що у багатьох виборчих списках, як правило, містились прізвища не відомих виборцям кандидатів, які в більшості випадків не мали жодного стосунку до конкретної територіальної громади, не знали її проблем і тому не несуть відповідальності перед мешканцями адміністративно-територіальної одиниці за свою діяльність.

Також зазначимо: пропорційна система із закритими списками не передбачає наявної за мажоритарної особистої відповідальності депутата за певний округ, коли депутат періодично звітував виборцям про свою роботу й навіть міг бути відкликаним. Депутати не мають чітко визначеного виборчого округу, не

залежать від виборців і не відповідають перед ними, а виборці не знають, за кого голосують. Не звітування депутата порушує досі чинний Закон України «Про статус депутатів місцевих рад», а також сприяє ще більшому віддаленню влади від народу, руйнуванню зв'язку між депутатами й виборцями.

І нарешті, система закритих списків на обласному й районному рівнях не відповідає конституційним положенням щодо статусу районних та обласних рад, які представляють загальні (спільні) інтереси мешканців територіальної громади. Це вже призвело до певного дисбалансу: засиллю депутатів від обласних і районних центрів та відсутності представників інших територіальних одиниць.

Спробуємо проаналізувати результати партійної складової на місцевих виборах 2006 року.

208 політичних партій і блоків прийняло участь у виборах депутатського корпусів обласних, районних, місцевих рад за пропорційною системою. Із них 17 блоків загальнодержавного значення. Від цих блоків обрано 49 317 депутатів. «Блок Безпартійних «Сонце» не отримав жодного мандату. Найбільш представників обрано від БЮТ – 11620, Партії Регіонів – 11566, від блоку «Наша Україна» 5844, Соціалістична партія України – 3634, від народного блоку Литвина – 3033, Комуністична партія – 2312, Народний Союз Наша Україна 1836, Український народний Блок Костенко-Плюща отримав 1481. Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» отримав 980, більше ніж по 300 мандатів «Блок Лазаренко» та Громадянський блок «Пора-ПРП», опозиційний блок «Не Так». Більш 200 міст отримав блок НДП та Блок Юрія Кармазіна. Від 4 до 12 мандатів отримали 5 блоків та 26 партій.

14 політичних партій набрали більше 100 мандатів, а 48 – не отримали жодного. Регіональні блоки налічують 73 блоки, 13 з яких не отримала жодного мандата. Персоніфіковані блоки відповідного регіонального лідера

– 28 блоків. Ще 28 блоків – регіонально-патріотичного спрямування: рідне місто, район, регіон, область. Наведені дані обраховані авторами на підставі результатів голосування по результатах виборів 2006 року. Результати були узагальнені «Управлінням по зв'язкам з місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування Апарату Верховної Ради України». Авторами здійснено аналітичне підсумкове узагальнення, яке надається в даному матеріалі¹⁷.

Спробуємо проаналізувати результати місцевих виборів в конституційно-правовому вимірі. Наскільки новообрані ради дотримувалися чинного законодавчого поля, та яку роль при цьому виконувала партійна чи ідеологічна доцільність.

Відповідно ст. 19 частини 2 Конституції України органи місцевого самоврядування «зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». Зокрема Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» в статтях 43,55,56 передбачає процедуру обрання голови районної та обласної ради, а голова має повноваження вносити на розгляд ради кандидатуру лише одного заступника, який має обов'язок виконувати повноваження голови у разі його відсутності.

Починаючи з 1998 року, коли набрав чинності закон «Про місцеве самоврядування в Україні» і до 2006 р., було широкого вжитку порушення законодавства відносно вибору голови, заступника голови обласних і районних рад. 2006 року цієї норми дотримались всього 8 обласних та районних рад, а в Закарпатській, Житомирській, Рівненській, Чернігівській, Кіровоградській, Луганській, Черкаській, Донецькій обрано по два заступники, в Івано-Франківській та Київській – по три, Львівській – 4, Харківській – 6¹⁸.

Згідно 140 статті частини 4 Конституції України представницькі органи самоврядування є виразниками інтересів територіальних громад, сіл, селищ та міст відповідної території. Сформовані за партійними принципом обласні та районні ради абсолютно порушують дану конституційну норму (яка, до речі, було встановлено після виборів 2002 року, коли було витримано представництво за територіальним принципом, що дозволило захищати інтереси тих чи інших адміністративно-територіальних одиниць у відповідних радах).

Результати виборів 2006 року привели до того, що за оцінками Володимира Пархоменко, головного консультанта Секретаріату Президента, подекуди до 80% депутатського складу обласних рад становлять люди з обласного центру¹⁹. Наприклад, в Луганській обласній раді не представлені депутати шести районів, 4 міст, а 8 міст і районів представлені всього по одному депутату, 58% депутатського корпусу обласної ради є представниками Луганської, а три депутати взагалі є киянами. В Харківській обласній раді більше 80% є представниками м. Харкова, а 2 депутати – мешканці столиці. У районних радах Харківщини 50% представлені райцентрами, 5,4% депутатів не проживають на території тих регіонів де вони представляють депутатський корпус. Подібні приклади можна навести по 13 областям України.

За твердженням Анатолія Ткачука, радника Президента, 80% депутатського корпусу це нові люди, які вперше обрані до районних та обласних рад. Вони мало обізнані у законодавстві. Через партизацію місцевих рад ми ще отримали і бізнесозацію рад, коли в деяких радах до 70% депутатів є представниками бізнесу. «Це призвело до запровадження в Україні при прийнятті рішень органами місцевого самоврядування таких собі кулуарних домовленостей.

¹⁷ Див. rada.gov.ua

¹⁸ «Міське самоврядування: пошуки та здобутки» Збірник матеріалів та документів. Заг. Ред. Пухтинський М. О., Власенко О. В. – Київ. «Атіка». – 2007. – с. 711 - 712.

¹⁹ Там же. – с. 356.

Бізнес, наприклад, фракції Юлії Тимошенко домовляється з бізнесом фракції “Наша Україна”, що одна земельна ділянка має піти одному бізнесу, а інша земельна ділянка – іншому. І тому конкурентних механізмів, за яких всі рахували перед виборами, не потрібно. Просто два рішення голосується в парі, і ми отримуємо абсолютно закритий процес розподілу землі і майна при так званій політичній відповідальності”²⁰.

Таким чином, після виборів 2006 р. політична складова стала одним із важливих атрибутів правової дискредитації органів місцевого самоврядування, саме внаслідок проведення виборів за пропорційною системою. Проведений аналіз дозволяє зробити наступні висновки. У 2006-2007 р. в Україні в оригінальній спосіб відбулися три виборчі кампанії. Дві парламентські, які відрізняються одна від іншої складом учасників, але не принциповими результатами – нагадаймо, що у Верховній Раді України VI скликання прописалося лише 4% нових політиків, що не були депутатами ВРУ V скликання!

На виборах до Верховної Ради 2006 р. прийняло участь 45 політичних партій та блоків із яких 5 подолали 3% бар’єр і згодом у винятково драматичних подіях три з них утворили антикризову коаліцію, а дві політичні сили весь час всіляко гальмували її діяльність і в кінці кінців призвели до дострокових виборів. Головним і дієвим інструментом розпуску парламенту у 2006 році стала задача фракції Наша Україна та БЮТ депутатських мандатів. Відсутність у Верховній Раді України більше ніж 150 Народних Депутатів стає правовою підставою задля реалізації політичної домовленості про проведення дострокових парламентських виборів так, як згідно Конституції України Верховна Рада України не є правомочна у випадку відсутності у ній Конституційної більшості.

Увесь алгоритм інституційної кризи в Україні заслуговує на спеціаль-

не наукове аналітичне дослідження. Вся політична криза весни – літа 2006 року цілком очевидно висвітлила конституційну недосконалість, в рамках якої біло-блакитні ініціатори створили урядовий автократизм, що опирався на політичну гарантію Верховної Ради, але наштовхнувся на спротив національно-демократичних сил і рішучу позицію з боку Президента. Ця криза висвітлила недосконалість та протирічність запропонованих конституційних змін і зрозуміло поставила питання про необхідність нового конституційного акту, чи як формату нової редакції, чи як формату нової Конституції. Без цього подальший розвиток державотворчих процесів у країні значно ускладнюється.

Вибори 2007 року пройшли як абсолютна нова виборча компанія, в якій уже було офіційно зареєстровано 21 блок та партії – учасників перегонів, серед яких виступали гравці з різноманітними намірами. До осінніх виборів національно-демократичні сили йшли дуже виважено з чітко розробленою політичною стратегією. Вона мала дві складові. Перша: потенційні електоральні переваги національно-демократичних сил помаранчевого забарвлення серед виборців України були на 10-15 відсотків менше і це об’єктивно змушувало їх максимально консолідуватися.

Політичний менеджмент, запропонований Президентом Ющенко та головою його секретаріату Балогою, передбачав, з одного боку, консолідацію усіх політиків і політичних сил «правиці» в рамках блоку «Наша Україна-Народна Самооборона». За задумом і форматом цей блок максимально об’єднав електорат тих регіонів, де ідеологеми Президента і реальна практика національно-демократичних сил користувалася домінуючою підтримкою. Блок вів партнерську виборчу компанію по відношенню до БЮТ.

Обрана виборча риторика з абсолют-но банальним гаслом «Закон один для

²⁰ “Місцеве самоврядування: пошуки та здобутки” Збірник матеріалів та документів. Заг. Ред. Пухтинський М. О., Власенко О. В. – Київ. “Атіка”. – 2007. – с. 357

всіх» в поєднанні зі значно більш агресивним відносно політичних кампаній 2004-2006 рр. пропагандистським символом (стиснутий у рот-фронтівському привітанні кулак замість неагресивної підкови), командна робота блока з опорою на підтримку лідера – Президента України, ніяк не заважали БЮТу вести активну масову виборчу компанію, насичену новітніми технологічними знаряддями, масовою маніпуляцією свідомістю, широким використанням популізму і гасел соціальної демагогії. Результати такої виборчої компанії дозволили утворити з мінімальною перевагою в 2 мандати, коаліцію. Національно-демократичні сили зібрали весь потенційний урожай на власному електоральному полі.

Всього одна політична сила із цього електорату відволікла 0,76% голосів – це блок Тягнибока «Свобода», який заявив про себе як потужній майбутній гравець, що має перспективу на даному електоральному полі. Найцікавіше, що моральною підставою для розпуску попереднього парламенту стало «викривлення волевиявлення виборців», які підтримали помаранчеві сили» а їх представники у Верховній Раді України масово стали переходити у протилежний політичний табір. Однак на виборах-2007 ситуація з «викривленням волевиявленням виборців» склалася з точністю до навпаки. Як вже було зазначено вище, з-поміж помаранчевих сил тільки «Свобода», та хіба що Партія Вільних Демократів отримали певну підтримку виборців. Відтак в реальному вимірі (не обмеженому тривідсотковим штучним бар'єром) національно-демократичні сили отримали близько 10 мільйонів 690 тисяч голосів, в той час як за ідеї і програмні положення Партії регіонів та її політичних союзників (КПУ, СПУ, ПСПУ) проголосували 11 мільйонів 320 тисяч голосів виборців! Отже, державна влада знову опинилася в руках політичних сил, що користуються реальною підтримкою меншості виборців України.

Втрата влади, як реальна поразка

біло-блакитних, зумовлена зовсім іншим рівнем організації виборчого процесу, який продемонстрували «Партія регіонів» та її прибічники по антикризовій коаліції. Маючи набагато потужніше електоральне поле, володіючи величезним урядовим потенціалом та користуючись перевагою своїх представництв в місцевих органах влади восьми високорозвинутих та густонаселених областей Сходу і Півдня України, біло-блакитні не могли визначити свою позицію – приймати участь у дочасних виборах. Чи опротестовувати їх. Відтак було втрачено дорогоцінний час, вони відмовились від використання консолідуючих інструментів і тому вибори програли уже в червні місяці при розробці виборчої стратегії. До того ж їм допомогли ті політичні сили, які, з одного боку, навчались виборчим переконам, а з іншого – демонстрували свою незграбність на електоральному полі. Головне, що майже 15% електорального поля, яке при вдальшій стратегії та ефективних виборчих технологіях могло б закріпити переваги політичних сил, що об'єдналися в перспективі національної єдності, призвели до їх поразки. Змістовна характеристика недолугої виборчої компанії – це об'єкт особливого вивчення аналітиків від даних політичних сил.

Ще одна виборча компанія протягом періоду, що аналізується, виділяється в якості окремої. Це місцеві вибори весни 2006р. У цій виборчій компанії була своя правова база, хоча вона проходила водночас з парламентськими виборами. Український політикум неймовірними зусиллями відтінив значущість місцевих виборів, надаючи їм додаткового, другорядного значення, що є абсолютно недопустимим. Місцеві вибори рано чи пізно повинні проходити як самостійна виборча компанія. Виділення в особливий статус місцевих виборів 2006 року має усі підстави з наступних обставин.

У цих виборах прийняло участь у 4 разів більше суб'єктів ніж на виборах до парламенту –208 політичних блоків

і партій. Для багатьох із них місцеві вибори стали реальним іспитом на їх політичну спроможність. Один загальнонаціональний блок «Сонце» та 48 політичних партій не отримали жодного мандата на місцевих виборах, що можна вважати реальним критерієм їх дієвості.

З оглядом на такі результати доцільним є внесення змін до закону України про політичні партії, згідно з якими по відношенню до партій, що на парламентських та місцевих виборах не набрали жодного мандата, або набрали мізерну кількість (наприклад до 0,1% по всій Україні), має бути призупинена реєстрація, як суб'єктів політики, котрі не користуються підтримкою суспільства. Тим самим партійна система України очиститься від тих, хто не має громадської підтримки, а тільки нагромаджує політичні структури політичною пустотою. Введення такої норми примусить окремих політичних лідерів приборкати свої політичні амбіції майбутньою оцінкою безперспективності, тоді у нас на місцевих виборах будуть дійсні гравці, а не пасивні співучасники, або суто технологічні проекти (наприклад участь у виборах виключно заради формування корпусу членів дільничних виборчих комісій чи спостерігачів).

Три виборчі компанії продемонстрували чітко визначену архітектоніку політичної структуризації за регіональною та територіальною ознакою, що викликало неабияку реальну політичну загрозу для державної цілісності.

З 2002 року регіональна політична орієнтація виборців набула чіткого окреслення. На Президентських виборах 2004 р. вона стала тим визначальним чинником, який виразно придбав контури політичного сепаратизму, коли спочатку ряд західних областей присягнув ще не обраному Віктору Ющенку, а потім Сєвєродонецький з'їзд депутатів всіх рівнів підняв на щит ідеї федералізму. Його напір вдалось загальмувати, але не зняти з авансцени сьогодення України.

Три останні виборчі кампанії значно підсилили і рельєфно висвітлили обласну корпоратизацію, контур і масштаб якої у 2002 році став конфігурально виразним. Диспропорції економічного потенціалу регіонів України не тільки не зменшуються, а навпаки зростають шаленими темпами. Регіональна розпорошеність місцевих органів влади підсилюється і зростає кількістю сільських і селищних рад. Кількість сільрад зросла від 9211 в 1991 р., до 10263 у 2001 р. І якщо одна сільрада в 1971 р., обслуговувала в середньому 3,6 населеного пункту з чисельністю 2,5 тис. чол., то в 1991 р. – відповідно 3,1 і 1,8 тис. чол., а в 2001 – 2,8 населеного пункту з чисельністю населення 1,5 тис. чол. [Куйбіда В.С., Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування. – К. – 2004 р. С. 295] За даними Управління по зв'язках з місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування Апарату Верховної Ради України у 2006р., всього зафіксовано 12112 рад, із яких в 12108 відбулися вибори. Вінницька, Черкаська, Чернігівська, Полтавська не зменшують, а навпаки збільшують адміністративно-територіальну розпорошеність. Водночас, уживаються райони-гіганти і райони-карлики, як в Харківській області: Харківський район 180 тис., і Коломацькій біля 8 тис.

Не випадково в програмі уряду «Український прорив» особлива увага приділяється реформуванню публічної адміністрації, з планом заходів щодо проведення реформ та відповідним фінансовим забезпеченням, зокрема передбачається ведення раніше зазначених законів, передбачених реформою Романа Безсмертного, щодо місцевого самоврядування, а також законів «Про територіальний устрій», «Про адміністративні послуги», «Про основні засади державної регіональної політики». Здійснення цих перетворень уряд вбачає тільки після прийняття нової редакції Конституції України.

Слід визнати, що сучасна територіальна організація влади в Україні

не відповідає жодним демократичним вимогам. Територіальні розбіжності, підсилені радикально поляризованою партійною структурізацією, створили реальну базу для того, щоб політичні сили, що виграють вибори на тій чи іншій території вимагали призначення своїх голів місцевих адміністрацій. Там де голови районних адміністрацій та обласних рад різні за політичними орієнтаціями, починається майже обов'язково дострокове усунення останніх з посад. На Луганщині після виборів 2006 р. 12 головам районних адміністрацій районні ради виказали недовіру понад 2/3 складу новообраних рад. У Миколаївській області обрані ради оголосили свої території вільними від НАТО. У Харківській області обласна рада оголошує російську регіональною мовою, а Богодухівська і Краснокутська приймають зворотне рішення. Політична риторика перетворює окремі території в зони політичного хаосу.

Вперше за роки незалежності в Україні, поспіль двох років двічі відбулись вибори до Верховної Ради. При чому вибори використовувались у першому випадку, як інструмент формування легітимних представників органів місцевої і центральної влади, а в другому випадку вони трактувались як інструмент подолання політичної кризи, у випадку розблокування механізму владних відносин між державними інститутами влади, коли одночасно були виведені із ладу Інститут Конституційного Суду, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів. Ініціатором такого нового механізму балансу владних важелів виступив Президент України.

В процедуру розбалансування також можна віднести і дві найбільші міські структури - Київ і Харків, до яких висловлюється багато політичних претензій та зазіхань в перспективу дострокових виборів. Тому вважати вибори 2007р., виключно процесом переобрання нового складу Парламенту недоречно. В ході виборчих перегонів одні політичні сили вимагали (зокре-

ма Ю.Луценко, як один із лідерів «Нашої України Народної Самооборони») оновлення влади у м. Києві, а «БЮТ» використовував виборну компанію 2007 р., у Харкові, в контексті відставки міського голови М. Добкіна та його команди. Значною мірою - це був вдалий вибір, адже Партія регіонів в Харкові втратила більш 100 тис., голосів, а кількість прихильників БЮТ у області збільшилося на 30 тис.

Політична криза весни-літа 2007 р., показала що конституційні зміни, що набули чинності, значно ускладнили систему владних відносин на загальнонаціональному рівні, порушивши існуючий баланс влади. Справа в незавершеності конституційної реформи, адже від президентсько-парламентської республіки ми вже відійшли, однак парламентсько-президентської так і не створили. Україна жодного дня не існувала при парламентській республіці, однак сама її ідея дискредитується мало не щодня провідними політичними лідерами з президентськими амбіціями. Мовляв, дивіться, українці, який хаос, ворожнеча і постійне блокування роботи парламенту відбувається! Адже, новообраний парламент 2007 року, тільки сформувавши коаліцію та уряд, знову опинився у блокуванні опозиційними силами. Тільки цього разу загальнонаціональні політичні гравці кардинально обмінялися місцями. Національно-демократичні сили утворили коаліцію та сформували уряд, а Партія регіонів увійшла в опозиції та за першої-ліпшої нагоди, блокує трибуну Верховної Ради України, що робить парламент непрацюючим та недієздатним. Це дає зброю прихильникам посилення повноважень Інституту Президента

Багато політологів та науковців замислилися над проблемою майбутнього Верховної Ради VI скликання. Вже лунають заяви (наприклад Р. Зварича), що у випадку, коли вона не буде працювати 30 днів поспіль за новою редакцією Конституції України Президент має всі підстави для розпуску непрацюючого парламенту. Водночас за цими ж сами-

ми змінами до Конституції, Президент не має такого права, якщо новообрана Верховна Рада Україна проіснувала менше року. В такому разі виникає правова колізія та стає актуальним питання, невже нам прийдеться переобирати Верховну Раду Україну кожен рік? Невже кожен раз політичні сили, невдоволені своїми електоральними здобутками, будуть блокувати всілякими засобами роботу парламенту та домагатися чергової спроби реформування парламенту?.

Проведений вище аналіз методологічних засад трансформаційних перетворень в Україні та діяльності партій та політичних еліт в контексті територіальної організації влади в Україні дозволяє висунути наступні пропозиції щодо вдосконалення механізму здійснення місцевих виборів:

Досвід, набутий протягом 2002-2007 рр., підтвердив необхідність реформування всієї системи виборів на місцевому рівні, окреслив щонайменше сім ключових позицій, у яких виборча практика та виборче законодавство потребують змін та вдосконалення.

По-перше, Україні потрібен Виборчий Кодекс – звід відповідних законів, який би мав комплексний характер, регулював би всі виборчі процеси та діяльність усіх, пов'язаних з цим сфер суспільства. Підвалини такого майбутнього українського кодексу українським законодавством фактично закладені, але необхідно систематизувати чинні нормативні документи, узгодити їх між собою, а також прийняти низку нових. Необхідно переглянути й цілу низку законів, що опосередковано стосуються проблеми виборів. Те, що закони «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про політичні партії в Україні» потребують повного перегляду, цілком очевидно.

По-друге, необхідно розвести в часі вибори до парламенту та місцеві вибори до рад різних рівнів та міських, селищних та сільських голів. Місцеві вибори перебувають у тіні парламент-

ських: основна увага прикута до боротьби політичних гігантів. Річ і у тім, що вони за своєю суттю значно складніші за президентські чи парламентські, насамперед, тому, що це не одні вибори – це одночасно багато виборів, що їх проводять у кожній адміністративно-територіальній одиниці. Розведення місцевих та парламентських виборів в часі автоматично вирішить і проблему забезпечення конституційного пасивного виборчого права балотуватися на виборчі посади.

По-третє, необхідно якнайшвидше створити національний Реєстр виборців (автоматизовану інформаційно-телекомунікаційну систему), розпорядником якого відповідно до чинного законодавства є Центральна виборча комісія. Крім цього, списки виборців слід опрацьовувати постійно, а не лише перед виборами. Принциповою для утвердження демократії є вимога відкритого доступу громадян України до Реєстру виборців (в режимі читання прізвища, ім'я та по батькові, адреси за виключенням паспортних даних). Таким чином будь-яка партія, громадська організація чи окремих громадянин можуть в будь-який момент часу перевірити повноту й правильність його заповнення, правильність написання прізвища, ім'я та по батькові, адреси людей та через електронне звернення оперативно виправляти технічні та інші помилки, що за об'єктивними й суб'єктивними причинами є неминучими при складанні списку всіх громадян України.

По-четверте, рішучого вдосконалення потребує система адміністрування виборів. Насамперед треба посилити правовий та професійний статус територіальних виборчих комісій та їхніх членів і відповідне матеріальне й організаційне забезпечення, бо територіальні виборчі комісії – орган постійної дії, і, за оновленим законом, юридична особа. А отже її робота має бути належно забезпеченою, зокрема профінансованою.

Слід визнати, що для роботи в виборчих комісіях потрібні професійно під-

готоввлені організатори виборів, яким необхідна серйозна освітня підготовка в галузі виборчого права, демократії та місцевого самоврядування. А для цього необхідно на загальнодержавному рівні підготувати кадри, причому закласти цю норму в законі і покласти відповідальність за організацію навчання на Центральну виборчу комісію. Необхідно створити єдиний реєстр членів дільничних та територіальних виборчих комісій, організувати відповідні курси, після закінчення яких кожен із майбутніх їх членів має отримати сертифікат певного зразка. І лише він може бути підставою для включення його власника до складу комісії.

По-н'яте, необхідно виключити людський фактор з етапу підрахунку голосів, що цілком логічно в наш час стрімкого розвитку передових технологій. Варіанти зміни можуть бути різні. Наприклад, одноразові магнітні чіпи (виборець на дільничній виборчій комісії отримує такий чіп, входить в кабінку для голосування й проводить ним по зчитуючому пристрою навпроти назви та символіки партії або фотографії та прізвища кандидата й при виході з кабінки здає чіп члену ДВК). За умов існування Реєстру виборців технічно можливим є видача кожному з виборців персональної магнітної пластикової картки, з якої у кабінках для голосування проводиться електронне зчитування волевиявлення. Така система за умов громадського та партійного контролю над електронною мережею для запобігання зовнішнього втручання) дозволить в реальному часі отримувати результати волевиявлення виборців.

По-шосте, в законодавстві слід передбачити серйозну відповідальність за дотримання партіями виборчого законодавства, зокрема за порядок формування виборчих фондів та використання коштів на передвиборчу агітацію. Тому Центральна виборча комісія та інші органи, уповноважені контролювати фінансову діяльність, мають жорсткіше стежити за процесом фінансування виборів, а також постійно проводити

моніторинг фінансової діяльності партій у міжвиборчий період.

По-сьоме, Вважаємо, що Україні доцільно було б відмовитися від діючої виборчої закритої пропорційної системи на користь пропорційної з «відкритими» регіональними списками (так звана преференційна система) за умови заборони включати до регіональних списків осіб, що не є представниками даної територіальної громади. Саме ця система дасть змогу закріпити персональну політичну відповідальність депутатського корпусу, а виборцям – не тільки проголосувати за список кандидатів певної партії, а й віддати перевагу певним кандидатам усередині цього списку. Задля цього, голосуючи за список, виборець відзначає й кандидатів, обрання яких для нього найбажаніше.

Крім цього, досвід Європейського Союзу засвідчує, що на різних рівнях самоврядування може бути своя система виборів. Загалом систему місцевих виборів слід зробити гнучкішою й дещо різноманітнішою залежно від рівня ради та відповідно до чисельності виборців, що обирають раду. У селах, селищах і малих містах (з населенням, наприклад, менш як 50 тис. виборців) доцільною є мажоритарна система виборів. До районних рад та обласних – пропорційна з відкритими регіональними списками та кількістю багатомандатних округів в залежності від кількості сільських, селищних та міських рад у першому випадку та районів і міст обласного підпорядкування у другому випадку.

При застосуванні пропорційної виборчої системи до органів місцевого самоврядування необхідно запровадження сучасних методів розподілу мандатів (методи Сент-Лаге, д'Ондта) і закріплення механізму його проведення на законодавчому рівні. В разі проведення виборів до обласних та районних рад за партійними списками необхідно законодавчо виписати процедуру обрання голови, наприклад, надавши це право партії, блоку чи коаліції партій, що отримали в даному органі місцево-

го самоврядування більше половини депутатських місць.

І нареши́ті, по-шосте. Подолання хронічної політичної кризи в нашому суспільстві може бути реалізовано тільки при внесенні необхідних змін до Конституції, завдяки яким в Україні буде створено другу палату парламенту – палату регіонів України. В такій ситуації політичні сили, обрані до Верховної Ради не зможуть спекулювати своїми регіональними інтересами, а будуть змушені чинити виключно свою професійну законодавчу діяльність, у відповідності до своїх політичних пріоритетів та програм. Палата регіонів України, в такій ситуації, буде працювати виключно у регіональному просторі, погоджуючи чи відхиляючи будь які рішення Верховної Ради України у відповідності до регіональних уподобань на певних територіях чи областях країни.

Поставлені питання підкреслюють особливість трансформаційних перетворень не тільки на рівні місцевих виборів та партійної системи держави, але й на загальнодержавному рівні територіальної організації влади в Україні. За 17 років незалежності в нашому соціумі так і не були вирішені питання перехідного періоду від тоталітаризму до демократії. Транзитну місію в українському соціуму, на жаль, до цього часу виконує особлива модернізована форма «советізму», що закріплює рудименти етатичної моделі розвитку, яка на протязі більше 70 років домінувала на теренах СРСР.

У центрі і на містах ми маємо владні структури, які не забезпечують підвищення рівня життя співгромадян, і не дозволяють розкрити потенціал місцевого самоврядування. Уже 17-й рік констатуємо факт, що територіальні громади не стали справжніми господарями своїх територій. В їхній розвиток недостатньо спрямовується фінансових і матеріальних ресурсів, забюрократизована система управління. Все вирішується в центрі а існуюча ієрархія виконавчої влади на місцях ігнорує

позицію мешканців, нехтує їхніми інтересами.

Звідси логічно зробити наступний висновок. У нас до цього часу не вирішені загальні концептуальні завдання перехідного періоду. Їх умовно можна визначити як програму трьох «Д»

Перша «Д» - демонополізація та деконцентрація влади. Вона повинна стосуватись всіх інститутів державної влади, починаючи від Президента і закінчуючи районом. Інститут Президента не повинен бути обтяжений повноваженнями, а виступити гарантом конституційних прав і свобод громадян і авторитетним політичним арбітром. Така реальна європейська практика інституту президентства. Верховна Рада, яка монополізувала право на конституційній устрій і монополію на прийняття законів повинна бути обмежена другою палатою парламенту. Кабінет міністрів може здійснювати свою діяльність тільки в умовах жорсткого політичного контролю та чітко визначеної інституційної відповідальності. Ліквідація монополізму у будь якому центрі державної влади – це гарантія для призупинення автократизму віх середовищі.

Друге «Д» - деетатизація влади. Якщо етатизм передбачає домінування державних інститутів в усіх сферах, то ми його отримали в самому найдосконалішому вигляді від радянської спадщини. Тому, головним змістом реформи має стати зменшення обсягу повноважень державних інститутів влади в усіх сферах суспільного життя і це повинна вирішити принципово нова концепція Конституції України. Її може розробити авторитетна комісія, а затверджувати Конституцію має тільки головний суб'єкт влади – народ (як в більшості країн Європи). Як би нам доречно тут скористатися досвідом подолання тоталітарної спадщини в Іспанії де в 1976 році загальнонаціональний референдум затвердив закон «Про політичну реформу», а в 1978 році затверджено Конституцію, в якій передбачено автономізацію як механізм

руйнування франкістського етатизму. В 1980 році Іспанія стає членом ЄС. В Україні тільки за допомогою референдуму можна призупинити монополізм і забезпечити запровадження дієвого механізму «стримання і противаг». Існуючий політичний істеблішмент сам по собі ніколи не допустить, щоб його хтось обмежував, а тим паче запроваджував будь-який баланс влади.

Третє «Д». Децентралізація – це цілеспрямований процес розширення повноважень територіальних органів публічної влади при одночасному звуженні повноважень центральних органів державної влади з метою оптимізації і підвищення ефективності управління суспільно важливими справами, найповнішої реалізації регіональних і місцевих інтересів.

Століттями народ України само організував життя за допомогою обраних громадою представників місцевої влади, це була доступна йому (та контрольована ним) владна структура. Він тільки їй довіряв. У той же час, століттями централізована влада чи то на Слобожанщині, чи то в Галичині, чи на Поліссі, чи на південних теренах України, була формою зовнішньої експансії, чи то монархічного чи радянського кшталту. Ця влада не мала національного походження. Ось цим і можна пояснити факт, установлений соціологами, що будь який сільський чи селищний голова користується більшою довірою населення, аніж будь який орган центральної влади в Києві. Так, звернімося до даних моніторингу громадської думки, що проводився з 7 по 17 грудня 2007 року спільно Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка та Центром „Соціальний моніторинг” в усіх областях України, АР Крим, містах Київ та Севастополь. Всього проведено у 129 населеному пункті України: 72 містах та 57 селах було опитано 2109 респонденти віком від 18 років і старше (стандартні відхилення при достовірних 95 відсотках і співвідношенні змінних від 0,1 : 0,9

до 0,5 : 0,5 становлять 1,31–2,18 відсотка)²¹.

Згідно даних соціологів сьогодні серед органів публічної влади максимальною підтримкою населення користуються міські, селищні та сільські голови (49%) та міські, селищні і сільські ради (48%), що співпадає з рівнем довіри до релігійних організацій (48%). В той же час голові місцевої державної адміністрації довіряють лише 33%, Кабінетові Міністрів – 31%, а Верховній Раді України – тільки 23% громадян. В дискурсному контексті монографічного дослідження слід звернути увагу й на такий факт: абсолютно найнижчою довірою українців користуються політичні партії (21%) та блок НАТО (20%). Це означає, що до власних партій громадяни України відносяться так само, як до зовнішнього військового блоку, який десятиліттями називався у нас «ворожим» та «агресивним»!

Ще один напрямок вдосконалення територіальної організації влади в Україні напрямок пов'язаний з розбудовою нової інституційної бази, яка здатна забезпечити добре місцеве та регіональне управління у відповідності до європейських стандартів. Нова інституційна база має носити матричний характер, що здатен зруйнувати ієрархічні принципи в організації системи державної влади і одночасно охопити систему законодавчої і виконавчої влади та органічно вписатися в структури громадянського суспільства. Матричний формат розбудови інститутів дозволить персоніфікувати відповідальність кожної владної структури. При цьому буде збережена автономія одиниць управління, а їх самостійність та самобутність буде визначатися здатністю взаємодіяти з іншими структурами управління. Відразу стане видно хто і як виконує свої функції.

На рівні законодавчої влади ми не менше, ніж на 15 років запізнюємося з запровадженням другої палати парламенту, як палати представників регіонів. Вона здійснить демонополізацію

²¹ «Громадська думка на межі 2007–2008 рр.: оцінка року, що минає, та погляд у майбутнє» – К.: Центр «Соціальний моніторинг», 2008. – 18 с.

законодавчої влади, стане інститутом представництва регіонів, регулятором політичної асиметрії та міжрегіональних відносин, забезпечить рівноправні умови для розвитку територій і, найголовніше, стане центром, що забезпечить законодавчу і нормативну бази для реальної інтеграції регіонів України. До того ж ми отримаємо ефективний механізм руйнування тоталітарних рудиментів, як це свого часу використовували Румунія, Хорватія, Чехія, Іспанія, Італія і Словенія, Японія та ін.

Особливе значення тут має досвід Польщі, де реанімація Сенату в 1989 році та перші демократичні вибори до органів місцевого самоврядування в травні 1990 року стали початком здійснення дійсно реальних демократичних перетворень в державі. 13 європейських унітарних країн вдало використовують інструмент бікамералізму задля демократичного розвитку своїх держав. Запровадження бікамералізму в Україні складе завдання, воно вимагає проведення широкої роз'яснювальної роботи на місцях, щоб подолати штучно нав'язаний українському соціуму міф згідно за яким друга палата парламенту – це дорога до сепаратизму.

В системі виконавчої влади сьогодні існує міністерство регіонального розвитку та будівництва. Але цей інститут державної влади ще не став координатором державної політики, а залишається додатковим бюрократичним осередком. Як існувало подвійне дублювання на загальнонаціональному та регіональних рівнях, так воно і залишилося. Як була відсутня система виконавчої влади на обласному та районному рівнях, підпорядкована відповідним радам, так вона і залишилась. В міністерстві економіки як був департамент регіонального розвитку, так до цього часу він і існує. Така сама ситуація в інших галузевих структурах. Нічого не зроблено з ліквідації монополії державного казначейства. Регіональні рахункові палати, як аналітичні та консультативні органи зовнішнього фінансового контролю залишаються поки що тільки перспективними очікуваннями для органів місцевого самоврядування,

муніципальна міліція це поки що теж нездійсненна мрія.

Інституційна недосконалість призводить до того, що в системі регіонального розвитку панує хаос, немає ясності з розмежуванням повноваженням між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, повсюдно у сферу компетенцій місцевого самоврядування невинно втручаються органи виконавчої влади. Автократизм набув домінуючого характеру. Він панує як пострадянський формат управління, що має глибинне внутрішнє походження, але його суттєво підсилює зовнішній чинник – автократизм Росії та Білорусії. Їх сукупне об'єднання стає реальною загрозою перед нашою національною ідентичністю.

Будь-яка зовнішня влада, що захоплювала в різні історичні епохи території України, в першу чергу змінювала адміністративно-територіальній устрій. Більшовики за 1920-21 роки, не зважаючи на тяжку економічну і політичну ситуацію в Україні, ввели районний поділ, якого ніколи не існувало на території Російській імперії. В 1930-32 році таким же вольовим рішенням було запроваджено і обласний поділ. Це свідчить про принципову важливість переформатування територіальної організації влади в нових інституційних політичних умовах.

Тому третій напрямок пов'язаний з тим, що із року в рік ми відкладаємо у «довгий ящик» зміни до конституції, що суттєво розширюють можливості місцевого самоврядування, законодавча база не тільки не відповідає вимогам демократії, а в загалі стає інструментом закріплення автократизму на місцевому і регіональному рівні, на рівні кожної територіальної одиниці. Не можна вважати абсолютно беззаперечними систему законів та змін до конституції, які були напрацьовані робочою групою до якої входив і автор цих строк, що працювала під керівництвом Романа Безсмертного. Чого тільки варті проекти законів про громадське, районне, обласне місцеve самоврядування, насамперед, закону «Про адміністративно територіальний устрій».

3.3. Політична асиметрія як чинник конфліктогенності та особливості діяльності партій і партійних лідерів у політичних конфліктах

Політичний конфлікт в державному управлінні – це зштовхування, протиборство політичних суб'єктів, обумовлене протилежністю їх політичних цінностей, інтересів і поглядів, це боротьба одних суб'єктів з іншими за вплив в системі політичних відносин, доступ до прийняття державноуправлінських рішень, розподілення ресурсами, монополію своїх інтересів і визнання їх суспільно необхідними, за все те, що складає владу і політичне панування. Державна влада, володіння нею, інженерія владних інститутів, політичний статус, цінності і політичні символи – все це складає об'єкт і предмет політичних конфліктів.

Більшість науковців вважають, що політичні конфлікти відіграють позитивну роль в демократичному державному управлінні, оскільки сигналізують суспільству та еліті про існуючі суперечності, розбіжність позицій громадян і стимулюють до дії, здатні поставити ситуацію під контроль. Дестабілізація державної влади і дезінтеграція суспільства виникають не тому, що існують конфлікти, а через невміння врегулювати політичні суперечності, чи елементарне ігнорування цих колізій. У демократичній політичній системі політичні конфлікти вбудовуються в її інститути, у легальні механізми зміни влади, відіграють позитивну роль стимулятора розвитку. За демократії політичні конфлікти інституціоналізовані і певною мірою запрограмовані. Більшість із цих конфліктів носить відкритий характер, наприклад: парламентські дебати, розпуск парламенту і призначення дострокових виборів, вотум недовіри уряду, звертання до конституційного суду тощо.

Відома у цивілізованому світі система «партії – влада – відповідаль-

ність» характерна для багатьох західних демократій. Оскільки депутати парламенту – народні обранці, то вони мають проголошувати і відстоювати позиції своїх виборців. Ці інтереси не тільки різноманітні, але й різноспрямовані, що дає змогу розгорнутися цивілізованій демократичній боротьбі за інтереси різних суспільних груп. Отже, багатопартійність дає змогу проявитись демократичним процесам в суспільстві. Різні партії – різні ідеології, багатопартійний склад – це можливість відстоювати різні політичні та економічні позиції окремих груп та прошарків суспільства, адже однією з центральних функцій політичних партій є забезпечення структури переваг громадян і регулярної їх участі в політиці²².

Розглядати діяльність політичних партій України в умовах політичної асиметрії, конфліктів та криз доцільніше в рамках однієї з найпродуктивніших у соціальних науках початку третього тисячоліття концепції кліважів. Кліваж при цьому визначається як довготривалий структурний конфлікт, що призводить до утворення позицій, які охоплюються конкурентними політичними організаціями.

Найбільш відому концептуалізацію кліважів було подано в роботі С.Ліпсета і С.Рокана – “Партійна система і виборчі орієнтації” (1967), у якій автори визначають головні лінії кліважів, що структурують партійну систему західноєвропейських демократій. Таких ліній соціетальних конфліктів традиційно виділяють чотири – центр – периферія; держава – церква; місто – село; труд – капітал. Як стверджують вчені, ці глибинні соціальні розлами становлять сутність принципу “чотирьох порогів” (значущих ліній соціальних конфліктів), через які має

²² Пірен М.І. Конфлікти в системі політико-управлінської діяльності: Навч. посіб. – К.: Вид-во УАДУ, 2003. – 240 с. – с. 76.

пройти будь-яка нова політична організація, щоб бути інкорпорованою в національну політичну систему. Йдеться про бар'єри, за допомогою яких система спроможна або не спроможна опанувати простір формування конфліктів і їх впровадження в політичну систему через нові організації.

Після Липсета\Рокана дослідники М.Галахер, М.Лавер, П.Маєр визначають кліваж як організований внутрішній конфлікт у суспільстві, тобто пов'язують його з соціальним розподілом між людьми за серіями ключових ідентифікацій. У свою чергу, Ж.–Е.Лейн та С.Ерсон наголошують, що «кліваж є розлам на підставі певного критерію серед індивідів, груп або організацій, здатний викликати конфлікт між ними»²³. Незважаючи на розбіжності, усі підходи виділяють як ключові чинники, що визначають кліважі, опозицію (протистояння) політичних позицій або перетворення соціетальних розламів на систему політичної поляризації за різними ознаками політичної ідентифікації (праві – ліві, прихильники євроінтеграції – противники євроінтеграції та ін.).

На ґрунті європейської політичної традиції кліважна концепція активно використовується у досвіді демократій Східної та Центральної Європи, з якими Україна має тісні загальні історичні взаємозв'язки. Це дає змогу ранжувати українські політичні перспективи у межах європейської традиції, з одного боку, та операціоналізувати цю традицію до складних реалій становлення представницької демократії в Україні – з іншого²⁴.

На даному етапі більшість партій дуже слабкі організаційно, відображають не інтереси суспільства, а структуру інтересів і переваг еліти. Замість політичної стабілізації соціетальних розподілів – кліважних структур – українські партії втягнені у внутріпартійні конфлікти та конкуренцію між

впливовими групами інтересів. При цьому недостатнім виявляється рівень готовності партій до формування уряду і побудови сильних коаліцій, ефективних виборчих політик. Вітчизняні політичні сили мають низький рівень довіри населення та вирізняються дивною тотожністю і невиразністю програмних позицій щодо ключових питань розвитку країни. Все це веде до загострення існуючих та до наростання нових конфліктів. А партії, що покликані бути посередниками і виконувати роль «балансуючої протизваги» – виявляються неспроможними подолати ці виклики часу. Поза сумнівом, такі вади у функціонуванні українських партій неможливо подолати досить швидко. Вони супроводжуватимуть партії, поки не завершиться період політичного оформлення – період суспільних розподілів, поки партійна система як така не досягне достатнього рівня організаційного (інституційного) розвитку. До цього часу політичні партії України залишатимуться, щонайкраще, “модним” інструментом перетворень та легітимації впливових груп інтересів. Саме в такому контексті варто розглядати сучасні тенденції розвитку партійної демократії в Україні.

За українських умов всі типи кліважів можуть бути репрезентовані як серії опозицій найважливіших суспільнозначущих проблем, що детермінують політичні конфлікти у суспільстві. Не претендуючи на їх узагальнення, спробуємо стисло визначити та описати деякі типи наявних в Україні кліважів.

1. Історичні кліважі.

Місто\село. Цей кліваж відбивається в конфліктах інтересів міських та сільських спільнот та переноситься на регіональні лінії розподілів: Західний регіон з перевагою сільської культури та Східний і Південний з перевагою міської (особливого радянського зразка культури). В політичному розвитку цей кліваж відбивається в орієнтаціях деяких партій на сільське населення.

²³ 55 – с. 84-89

²³ 57 – с. 28.

Схід\Захід (національне\інтернаціональне). Соціокультурні та геостратегічні відмінності – конфлікт цінностей та орієнтацій (традиційні та модерністські цінності; варіант комуністичного “лівого модерну”). Цікаво, що населення Західного регіону насправді має більш традиційну ціннісну спрямованість: розвиток української культури тощо. Подібна специфіка цілком зрозуміла, якщо розглядати рівень модернізаційного розвитку України. З цієї позиції – Східна Україна пройшла шлях специфічної комуністичної модернізації (лівий модерн), у той час як Західна (введена до складу СРСР у 1939 р., фактично – у 50–х роках) залишилася за суттю традиційною домодерністською спільнотою.

2. Перехідні кліважі.

Центр\регіони. Зміст цього конфлікту зумовлений перехідною проблемою перерозподілу повноважень та функцій управління (ресурсів) між центром та регіонами, розв’язанням проблем регіонального представництва та зміною адміністративно–територіального устрою.

Президент\парламент. Суто транзитивний конфлікт, характерний для посткомуністичних країн, відбиває одну з головних ліній конфлікту між завданням розширення представництва суспільних інтересів та проблемою ефективності влади. Це відображається як протиріччя між прихильниками парламентаризму та президентціоналізму.

3. Вірогідні кліважі.

Труд\капітал. Перехід до ринкової системи означає не лише економічні, а й соціальні перетворення – відтворення системи соціальної нерівності, притаманної буржуазним демократіям, повернення до капіталістичних цінностей.

Європейська\євразійська інтеграція. Кліваж відображає дві альтернативи геостратегічного вибору еліти, мотивовані економічно: європейська інтеграція України; інтеграція України в СНГ.

4. Актуальні.

Держава\риннок. У перехідний період виникають специфічні конфлікти навколо питань реформування: перерозподіл функцій (розподіл суспільних благ) між державними та ринковими інституціями. Гострої політичної форми цей кліваж набуває в протистоянні бізнесу та держави; прихильників ринкової економіки та прихильників державного патерналізму.

Бідні\багаті. У певному ракурсі цей конфлікт набуває характеру протистояння між тими, хто вважає ціннісними ідеї соціальної рівності, та тими, хто віддає перевагу ідеям соціальної конкуренції. У своєрідній формі цей конфлікт прагнуть використати також ідеологи партій, які заявляють про «союз праці та капіталу».

Технократична\ідеологічна еліта. За роки незалежності особливо актуальним стало зіткнення двох альтернатив та двох ешелонів правлячої еліти – ідеологічної, що спиралася на націоналістичну ідею, та технократичної, що виступала під гаслом економічних реформ.

Партійний розвиток залежить не тільки від визначеності соціетальних розподілів чи кліважних структур, а й від рівня інституціалізації («інституціалізація» – за С.Хантінгтоном – процес, завдяки якому організації і процедури набувають цінності та стабільності)²⁵ чи організаційного розвитку). Інституціональна стабільність уявляється обов’язковою умовою системи представництва суспільних інтересів і демократичного розвитку загалом. Проте особливість переходу країн третьої хвилі демократизації (перехідних до демократії від авторитаризму, тоталітаризму) становить більший, порівняно із суспільством, ступінь впливу інтересів політичної еліти на політичний розвиток.

Традиційно політична система розвивається за логікою – знизу вгору – як політичне оформлення (розвиток пар-

²⁵ Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций. М.: ООО «Изд –во АСТ», 2003. – с. 143.

тійних систем) соціетальних конфліктів (кліважів). Так, за принципом знизу вгору формувалися партії в Західній Європі. В країнах з авторитарним або тоталітарним минулим (зокрема й Україна) політичний розвиток – створення партій – відбувається за зворотним принципом – згори донизу. Тобто спочатку відбувається інституційне оформлення еліт (груп інтересів), а потім створюються умови для організації громадянського суспільства. Розвиток йде від оформлення системи конкуренції, або внутрішньоелітних конфліктів, до поступового охоплення і стабілізації ліній соціальної конкуренції. Така інституціоналізація партійної системи є базою становлення сучасних партій у транзитивних країнах на відміну від країн Західної демократії з потужним громадянським суспільством. Виходячи з цього, зрозуміло, що політичні партії як канал представництва інтересів у таких країнах найчастіше забезпечують політичну участь та артикуляцію інтересів еліт. Саме такі процеси спостерігаються і в Україні.

Отже, зрозуміло, чому увага вітчизняних теоретиків і практиків партійного будівництва концентрується не на питаннях оформлення ідеологічних і соціальних кліважів як бази партійного розвитку, а на з'ясуванні “правил гри” – особливостей системи впливів та конкуренції в межах елітного середовища. Інакше кажучи, «якщо процес формування та інституціоналізації партійних систем має переважно висхідний характер (від соціетальних кліважів), то для нових демократій характерний спадний тип побудови партій – від вибору еліт до вибору суспільства»²⁶.

Незважаючи на спадний тип становлення політичної системи й особливий, “елітний” характер українських партій, ідентифікація виборців виступає як один з визначальних інституціональних умов розвитку партійної системи. Таким чином, гарантія усталеності ролі партій у політичному процесі, мож-

ливість їх впливу на владу залежать передусім від активізації підтримки громадян, спроможності партій представляти їхні інтереси. У свою чергу, репрезентація інтересів пов'язана з необхідністю визначення ключових питань політичного порядку денного, навколо яких формуються головні лінії соціальних конфліктів. Успішне партійне будівництво, результативна електоральна політика партій неможливі, якщо спиратися на довільний пошук програмних ідей та завдань, що обминають найважливіші соціальні та ціннісні конфлікти. Структурування партійної системи навколо конфліктних зон суспільно–політичного розвитку є необхідною складовою інституційного розвитку партійної системи України.

Тому в Україні гостро постає проблема ідентифікації – виявлення чітких соціальних та ціннісних розмежувань, що закладають підґрунтя функціонування суспільної єдності, з одного боку, та створюють дієві конкурентні засади для поступового розвитку українського суспільства – з іншого. Поза діалектичним протистоянням та взаємодією різних соціетальних позицій не може існувати жодне суспільство.

Головними акторами, які озвучують, репрезентують та виводять цю діалектику соціальних конфліктів та консенсусів, є політичні партії. Саме партії виступають важливим інструментом розробки та впровадження у політичну систему гострих, конфліктних проблем, що виникають в процесі соціально–економічного розвитку. Партії відіграють роль механізму артикуляції та узгодження конфліктних позицій у суспільстві на рівні реалізації інтересів у політичних стратегіях. Навіть слабкі партії, залишаються важливим надбанням демократії, оскільки лише партії здатні публічно, легально налагоджувати взаємодію з державною владою. Незважаючи на стабільну дію адміністративно–фінансових важелів та персоналізм у політичних кампаніях,

²⁶ 46, 2008. – 18 с.

лише партії, попри низький рівень довіри до них українських виборців, здатні справити достатній вплив на виборців, забезпечити зв'язок між політиками, владою та суспільством²⁷.

Перехідний характер партійної та політичної системи України обумовлює слабкість та низьку ефективність демократичних інститутів суспільства, які мають сприяти поширенню і поглибленню політичної участі, розвиткові громадянського суспільства, демократизації діяльності органів державної влади. Українське суспільство переходить до нового якісного стану, знаходить нові гуманістичні традиції, відбувається знищення старих принципів і становлення нових, більш цивілізованих, що довели свою продуктивність в інших країнах.

Однією з таких ознак, що властиві будь-яким перехідним процесам, є підвищений рівень гостроти суспільно-політичної конфліктності. Якщо у стабільних демократичних політичних системах соціальні конфлікти завжди вирішуються шляхом чи то консенсусу, чи пошуку такого рішення, яке відповідало б інтересам сторін-учасниць конфлікту, то небезпекою, яка властива перехідним політичним системам взагалі і Україні зокрема, є те, що через відсутність механізмів вирішення конфліктів їхній позитивний потенціал дуже швидко стає руйнівним.

Таким чином, політичні конфлікти перестають відігравати позитивну роль у суспільному розвитку та мають негативний деструктивний вплив на систему державного управління. Такі конфлікти практично повністю унеможливають будь-які конструктивні реформотворчі дії.

Отже, при застосуванні поняття «демократизації» стосовно сучасної політичної системи України складається враження, що на шляху від авторитаризму до демократії наша країна серйозно загальмувала свій рух вперед. Разом з тим хотілося б акцентувати

увагу не стільки на проблемах переходу, скільки на тому, в якому напрямку слід рухатися і що безпосередньо робити, на процесах, які супроводжують зазначений перехід. Адже відомо, що сам факт вступу у перехідний період жодною мірою не є запорукою успішної розбудови демократичної політичної системи.

Відповідно значна кількість конфліктів, які сьогодні виникають в Україні, потребують для свого розв'язання вже не просто якоїсь одноразової дії чи одиничного рішення, а цілого комплексу надзвичайно складних заходів, які вимагають величезних витрат та ресурсів – політичних, економічних, матеріальних, фінансових, організаційних тощо. Дослідження даної теми дозволяє отримати досить точний критерій для оцінки, наскільки реально ми просунулися шляхом демократії і чи не є всі нинішні твердження про демократичну Україну лише твердженнями. Адже здатність успішно виходити з конфліктних ситуацій, перетворювати конфліктний потенціал на джерело суспільно-політичного розвитку засвідчує не лише про демократичність політичної системи, й ефективність тієї чи іншої конкретної демократії та системи державного управління в ньому.

Загальне неблагополуччя виявляється, передусім, в тому, що радикальні демократичні реформи здійснюються вкрай мляво, поволі і суперечливо. До того ж вони не забезпечені чіткою довгостроковою або середньостроковою програмою. Ані президентські структури, ані уряд, ані опозиція, ані парламент в цілому чітко не формулюють і не обґрунтовують, як і в якому напрямку розвивається українське суспільство, які механізми при цьому діють, які способи поведінки їм відповідають.

Все досі запропоноване українському суспільству – це лише декларації про демократію. Важливою причиною політичних конфліктів в Україні є прискорена модернізація згори, породжені

²⁷ Небоженко В. С. Соціальна напруженість і конфлікти в українському суспільстві. – К., 1994. – С. 107, 167.

нею кризи, які підірвали у свідомості частини населення легітимність державно-правових інститутів, та й самої політичної системи. Про це, зокрема, свідчить низький престиж органів всіх трьох гілок влади, переважної більшості політичних лідерів і державних діячів.

Всі перераховані вище протиріччя і є основною базою для зародження і розвитку політичних конфліктів в державному управлінні і рішення даних суспільних протиріч та формування гуманістичних традицій можливо лише на шляхах реальної демократизації політичного життя, коли по – новому, цивілізовано буде вирішено питання про політичну владу, про функції держави, партій, громадських організацій.

На жаль, нині український політикум демонструє не стільки політичні конфлікти, скільки конфлікти в політиці чи конфлікти політиків. Тобто ті конфлікти, які спостерігаються в Україні, нагадують айсберги, де публічною є лише верхівка, тоді як реальні причини і рушії таких колізій, справжні політичні вимоги всіляко приховуються і практично ніколи не виносяться в сферу публічно артикульованих.

Проаналізуємо найгостріші суспільно-політичні кліважі сучасної країни. Безперечно, головним з них залишається проблема вибору геостратегічного шляху розвитку нашої держави. Теоретичне і світоглядне обґрунтування вибору «національної ідеї» для України всі 17 років незалежності нашої держави є каменем спотикання, оскільки різні гілки влади, різні політичні сили мають різко відмінні уявлення про майбутнє України, про етапи і засоби досягнення цього майбутнього. Саме така полярність пояснює відсутність національної ідеї до цього часу.

Найбільш характерною рисою суспільної свідомості населення України в даний час є амбівалентність – сполучення взаємовиключних поглядів, оцінок, думок, орієнтації. Людина або група одночасно виступають за рин-

кову економіку і тверді державні ціни, за свободу переміщення людей і зберігання режиму прописки, за диктатуру і демократію, за обмеження прибутків і нелімітовану зарплату, за незалежну пресу і жорстку цензуру тощо.

Відтак формується й сучасний політичний процес в Україні: спонтанно–стихийний, слаборегулюючий характер; суперечливі механізми політичного вираження інтересів великих і малих соціальних груп; превалювання партій абстрактних ідей над партіями масових інтересів. Звідси кількісна і якісна слабкість їхньої соціальної бази; політичний плюралізм – це поки що в більшій мірі плюралізм негативу, як заперечення чужих поглядів і позицій, аніж затвердження своїх позитивів.

Сучасний політичний процес в Україні протікає в просторі і часі старої політичної культури, де непримиренність переважає над порозумінням, боротьба над консенсусом, пошук ворога над пошуком союзника. На цьому тлі зароджуються і розгортаються конфлікти ідентифікації, коли громадяни відносять себе до тої чи іншої групи, відстоюючи різні вектори подальшого розвитку нашої країни. Цим вдало користуються технологи під час виборчих кампаній, породжуючи розбрат в суспільстві. Отримуючи свої дивіденди у вигляді голосів на виборах, ніхто з них навіть не хоче розуміти, що задля збереження цілісності країни такий системний вид конфлікту як світоглядно-цивілізаційна спрямованість, необхідно переводити в іншу площину! Адже такий вид конфлікту вкрай небезпечний для будь – якої країни. Просто політичним опонентам слід визнати услід за Хантінгтоном, що Україна складається з представників двох різних цивілізацій, це є справжня причина розбрату і напруги.

Є теоретична теза вирішення даної проблеми – відмова від постановки на порядок денний політичного управління ідей і цінностей, що розколюють суспільство (мовна проблема, НАТО, ОУН-УПА, сепаратизм тощо), пошук консенсусу навколо корінних інтересів

основних прошарків і груп суспільства, політичних сил, поваги до закону, зміцнення базових цінностей суспільства. І є практичний метод – діалог, терпимість до опонентів, компроміс, пошуки згоди. Але як домогтися єдності теорії і практики – знайти «золоту середину», – це питання збереження завоювань демократії.

Ще одним дуже принциповим в політичному середовищі кліважем є «конфлікт повноважень» – поглядів різних гілок влади щодо формату контролю над урядом і ширше – у архітектоніці системи стримань і противаг.

Це суто транзитивний конфлікт, характерний для посткомуністичних країн. Він відбиває одну з головних ліній конфлікту між завданням розширення представництва суспільних інтересів та проблемою ефективності влади. Це відображається як протиріччя між прихильниками парламентаризму та президенціоналізму.

В Україні цей вид конфлікту почав гостро проявлятися і перетворився з латентного у відкритий, після впровадження політичної реформи 2004 року. Всі ті політичні конфлікти і кризи за останні роки, які ми спостерігаємо по лінії Президент – Уряд – Парламент завдячують своїм існуванням різному тлумаченню напрямків політичної реформи, яка, з одного боку, вже відійшла від президентсько-парламентської республіки, а з іншого – все ще не дійшла парламентсько-президентської. На сьогоднішній день можемо констатувати, що Україна «зависла» між парламентаризмом і президенціоналізмом, отже провідної мети реформи – подолання конфронтаційності у відносинах між Президентом, урядом та парламентом – так і не буде досягнуто. Адже одна з головних тез, яку обстоювали і коаліція, і уряд, і опозиція: «ніхто не повинен мати монополію на владу, ніхто не може зазіхати на узурпацію влади», – так і залишилась тільки тезою. Зараз всі гілки влади азартно й наполегливо намагаються збільшити свої власні повноваження. Удосконалення консти-

туційних норм було покликане унеможливити розгортання інституційних конфліктів між гілками влади. Натомість, дисбаланс, який закладений в текст конституційних змін, сам по собі провокує появу криз і правових колізій, що знижує легітимність влади загалом.

Питання про суперечність конституційних положень про Президента лише як главу держави (ст. 102 Конституції України), Кабінет Міністрів як вищий орган у системі органів виконавчої влади (ст. 113) та положеннями ст. 106 Основного Закону України, яка окреслює прерогативи Президента в галузі виконавчої влади (і фактично наділяє Президента повноваженнями глави урядової влади) стало вже не лише предметом політичних дискусій та баталій, але й доведеним фактом.

Шлях демократизації України, її наближення до Європейського Союзу вимагає переходу до парламентсько-президентської форми правління, що додатково актуалізує аналіз проблематики навколо питання поділу влади, взаємодії вищих органів державної влади в контексті системи стримувань і противаг. У даному аспекті важливим є з'ясування розбіжностей між формальним та фактичним статусами вищих органів державної влади.

Основний Закон України у ст. 5 встановлює, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Таким чином, влада народу, як цілісна і єдина за своїм змістом влада, реалізується через її законодавчу, виконавчу і судову гілки (ст. 6). Формулювання ст. 6 Конституції, яке наголошує, що «державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову», по суті, встановлює баланс влад, який означає, що кожна з гілок влади має рівний щодо будь – якої іншої правовий статус і водночас є самостійною у процесі їх взаємодії. Хоча Конституція визначає Президента як главу держави (ч. 1 ст. 102), на якого прямо

не покладено здійснення керівництва системою органів виконавчої влади (чітко відмежування глави держави від інших органів державної влади має на меті номінально вивести його із системи виконавчої влади), зміст ст. 106 дає достатній простір для довільного тлумачення згаданого статусу.

Якщо вчитатися у висновок Венеціанської комісії, то вона стверджує, що нові зміни можуть підірвати ефективність і незалежність уряду якраз через сильну позицію президента²⁸. Зокрема нові норми Конституції встановлюють, що Кабінет міністрів відповідальний не лише перед Верховною Радою, але й перед президентом; зберігає за президентом право висловлення недовіри уряду; зберігається право законодавчої ініціативи, право визначати закони як невідкладні для розгляду Верховною Радою; збереження права вето; ще один інструмент впливу президента, який закріплений в ст. 106 п. 15 – президент має можливість припинити дію актів Кабміну через внесення відповідного звернення до Конституційного суду. Міністри оборони та закордонних справ призначаються за поданням Президента, решта членів уряду за поданням Прем'єр – міністра.

Подібних схем формування кабінету, до речі, не існує в інших країнах. А якщо зважити на прерогативи Президента призначати Голову СБУ, Генпрокурора, і виключно всіх голів ОДА та РДА – то хто ж фактично контролює і керує виконавчою гілкою влади, не несучи при цьому конституційної і правової відповідальності? Сьогодні є всі підстави вважати Україну президентсько-парламентською республікою, в якій Президент володіє більшими повноваженнями ніж Парламент та відіграє головну роль у «тріаді» влад.

При цьому у нормативно визначених за змістом ст. 106 Основного Закону реальних повноваженнях Президента, при формальному визначенні його лише главою держави (ст. 102), слід

вбачати суперечність конституційного тексту. Функціонування державного механізму України засвідчує розходження між формальним та фактичним змістом Основного Закону. Якщо, виходячи з положення Конституції про те, що вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів, а завданням Конституції було встановлення парламентсько-президентської форми правління, необхідним є нормативне посилення позицій Парламенту. На даний час є дві основні проблеми, які призводять і призводитимуть до політичних конфліктів у владному трикутнику: рівень політичної культури і свідомості владної еліти та недосконалість, суперечливість внесених змін до Конституції. Основний Закон – це документ, який не повинен допускати конфліктів на рівні тлумачень.

Конституційні новації дуже суттєво змінили саме статус Кабміну та його стосунки у трикутнику Верховна Рада – Президент – Уряд. В умовах напівдії політичної реформи і гострого протистояння політичних сил прийнятий Антикризовою коаліцією Закон Про Кабінет Міністрів України та інші нормативно – правові акти мають свою логіку – послабити залежність Уряду від Президента. Фактично після прийняття Закону Президент втрачає вплив на механізм виконавчої влади, який стає повністю підконтрольний главі уряду і коаліції. Тому вся країна і спостерігала за безкомпромісною боротьбою з приводу «поділу» повноважень між Президентом і урядом під час прийняття Закону Про Кабінет Міністрів України. Закон від 21 грудня 2006 р., що набув чинності після його опублікування в газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр» 2 лютого 2007 р., був прийнятий парламентом 12 січня 2007 р., шляхом подолання президентського вето

Звичайно, жодна з конфліктуючих сторін не хоче ділитися/віддавати іншій свої повноваження. Кожна відстоює і обгрунтовує «свої» позиції. Цей

²⁸ Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні від 19 квітня 2007 р.» // [http:// www. pravda.com.ua](http://www.pravda.com.ua).

Закон спричинив загострення політичної ситуації в Україні, кожна із сторін прагнула захищати свої інтереси за будь-яку ціну і на шкоду інтересам іншої сторони.

По лінії Президента йде категоричне невизнання даного закону, через його суперечність Конституції. Глава Секретаріату Президента України Віктор Балоба заявляв: «Закон про Кабмін, ухвалений Верховною Радою п'ятого скликання 21 грудня 2006 року, не може бути визнаний легітимним, оскільки його ключові положення суперечать Основному Закону, а сам документ прийнятий з численними порушеннями чинних норм. Необхідно, нарешті, виправити дивне і неприйнятне становище, коли уряд живе і працює за власною логікою, а не за велінням Конституції та законів. Приведення діяльності Кабміну у сувору, до останньої літери, відповідність із буквою та духом Основного Закону створить ще один запобіжний бар'єр від повторення владної кризи».

Основні суперечності поля – лягають навколо розмежування повноважень між Кабінетом Міністрів та Президентом України. Ч. 1 ст. 27 Закону «Про Кабінет Міністрів України» визначає, що КМУ є відповідальним перед Президентом у межах, передбачених Конституцією, та керується у своїй діяльності указами Президента, виданими на основі та на виконання Конституції. На ділі Закон пропонує протилежне: всі акти Президента України, видані у межах його повноважень, передбачених Конституцією України, скріплюються підписами Прем'єр – міністра України і міністра, відповідального за його виконання (контрасигнація є звичайною практикою для демократичних держав).

Частина 9 статті 27 надає право Прем'єру та профільним міністерствам на відмову від скріплення своїми підписами Указів Президента. Таким чином, це однозначна можливість їх не виконувати. З одного боку, у Конституції дійсно прямо не вказано,

що урядовці зобов'язані скріплювати своїми підписами акти президента за виконання яких вони мають бути відповідальними. Але – з іншого – у статті 116 Конституції чітко йдеться про те, що Кабінет Міністрів забезпечує виконання актів Президента. Ключовою серед явних колізій між окремими положеннями Закону і конституційними нормами є позиція щодо призначення Прем'єр – міністра, міністра оборони та міністра закордонних справ на відповідні посади. Конституція встановлює єдиний шлях – ці посадовці призначаються Верховною Радою «за поданням Президента України» (ст. 106 та ст. 114). Всупереч цьому Закон (ч. 3 ст. 8 та ч. 3 ст. 9) наділяє парламентську більшість правом вносити до ВРУ і затверджувати кандидатуру Прем'єр – міністра, міністра оборони, міністра закордонних справ, якщо Президент не внесе кандидатур у встановлений строк. Тобто у Президента відібрали право всупереч Конституції не виконати свого обов'язку – подання кандидатури глави уряду. Водночас уможливується непередбачуваний Конституцією інший варіант призначення, коли Президент, не внесе до Верховної Ради протягом 15 – ти днів подання щодо кандидатури Прем'єр – міністра. В обох випадках порушується дух (у першому) та буква (у другому) Конституції.

За такої колізії причетні до цього сторони повинні знайти розв'язку винятково у межах існуючого конституційного порядку шляхом політичних домовленостей. Суперечливим є твердження, що внесена коаліцією кандидатура Прем'єр-Міністра є для Президента обов'язковою. З конституційних положень не випливає, що йдеться про першу та єдину пропозицію коаліції. Між парламентською коаліцією та Президентом має бути досягнуто головної мети – визначення узгодженої кандидатури і внесена Президентом кандидатура повинна збігатися з пропозицією коаліції.

Також не можна залишити поза увагою ще дві позиції Закону. Перша торкається

ся розходження в порядку призначення членів КМ України. Якщо Конституція чітко визначає порядок призначення членів Кабінету Міністрів України (п. 12 ч. 1 ст. 85): за поданням Президента – Прем'єр-Міністр, міністр закордонних справ, міністр оборони України, інших членів уряду – за поданням Прем'єр-Міністра, то Закон (частини 2, 3 та 5 ст. 9) значно змінює цей порядок. Вказується, що подання про призначення на посаду членів Кабінету Міністрів України можуть вноситися Прем'єр-Міністра, Президентом чи коаліцією депутатських фракцій у ВР України.

Крім того, Закон зобов'язує Президента подати кандидатури міністра закордонних справ і міністра оборони на розгляд ВР України «не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після одержання пропозиції коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України щодо кандидатури на посаду Прем'єр-Міністра України» (ч. 1 ст. 9). У разі невнесення Президентом до Верховної Ради кандидатур на ці посади у 15 – денний строк, подання про призначення на відповідні посади вносить коаліція депутатських фракцій у ВР України (ч. 3 ст. 9). Це означає, що Президент при формуванні свого подання юридично зв'язаний з тими пропозиціями кандидатур на посади міністра оборони і міністра закордонних справ, які запропонує йому парламентська коаліція.

Значні протиріччя мають місце і в процедурі звільнення з посад членів уряду. Закон уточнює конституційне положення щодо права ВР України на звільнення членів КМ України (п. 12 ч. 1 ст. 85 Конституції), доповнюючи процедуру реалізації цього права обов'язковою умовою – «за поданням Прем'єр-Міністра України» (п. 1 ч. 2 ст. 19). Виходить, ВР України позбавляється права самостійно, без подання Прем'єр-Міністра, приймати рішення щодо звільнення окремих урядовців, що заперечується самою Конституцією. Закон передбачає

(ч. 7 ст. 23), що КМУ призначає на посаду та звільняє з посади за поданням Прем'єр-Міністра України відповідно до пропозицій міністрів – перших заступників та заступників міністрів. Питання щодо формування складу уряду та звільнення його членів є найбільш вразливими з точки зору їх відповідності нормам Конституції.

На даний час йде розробка нового проекту Закону «Про Кабінет Міністрів України», головною метою розробки проекту Закону називає врегулювання порядку діяльності уряду та його повноважень згідно з Конституцією України і європейськими стандартами функціонування виконавчої гілки влади. Над розробкою законопроекту про Кабінет Міністрів працювали представники блоків «Наша Україна – Народна Самооборона» і БЮТ, які утворили більшість у новообраній Верховній Раді, та фахівці президентського Секретаріату.

При цьому В.Балога припустив, що внесений Главою держави проект Закону «Про Кабінет Міністрів» може бути удосконалений у процесі роботи над ним у парламентських комітетах. «Однак ці корективи не можуть бути спрямовані на перегляд суті, правових і юридичних основ документа. Принаймні, після парафування законопроекту представниками БЮТ і «НУ–НС» коаліція не має вагомих підстав ініціювати суттєві зміни». Глава Секретаріату нагадав, що Президент вніс у Верховну Раду проект Закону «Про Кабінет Міністрів» як невідкладний для позачергового розгляду. Є велика вірогідність того, що саме цей проект буде прийнятий. Це в свою чергу потягне за собою низку наступних конфліктів з боку нинішньої опозиції – блокування роботи уряду, подання альтернативних проектів, різка критика даного проекту. Все це відбувається на тлі відсутності конструктивного діалогу влади з опозицією, відсутність компромісів та навіть намагань дійти до згоди.

3.4. Діяльність українських політичних партій в умовах регіональної політичної асиметрії

На сьогодні партійна система України представляє собою багаторівневу сукупність партій, які мають різну природу і механізми формування. В єдиному політичному просторі і часі функціонують різні по своєму політичному і державно-владному потенціалу партії, постійно здійснюється пошук місця партій в політичному середовищі, що безпосередньо впливає на зміст і характер використання влади в країні.

У країнах стабільної демократії політичний спектр та партійні уподобання громадян є відносно сталими, не скочуються до крайнощів і коливаються, в залежності від ситуації, між ліво-ліберальним та право-ліберальним сегментами.

Між партіями, які представляють ці сегменти, не існує принципових розбіжностей у “глобальних” питаннях, що визначають стратегію розвитку держави, досягнута згода стосовно організації системи державної влади. Корективи вносять лише зміни у політичній та економічній ситуації, в залежності від чого партіями розробляється відповідна політична стратегія і тактика, а громадяни обирають партії, віддаючи переваги тій чи іншій стратегії, визначеним партією пріоритетам.

В Україні маємо протилежну ситуацію. Партійно-політичний спектр перебуває у стадії становлення, при цьому, як самому політичному спектру, так і партійним уподобанням громадян притаманна поляризація. Партії, що представляють різні сегменти політичного спектру, орієнтуються на різні, часом протилежні стратегії розвитку країни. Важливою складовою політичного процесу в Україні є необхідність врахування існування в

Україні двох політичних мегарегіонів з перевагою проросійських поглядів на сході та національно-демократичних на заході. Саме це розмежування суттєво впливає на різновекторність української політики. Більше того, ця поляризація електорату за світоглядним характером звужує поле демократизації, адже помірковані демократичні політики вимушені задля підтримки виборців відмовлятися від національного політичного єднання.

Подальший розвиток України і становлення її як демократичної держави значною мірою залежить від того, які партії, з якої частини політичного спектру, зуміють зайняти і утримати ключові позиції у державно-владних інституціях.

Слід зазначити, що період 1991-2007 рр. був складним в історії України і вся діяльність українських політичних партій з моменту проголошення незалежності відбувалася в умовах перманентної трансформації національної політичної та партійної системи.

Кожні нові вибори відбувалися за новим виборчим законом і весь цей час відбувалися пошуки нових шляхів розвитку України в умовах перебудови суспільства, це був період переосмислення спадщини попередньої епохи²⁹.

Однак українські партії досить швидко й впевнено долали шлях інституювання, на який в розвинутих державах було відведено десятки, а то й сотні років. Оскільки найбільш яскраво партійна діяльність відбувається під час виборчих перегонів, вважаємо за доцільне проаналізувати діяльність українських політичних партій за період з 1994 по 2008 рр. саме в рамках відповідних виборчих кампаній.

²⁹ Телешун С. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000, с. 85.

3.4.1. Вибори до Верховної Ради України 1994 р.

Вже парламентські вибори 1994 року (весни та літа) довели конкурентоспроможність політичних партій на виборах до Верховної Ради. Напередодні виборів до парламенту формування політичних партій ще остаточно не закінчилося, програми більшості з них ще залишалися однотипними. Можна сказати, що їх політична діяльність зводилася до періодичних заяв щодо характеру своєї опозиційності або підтримки певних інституцій державної влади.

Особливістю цих виборів стало те, що вони виявилися не тільки першими виборами, які відбулися в посткомуністичний період, але й найбільш демократичними за всю сучасну історію України. Участь у них

брали політичні партії та їх осередки, які склалися на той час.

Хоча серед кандидатів у народні депутати члени партій становили лише четверту частину, вони виграли майже половину депутатських мандатів. Кандидати від партій навіть в умовах абсолютної мажоритарної виборчої системи продемонстрували вищу ефективність балотування порівняно з позапартійними кандидатами.

Запровадження в подальшому змішаної виборчої системи сприяло суттєвому збільшенню частки членів політичних партій серед загальної кількості народних депутатів. Більшість народних депутатів, які є членами політичних партій, обиралися за партійними списками.

3.4.2. Вибори до Верховної Ради України 1998 р.

За змішаною системою відбулися вибори до Верховної Ради України 29 березня 1998 р. Половина депутатів (225) обиралась на пропорційній, половина (225) — на мажоритарній основі. Вибори відбулися в період, коли загострилась соціальна криза (зубожіння значної частини населення), пробуксовували економічні реформи внаслідок їх саботажу лівим крилом діючої з 1994 р. Верховної Ради України або “червоного” директорату та інших, переважно внутрішніх, а не зовнішніх причин.

Вибори відрізнялися від двох попередніх передусім тим, що тут велику роль почав відігравати тіньовий капітал і боротьба за місце у законодавчих органах представників регіональних, загальноукраїнських та міжнародних кланів. У партійних списках виявилось багато кандидатів, що до самих партій не входили.

Вибори до ВР України чотирнадцятого скликання стали своєрідною репетицією партій і блоків до виборів Президента у 1999 р. Передвиборча боротьба в усіх регіонах була особливо жорсткою і виснажливою.

Всього про своє бажання взяти участь у виборчій кампанії 1998 року на з'їздах, конференціях, зборах заявили 25 політичних партій та 9 виборчих блоків партій, до складу яких увійшли 19 політичних партій. Слід нагадати, що станом на 1 січня 1998 року Міністерством юстиції України було зареєстровано 53 політичні партії і 44 з них вирішили взяти участь у виборчій кампанії.

Новий виборчий Закон визначив, щоб бути зареєстрованим як суб'єкт виборчого процесу, політична партія або виборчий блок партій повинні зібрати на свою підтримку не менш як 200 тисяч підписів виборців.

Відразу після проголошення Центральною виборчою комісією початку виборчої кампанії всі 25 політичних партій та 9 виборчих блоків партій подали до Комісії передбачені Законом документи з метою одержання підписних листів для збирання підписів виборців на свою підтримку.

У результаті розгляду документів Центральною виборчою комісією прийняла рішення видати підписні листи 23 політичним партіям та 9 виборчим блокам партій. Через те, що списки

кандидатів у депутати були сформовані не представницьким керівним органом партії, як того вимагав Закон, а в інший спосіб, Комісія відмовила у видачі підписних листів Партії комуністів (більшовиків) України та Партії Слов'янської єдності України³⁰.

Після перевірки зібраних суб'єктами виборчого процесу підписних листів з необхідною кількістю підписів виборців на свою підтримку Центральною виборчою комісією зареєстровано списки кандидатів у народні депутати від 30 політичних партій, виборчих блоків партій.

Оскільки подані підписні листи з підписами виборців на підтримку партії «Жінки України» та Партії національного врятування України не відповідали вимогам чинного Закону, Комісія відмовила цим партіям в реєстрації списків кандидатів у депутати.

Найбільшу кількість кандидатів у депутати за партійними списками в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі було зареєстровано від Комуністичної партії України та Всеукраїнського об'єднання «Громада» - по 225, Народного Руху України - 224, виборчого блоку партій «Партія праці та Ліберальна партія - РАЗОМ!» - 219, виборчого блоку партій СПУ/СелПУ «За правду, за народ, за Україну!» - 201. Найменшу кількість кандидатів у депутати було зареєстровано у списках Партії мусульман України - 19, Всеукраїнської партії жіночих ініціатив - 27, партії «Союз» - 30, Української Національної Асамблеї - 42, Партії захисників Вітчизни-43.

Загалом у зареєстрованих списках налічувалося 3539 кандидатів у народні депутати України. До виборчих списків було внесено 37 млн. 826 тис. виборців, участь яких у виборах характеризує громадсько-політичну активність дорослого населення. З'ясувалося, що у цілому вона не досить висока: у голосуванні взяло участь лише 25 млн.

973 тис. осіб, що становить майже 70%. Тобто близько 12 млн. потенційних виборців, по суті, зігнорували самі вибори. Крім того, ця активність була майже на 5% меншою, ніж у 1994 р.

За ступенем активності у виборах до Верховної Ради усю Україну можна поділити на два дуже відмінних регіони:

а) відносно активний (Захід і Центр);

б) відносно пасивний (Схід і Південь).

До першого входять п'ятнадцять областей. Тут виборча активність була вищою від середньоукраїнської. Зокрема, найвищавона у Тернопільській обл. (83,7%); далі йдуть інші західні (Рівненська, Волинська, Хмельницька, Івано-Франківська та Львівська, Вінницька, за винятком Закарпатської), а також поліські (Житомирська, Чернігівська) області (75 — 80%).

Таким чином, електорат Західного і Північно-західного регіонів виявився найбільш готовим до змішаної системи виборів. Крім певних традицій парламентаризму, тут, очевидно, деяку роль відіграла висока національно-державницька свідомість населення.

Більша, ніж середня в Україні (70—75%), виборча активність спостерігалась і у центральних та суміжних з ними областях (Київська, Сумська, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська, Вінницька та Чернівецька області, Закарпатська).

Цю загальну картину порушив лише Київ, де на вибори з'явилося 58,5% виборців (до речі, на попередніх виборах столиця України теж не визначалась високою активністю — 56%, тому не мала повного складу народних депутатів у Верховній Раді).

Регіон сходу та півдня України, що характеризується підвищеним рівнем індустріалізації (а на той час — і безробіття), значною питомою вагою населення пенсійного віку, перевагою росіян та етнічних зросійщених українців та ін., виділявся загалом

³⁰ Політичні партії в Україні: Ін форм.-довід. вид. / Редкол. М.М.Рябець (голова) та ін. — К.: Центральна виборча комісія, 2001, с. 35.

недостатньо високою виборчою активністю. У шести областях вона становила 65—70% (Одеська, Дніпропетровська, Херсонська, Миколаївська, Запорізька і Луганська), у двох (Харківська і Донецька) та в Кримській автономії — 60—65%.

Таким чином, до виборів було допущено тридцять партій і передвиборчих блоків, зокрема: Народний Рух України, Народно-Демократична партія, блок “Національний фронт” (КУН, УРП і УКРП), Соціал-демократична партія України (об’єднана), Комуністична партія України, блок Соціалістичної і Селянської партій, “Громада”, Партія “Реформи і порядок”, Аграрна партія, Партія зелених та ін.

Проте вже перед виборами було зрозуміло, що основна боротьба розгорнеться між лівими, очоленими Комуністичною партією України, та правими, які найпотужніше представлені РУХом. Тому НРУ, щоб не допустити комуно-соціалістичного реваншу, виступав за об’єднання уже поділених правочентристських сил.

Однак останні з багатьох причин (насамперед через амбітність лідерів) відмовилися від передвиборної коаліції. В результаті багато партій і блоків не набрали необхідної кількості голосів (не пройшли чотирьохвідсоткового бар’єру).

За пропорційною системою у 1998 році до Верховної Ради пройшли:

КПУ (24,65% поданих голосів), РУХ (9,4%), блок Соціалістичної і Селянської партій (8,55%), Партія зелених (5,43%), НДП (5,01%), “Громада” (4,67%), ПСПУ (4,04%) та СДПУ(О) (4,01%).

Близько порогової позначки були “Національний фронт” (2,72%), Партія “Реформи і порядок” (3,13%), Аграрна партія (3,67%), блок “Трудова Україна” (3,4%).

Отже, з тридцяти партій і блоків лише третина користується значною підтримкою електорату. Це вже свідчить про певну політичну структурування суспільства.

Результати виборів за пропорційною системою свідчать про часткове полівиння українського суспільства порівняно з попередніми (1994 р.) виборами. Територіальний розподіл “лівизни” і “правизни” можна проілюструвати на прикладі голосування за КПУ і РУХ.

Як відомо, РУХ має найбільшу підтримку у Західному регіоні (за винятком Закарпаття, де на перше місце вийшли об’єднані соціал-демократи, і Буковини, де найбільше голосів набрала КПУ). У Житомирській, Волинській та Чернівецькій областях за РУХ проголосувало 10—20% усіх, що взяли участь у виборах. Проте, у п’яти східних і південно-східних областях РУХ не набрав навіть чотирьох відсотків голосів.

Виділяються великі Центральний і Південний регіони (11 областей і АРК), де за РУХ проголосували 4—10% усіх виборців. Найбільше голосів РУХ здобув у Львівській (34,3%), найменше — у Луганській (2,2%) областях.

У свою чергу, КПУ на заході України зазнала повної поразки (у Тернопільській обл. вона не набрала навіть 4% голосів). Натомість у центральних і Одеській областях здохнула 20—30% голосів, а на сході і південному сході — 30—41%. Полярними є Тернопільська (єдина, де КПУ не пройшла чотирьохвідсоткового бар’єру) і Луганська (41,2%) області.

Партії, що не пройшли чотирьохвідсоткового бар’єру, набрали у загальній сумі 34% голосів. Ці голоси пропорційно розділились за партіями, які подолали названий бар’єр. Отже, дрібні партії (в т.ч. і національно-демократичного спрямування) внаслідок своєї нездатності до консолідації об’єктивно посприяли лівим, особливо комуністам, список депутатів від яких пропорційно зріс.

Значною мірою подібна картина виявилася й в одномандатних мажоритарних округах.

Щоправда, тут на перше місце вийшли безпартійні депутати (107, або 47,6% усіх обраних). Крім того

депутатські мандати здобули: КПУ (39 депутатів), РУХ (15), НДП (11), АПУ (9), «Громада» (8), «Національний фронт» (7), СПУ-СелПУ (5). Решта партій і блоків отримали до трьох мандатів (в т.ч. одинадцять партій і блоків не отримали жодного місця у ВР від одномандатних округів).

Таким чином, за даними Центрвиборчкому на 18 квітня 1998 р. було зареєстровано 218 депутатів у загальноукраїнському та 192 депутати у мажоритарних округах. У деяких округах підсумки виборів були оскаржені у судах, в окремих вибори були визнані недійсними.

3.4.3. Вибори до Верховної Ради України 2002 р.

Особливістю виборчої кампанії 2002 р. стало створення у центристському та правому спектрах українського політикуму потужних блоків партій, які претендували на домінування в українській політиці в цілому.

Причинами цього стали, по-перше, необхідність централізації політичної влади в країні, але вже на демократичних принципах, адже курс на демократичні реформи з кінця 1980-х років стає панівною ідеологією Української держави.

По-друге, поступове визрівання передумов цього процесу, зокрема створення критичної маси недержавної власності у народному господарстві, остаточна перемога реформаторських сил над силами лівого реваншу в ході президентських виборів 1999 р. (яка, до речі, стимулювала й прискорення перетворення самих лівих сил на складові демократичного ринкового суспільства), консолідація фінансово-політичних угруповань, зміни у психології значної частини населення, яка оцінювала політиків не стільки по гаслах, які вони висували, скільки по реальній політичній програмі та спроможності досягти цілей, які ставилися. Крім того, до створення ефективних і сильних блоків політичні

В результаті в новій Верховній Раді крайні ліві (КПУ, СПУ, СелПУ, СППУ) мали 172 депутатські місця (близько 40%), праві і правоцентристи (РУХ, «Національний фронт», Християнсько-демократична партія) — понад 50 депутатів (близько 11%). Велика частка припадала на представників «національної демократії», до яких належить більшість членів НДП, Партії зелених, СДПУ(О), аграріїв, лібералів, партії «Реформи і порядок» та ін. (до 130 депутатів). Останні могли спільно виступати проти антиконституційних акцій комуно - соціалістичних представників³¹.

сили підштовхував набутий досвід попередніх виборів (парламентських, президентських, місцевих).

За рахунок об'єднання у політичні блоки деякі партії, які не могли розраховувати на одноосібну перемогу намагалися значно підвищити свій рейтинг. Так, наприклад, НРУ у 1998 році мала 9,4 % голосів, то за рахунок об'єднання багатьох партій блок „Наша Україна” зміг здобути перший результат поряд з іншими суб'єктами передвиборчої боротьби.

Приблизно така ж ситуація відбулася з НДП (1998 р.), яка у новому блоці політичних партій «За Єдину Україну!» у 2002 році значно поліпшила свої позиції.

Партії, що не блокувалися (КПУ, СПУ, ПЗУ) у 2002 році дещо втратили голоси виборців. Лише одна партія – СДПУ(О), навпаки, збільшила свій рейтинг.

Вищезазначені особливості поточної ситуації у суспільстві, а також використання партіями політичних ідеологій як технологій залучення електорату, зростання досвіду проведення передвиборчих кампаній в Україні, залучення іноземних політичних технологів (переважно російських) зумовили різке зростання

³¹ Вибори '98: документи, статистичні дані, аналіз/Р.Василинець та ін. (підгот.), Ю.Шайгородський (ред.). центр соціально-психологічних досліджень та політичного менеджменту. – К., 1998, с. 13.

у 2002 р. ролі політичних технологій за рахунок зменшення ваги інших, більш звичних чинників, зокрема традиційних ідеологій індустріального суспільства. Проте це не означає, що ідеологічний чинник зник. Просто відбулася трансформація системи ідеологічної ідентифікації.

На першій погляд, з точки зору ідеологічної ідентифікації суб'єкти передвиборчої кампанії 2002 р. повністю заповнили традиційний спектр — від комуністичної до правонаціоналістичної ідеологій. Більше того, як і на попередніх виборах, кожний сегмент цього спектру був представлений декількома політичними партіями або виборчими блоками партій.

Так, у ліворадикальній та лівій його частині опинилися Комуністична та Прогресивна соціалістична партії, Комуністична партія України (оновлена), Комуністична партія робітників і селян. Лівоцентристську нішу заповнили Соціал-демократична партія України (об'єднана), Всеукраїнська партія трудящих, Соціал-демократична партія України, Всеукраїнське об'єднання лівих «Справедливість» тощо. Праворадикальний сегмент представляли, блок «Народний Рух України», Українська Національна Асамблея. «Блок Юлії Тимошенко» зробив ставку на протестному електораті. Були і такі організації, які працювали у вузьких сегментах ліберальних, християнських ідей, гасел зближення з Росією та іншими країнами СНД, захисту прав регіонів тощо.

Водночас у 2002 р. визначилися суттєві відмінності з точки зору ідеологічної ідентифікації партій та блоків, а також змісту їхніх передвиборчих програм. Зокрема, якщо раніше комуністи переважно акцентували на класових суперечностях в українському суспільстві, зокрема

між буржуазією та робітничим класом, то на з'їзді КПУ у січні 2002 р, лідер партії П.Симоненко вніс нові нюанси в оцінку ситуації в країні.

Так, державну владу він характеризував як «симбіоз президентської влади та олігархів, які забезпечили повторне обрання Л.Кучми Президентом України», а передвиборча ситуація, на думку лідера комуністів, характеризувалася загостренням боротьби двох основних кланово-олігархічних угруповань: київського та донецького, між якими «балансував» Президент. Така ідеологічна еволюція Комуністичної партії України давала їй змогу дещо розширити претензії на залучення голосів інших суспільних груп, окрім традиційних прихильників комуністичних ідей³².

На момент виборів-2002 в Україні було зареєстровано понад 150 політичних партій. Але висловили своє бажання стати суб'єктами передвиборчих перегонів лише 20 політичних партій та 13 передвиборчих блоків, до складу яких увійшли 42 політичних партій.

Ці парламентські вибори, на думку багатьох експертів, стали для українського політикуму в деякій мірі несподіваними. Передбачалося, що такі політичні сили, як „Жінки за майбутнє” обов'язково ввійдуть до парламенту, а БЮТ не зможе набрати необхідної кількості голосів³³.

Несподівано для багатьох, особливо для влади, стало те, що в пропорційній частині вибори 2002 р. виграв політичний блок «Наша Україна», який з'явився на політичній арені вперше в 2002 році в результаті об'єднання 10 партій (НРУ, УНР, ПРП, партія „Солідарність”, Християнсько-народний союз, Молодіжна партія України, партія „Вперед, Україно!”, Республіканська християнська партія, Ліберальна партія, КУН). Таке об'єднання дозволило мегаблоку на парламентських виборах-2002

³² Кресіна І.О. Перегуда Є.В. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми: Монографія. – К.: Інститут держави і права імені В.М.Корецького НАН України, 2003. с. ??

³³ Зрелища новий парламент гарантує. А как насчет реформ? // День, 2002, 2 апреля, с. 4-5

отримати 112 мандатів і створити найбільшу депутатську фракцію. Згодом в парламенті до фракції НУ примкнули ПППУ А. Кінаха та УРП „Собор” В. Матвієнка³⁴.

Блок “Наша Україна” в суспільній думці являє собою досить цікаве явище. В. Лісничий зазначав його як “блок малопопулярних політичних сил, що відіграли свій потенціал, на чолі з політиком, який має високий особистий рейтинг. Дійсно, ті політичні партії, що складають цей блок, є партіями недавнього історичного минулого. У їхніх лавах діти національно-визвольної та буржуазно-демократичної революцій, близьких до свого завершення. А революції, як відомо, з’їдають своїх дітей. Тому, поки це не відбулося, цим партіям довелось б задовольнятися не більш ніж 10 %-ю підтримкою виборців, та й то переважно із західних областей України. Однак безсумнівно є те, що В. Ющенко своєю популярністю витягнув у лідери весь блок, здатність якого до лідерства викликає значні сумніви через його вузьку національну й культурологічну спрямованість, нечисленність успішних політичних і господарських менеджерів та відсутність позитивної програми”³⁵.

Блок Віктора Ющенка „Наша Україна!” найбільшої симпатії виборців мав у західному регіоні – від 40 до 80 %, крім Закарпатської області. Центральна Україна виявила середні показники – від 10 до 40 % в південних та східних областях цей блок був найменш популярним. А в Донецькій і Луганській областях навіть не подолав 4 % бар’єру. Серйозною запорукою успіху правих політичних сил стала наявність її як живого та діючого організму³⁶.

Так, з порівняльної характеристики результатів голосувань за політичні партії (виборчі блоки) у 1998 та 2002 рр. можна зробити висновок, що непогано попрацювали політичні партії правого спектру. Тобто ті, які увійшли до виборчого блоку Віктора Ющенка „Наша Україна”. За досить короткий термін вони спромоглися вибороти власний електорат та дещо переламати психологію людей старшого віку, які переважно голосували раніше за Комуністичну партію України.

Серйозні втрати електоральної підтримки відбулися у комуністів. Якщо за КПУ у 1998 році проголосувало 24,65 відсотків виборців, то у 2002 за неї віддали свої голоси лише 19,98 відсотків виборців. Можна назвати цілу низку причин, зокрема, на ідеологічно лівому полі з’явилися інші ліві сили, які займають досить агресивну позицію (СПУ, Блок Н.Вітренко), відтягування голосів за рахунок „клонів” – КІРС, КПУ(о)³⁷.

Непройшли через чотири відсотковий бар’єр і ті партії, що робили ставку на політичну нейтральність. Вони розраховували на те, що виборець у своєму виборі захоче сховатися від скандалів, лайки, брудних технологій, використання адміністративного ресурсу, компромату тощо, “утекти” від усього цього в тиху гавань політичної нейтральності, віддати свій голос таким “неполітичним” партіям, як “Партія Зелених”, “Жінки за майбутнє” і “Яблуко”.

Нейтральність “зелених”, відстороненість їх від скандалів, присмачена красивою рекламою, добре “спрацювали” на виборах 1998 р. однак на цих виборах для “зелених” настала розплата за легкість входження у Верховну Раду на

³⁴ 87. Рагозин Н.П. Украина: партии и партийная система / Донецкий национальный технический университет. Инновационный центр социально-политических и гуманитарных наук. – Донецк: Норд-Пресс, 2006. с. ??

³⁵ Регіоналізація і вибори як засоби удосконалення владних відносин в Україні: теорія і практика: [Моногр.] / В. В. Лісничий, В. О. Грищенко, О. В. Радченко та ін.; За заг. ред. О. О. Дьоміна; Кер. Авт. Кол. В. В. Лісничий. – Х.: Вид-во ХарПІ УАДУ «Магістр», 2003. – с. 294.

³⁶ Коментар Закону України „Про вибори народних депутатів України / за ред. М.І.Ставнічук, М.І.Мельника. – К.: Атіка, 2002. с. ??

³⁷ Вибори 2002. Політичний компас виборця: повна та точна інформація про партії та виборчі блоки. – К.: Лайт-Принт, 2002

попередніх виборах. У них з'явилися конкуренти, що використовували такі самі красиві слогани та плакати, що радують українську душу. На нейтральному політичному ринку стало так само тісно, як і на політично позиціонованому ринку.

Але при цьому проти нейтральних партій розгорнулася могутня контрпропагандистська робота фактично з усіх боків; політична нейтральність показувалася як різновид безвідповідальності, спосіб без особливого напруження потрапити до парламенту.

Блок “За Єдину Україну”, що людьми розглядається як “партія влади”, також зштовхнувся з низкою проблем. На нього впала тінь від влади, збільшена політичними супротивниками до неймовірних розмірів, що призвело до зниження довіри виборців. Практично цей блок не отримав належної йому соціальної бази, навіть у тих регіонах, де соціально-економічне становище населення трохи краще і значною мірою було забезпечене лобюванням місцевою владою, що стоїть на позиціях цього блоку та інтересів регіонів у загальнодержавних структурах України.

Досить цікавим є порівняння ефективності політичної діяльності партій в ході парламентської виборчої кампанії 2002 р. Якщо взяти співвідношення відсотку голосів виборців, отриманого політичною партією чи блоком партій та кількості витрачених коштів із рахунків їх виборчих фондів, то найбільш ефективно виявилися фінансова політика КПУ, яка витратила найменше коштів, а отримала у Верховній Раді друге місце за кількістю отриманих мандатів (59). Три партії, які витратили приблизно однакову кількість коштів (біля 2,5 мільйонів гривень), отримали дуже різні результати. Так, наприклад, блок Віктора Ющенка отримав 70 мандатів, блок „За єдину Україну!” в 2 рази менше, а СДПУ(О) тільки 19.

Таким чином, її фінансова політика виявилася найменш ефективною.

За станом на 23 квітня 2003 року чисельність парламентських фракцій і депутатських груп є такою: „Наша Україна” – 100 депутатів, „Регіони України” – 66, КПУ – 69, СДПУ(О) – 37, „Трудова Україна” – 29, СПУ – 20, БЮТ – 19, „Народовладдя” – 18, „Демократичні ініціативи” – 17, „Центр” – 17, АПУ – 16, НДП – 14, „Народний вибір” – 13.

Ще однією несподіванкою виборів-2002 стала велика кількість офіційних спостерігачів, з них 944 – закордонні, решта – від партій та блоків, які брали участь у виборах³⁸. Як зазначено в монографії “Регіоналізація і вибори як засоби удосконалення владних відносин в Україні: теорія і практика”. такого сильного втручання у виборчий процес з боку сусідніх держав не було від початку 1990-х рр.. Треба підкреслити, що це втручання було не завжди на благо Україні й нерідко мало в основі спрямованість на реалізацію національних інтересів інших країн. Активно діяли на нашому внутрішньому політичному ринку, насамперед, Росія і США. При цьому Росія симпатизувала блоку “За Єдину Україну”, а американці зупинилися на “Нашій Україні”³⁹. С. 295

Однак було б просто, коли б проблема зводилася до вибору між Америкою та Росією. Але вона мала більш складний і багатовекторний характер, виступаючи також як проблема вибору між минулим і майбутнім. Минуле – “соціалізм” із його гарантіями роботи, заробітку, безкоштовною освітою й охороною здоров'я, майбутнє – вільне демократичне ринкове суспільство з доступними товарами і великим благополучним середнім класом.

Щоправда при такому виборі пересічний виборець добре пам'ятав, що соціалізм невіддільний від зрівнялівки і насильства, а гарне життя в демократичному суспільстві дається лише тому, хто багато працює.

³⁸ Статистика кампанії. // Комсомольская правда в Украине, 2 апреля 2002 г., с.3.

³⁹ Регіоналізація і вибори як засоби удосконалення владних відносин в Україні... – с. 292

Таким чином, вибори 2002 р. досить сильно змінили ціннісну систему, політичну конфігурацію суспільства й Верховної Ради, загострили необхідність прискорення процесу реформ, виступили початком відліку переходу багатопартійної системи України від етапу диференціації до

етапу партійної інтеграції. Якщо до цих виборів для політиків ознакою доброго тону вважалося створення хоч і маленької, але своєї партії, то після виборів перед політиками неминуче поставатиме питання про вибір блоку і завоювання в ньому ключових позицій⁴⁰.

3.4.4. Президентські вибори та помаранчева революція 2004 року

Однією з важливих подій, в рамках якої протікала президентська виборча кампанія 2004-го року, була помаранчева ревілюція на тлі боротьби різних політичних еліт за владу.

Про системний характер української політичної кризи, яка сягла апогею в листопаді-грудні 2004 року свідчать такі обставини:

- несформованість ефективної демократичної політичної системи, адекватної вимогам сучасного соціально-економічного розвитку;
- застарілі технології в промисловості, розвал сільського господарства та маніпуляції із власністю на землю;
- деградація освіти і науки, що призводить до зниження культурного рівня населення, втрати духовних і етнічних цінностей;
- неефективне соціальне забезпечення, суцільна корупція, бюрократична своволя, що породжує соціальну обуреність і політичну розчарованість;
- ігнорування владою потреб української спільноти в артикуляції своїх інтересів у формі громадянського суспільства;
- брак повноцінної інформації в умовах заангажованості ЗМІ;
- спроба певних фінансово-промислових груп, яким колишній режим надавав необґрунтовані преференції в питаннях приватизації державної власності;
- несформованість середнього класу як основи стабільного і

сталого розвитку та функціонування суспільства⁴¹.

Виборча кампанія офіційно стартувала 3 липня 2004 року. Було зареєстровано 26 кандидатів, але пізніше лідер Партії реабілітації народу України Григорій Черниш і лідер Партії зелених України Віталій Кононов вибули з перегонів. В першому турі змагалися 24 кандидати.

Мета змагання була однаковою для всіх учасників – завоювання прихильності більшості виборців. При цьому табори головних суперників – Віктора Ющенка і Віктора Януковича діяли, виходячи з власних ресурсів і можливостей.

У цьому сенсі показовим є інтерв'ю “Независимой газете” російського політтехнолога Гліба Павловського, який працював з українськими владними структурами кілька останніх років. Він визнав, що підходи команди Януковича, яку він консультував протягом усієї кампанії, не відповідали завданню зупинити захоплення влади опозицією.

При цьому Павловський переконаний, що опозиція просто довела до “кипіння” потенціал міського протесту – “націоналізм середнього класу”. За лаштунками публічних протестів протікала “війна дрібного і середнього бізнесу проти олігархату”. Водночас Павловський визнав, що в Україні була створена “гетто-економіка”, у якій основні багатства сконцентрувалися в руках обмеженого кола осіб, якій й були головними замовниками проекту

⁴⁰ Регіоналізація і вибори як засоби удосконалення владних відносин в Україні... – с. 292.

⁴¹ Медвідь Ф., Гордієнко М. Феномен „помаранчевої революції” в контексті громадянського суспільства. // Політичний менеджмент. - №1. - 2006. –с. 44-55

“Янукович-президент”. Саме ці групи прагнули стабільності й сподівалися на виграш шляхом підкупу виборців соціальними виплатами та “м’якою фальсифікацією” виборів (вслів належить політологу Володимиру Малинковичу).

Отже, 10 листопада. Центральна виборча комісія оприлюднила офіційні результати виборів Президента України 31 жовтня. Найбільшу кількість голосів виборців з 24-ох претендентів на найвищу державну посаду отримав Віктор Ющенко. Його підтримали 11 млн 125 тис 395 виборців, або 39,87 відсотка. Віктора Януковича відповідно підтримали 10 млн 969 тис. 579 виборців, або 39,32 відсотка. Розрив між лідерами президентської гонки становить 0,55 відсотка.

Голова ЦВК Сергій Ківалов оприлюднив так ож офіційні результати виборів по усіх кандидатах. Олександр Мороз набрав 5,81%, Петро Симоненко - 4,97%, Наталія Вітренко - 1,53%. Інші кандидати набрали менше 1 відсотка голосів виборців.

Таким чином, згідно українського законодавства, двоє кандидатів у Президенти України, які набрали найбільшу кількість голосів виборців мають прийняти участь у другому турі виборів.

Результати Національного екзит-полу, проведеного у день перед голосуванням у другому турі президентських виборів фондом „Демократичні ініціативи”, Київським міжнародним інститутом соціології, соціологічною службою Центру ім. Разумкова, показали таку політичну картину у регіонах України:

Західний (Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська, Чернівецька області): В.Ющенко — 92.8%, В.Янукович — 6.22%

Західно-Центральний (м. Київ, Хмельницька, Житомирська, Київська, Черкаська, Кіровоградська, Вінницька області): В.Ющенко — 84.8%, В.Янукович — 12.9%.

Східно-Центральний (Чернігівська,

Сумська, Полтавська, Дніпропетровська області): В.Ющенко — 58.7%, В.Янукович — 37.3%.

Південний (Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Одеська області, АР Крим): В.Ющенко — 31.2%, В.Янукович — 65.9%.

Східний (Харківська, Донецька, Луганська області): В.Ющенко — 12.8%, В.Янукович — 85.1%.

Віктор Ющенко, маючи таку ситуацію перед очима, намагатиметься завоювати довіру населення південних і східних областей. У цьому він нагадує своїх попередників Леоніда Кравчука і Леоніда Кучму, адже, за спостереженням докторасоціологічних наук, президента КМІСу Валерія Хмелька, «у нас президент обирається завдяки довірі однієї частини суспільства, а діє, спираючись на довіру його іншої частини».

21 листопада 2004 року відбувся другий тур президентських виборів. В післявиборчу ніч, 22 листопада, Ющенко заявив, що його штаб отримав підтвердження, що ЦВК маніпулює підрахунком голосів, зокрема, в Луганській, Донецькій, Запорізькій, Харківській та інших областях.

Після зустрічі з тодішнім головою ЦВК Сергієм Ківаловим лідер опозиції Ющенко відзначив: “Ми знаємо істинний стан справ у цих областях”, - в цих областях свідомо зволікається підрахунок голосів, масово вкидаються бюлетені, щоб забезпечити загальний результат на користь Януковича. Ющенко заявив, що не вірить вже в те, що ЦВК може чесно підрахувати голоси, і закликав всіх громадян вийти на вулиці на мирну маніфестацію.

Якраз тут і було закладено головну суперечність кампанії: серед ключових гравців не було бажаючих взяти на себе повну відповідальність за дії „влади”. Однією з ключових причин поразки в даному випадку Павловський вважає хитку позицію президента Кучми, який до останнього не бажав розлучатися з владою і прагнув залишитися “над сутичкою” таборів фаворитів. Це призвело, як вважає Павловський,

до зради Януковича чиновниками на місцевому рівні і зрештою в Києві. Втрата контролю над ситуацією автоматично призвела до перемоги Ющенка на виборах.

З іншого боку, висувається версія про прорахунки політтехнологів табору Януковича щодо дискредитації опозиції шляхом провокування її до насильницьких дій, які в результаті призвели до протилежних наслідків.

У ті дні широко гуляла ще одна версія, за якою Сполучені Штати Америки ніби шантажували Президента України записами майора Мельниченка й загрозували притягнути Леоніда Кучму до міжнародного трибуналу. Взамін особистої недоторканості та відмови від реприватизації власності, що належить родині Кучми, йому було запропоновано не втручатися у виборчий процес та поставити провладним кандидатом В. Януковича (як єдиного кандидата, котрого В. Ющенко мав гарантовано перемогти).

Адже всі найголовніші гасла опозиції на яолі з Ющенком волали про «злочинну владу», в це повірило суспільство й тому найвиразнішим представником цієї «длочинної влади» мала стати людина з двома судимостями).

Дуже сильну емоційну відозву у суспільній думці в розвитку цього політичного дискурсу викликало й «отруєння» кандидата у президенти Віктора Ющенко, що суттєво підігрівало меседж «злочинності влади». Хоча справа про отруєння до цього дня залишається під завісою тайни, а її розслідування з невідомих причин загальмоване, сам факт замаху на життя кандидата (у повній відповідності до класичних виборчих технологій) суттєво додав йому голосів на виборах.

Водночас деякі українські експерти ще в ході виборчої кампанії висували звинувачення й своїм російським колегам у підготовці так званого

“керованого хаосу” – створення передумов для революційної ситуації і для зриву виборів у випадку, якщо перемагатиме суперник кандидата від влади. До елементів дестабілізаційного варіанту варто віднести почергові замаху на обох фаворитів, провокування тем, які здатні розділити суспільство на конфліктуючі табори, і зрештою, інсценізацію насильства (чого у значному масштабі не вдалося досягти, однак спроба чого мала місце ввечері 23 жовтня поблизу Центральної виборчої комісії).

24 листопада ЦВК оголосила переможцем президентських виборів в Україні Януковича. Згідно з обнародуваними результатами повторного голосування 21 листопада, за Януковича проголосувало 15 млн. 093 тис. 691 громадянин, тобто 49,46% виборців. За Ющенко проголосувало 14 млн. 222 тис. 289 громадян – тобто 46,61%. Жодного з кандидатів не підтримали 707 тис. 284 виборці – тобто 2,31%⁴².

Команда В. Ющенко оскаржила це рішення ЦВК у Верховному Суді України. 3 грудня 2004 року Судова палата з цивільних справ Верховного Суду України ухвалила рішення про визнання недійсними результатів другого туру президентських виборів 21 листопада. Суд скасував постанову ЦВК від 24 листопада 2004 року, якою ЦВК встановлювала оголошення вибраним Президентом В. Януковича. Суд також визнав дії ЦВК щодо встановлення результатів повторного голосування неправомірними. Після рішення Суду ЦВК постановила провести повторне голосування другого туру президентських виборів 26 грудня.

За процесом переголосування в Україні спостерігали 12 тис. 542 офіційні міжнародні спостерігачі від міжнародних організацій та іноземних держав. За даними ЦВК, на виборах Президента України 26 грудня за

⁴² Політичні партії в Україні: Ін форм.-довід. вид. / Редкол. М.М.Рябець (голова) та ін. – К.: Центральна виборча комісія, 2001

Ющенко проголосувало 52% виборців, а за Януковича – 44,19%. Тобто, за Ющенко віддали свої голоси 15 млн. 115 тис. 709 виборців, а за В.Януковича – 12 млн. 847 тис. 911 виборців.

Судове засідання, що тривало з понеділка, розглядало скаргу на дії ЦВК іншого кандидата, лідера опозиції Віктора Ющенко. Верховний Суд встановив, що під час другого туру президентських виборів в Україні були “допущені порушення законодавства, а ЦВК порушив низку законів”. Виходячи з цього, Верховний Суд визнав “недійсними підсумки другого туру”, що відбувся 21 листопада.

Того дня вранці на Майдані Незалежності в Києві зібралось близько 25 тисяч учасників акції протесту проти фальсифікації виборів. Виступаючи перед ними, Ющенко заявив, що опозиція вимагає відміни результатів виборів у тих ділянках і виборчих округах, де були зафіксовані порушення. В зв'язку з цим Ющенко закликав громадян України підтримати всеукраїнський рух опору на захист волевиявлення народу і встановлювати палаткові містечка по всій Україні.

Мітинги на підтримку Ющенко, крім Києва, 22 листопада стихійно відбулися в 16 регіонах України. В них, за попередніми підрахунками, взяла участь близько 250 тисяч громадян.

Місія ОБСЄ визнала, що другий тур виборів Президента України не відповідав європейським стандартам. Європейський Союз закликав переглянути результати виборів Президента України. США виразили стурбованість повідомленнями про масові порушення під час другого туру виборів в Україні. Прихильники Ющенко почали встановлювати на Хрещатику намети. В Україні почалась Помаранчева революція.

Як вважають працівники Інституту соціальної і політичної психології АПН України, відвертість і цинізм, з якими проводилися дії, спрямовані на

фальсифікацію і зрив виборів, стали чи не найголовнішими факторами мобілізації населення на масові протести.

Опозиція готувалася до організації подібних дій, перебираючи різні методи масового ненасильницького опору, який міг би змусити владу відмовитися від сфальсифікованих результатів. Однак, як визнав один з “польових командирів Майдану” народний депутат Тарас Стецьків, народ своєю ініціативою і рішучістю багато в чому випереджав і спрямовував діяльність Комітету національного порятунку.

Більше того, відповідно до досліджень ІСПП, психологічний настрій громадян, що брали участь у протестах, відзначався спрямованістю на позитивні емоції, здатністю критично осмислювати події і оточення та прагненням усунути причини конфлікту мирним і правовим шляхом. І рішення Верховного суду, як найвищої правової інстанції, про проведення пере голосування у другому турі президентських виборів 26 грудня в цьому сенсі відповідало настроям населення⁴³.

Треба віддати належне і кандидату у президенти Януковичу, який, попри звинувачення суду в упередженості, також чітко висловився про неприпустимість насильства і врешті закликав своїх прихильників згорнути акцію непокори після інавгурації Ющенко.

Відтак, за офіційними результатами виборів, які 10 січня 2005 року оголосила Центральна виборча комісія, перемогу здобув Віктор Ющенко, який набрав 51,99 відсотка голосів виборців, що становить 15 млн 115 тис. 712 виборців. Його опонент, колишній Прем'єр-міністр і кандидат в президенти Віктор Янукович, набрав 44,20 відсотка голосів, що становить 12 млн 848 тис. 528 виборців.

За інформацією ЦВК, кількість виборців, включених до списків

⁴³ Кривдик Остап. Розкол України або Тримайте згодя!/, 26.07.2006 / <http://www.pravda.com.ua/news/2006/7/26/45090.htm>

виборців на виборчих дільницях, становить 37 млн 657 тис. 704; кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені, становить 29 млн 73 тис. 276, що становить 77,2 відсотка від загальної кількості виборців; кількість виборців, які взяли участь у голосуванні - 29 млн 68 тис. 971 виборець, що становить 77,19 відсотка від загальної кількості виборців; кількість виборчих бюлетенів визнаних недійсними 422 тис. 492, що становить 1,45 відсотка від загальної кількості; кількість виборців, які не підтримали жодного кандидата, становить 682 тис. 239, що становить 2,34 відсотка від загальної кількості виборців.

Так, за даними Центральної виборчої комісії, у Автономній Республіці Крим Віктора Ющенка підтримало 15,41 відсотка, Януковича - 81,26 відсотка, у Вінницькій області 84,07 відсотка за Ющенка, 12,94 за Януковича, Волинській - 90,71 - за Ющенка, 7,01 - за Януковича, Дніпропетровській - 32,01 - за Ющенка, 61,13 - за Януковича, Донецькій - 4,21 - за Ющенка, 93,54 - за Януковича, Житомирській - 66,86 - за Ющенка, 28,90 - за Януковича, Закарпатській - 67,45 - за Ющенка, 27,58 - за Януковича, Запорізькій - 24,51 - за Ющенка, 70,14 - за Януковича, Івано-Франківській - 95,72 - за Ющенка, 2,86 - за Януковича, Київській - 82,70 - за Ющенка, 13,77 - за Януковича, Кіровоградській - 63,40 - за Ющенка, 31,76 - за Януковича, Луганській - 6,21 - за Ющенка, 91,24 - за Януковича, Львівській - 93,74 - за Ющенка, 4,72 - за Януковича, Миколаївській - 27,72 - за Ющенка, 67,13 - за Януковича, Одеській - 27,46 - за Ющенка, 66,56 - за Януковича, Полтавській - 66,00 - за Ющенка, 29,15 - за Януковича, Рівненській - 84,52 - за Ющенка, 12,29 - за Януковича, Сумській - 79,45 - за Ющенка, 16,89 - за Януковича, Тернопільській - 96,03 - за Ющенка, 2,70 - за Януковича, Харківській - 26,37 - за Ющенка, 68,12 - за Януковича, Херсонській - 43,43 - за Ющенка, 51,32 - за Януковича, Хмельницькій - 80,47

- за Ющенка, 16,03 - за Януковича, Черкаській - 79,10 - за Ющенка, 17,35 - за Януковича, Чернівецькій - 79,75 - за Ющенка, 16,37 - за Януковича, Чернігівській - 71,15 - за Ющенка, 24,16 - за Януковича, у місті Києві - 78,37 - за Ющенка, 17,51 - за Януковича, у місті Севастополі - 7,96 відсотка за Ющенка, 88,83 відсотка за Януковича. В окремому закордонному виборчому окрузі за Віктора Ющенка проголосувало 59,52, за Януковича - 38,50 відсотка.

Таким чином, за результатами виборів – 2004 можна виділити такі принципи передвиборчої боротьби, які регулюватимуть відносини політичних еліт.

По-перше, відмова від застосування силових дій з боку влади.

По-друге, чи не половина усіх виборчих баталій відбувалася в судових інстанціях. Причин для цього кілька: недосконалість виборчого законодавства та здатність судів диктувати рішення ЦВК.

По-третє, зважаючи на конституційну реформу і переміщення центру влади від президента до Верховної Ради, парламентські вибори стають тестом ефективності роботи для Кабінету Міністрів. Успішність чи неуспішність цієї роботи визначатиме конфігурацію блоку переможців чи широкої виборчої коаліції. Відповідно, серйозність прорахунків обов'язково буде помножена на медійні можливості опозиційних сил.

По-четверте, не варто забувати, що вибори 2004 року відбувалися в світлі майбутніх перших партійних виборів до місцевих рад у 2006 році, і вже тоді окремі політичні сили розглядали їх як інструмент для нарощування своєї популярності в загальнонаціональному масштабі.

По-п'яте, в Україні стало широко практикуватися зовнішнє втручання і залучення політичними силами закордонних політичних сил та спеціалістів, насамперед зі Сполучених Штатів Америки (що надавали широку

фінансову, організаційну та моральну підтримку Віктору Ющенку) й Росії (що відприцьовували на перемогу віктора Януковича).

Відповідальність Ющенко за збереження голосів своїх прихильників зростає й через те, що він публічно розділив відповідальність за дії уряду. Більше того, Ющенко особисто ухвалював рішення щодо кандидатур нових голів обласних державних адміністрацій („губернаторів“). У низці “чутливих регіонів” кадрова політика Ющенко буде оцінюватися вкрай прискіпливо: результати роботи нових кадрів порівнюватимуть з часами Кучми. До таких регіонів, відповідно до результатів виборів зафіксованих ЦВК, варто віднести Закарпатську, Житомирську, Полтавську, Дніпропетровську, Харківську, Херсонську, Одеську області, а також АР Крим, Донецьку і Луганську області.

Крім того, у президента була ексклюзивна можливість розпоряджатися “ядром” свого електорату у Західній та Центральній Україні та обрати партію чи блок-“носія” президентських ідей, яка втілюватиме політику Ющенко у новому парламенті. Така спроба відбулася зі створенням політичної партії «Народний союз «Наша Україна». Установчі збори партії, як правило, проходили за зачиненими дверима, туди намагалися не допустити активістів Майдану. Натомість новоспечена владна верхівка намагалася зайняти своє місце під новим сонцем, хоча голова ради партії Роман Безсмертний під час з’їзду 5 березня й заявляв: „Це має бути партія широких народних мас, які за Ющенком вийшли на вулицю”. У новій „партії влади” з перших днів виокремилися доволі суперечливі інтереси: по-перше, групи “Солідарність” (Порошенко, Жебрівський); по-друге, - інтерси Р. Безсмертного та Ю.Єхануров, які очолили головний політичний і виконавчий органи в партії. Зрештою, мають бути враховані і інтереси групи

“Разом” (Мартиненко, Морозов, Третяков, Петро Ющенко), яка є „бізнес-крилом” середовища „Нашої України”.

Остаточний ідеологічний формат нової партії досі є доволі невизначеним. Адаже до складу “Народного союзу” увійшли: лідер партії “Єдність” (яку ніхто поки не розпускав і не планує розпустити) Олександр Омельченко, лідер “Солідарності” Петро Порошенко, лідер Молодіжної партії Юрій Павленко та лідер “Соціал-християнської партії» Оксана Білозір. Законодавство України дозволяє членство лише в одній політичній партії. З’їздів партій-учасниць „Народного союзу”, як справедливо зазначають ті, хто не побажав до нього приєднуватися, не проводилося – а відтак є усі підстави оскаржувати рішення установчого з’їзду „Народного союзу” в судах. Ще півроку тому ніхто б не вибачив “Нашій Україні” подібних вільностей. Втім, зараз “Народний союз” є партією з “владним” статусом.

Так, поміж державних посадовців (станом на початок 2005 року), що увійшли до складу НСНУ були: віцепрем’єр-міністр (Роман Безсмертний), міністр культури (Оксана Білозір), міністр надзвичайних ситуацій (Давид Жванія), голова Житомирської обласної адміністрації (Павло Жебрівський, заступник секретаря РНБОУ Петра Порошенка в “Солідарності”), міністр юстиції (Роман Зварич), державний секретар (Олександр Зінченко), київський міський голова (Олександр Омельченко), міністр молоді і спорту (Юрій Павленко), секретар РНБОУ (Петро Порошенко), перший заступник міністра з питань паливно-енергетичного комплексу (Віктор Тополов), перший помічник президента (Олександр Третяков) та ряд інших.

Однак суттєві кадрові прорахунки, неефективна економічна політика, низка криз дуже швидко призвели до втрати довіри громадян до «народного» Президента, розчарування в Майдані

й катастрофічного (в кілька разів) падіння особистого рейтингу Віктора Ющенка.

Таким чином, ставлення до подій 2004 року в суспільстві неоднозначне, розбіжності в оцінюванні — діаметрально протилежні: одні вважають її революцією, інші — ні, оскільки вона, на їхню думку, не відповідає стандартам соціально-політичної революції, варіантів якої чимало продемонструвала світова історія.

Якщо узагальнити деякі аналітичні матеріали у пресі, де продовжується досить активне обговорення “помаранчевої революції”, та наукових виданнях, то стануть помітними акценти бачення та сприйняття її.

По-перше, вона сприймається як антикомуністична революція, продовження революції 1989—1991 рр., яка повалила “комуністичний режим”. Вона, мовляв, остаточно ліквідувала релікти радянської системи в українському суспільстві й закріпила новоутворення громадянського суспільства. Отже, це допоміжна, коригуюча революція, яка завершила те, що розпочала здійснювати революція 1989—1991 рр.

По-друге, це, нібито, новітня демократична революція, що скасувала авторитаризм кланово-олігархічної влади, зняла перешкоди до розширення механізмів участі народу в управлінні і, взагалі, розпросторила рамки демократії, змінила економічні та соціальні пріоритети, засвідчила здатність українців до національної консолідації.

По-третє, це світоглядна революція, яка, мовляв, переорієнтувала українців у геополітичному відношенні, наголосивши на європейській ідентичності та зорієнтованості України, задала державі й суспільству особливі ціннісні принципи Майдану.

По-четверте, це мирна революція,

яка залишається прикладом для майбутніх революцій на територіях колишнього СРСР. Оскільки мирні революції називають “оксамитовими”, то помаранчева революція є, на думку багатьох, ще й “оксамитовою”, тобто двоколірною.

Опоненти ж відмовляють подіям зими-2004 іменуватися революцією взагалі, оскільки в їх результаті не було змінено ані політичний режим, ані систему влади в цілому, оскільки в результаті на зміну одному олігархічному угрупованню просто прийшла інша олігархічна група.

Чого немає у цій аналітичній грі “кольорового” підходу в осмисленні листопадових та грудневих подій 2004 р. в Україні? По-перше, того, чого вимагає методологія вивчення соціально-політичних революцій; по-друге, глибокого аналізу соціальної грані “помаранчевої революції”; по-третє, обстеження причин орієнтаційного розколу країни на Схід — Захід, який чітко висвітила революція. Навпаки, у деяких матеріалах помітне намагання обминути (замовчати) цю проблему або ж наголосити, що вона штучно поставлена; нарешті, по-четверте, немає розгляду дрейфу України до молитовно-релігійного середньовіччя, прискорено відтворюваного “помаранчевими революціонерами”, церквою та представниками вищої владної еліти⁴⁴.

Одним з найбільших досягнень помаранчевої революції є те, що в Україні була започаткована публічність політичних процесів. Зважаючи на відносну об’єктивність ЗМ, важливим завданням постреволюційного державотворення є виховання політичної свідомості і політичної культури громадян шляхом пропаганди національних вартостей, відродження державницьких цінностей, реалізації політики активного патріотичного дискурсу⁴⁵.

⁴⁴ Тарасенко В. “Помаранчева революція”: обіцяння, сподівання, розчарування. <http://www.ko-mukr.kpu.net.ua/2006.01/5.htm>

⁴⁵ Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів. // Політичний менеджмент. – 2005. - №1. – с.35-43

3.4.5. Парламентські вибори 2006 року

Парламентські вибори 2006 р. не випадково назвали «четвертим туром» президентських виборів. По суті, ці вибори стали оцінкою діяльності Віктора Ющенка та помаранчової команди після 2004 року. Зважаючи на заяви колишнього глави адміністрації президента Віктора Медведчука, та колишнього прем'єр-міністра, кандидата у президенти Віктора Януковича про їхній (а також керованих ними партій – відповідно, СДПУ(о) і Партії Регіонів) відхід у “класичну” опозицію до нової влади, суперечності в таборі переможців (коаліція „Сила Народу” і Соціалістична партія України), головним чином між соціалістами та рештою, вже тоді можна було очікувати на те, що парламентські вибори 2006-го року будуть не менш складними, ніж президентські вибори 2004-го.

Суспільні настрої в країні були вже дещо інакшими. З одного боку значна частина помаранчового електорату була деморалізована грубими помилками нової влади та розчарована в управлінських якостях Віктора Ющенка, з іншого – електорат Віктора Януковича відчував себе обдуреним і прагнув реваншу.

Зрозуміло, що в такій ситуації Народний союз „Наша Україна”, партії, які складала фракцію “Наша Україна”, та Блок Юлії Тимошенко, Народна партія намагалися вести боротьбу за “політичну спадщину” Майдану (згадаймо слога «Не зрадь майдан!»), тоді як сили з іншого табору – за “усунення бездарних непрофесіоналів”, інший, стабільний та послідовний державний курс (навіть цілий блок назвали «НеТак!»). Активну боротьбу розгорнули Партія регіонів, Прогресивна соціалістична партія України (Наталя Вітренко), СДПУ(о) (Віктор Медведчук).

Особливу позицію зайняла Соціалістична партія України (Олександр Мороз). Вона підтримала помаранчову революцію в цілому, однак, настоювала на двох

принципових моментах: поглибленні конституційної політичної реформи (остаточний перехід до парламентсько-президентської республіки та проведення адміністративно-територіальної реформи із значною децентралізацією й передачею виконавчої влади в руки органів місцевого самоврядування) й закріпленні позаблокового статусу України (відмову від вступу до НАТО).

Свого часу Віктор Ющенко підписався під обома цими вимогами, що й зумовило його підтримку соціалістами у 2004 р. Однак практично з перших днів свого президентства В. Ющенко почав проголошувати наміри про перегляд поправок до Конституції від 8 грудня 2004 р., однак не в частині продовження політреформи, а в частині її скасування. Водночас сам Президент і коаліція «Сила народу» все частіше й настирливіше говорили про необхідність вступу до НАТО (незважаючи на те, що понад 60% українців виступають проти цього).

Не зайвим буде нагадати, наскільки важливим був успіх на парламентських виборах для комуністів, за електорат яких точилася суворя боротьба між тими силами, які наголошували на своїй опозиційності (Партія регіонів, СДПУ(о), ПСПУ), і які ще не визначилися.

Пошук шляху до успіху на виборах-2006 змусив тоді учасників політичного процесу шукати можливості гри на електоральному полі „друзів-суперників”, що спровокувало конкуренцію як у лавах „нової влади” (дуже гострими взаємними звинуваченнями обмінювалися «Наша Україна» та БЮТ), так і в середовищі „нової опозиції” (майже одні й ті ж гасла пропонували Партія регіонів. Опозиційний блок «Не Так!» та блок «Народна опозиція» Наталії Вітренко).

Політологи прогнозували два можливих шляхи розвитку політичної та партійної системи в цих умовах:

- формування централізованих „вождистських” партій (блоків), основою яких стануть коаліції партій. Їх очолюватимуть (або з ними асоціюватимуться) харизматичні лідери;

- формування двоблокової політичної системи за ідеологічними принципами (за моделлю, яка нагадуватиме функціонування політичної системи Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Франції, Німеччини).

Як показали подальші події, в Україні було обрано „вождистський шлях”. Це зумовило як перебіг помаранчевої революції (коли Віктора Ющенка розглядали майже як «месію», що прийшов звільнити народ від кучмівського авторитаризму), так і психологічні особливості самого президента (котрий сам повірив у свою «месіанство»).

Принаймні Президент України не став, як того вимагала Конституція, верховним арбітром нації, що забезпечує всім політичним силам рівні права на виборах, а особисто зайнявся «розкруткою» власної партії НСНУ. За кращими кучмівськими зразками широко застосовувався адміністративний ресурс – більшість обласних штабів НСНУ очолювали призначені президентом губернатори.

«Вождизм» президента Ющенка підштовхував його й до ревізії результатів конституційної реформи, яперетягування на себе владних повноважень, боротьби з президентськими амбіціями соратниці Ю. Тимошенко. Віктор Андрійович намагався відтворити в Україні польську ситуацію, коли президент країни де-факто очолює партію, яка забезпечує законодавчу підтримку його ініціатив у парламенті та слугує кадровим механізмом для заповнення вакансій у виконавчій владі.

Спроба повернення до проекту консолідацію електорату навколо «боротьби з кучмізмом» (в ролі спадкоємців якого виступала Партія Регіонів), який успішно себе

зарекомендував протягом останніх чотирьох років, була зумовлена необхідністю ефективної стратегії збереження і самої команди стратегів та виконавців, і командної гри, яка забезпечила перемогу коаліції «Сила народу» на президентських виборах. Тому одним з головних гасел виборчої кампанії помаранчевих на першому етапі виборів стало «Не зрадь Майдан!». З оглядом на певну войовничість слогану та відсутність позитивної програми, його невдовзі було замінено на гасло «Україна у нас одна!»

Окрім президента, на створення „вождистської” партії чи, швидше, виборчого блоку партій претендували відставний Прем’єр-Міністр України Юлія Тимошенко та колишній голова Верховної Ради. У нових конституційних умовах саме ці дві позиції стануть новими центрами сили, без згоди яких рішення, важливі для держави (а значить, і для провідних партійних і бізнесових угруповань) не матимуть шансів на ухвалення.

Юлія Тимошенко ніколи не приховувала своїх президентських амбіцій. Влада для неї (особливо в умовах значного зростання ролі уряду після 8 грудня 2004 р.) є принциповою метою, тому виборчу кампанію блоку свого імені Юлія Володимирівна проводила під гаслом «країна обирає Прем’єр-Міністра». В ході випробування парламентськими виборами українські соціологи прогнозували БЮТу результат у 15-20%, або до 4-5 млн. голосів виборців.

Володимир Литвин, який під час „помаранчевої революції” набрав максимального впливу на події, потребував, принаймні, збереження своїх власних політичних позицій. Для цього було створено однойменний політичний блок, який сподівався набрати 10-12% голосів виборців, або приблизно 3-3,5 млн. голосів. Литвин обрав позитивний образ «миротворця», який об’єднує розколоту країну, примирює Схід і Захід, проводить рівноважену політику. Політична

реклама Литвина використовувала займенник «Ми» та ностальгувала по «старим добрим часам».

Станом на початок березня рейтинг голови Верховної Ради Литвина і прем'єр-міністр Тимошенко, за даними соціологічної служби Центру Разумкова, становили 50% та 46% відповідно. Водночас рейтинг очолюваної Литвином Народної партії ледве сягав 3%, а рейтинг партії „Батьківщина”, яку очолює прем'єр-міністр Тимошенко – 5-6%.

Результати парламентських виборів навесні 2006 року були найважливішою подією політичного життя України після помаранчевої революції. Їх результати мали показати, чи зміг Президент і його команда добитися довіри і визнання українців чи ні. Постійно заявляючи про готовність об'єднатися перед виборами, БЮТ, НСНУ, ПОРА-ПРП, СПУ, ніяк не могли дійти консенсусу. Більш того, БЮТ і «Наша Україна» не втомлювалися обвинувачувати один одного в паралельному переговорному процесі з Партією регіонів – основним супротивником «демократичних» політичних сил в парламентській гонці. А це, природно, ніяк не допомагало об'єднаною процесу.

В цей час Партія регіонів зміцнювала свої сили. На фоні незадоволеності українців протистоянням між «помаранчевими» силами і незначними соціально-економічними перетвореннями з приходом В.Ющенка до влади, «регіонали» виглядали більш згуртованою політичною силою, що дозволило їй провести можливо найефективнішу виборчу кампанію. Тому східні регіони та південь в підсумку виборів з традиційно високою явкою на вибори майже одноставно їх підтримали.

Результати парламентських виборів стали несподіваними для багатьох. Так, в ситуації електорального розколу країни (підігрітого закличками ПР до реваншу та НСНУ не зрадити Майдан) виборціне захотіли примирення й національного єднання. В результаті до парламенту не пройшов Блок

Володимира Литвіна, якому все ж таки пророкували проходження у Верховну Раду, хоча і з одним з найменших результатів. Не вдалося пройти до парламенту і блоку ПОРА-ПРП, який позиціонував себе як носія «справжніх ідеалів майдану» та нову демократичну силу (хоча й виступав із радикальними антидемократичними гаслами люстрації, пошуку ворогів, бездоказовими звинуваченнями на кшталт листівок «Чому вони досі не сидять в тюрмі?» тощо).

Але найбільшим сюрпризом результати виборів стали для «Нашої України»: розраховуючи одержати 20% голосів виборців, пропрезидентська сила заробила лише 13,95% симпатій, що поставило хрест на її амбіціях в отриманні крісла прем'єр-міністра. Триумфаторами кампанії стали Партія регіонів (32,14%) і БЮТ (22,29%). З великим відривом від лідерів до парламенту пройшли СПУ (5,69%) і КПУ (3,66%). Проте, як показали подальші події, саме вони зіграли вирішальну роль у формуванні коаліції і уряду.

Але давайте з вами все ж таки розглянемо основні події, які скорегували як перебіг виборчої кампанії, так і поствиборчу ситуацію.

Газова криза стала першим серйозним економічним і політичним випробуванням року. У 2006-й Україна вступила практично без газового балансу і була вимушена вводити обмеження на використання палива як для промисловості, так і для населення, оскільки Росія, не домігшись згоди Києва на підвищення газових цін, припинила поставки газу в рахунок сплати за транзит. 4 січня була підписана газова угода, згідно до якої відмовилася від зафіксованої на 5 років ціни (50 доларів США за кубометр) ті привязки ціни газу до ціни за транзит українською газотранспортною системою, взамін всі поставки газу до України відтепер повинна була здійснювати компанія-посередник РосУкрЕнерго за ціною 95 дол. за тисячу кубометрів.

Угода, підписана російським «Газпромом» і «Нафтогазом України» 4 січня, поставила набагато більше питань, ніж дала відповідей. Ось тільки деякі з них: непрозорість угоди, сумнівна репутація компанії РУЕ, чому немає формули ціни газу, розрив зв'язку між ціною газу і транзитною ставкою, під питанням виявилось виживання цілих галузей української економіки. Одним з найбільших недоліків угоди стала відмова від диверсифікації джерел імпорту і права монополюно продавати газ усередині держави. Цю угоду Юлія Тимошенко назвала «зрадою інтересів України».

Частина питань з приводу підписаної угоди була задана і в парламенті. Відповіді прем'єр-міністра Ю.Еханурова задовольнили не багатьох. В результаті Верховна Рада проголосувала за відставку уряду Ю.Еханурова. Таким був головний політичний підсумок газової кризи.

Втім, причиною відставки уряду стали не лише газові угоди, а і вступ у силу з 1 січня 2006 р. політичної реформи, яка передала парламенту право відправляти уряд у відставку. Оцінки такого рішення парламенту були діаметрально протилежними. З одного боку відставку уряду називали прогнозованою подією, оскільки цей Кабмін від початку не був здатний на якісне виконання всієї необхідної роботи, яка входить у компетенцію уряду. З іншою – це був абсолютно політичний крок з боку народних депутатів, який не матиме юридичних наслідків. Більшість експертів пов'язала рішення про відставку з розгортанням активної фази парламентської кампанії.

Основною інтригою урядової відставки стало те, що серед вже традиційно опозиційних сил, таких, наприклад, як Партія регіонів, СДПУ(о), комуністи, виявилася і фракція Блоку Юлії Тимошенко. Соціалісти ж виступили із засудженням такого рішення ситуативної більшості: «Організувавши урядову кризу, кучмісти і їх союзники вирішили, що

цим вони знайшли ключ до реваншу після поразки на президентських виборах і до захоплення влади для експлуатації України в своїх особистих інтересах. Ухвала парламенту про відставку уряду абсолютно не регламентна і не відповідає процедурі, а значить, відставка не відбулася». Це ще раз відверто продемонструвало, що єдності в колі активістів помаранчевої революції не існує. Колишні політичні союзники побудували свою виборчу кампанію саме на критиці один одного. Подекуди вона нагадувала війну. Результати парламентських виборів показали, що ефективнішою серед «помаранчевих» політичних сил була кампанія БЮТ.

Не дивлячись на взаємну критику НСНУ і БЮТ під час виборчої кампанії, а також на звинувачення Ю.Тимошенко «Нашої України» в сепаратних переговорах з Партією регіонів, багато експертів вважали, що все ж таки коаліція буде сформована з «помаранчевих» політичних сил. Одержавши найбільшу кількість голосів виборців, а відповідно, і місць у парламенті, Партія регіонів не стала остаточним переможцем з однієї причини – 186 голосів (а в сумі з КПУ – 207) не давали їй можливості створити парламентську більшість. Не було такої можливості і у БЮТу спільно з «Нашою Україною» (129+81 + 210 мандатів). Відтак СПУ, маючи лише 33 депутатських місця, несподівано розіграла класичну ситуацію «золотої акції» у Верховній Раді.

Боротьба за посади в коаліції довгий час не давала можливості «помаранчевим» політикам дійти згоди. «Наша Україна» мріяла про крісло прем'єр-міністра, але БЮТ ультимативно вимагав посади Прем'єра, оскільки за результатами виборів набрав більше за союзників голосів. Тому й інші посади пропонувалося розподіляти пропорційно набраним відсоткам, що не влаштовувало Президента. Партія регіонів, побачивши нерішучість пропрезидентського блоку, пішла

ва-банк, запропонувавши створити коаліцію з двох політичних сил – НСНУ і Партії регіонів. Пізніше союз з Партією регіонів схвалила і СПУ: з'явилася ідея про створення широкої коаліції у складі «Нашої України», Партії регіонів і СПУ.

Епопея із створенням коаліції тривала до 22 червня, коли під час ранкового засідання Верховної Ради Ю.Тимошенко заявила про те, що фракції БЮТ, «Нашої України» і СПУ все ж таки створили коаліцію, що включає 242 депутати парламенту. Проте, тут своє слово сказав мабуть найдосвідченіший зі всіх українських політиків – О.Мороз. В ході торгів про реанімацію в парламенті коаліції «Сила народу», які затягнулися на 3,5 місяці, чинник соціалістів проявлявся завжди лише як фон, в боротьбі двох команд: одні боролися за те, щоб Ю.Тимошенко стала прем'єр-міністром, а інші робили все для того, щоб цього не відбулося ні за яких обставин. Починаючи з літа, склалося враження, що СПУ слідувала чітко в політичному фарватері БЮТ.

Більш того, Ю.Тимошенко, вдавшись до останнього свого аргументу – шантажу, заявила, що так само як вона буде кращим Прем'єр-міністром, О.Мороз — найбільш оптимальна фігура на пост Голови Верховної Ради. Але «Наша Україна» як і раніше намагалася зачепитися за високу державну посаду, висуваючи цього разу кандидатуру П.Порошенка на посаду Голови Верховної Ради. Політологи застерігали «Нашу Україну» і БЮТ про те, що подібне ігнорування амбіцій СПУ і особисто О.Мороза може призвести до несподіваних наслідків. І це трапилося. Партія регіонів допомогла О.Морозу повернутися у спікерське крісло в обмін на участь СПУ в коаліції з Партією регіонів і КПУ. Так була створена «антикризова» коаліція.

Середина літа була спекотною не лише у плані погоди, але і у плані політичної боротьби. «Антикризова» коаліція висунула кандидатуру В.Януковича на посаду прем'єр-

міністра. Очевидно, що Президент не надто бажав призначити свого вчорашнього супротивника на президентських виборах прем'єр-міністром з вельми широкими після вступу у силу конституційних змін повноваженнями. Він заявив, що дає Верховній Раді три тижні на формування коаліції і уряду. «Я чекаю ще впродовж трьох тижнів формування нової коаліції і нового уряду», – сказав Президент. Інакше, за словами В.Ющенка, він ставитиме питання про розпуск парламенту.

Слід зазначити, що більшість експертів, за такого варіанту розвитку подій, прогнозувала ще переконливішу перемогу Партії регіонів аж до отримання парламентської більшості.

З метою тиску на Президента нові політичні союзники провели ряд політичних акцій у регіонах. Зокрема, по південно-східних областях прокотилася хвиля антинатівських виступів, а ряд облрад ухвалив рішення про надання російській мові статусу офіційного. Це загрожувало подальшою неконтрольованою дестабілізацією обстановки в країні.

Для розв'язання політичної кризи було необхідне неординарне рішення. Таким стало скликання Президентом загальнонаціонального круглого столу за участі лідерів парламентських фракцій і представників громадськості. Результатом його роботи стало підписання Універсалу національної єдності, який мав відкрити дорогу до розв'язання питань, що розділяють українське суспільство.

Проте за великим рахунком цього не відбулося. Єдиним реальним результатом підписання цього документа стало внесення Президентом кандидатури лідера Партії регіонів на посаду прем'єр-міністра.

Слід визнати, що В. Ющенко погодився на призначення В.Януковича через безвихідність ситуації, в яку потрапив. Перш за все, розпуск парламенту у тій ситуації означав би дуже жорстоку політичну поразку самого В.Ющенка. Йдеться,

по-перше, про те, що він вже втратив значну частину своїх виборців, а його рейтинг спустився з фантастичних 55% до ледве помітного рівня. І його партія, пішовши на нові парламентські вибори, безумовно, одержала б істотно менше голосів, ніж на попередніх, а це означає, що він вже не мав би інструменту для балансування в даній ситуації.

До уряду В.Януковича увійшов і ряд представників НСНУ. В основному вони склали гуманітарний блок. Крім того міністром юстиції став Р.Зварич. Передбачалося, що НСНУ увійде до складу «широкої» коаліції. Здавалося, що Партія регіонів і «Наша Україна» порозумілися і згодні працювати разом.

Але, як виявилось, такої думки дотримувалися не всі: частина «нашоукраїнців» виступила проти «широкої» коаліції і почала говорити про можливість створення нової пропрезидентської партії. Цьому в свою чергу зраділа Юлія Тимошенко, що мріяла про створення об'єднаної опозиції на противагу більшості в парламенті.

Переговори про створення широкої коаліції підходили до свого логічного завершення, коли в Брюсселі пройшло засідання комісії Україна-НАТО, яке стало переломним у внутрішній політиці країни. Під час свого виступу прем'єр В.Янукович від імені України заявив, що Україна поки не готова починати виконання Плану дій для отримання членства в НАТО. «Приєднання до плану дій – це питання часу. Сьогодні у суспільстві немає підтримки цього кроку», – сказав він, чим поставив хрест на широкій коаліції за участю «Нашої України». Ці заяви викликали великий резонанс у суспільстві і політикумі. Звинувативши В.Януковича у порушенні Універсалу, пропрезидентський блок остаточно оголосив про перехід в опозицію (хоча помаранчові міністри не поспішили вийти зі складу уряду), але так і не захотів об'єднатися з БЮТ, що заявив про свою опозиційність практично

відразу після розпаду «помаранчевої» коаліції.

Наслідком такого рішення НСНУ стало поступове витіснення з уряду представників «Нашої України», а також протистояння президентської і урядової гілок влади, що почалося вслід за цим. У той момент кожен з трьох гравців політикуму – Президент, парламент (в особі «антикризової» коаліції) і прем'єр-міністр – активно боролися за вплив в країні. Президент намагався змінити своє оточення і структуру «Нашої України», укріплюючи тил, парламент і прем'єр – звільнити всіх міністрів, близьких до Президента, вибудовуючи свою систему влади.

Все це супроводжувалося скандальними відставками і несподіваними призначеннями. Як наслідок – на вершину вітчизняного політикуму пробився як ряд перспективних політиків (наприклад А.Яценюк, що має імідж професіонала і незаплямовану політичну репутацію), так і відвертих авантюристів, серед яких особливо слід відзначити Ю.Луценка (чого варті лише його авантюри з розгоном державтоінспекції, що потягло за собою розгул дорожньо-транспортних пригод та збільшення смертності на автошляхах, або постійне порушення Луценком, як міністром внутрішніх справ, презумпції невинності, коли з екранів телевізорів Луценко без рішення суду звинувачував багатьох політиків у різноманітних злочинах (практично всі з яких в результаті так і не були доведені). Особливої небезпеки для встановлення демократії в Україні є те, що руйнуючи такими діями правосвідомість громадян (як відомо Юрій Віталійович отримав прізвисько «Термінатор») Луценко своїми радикальними діями здобув особисту харизму і достатньо високий рівень популярності.

Таким чином, можна зробити висновок, що всі найважливіші політичні події 2006 р. пройшли під знаком політичної реформи

і всі вони стали невід'ємною частиною формування в Україні нової політичної традиції і нового політичного ландшафту. Очевидно, що багатьох суперечностей вдалося б уникнути у разі формування уряду пропрезидентською політичною силою. Проте, з іншого боку, не варто розраховувати на те, що так буде завжди. Тому, як би це парадоксально не звучало, – позитивом політичного протистояння є те, що воно вказало на слабкі місця як оновленої політичної системи в цілому, так і її суб'єктів зокрема.

Перехід до пропорційної виборчої системи на парламентських виборах-2006 свідчить про посилення ролі

політичних партій в житті суспільства. У свою чергу це, поряд з низкою інших партійних проблем, висуває на перший план вироблення стратегії виборчої кампанії, що і дозволяє фаворитам передвиборчої гонки увійти до парламенту, набравши необхідну кількість голосів⁴⁶.

Мабуть найголовнішим політичним підсумком 2006 р. року стало те, що влада у широкому розумінні в Україні вже не є монополією. Фактично в країні сформувалися кілька центрів, що мають ресурс впливу на ситуацію в країні: Президент, Кабінет Міністрів, Верховна Рада. а також провідні політичні актори – артія Регіонів та БЮТ.

3.4.6. Дострокові парламентські вибори 2007 року

Результати виборів 2006 р. фактично сформували ядро майбутньої партійної системи України. Те, яких форм вона набуде, залежало від самих партій, і в першу чергу від позиції їх політичної і бізнесової складових, від подальшого просування конституційної реформи, а також від ходу політичного життя країни.

Кінцівка політичного 2006 року пройшла під знаком протистояння між Президентом і урядом, яке досягло критичного рівня у процесі ухвалення бюджету на 2007 рік: вперше глава держави скористався своїм правом накладати вето на цей документ. І хоча стосовно головного економічного документа врешті-решт було досягнуто певної згоди, використання Президентом цього механізму продовжилося. Найбільший резонанс викликала ситуація навколо подолання президентського вето на закон про продовження мораторію на продаж землі та особливо на прийняття Закону «Про Кабінет Міністрів України». Зв'язано це з тим, що БЮТ вирішив приєднатися до коаліції у прийнятті цих законів та питанні подолання вето.

Парламентська фракція Компартії висловила протест проти застосування президентом Віктором Ющенко права вето до прийнятих Верховною Радою законів і запропонувала оголосити йому імпічмент. Про це заявив на засіданні парламенту член фракції КПУ Валентин Матвеев. Комуністи вважають, що президент «повів справжню війну з парламентом шляхом накладення вето на прийняті законодавчі акти».

Рік дострокових виборів розпочався 12 січня 2007 року з подолання президентського вето на Закон „Про Кабінет Міністрів”. Саме прийняття цього закону дало суттєвий поштовх до загострення протистояння між Президентом, з одного боку, та урядом і парламентською коаліцією – з іншого. Законодавчий наступ на президентські повноваження супроводжувався демонстрацією намірів коаліції будь-яким шляхом розширити існуючу парламентську більшість до 300 депутатів за рахунок депутатів з опозиційних фракцій, що, в свою чергу, руйнувало структуру фракцій парламенту і саму парламентську опозицію.

⁴⁶ Петров О. Стратегія політичних сил на парламентських виборах 2006 року. // Політичний менеджмент. – 2006. - №1. – с. 18-26

Формат „співіснування та конкуренції” між гілками влади змінився форматом гострої політичної боротьби⁴⁷. Послаблення опозиції прямим чином впливало на послаблення самого Президента, що по суті стало заявою про відкриту війну. Таким чином „проект 300” нівелював інститут президентського вето, що фактично робило з Президента номінальну фігуру, оскільки позбавляло його хоча б відносно стабільної підтримки в парламенті і блокуючого пакету у вигляді голосів опозиції.

В березні дискусії про те, чи можливо розпустити парламент і на яких засадах, завершилися виданням Указу Президента щодо розпуску парламенту.

Заяви Юлії Тимошенко, В'ячеслава Кириленка, Юрія Луценка і Миколи Катеринчука про позачергові парламентські вибори змусили український політикум задуматися про можливість такого сценарію. Одні політики були впевнені у своїй правоті і перемозі, інші задумалися про прохідний бар'єр, треті вважають, що втягуватися у нові вибори ще рано. Проте, кампанія з переконання населення в необхідності дострокових виборів стартувала ще задовго до прийняття офіційного рішення про початок виборчої кампанії 2007 року.

Головним ініціатором дострокових виборів був БЮТ, що прагнув за будь яку ціну повернути собі владу. Про можливість розпуску парламенту заговорили й представники НСНУ. При цьому ніхто з них офіційно так і не зміг пояснити, що може стати юридичною підставою для розпуску нинішнього скликання Верховної Ради.

Після видання першого Указу Президента щодо дострокових виборів всім була очевидною його формальна неконституційність. Партія Регіонів звернулася з відповідним поданням до Конституційного суду й стало зрозумілим, що коаліційні сили спрямують свої зусилля на затягування

процесу, тому що на той час для Януковича головною метою стало виграти час, а для Президента, навпаки, прискорити. Так з'явився другий Указ Президента від 26 квітня 2007 року, потім третій, і нарешті - четвертий. Щоб не допустити невідгідного для себе рішення Конституційного Суду про президентські сили спочатку заблокували його роботу, а врешті й фактично дискредитували КС як інститут, апіорі поставивши під сумнів його ймовірне рішення. Після цього всередині самої коаліції розпочався розкол. Якщо Партія Регіонів була в принципі згодна йти на дострокові вибори, то їх колеги по коаліції – соціалісти і комуністи – зайняли позицію неприйняття указів Президента.

Піком силового протистояння стали події навколо Генпрокуратури, де спецпідрозділ охорони президента під командою його очільника Гелетея захопив робочі приміщення Генеральної прокуратури, а бійці «Беркуту» на чолі з міністром внутрішніх справ Цушком їх звідти «вибили». Під загрозою початку громадянської війни відбулися переговори в форматі „трійки” (Ющенко-Янукович-Мороз) і були досягнуті масштабні домовленості, які, зокрема, включали дату дострокових виборів (30 вересня).

Така ситуація підштовхує середні і дрібні партії до злиття з лідерами виборчої кампанії. Саме внаслідок такої тенденції і завдяки наполегливим зусиллям Секретаріату Президента у мега-блок об'єдналися «Наша Україна», «Народна самооборона», НРУ, УНП і КУН. У БЮТ влилися ПРП і СДПУ. До виборчого списку Партії регіонів увійшли представники Трудової і Республіканської партій, СДПУ(о), Партії «Віче» і т.д.

Недивлячись на те, що парламентська кампанія 2007 р. багато в чому подібна з кампанією 2006 р., між ними існує й ряд відмінностей. Найістотнішим з них, на наш погляд, є місце, відведене

⁴⁷ Карасев Вадим. 2007-й политический: шаг за шагом. / <http://www.ukrtudprom.com/digest/eo-szeos281207.html>

в цій кампанії ідеологічним аспектам, і те, що в Україні спостерігається остаточний згасання ідеологічних партій. Більшість експертів одноставні у твердженні, що партії з чіткою ідеологією втрачають популярність. Це демонструють і результати останніх парламентських виборів, і результати останніх соціологічних опитувань. У цього процесу є дві основні причини: історична і практична.

Останніми ідеологічними «динозаврами» прийнято вважати, з одного боку, КПУ, з іншою — пострахівські партії формату УНП, що ослабли. Але ці флангові партії — спадщина пізньо- і пострадянської системи координат, коли політика будувалася по лінії конфлікту комуністичного і антикомуністичного. Повільне відмирання суто ідеологічних, «класичних» партій в Україні відбувалося впродовж останніх десяти років. Така ж тенденція простежується й у більшості цивілізованих країн.

Проте в Україні істотну роль в цьому процесі зіграли суб'єктивні історичні чинники. «Лівий» в Україні завжди асоціювався з проросійським і в основному мав підтримку на сході країни. У свою чергу «правий» за визначенням був антиросійським або прозахідним і мав електоральну платформу на заході і, можливо, у центрі.

Подальший розвиток українського суспільства привів до того, що людям стали меншою мірою цікаві ідеології і негнучкі догми. Більший інтерес став виявлятися стосовно конкретних дій, сценаріїв, деякою мірою — цінностей. Під впливом ЗМІ і, перш за все, телебачення, українці сприймають політику як драму, де панують емоційні категорії і переживання.

Кінець ідеологічним партіям приніс перехід від мажоритарної до пропорційної системи виборів до парламенту. Щоб переконатися в цьому, достатньо порівняти результати виборів до Верховної Ради II (останнього суто мажоритарного) і V (першого суто пропорційного) скликань.

У 1994 році три найбільш конкурентоздатні категорії кандидатів — держслужбовці, бізнесмени і політики — майже не перетиналися. Міністри й інші високопоставлені урядовці обіцяли жителям виборчих округів задіювати свої владні можливості для поліпшення ситуації саме на цих територіях; керівники крупних підприємств робили наголос на свій імідж «міцних господарників».

Але і ті, й інші вважали за краще не пов'язувати себе з конкретними політичними силами, а навпаки, виступати як «надпартійні» і навіть «антипартійні» кандидати, протиставляючи себе «політикам-балакунам». В той же час у багатьох округах на Західній Україні і в Києві тоді у депутати пройшли представники правих сил — Народного Руху і Української республіканської партії, а у східних, південних і центральних регіонах — кандидати від лівих партій: КПУ, СелПУ і СПУ.

Саме ідеологічні партії, незважаючи на увесь свій міжпартійний антагонізм, і були основними лобістами переходу від мажоритарної до пропорційної системи (з проміжним етапом у вигляді змішаної системи, за якою обиралися парламенти III і IV скликань).

Але коли це стало реальністю, виявилось, що партії, жорстко прив'язані до ідеології, витиснені на узбіччя. У 2006 році як ліві (в особі Компартії, Соцпартії і Блоку Наталії Вітренко «Народна опозиція»), так і праві (представлені в основному Українським народним блоком Костенко і Плюща, Громадянським блоком «Пора — ПРП») показали рекордно низькі результати. Натомість трійку лідерів склали партії і блоки, в яких концентрувалися крупні бізнесмени і кар'єрні урядовці: Партія регіонів, БЮТ і блок «Наша Україна». А у нинішньому році на перевиборах ці три сили фактично поділили між собою найцінніші залишки партій націонал-демократичної і ліберальної спрямованості, «запозичивши» також і кадровий потенціал соціалістів.

Крім того, впадає у вічі хронічна відсутність послідовності в діяльності більшості політичних партій України, що позиціонують себе у якості ідеологічних. Зокрема, їх відірваність від свого базового електорату. Соціалістична партія є найяскравішим прикладом ситуативного відбору власної електоральної бази. Річ у тому, що соціалістичні партії Західної Європи можна охарактеризувати як класичні індустріальні партії, адже вони захищали інтереси специфічної категорії населення – робочих промислових підприємств. Характерною ознакою цих партій є те, що вони підтримують тісний зв'язок з профспілками, з якими укладають тарифні угоди, як це відбувається, наприклад, у Швеції. Це не означає, що за соціалістів голосують тільки робітники, але вони є основним ядром їх електорату.

В Україні ж Соціалістичну партію підтримують в сільськогосподарських регіонах. Навіть друкованим органом у них до недавнього часу була газета з красномовною назвою «Сільські вісті». Рано чи пізно така невідповідність повинна була датися взнаки. Хоча, очевидно, що у випадку із СПУ вирішальну роль зіграла дискредитація її лідера серед частини «помаранчевого» електорату.

Ідеологічні партії все більше стають «нішевими», а, як свідчить практика, «нішевий» електорат в Україні обмежується 3-6%. Саме з практичних міркувань партії, що претендують на масовість, роблять ставку на програмні «коктейлі», різноманітні ідеологічні «мікси», ціннісні гібриди. Довготривалий тренд — партії будуються за принципом «хапай всіх», тому на озброєння беруться будь-які гасла і посили, здатні дати відчутний електоральний результат тут і зараз.

Закономірність «втечі від ідеологій» для партій, що претендують на владу, обумовлена й політичною практикою, що засвідчила, що тривала прихильність правлячих партій ідеологічним догмам неминує приводить до економічного

спадку і, як наслідок, до втрати влади.

Провідним політичним силам країни ще з 2002 року на практиці набагато простіше створювати образ їх сильних, мудрих, досвідчених лідерів, ніж упроваджувати у власний кістяк ідеологію.

Можна, звичайно, припустити, що між ПР, БЮТ і «НУ-НС» є істотні ідеологічні відмінності. Проте насправді для бізнесменів і урядовців, чий інтереси, перш за все, і виражають ці політсили, питання ідеології другорядні, а то і глибоко чужі. Перше місце у їх шкалі цінностей посідає влада. І Партія регіонів, і ядро БЮТ – партія «Батьківщина», і партія «Наша Україна» створювалися саме як інструменти досягнення влади, а вже потім для них підбиралася (або складалася) ідеологія.

На торішніх виборах ведучі політсили ще вважали за необхідне використовувати ідеологічні заклики для мобілізації свого електорату. Але по мірі усвідомлення необхідності експансії на чужі електоральні поля, на дострокових виборах ідеологічні гасла були відсунуті в тінь або взагалі відкинуті.

Старт виборчої кампанії засвідчив, що ПР, БЮТ і НУ-НС прагнуть уникати або мінімально використовувати такі роз'єднуючі громадян теми, як вступ в НАТО або ЄС, статус російської мови або воїнів ОУН-УПА. У цій кампанії лідери парламентської гонки конкурують, перш за все, у тому, хто з них зможе ефективніше керувати державою: стимулювати економічне зростання, забезпечувати підвищення життєвого рівня громадян, боротися з корупцією, вирішувати газову проблему, добиватися прогресу у справі євроінтеграції і т.д.

Основна боротьба для Партії регіонів розгорнеться вже в умовах опозиції. Результат Партії регіонів в 2006 році був продиктований тим, що партія знаходилася в опозиції і викликала симпатії у протестного електорату. За рік ситуація помінялася: ПР стала партією влади зі всіма електоральними

мінусами, які передбачає такий статус. Це й спричинило до втрати влади на виборах 2007 р. Нині у регіональному розрізі ПР може розраховувати на збільшення електоральної підтримки, перш за все, там, де спостерігається певне розчарування населення в місцевих властях, більшість в яких складають представники БЮТ.

Впродовж останніх років ПР досить часто піддавалася критиці за її монорегіональність. Зараз Партія регіонів вимушена знову зіткнутися з тією самою суперечністю, яка принципово важлива для її подальшої еволюції: вона або може стати на нових виборах ядром якогось блоку, об'єднуючого розважливих практиків з різних регіонів країни, або, як варіант, включити певну частину цих людей до свого виборчого списку. Або ж вона знову залишиться партією одного, хоча і найзначущішого у промисловому плані регіону країни.

Необхідність домовлятися з союзниками і ділитися з ними, необхідність забезпечувати або допомагати в забезпеченні їх інтересів тільки заважала ПР в роботі по управлінню країною. Набагато практичніше, прагматичніше і стратегічно вірніше створювати союз управлінців і технократів, які здатні реально і чітко управляти країною в непростих умовах. Тому наступна ключова задача, яку Партії регіонів доведеться вирішувати в подальшому, полягає у тому, що вона повинна буде показати свою суть як партії всіх соціальних прошарків і регіонів, очищену від тактичних союзників.

Як би в Партії регіонів не демонстрували згуртованість лав, у ЗМІ періодично просочується інформація про наростаючі суперечності між двома найвпливовішими «донецькими». Віктор Янукович і Рінат Ахметов по-різному бачать майбутнє партії. Як наслідок, по-різному В.Янукович і Р.Ахметов віднеслися і до ініціативи Президента розпустити парламент і призначити дострокові вибори. Прем'єр-міністр, по суті, очолив

«партію війни» проти перевиборів. У свою чергу, Рінат Ахметов не був зацікавлений у загостренні політичної ситуації, що явно б відобразилося на його бізнесі. Багато оглядачів обгрунтовували травневе перемир'я між командою Президента і «регіоналами» саме як наслідок вдалих переговорів Р.Ахметова і колишнього секретаря РНБОУ В.Гайдука.

Втім, не дивлячись на всі розбіжності в середовищі партійного керівництва, виборча кампанія напевно згуртувала «регіоналів», і до підведення підсумків виборів ці розбіжності на люди не виносилися. В цілому, експертне співтовариство сходиться на думці, що на боці Партії регіонів, перш за все, залишається високий електоральний рейтинг, могутній фінансовий і адміністративний ресурс.

Погодившись на вибори, В.Янукович і його команда добилися перенесення голосування на більш вигідний для себе час. Крім того, тепер вибори відбудуться не лише відповідно до указу Президента, але й на підставі ухвали парламенту. Якби коаліція не чинила опір, вона б втратила частину своєї електоральної підтримки. Тепер же у «біло-блакитних» був час не лише перегрупувати ряди, сформувані нові списки, але і через уряд підвищити пенсії і зарплати, понизити ефект несподіванки з боку пропрезидентських сил.

По-друге, чинячи опір, прем'єр і коаліція не допустили однозначної політичної, а значить і електоральної, перемоги В.Ющенка. Це давало б підставу для посилення президентської влади.

По-третє, «регіонали» добилися зміни «під себе» виборчого законодавства і одержали прийнятний для них склад ЦВК. У обмін на конкретну дату виборів і зміни до Держбюджету у частині фінансування позачергового волевиявлення, Віктор Ющенко зробив ряд поступок: прийняв поправки до закону про вибори, які ініціювали коаліціанти, ввів до складу ЦВК представників Партії регіонів,

забезпечивши в ній коаліціантам більшість голосів.

Якщо у принципі всі провідні політичні сили країни значною мірою створені, перш за все, за лідерським принципом, то й їх рейтинги багато у чому залежать від рівня популярності лідера. Проте БЮТ виділяється серед інших і в цьому компоненті, оскільки є іменним блоком Юлії Тимошенко.

Цілі Юлії Тимошенко є головними задачами для БЮТ апіорі. І цілі ці прості – пост прем'єр-міністра і президентська перспектива.

Головною проблемою БЮТ є взаємна нелюбов до Ю.Тимошенко як Президента, так і лідера регіоналів. Президентські амбіції є як з одного боку – у Віктора Ющенка, так і з іншою – у Віктора Януковича. Аналогічні амбіції Юлії Тимошенко, мабуть, навіть перевищують їх сумарні. Отже, її нейтралізація – синонім шляху до президентства і для перших, і для других.

Ще однією проблемою БЮТ може стати кадрове питання. БЮТ, на відміну від власне «Нашої України», відчутніше постраждав від нерозбірливості у формуванні списків. Перебіжчики від БЮТ йшли достатньо шумно і серед них є досить епатажні персони, як, наприклад, М.Бродській, А.Ковтуненко. Крім того, БЮТ залишили досвідчені Д.Видрін, М.Томенко, О.Данілов.

Юлія Тимошенко стала головним переможцем в осінньому протистоянні. По-перше, Юлія Володимирівна своєчасно відійшла на задній план. Вона опинилася в ситуації над процесом – не коментуючи, не втручаючись публічно в процес. Вона брала участь практично у всіх переговорах – але при цьому мало говорила на камеру.

По-друге, Ю.Тимошенко змогла зберегти свій фінансовий ресурс, не витрачаючи його на безглузді масові акції.

По-третє, Ю. Тимошенко виборола посаду заступника секретаря РНБОУ для найближчого соратника – Олександра Турчинова. До

адміністративного потенціалу можна віднести також наявність на посту голови Верховного Суду Василя Онопенко – а саме до Верховного суду звертатимуться у разі, коли політична ситуація в країні знову зайде в безвихідь.

Другі вибори поспіль БЮТ демонструє результат кращий, ніж прогнозували соціологи. У 2007 р. БЮТ одержав 30,71% народної підтримки, збільшивши за рік число своїх прихильників на 1,5 мільйони (5 652 876 в 2006 році проти 7 162 174 в 2007-у).

Цього року БЮТ виграв вибори в 16 областях, тоді як минулого року він фінішував першим лише в 14, і єдиним з учасників виборів подолав умовний трипроцентний бар'єр у всіх регіонах країни. Вперше з'явилися області, де БЮТ має абсолютну більшість. Характерно, що Блок Ю.Тимошенко збільшив свій результат у порівнянні з торішнім також у всіх регіонах країни.

Юлія Тимошенко за підсумками дострокових виборів опинилася в вигідній ситуації. Якщо «помаранчева» коаліція виявиться нестійкою, то Президент автоматично втрачає свій електорат, його перебирає Юлія Тимошенко. Опинившись в опозиції, вона поширює свій вплив, одержує весь «помаранчевий» сегмент. Плюс — просувається на «синьо-червону» територію. Якщо ж коаліція тримається, Юлія Тимошенко на посаді Прем'єр-Міністра втілює у життя популістські соціальні обіцянки і використовує адміністративні ресурси посади як найкращий майданчик для участі у президентських перегонах. Таким чином, подвійна диспозиція, що склалася, дозволяє Юлії Тимошенко одержати вигреш за будь-якого варіанту.

Сильною стороною БЮТ стало те, що регіональному аспекту його передвиборчої кампанії цього політичного сезону було приділено максимум уваги. У БЮТ базовою одиницею передвиборчої кампанії вважають виборчу ділянку.

Найголовніший козир БЮТ – це сама Ю.Тимошенко. Ю.Тимошенко сьогодні – це визнаний лідер всіх «помаранчевих», хто б і що про неї не говорив. Формально ця роль відведена Президенту, але де-факто вона належить керівнику БЮТ. Якщо хто серед «помаранчевих» дійсно день за днем зростає в інтелектуальному і політичному розумінні, так це Ю.Тимошенко. Ретельно продумані домашні заготовки, гостра пам'ять, досвід політичних баталій дозволяють їй у будь-якій ситуації бути, що називається, на висоті.

У загальних рисах передвиборча риторика БЮТ стала риторикою антагонізму з діючим урядом, що цілком логічно для опозиційної політичної сили. БЮТ традиційно підіймала гасла на тему соціальної справедливості, ідей солідарності, але основний наголос зроблений не на програмі партії, а власне на образі її лідера. Образ Юлії Тимошенко став основою виборчої кампанії БЮТ. БЮТ мала два варіанти побудови передвиборчої кампанії: «війна проти всіх» і «кидок на схід», які вона вдало поєднала.

Перший варіант фактично повторив кампанію 2006 року із звинуваченнями всіх основних конкурентів в недостатній чесності намірів, обмані свого виборця. «Нашу Україну», наприклад, можна було б теоретично звинуватити у бажанні створити «широку коаліцію» з Партією регіонів, Партією регіонів — у тому, що вона не піклується про економічний і соціальний розвиток свого базового регіону — Донецької області, КПУ — у тому, що вона пішла у коаліцію з крупним бізнесом, зрадивши ідеалам комунізму і т.д.

Таким чином, у точці перетину ключових задач, а також сильних і слабких сторін БЮТ лежить необхідність вистояти у протистоянні з «Нашою Україною» і при цьому не «спалити мости», оскільки лише формування «помаранчевої коаліції» забезпечило Ю.Тимошенко

посаду двічі Прем'єр-міністра та прекрасну стартову позицію до майбутніх президентських перегонів.

Щодо «Нашої України» - вона є президентською партією, і передвиборча кампанія це вкотре довела. Очевидно, що В.Ющенко має наміри поборотися за президентський пост вдруге. Власне, багато експертів вже зараз пов'язують дострокові парламентські вибори з початком президентської кампанії В.Ющенко. Термін повноважень Президента вже досяг свого екватора. За українською політичною традицією – це самий час для початку роботи над тим, щоб підійти до нових виборів у добрій політичній формі, маючи надійний тил.

Для підготовки свого можливого переобрання на другий термін В.Ющенко потрібно було вирішити декілька задач без рішення яких його участь у виборах 2009 року була б безглуздою. По-перше, наростити популярність, що впала; по-друге, зупинити наступ на президентські повноваження; по-третє, заручитися підтримкою крупного капіталу; по-четверте, продемонструвати зарубіжним партнерам, хто в Україні головний; по-п'яте, створити умови для падіння рейтингу двох найближчих конкурентів на президентських виборах – В.Януковича та Ю.Тимошенко.

Тому, прощтовхуючи вперед «Нашу Україну», Віктор Ющенко, перш за все, вирішував ряд власних задач. Він прагнув підвищити вірогідність призначення свого прем'єра і забезпечити збільшення представництва своєї фракції у парламенті.

Ряд спостерігачів схильний розглядати кампанію-2007 як можливість для НУ «перезавантажити» коаліцію і замінити в ній соціалістів з комуністами. Допомогти у цьому може тільки наявність впливової політичної сили. Оскільки для НУ основне змагання на дострокових виборах відбувалося не з Партією регіонів, а з Блоком Юлії Тимошенко, необхідно

було підсилити «Нашу Україну» так, щоб її результат як мінімум не сильно відставав від результату БЮТ, а як максимум перевершив його. Таким чином, головною стратегічною задачею «Нашої України» стала боротьба за першість серед постпомаранчевих сил.

Формально попереднє завдання досягається формуванням мегаблоку «демократичних сил». Вже тоді можна було помітити, що «Наша Україна» серйозно націлена поборотися за друге місце і шанси на це у неї були. Формування мегаблоку, ймовірно, додало б голосів на виборах, але кадрові чвари, які б почалися після них, здатні розвалити його водночас і знов перетворити на аморфну недієздатну силу. Тому питання задоволення кадрових претензій партнерів необхідно або остаточно розв'язувати до початку перегонів, або зовсім відмовитися від блокування і йти оновлено-старим, але перевіреним і керованим складом. Таким чином, друга стратегічна задача, яка стояла перед НУ – формат участі у виборах.

Однак довірення цих стратегічних завдань виникла низка перешкод.

По-перше, у зв'язку з поступками коаліціантам щодо дати виборів, дещо погіршав імідж глави держави, як рішучого політика, а з ним і рейтинги президентської партії – «Нашої України».

По-друге, існує ряд непереборних протиріч у самому мегаблоці, як особистісно-персональних, так і концептуально-ідеологічних. Кадрові чвари між лідерами здатні поховати цей почин вже найближчим часом. Також відсутній серйозний ідеологічний фундамент для побудови національно-демократичного блоку за участю трьох сил: НУ з величезною натяжкою можна вважати праволіберальною, НС – технологічний проект з яскравим лідером і лівопопулістською риторикою. «Правиця» – найбільш ідеологічна сила – вже фактично усунена від участі у мегаблоку, адже не тільки обрання фігури лідера блоку,

але й фактично всього партійного списку відбувалося Президентом України фактично одноосібно.

Навіть ще в більшій мірі, аніж у 2006 р. В.Ющенко на цих виборах виступав на боці «Нашої України»: обличчя Президента дивилося на виборців з політичної реклами НУНСу. «Політичний джокер» – Президент, його імідж і дії став головним адміністративним ресурсом блоку (незважаючи на весь антидемократизм участі Гаранта Конституції у виборах на боці однієї з політичних сил).

Основними гаслами виборчої кампанії «Нашої України» стала банальна істина «закон один для всіх» та вже багаторазово озвучені тези про відміну депутатської недоторканості, повну підтримку соціальних ініціатив глави держави, необхідність посилення президентської влади для забезпечення реалізації його передвиборної програми «Десять кроків назустріч людям» і запобігання виникненню політичних криз, проведення судової і податкової реформ.

Наразі дострокові парламентські вибори завершилися. Вже офіційно опубліковані їх результати, ЦВК зареєструвала народних депутатів Верховної Ради 6 скликання. Вже створена правляча коаліція в складі БЮТу та НУ-НС з перевагою в два голоси. Але навіть тепер достатньо проблематично дати однозначну відповідь на питання, а чи завершена політична криза, наслідком якої і стали дострокові вибори. Адже «очищення парламенту», заради якого, ніби то, Віктор Ющенко розпустив попередню Верховну Раду не відбулося: серед депутатів нового скликання 96% є депутатами скликання попереднього. Таке собі «оновлення» аж на 4 відсотки!

Дуже цікавою є й порівняння ще однієї домінанти, що слугувала за найголовнішу моральну причину розпуску парламенту. Йдеться про «спотворення волевиявлення громадян». Нагадаємо, що за релудьтатами 2006 р. партії

«антикризової» коаліції здобули більшість у 240 голосів, але аж ніяк не 300, до чого так прагли «регіонали». В результаті і виборів 2007 року більшість за результатами народного вибору здобула вже «демократична коаліція». Однак подивімося, за кого ж насправді проголосували виборці? Перевага у 2 голоси помаранчових сил відбулася за рахунок перерозподілу тих відсотків, які набрали партії, що не подолали тривідсотковий бар'єр. Кому б мали належати ці голоси?

Якщо ми проаналізуємо результати виборів 2007 року з припущенням, що виборче законодавство не передбачає обмеження у вигляді необхідності набрання 3%. То картина була б кардинально іншою. У виборах взяли участь 22 298 369 виборців. Це означає, що кожен з депутатських мандатів «важить» голосів 49 552 виборців. Відтак реальне воєвиявлення українців виглядає наступним чином 3 числа партій та блоків, що пройшли до парламенту:

Партія регіонів - 162 мандати;

Блок Юлії Тимошенко – 145 депутатських місць;

Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» - 67;

Комуністична партія України - 25;

Блок Литвина – 19.

А найцікавіше, хто опинився на межі проходження до Верховної Ради України. З поміж них виборці делегували свої права на здійснення влади:

Соціалістичній партії – 13 депутатських місць за умови відсутності прохідного бар'єру;

ПСПУ Наталії Вітренко – 6 мандатів;

Всеукраїнському об'єднанню «Свобода» - 4 мандати;

Партії зелених України та виборчому блоку Людмили Супрун – Український регіональний актив (УРА) – по 2 мандати;

Комуністичній партії (оновленій) та партії вільних демократів – по одному мандату.

Таким чином реальне воєвиявлення громадян України за політичними

таборами розподілилося наступним чином:

Помаранчовий табір (в його максимально можливій конфігурації: БЮТ, НСНУ, «Свобода» та Вільні демократи) – 216 мандатів.

Біло-блакитний табір (в його максимально можливій конфігурації: ПР, КПУ, Блок Литвина, СПУ, ПСПУ, УРА та КПУ(о)) – 228 мандатів. Отже за логікою мотивації дострокових виборів 2007 р. й тут маємо «спотворення справжнього воєвиявлення виборців», оскільки реальна кількість голосів, відданих прибічниками біло-синьої ідеї виявилася на рівні 11 мільонів 322 тисячі 512 голосів, в той час як за помаранчові сили проголосувало 10 мільонів 692 тисячі 987 виборців, тобто на 629 тисяч 525 сіб менше!

Проте, не декларована, а реальна мета виборів все ж таки досягнута: в країні відбулася зміна владної еліти у виконавчій владі. Перемогла Ю. Тимошенко, що отримала бажане крісло Прем'єр-Міністра. Програла ці вибори не тільки «регіонали», але й Президент.

Було б помилково вважати, що, підписуючи 2 квітня 2007 року указ про розпуск парламенту, Віктор Ющенко не замислювався про те, що дадуть перевибори його партії і йому особисто в майбутньому. Поза сумнівом, основною метою, яку ставив перед собою Президент, було зміцнення його позицій в боротьбі за владу з прем'єром Віктором Януковичем і, у разі позитивного результату на позачергових виборах, – закладка міцного фундаменту для проведення успішної президентської кампанії 2009 року. Але, схоже, виконання обох задач виявилось як мінімум незавершеним. Навіть попри кадрові зміцнення, кардинально поліпшити свої позиції на політичній арені країни В.Ющенку не вдалося.

Якщо тактичний програш В.Ющенка полягає у тому, що президентська сила остаточно поступилася БЮТ першістю в постпомаранчевому таборі, то його стратегічна поразка полягає у програші

мети, заради якої і організовувалася ця кампанія. Перед Президентом стояла значно ширша задача, ніж просто перезавантаження Верховної Ради. Президентським Секретаріатом затівалася крупна гра, в яку входило проведення Конституційної реформи і повернення частини повноважень Президенту.

Тому можна стверджувати, що з формальної точки зору, на цих дострокових парламентських виборах більше всіх програє їх ініціатор.

Крім того, за два з невеликим роки до президентських виборів за посередництвом НУ-НС практично формалізований реальний рейтинг Президента, який виявився досить низьким, практично на межі не юридичної, а суспільної легітимності.

Щодо президентської «Нашої України-Народної самооборони» - вона не виконала головної задачі, яка на неї покладалася у ході кампанії: повернути лідерство в постпомаранчевому таборі. НУ-НС відстав від БЮТ майже на 4 мільйони голосів. Але не це головне. За НУ-НС проголосувало цього разу 3 301 012 виборців.

А це означає, що об'єднані за ініціативою Президента демократичні сили набрали на 238 тисяч голосів менше, ніж сама «Наша Україна» на минулих виборах (3 539 140). В цілому, показники блоку у відсотках погіршилися у 12 областях. А в Хмельницькій області, де блок поліпшив свій результат у відсотках, насправді він втратив у реальних голосах виборців порівняно з 2006 роком. Крім того, істотною психологічною поразкою НУ-НС стала втрата лідируючих позицій у базових Львівській і Тернопільській областях. А перше місце на Закарпатті також досить умовне, оскільки відрив від БЮТ складає менше 2.5%.

На думку політолога В.Срмоласва, трагедія «помаранчевих» проєктів полягає у тому, що навіть в революційний період практично всі партії, які входили і в об'єднання «Сила народу», і в інші передвиборні

проєкти, не змогли визначитися, що є їх рушійною силою і чим рушійна сила відрізняється від електоральної бази. Ця плутанина стала причиною того, що так звана ставка на середній клас, яку зараз декларує «Наша Україна», привела до ефекту «політичного болота». У інформаційному просторі періодично з'являється інформація про наміри частини НСНУ утворити нову право-центристську, пропрезидентську партію.

Однак, слід враховувати, що проблема полягає у тому, що не відбувається якісного оновлення серед помаранчевих еліт. Навряд виборець побачить в новому проєкті нові особи і нову програму — він побачить швидше нову комбінацію. Крім того цей проєкт топтатиметься на старому електоральному полі, і у нього не буде ресурсу приросту електорату за рахунок конкурентів. Зашкодити успішності такого проєкту може, зокрема, конкуренція з боку БЮТ, який утримує досить високі рейтингові показники.

Формально Партія регіонів» набрала найбільшу кількість голосів і порівняно з попередніми виборами збільшила свій відносний показник на 2%. Однак якщо брати показники в абсолютних цифрах картина менш приваблива. Якщо на виборах 2006 регіоналів підтримали 8 148 745 виборців, то в 2007 – лише 8 013 918. Таким чином, втрати «регіоналів» складають 135 тисяч виборців. Порівняно з 2006 роком Партія регіонів зберегла всі свої області. Крім того, «регіоналам» вдалося збільшити свою підтримку в так званій «зоні розширення» – областях Центральної і Західної України.

Партія регіонів погіршила свої показники лише в двох областях: як ні парадоксально, ними виявилися Донецька (зниження результату на 1.5%) і Луганська (0.8%) області. Втім, в даному випадку про падіння довіри виборців цих областей до «регіоналів» не може бути і мови – рівень підтримки партії тут залишається вище 70%.

Зате у решті областей Партія регіонів, де більше, а де менше, збільшила свої результати. Найзначущіше збільшення рейтингу «регіоналів» відбулися на Кіровоградщині (майже на 7%) і Чернігівщині (на 5%). Радувати «регіоналів» повинне і те, що вони нарешті подолали трипроцентний рубіж на Тернопільщині. Останньою твердинею, яку залишилося узяти «регіоналам», залишається Івано-Франківська область, але і тут Партія регіонів поліпшила свій торішній результат на 1 %, і тепер до 3%-го рубежу залишається всього 0.05%.

Таким чином, з одного боку, Партія регіонів, як «партія влади», поліпшила свій торішній «опозиційний» результат. З іншою – скоротилося реальне представництво ПР у парламенті. Саме в цьому контексті результат Партії регіонів є незадовільним.

Комуністи зуміли не тільки поліпшити свій торішній результат, додавши в порівнянні з 2006 р. в кількості набраних голосів як в процентному (на 1.73%), так і в абсолютному виразі (на 327 тисяч голосів), але і залишитися єдиною лівою силою в парламенті.

КПУ, не проводячи гучної і витратної кампанії, легко подолала трипроцентний бар'єр, показавши при цьому результат в більше мільйона голосів виборців на свою підтримку.

Частина аналітиків вважає, що КПУ вдалося забрати частину прихильників ПР. Багато хто пояснює посилення позицій комуністів розчаруванням компрадорською позицією Соцпартії і Олександра Мороза, який за останні півтора роки встиг побувати і в «помаранчевому», і в «біло-блакитному» таборі. Проте аналіз регіонального зрізу голосування за КПУ показує, що це не зовсім так. КПУ, як і БЮТ, додала у всіх без виключення регіонах, але найзначніші бонуси до торішнього результату КПУ одержала в регіонах Південного Сходу: у Одеській, Запорізькій (комуністи поліпшили свій результат на 3%), на Луганщині (+4%) і особливо в Севастополі, де комуністи

подвоїли свій результат, піднявши його до 10.3%.

Проте результати виборів говорять про те, що за станом на сьогоднішній день КПУ вичерпала електоральний ресурс: 5% – її «залізний» електорат, який в осяжному майбутньому і голосуватиме за неї завжди.

В порівнянні з минулими виборами результат Блоку Литвина є однозначним успіхом: він набрав на 304 тис. голосів більше, ніж минулого року. За нього проголосувало 924568 українців. Більше всього голосів Блок Литвина зібрав в Києві і на Дніпропетровщині – щораз більше 80 тисяч, а найвищі відсотки одержав на рідній для В.Литвина Житомирщині (8,29%).

У випадку з цією політичною силою скоріше йдеться не стільки про відтяжку «традиційного» електорату у ПР і НУ-НС (у БЮТ Блок Литвина явно нічого не забрав, там були в ходу зовсім інші гасла, що працювали на зовсім інший електоральний сегмент), скільки про «програмну нішу», яку, з ряду причин, не змогла зайняти ПР і частково НУНС, і в яку уклинився Блок Литвина.

По суті, Блок Литвина найбільшою мірою наблизився до того, що можна було б назвати «центристською партією середнього класу». Отже вивчаючи географію електоральних переваг Блок Литвина, можна дуже чітко побачити регіони, де присутній «український середній клас» а також оцінити його чисельність. В цьому відношенні голосування за Блок Литвина було дуже показовим.

На думку експертів, результат блоку пояснюється не стільки ефективністю роботи Володимира Литвина і його виборчої команди, скільки об'єктивно наявністю достатньої кількості розчарованих, як «помаранчевими», так і «біло-блакитними». Крім того, за підсумками дострокових виборів Блок Литвина не одержав «золотої акції», настільки вагомої, як СПУ в 2006 р., хоча, безумовно, всі великі політичні сили нового парламенту його потребуватимуть.

Останні вибори показали, що в умовах електорального та регіонального «розколу», що поступово збільшується, іншого способу добитися відгуку у вигляді голосів виборців у політиків окрім використання популістських гасел не існує. З іншого боку, виборці самі по собі розчарувалися в ідеологіях і їм не залишається нічого іншого, окрім голосування за харизматичних (або просто «оформлених» за допомогою різних політтехнологій) лідерів.

Звернула на себе увагу соціальна спрямованість передвиборних обіцянок більшості політичних сил, часто — нереальних. Внаслідок цього в парламенті (і у владі, і в опозиції) опиняються популістські сили. Прогресуючий непрофесіоналізм політичної еліти в поєднанні з популізмом і тактичною орієнтацією тільки підірве її легітимність в очах джерела — населення України. Для перспектив демократизації країни це не якнайкращий варіант.

Хід кампанії проявив орієнтованість сьогоденної політичної еліти переважно на тактику, а не на стратегію. Вчинки політиків під час виборів свідчать про те, що вибори для них — це «бій без правил», де можливі навіть найбрудніші прийоми, аж до цілеспрямованого розділення виборців на «наших» і не «наших». Перед політичною елітою країни стоїть відразу декілька питань, на які їй надзвичайно важко відповісти. Головне з них — де знайти гідну заміну, яка зможе компетентно справлятися із задачами державного управління, а не продовжувати одвічну справу своїх попередників — перерозподіляти ресурси.

Не дивлячись на велику кількість поствиборних питань, які поки залишаються без відповіді, деякі їх підсумки підвести все ж таки можна. Також можна хоча б тезами сформулювати й основні уроки, які повинні засвоїти учасники кампанії і суспільство за результатами виборів 2007 року.

Головний підсумок дострокових виборів для учасників виборчих кампаній зі стажем полягає у тому, що через ряд об'єктивних і суб'єктивних чинників удвічі скоротилося число їх учасників у порівнянні із попередньою кампанією півторарічної давності. Цей чинник здатний конституювати національну партійну систему як двопартійну, точніше — систему «недосконалого біпартизму», або «систему двох з половиною партій».

Посилення даної тенденції є досить небезпечною для країни. Тому що у нас практично відсутні партії європейського типу, а є утворення по типу закритих акціонерних товариств, які утримуються певними бізнесструктурами здатні привести хіба що до остаточного укріпленні олігархічного режиму.

На відміну від Західної Європи, де партії фінансуються головним чином виборцями, серед яких основним є середній клас, в Україні небезпека полягає у тому, що політика перетворюється на справу декількох сотень людей.

Тривожна тенденція до олігархізації посилюється тим, що розкритиковане Венеціанською комісією Ради Європи положення про „імперативний мандат” зараз активно намагаються узаконити помаранчові політичні сили, що може призвести до остаточної „приватизації” партійспонсорами і стати інструментом експансії капіталу у владу (що вже спостерігається: у нинішньому складі парламенту найбільше за всю історію незалежності мільйонерів і зовсім нема академіків НАН).

Ще одним підсумком кампанії для українського політикуму є те, що вибори 2007 року переконливо продемонстрували, що український виборець більше не голосує за ідеологію. Він голосує за особистості. Цей висновок базується на простому порівнянні виборчих програм трьох провідних партій — схожості у них більше, ніж відмінностей. У них, по суті, не було часу на розгортання тривалих пропагандистських кампаній. Попередня парламентська

кампанія фактично почалася з моменту «корупційного скандалу» у вересні 2005 і тривала більш ніж півроку. А нинішні вибори де-факто стартували лише в червні, а їх активна фаза ледве перевищила місячний термін. Крім того, в 2007 році партіям потрібен був результат у вигляді якомога більшої кількості голосів, а не кардинальних зрушень у громадській думці. Враховуючи це, головні політичні сили (Партія регіонів, БЮТ і НУ-НС) використовували одні й ті ж агітаційні теми і фактично відрізнялися одна від одної лише фігурами своїх лідерів.

Значна частина українських громадян розчарувалася у всіх діючих політиках. Про це свідчить високий відсоток людей, які проголосували «проти всіх», і потрібно відзначити, що це — не найгірші люди. Охарактеризувати їх можна так: вони розчарувалися у всіх політиках, проте це люди мислячі і вони усвідомлюють свій громадянський обов'язок, своїми діями вони хочуть дати сигнал політикам, що вони їм не подобаються. До таких осіб потрібно додати людей, які просто не пішли на вибори. І таких людей також стало більше.

Вибори продемонстрували невисоку якість партійного будівництва, а саме: його безструктурність і безідейність. Розгалужена структура партій, а не їх кількість, - важливий критерій партійної системи. Саме структура здатна забезпечувати партії постійний електорат і представництво в локальних органах влади. Основним критерієм, за яким формується партійна система і структуруються інтереси суспільства є ідеологія. Жоден лідер з трьох найбільших політичних сил в Україні не зможе напевно дати відповідь на питання, яку ідеологію він сповідає. Відсутність ідеологічного напрямку не дає можливості класифікувати політичні партії і виділити між ними принципові різниці. Фактично, це спотворює волевиявлення громадян.

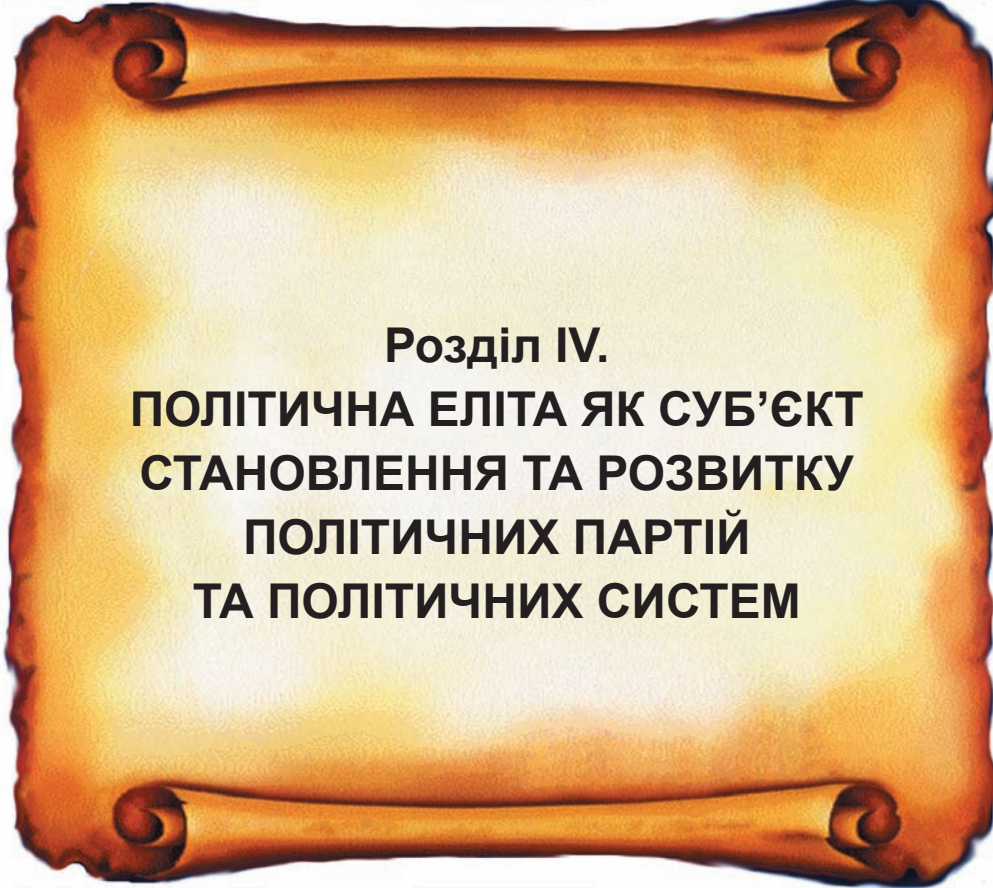
Підсумки дострокових виборів продемонстрували і деякі позитивні

для української політики, суспільства і країни в цілому моменти. Насамперед, певне зменшення регіональної поляризацію преференцій виборців. Минулі вибори продемонстрували, що сьогодні досить багато голосів за «біло-блакитних» було і на Галичині, а на сході — відповідно, за «помаранчових». А значить, практика підтримки земляків поступово відходить в минуле. Виборюючи місця у Парламенті, пропонуючи альтернативні механізми розвитку країни і критикуючи опонентів, політики мимоволі зближували між собою виборців різних регіонів.

Попри те, що Україна залишилася достатньо чітко розділеною на 17 оранжевих і 10 синьо-червоних регіонів, кількість так званих «базових» регіонів, в яких окремі партії традиційно і беззаперечно домінували на виборах 2006 року (показали результат, який на 50% перевищив їх же досягнення в цілому по Україні) зменшилося на чверть.

Скоротилася кількість регіонів, в яких традиційно спостерігалось «відторгнення» певних партій (коли партія або блок одержували менш ніж 50% голосів порівняно зі своїм загальноукраїнським результатом). Це означає, що партійні проекти поступово перетворюються з регіональних на загальнонаціональні.

Таким чином, головним підсумком дострокових виборів стало те, що з одного боку вони не змінили істотно ані співвідношення сил опозиції і коаліції в парламенті, ані привели до якісної зміни депутатського корпусу – зрештою жодним чином не подолали політичну кризу та її причини. Єдиний реальний результат – переформатування Кабінету Міністрів України. Однак проблеми, з якими доведеться стикатися помаранчовій команді за надзвичайно хиткої переваги у парламенті, можуть відіграти роль Піррової перемоги з урахуванням оцінки громадянами урядової політики на момент наступних президентських виборів в Україні.

A rectangular scroll with a light beige center and a darker brown border, featuring four rolled-up corners. The text is centered on the scroll.

**Розділ IV.
ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ЯК СУБ'ЄКТ
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ
ТА ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ**

4.1. Суспільно-політичні передумови становлення політичної еліти

Термін “еліта” (від латин. *elita* - обирати), більш відомий і вживаний у науковій літературі у значенні “кращий”, “добірний”, “обраний” від французького *élite*. У XVIII – XIX ст. сфера застосування цього терміна значно розширилася, його почали використовувати для іменування “обраних” осіб, насамперед вищих верств суспільства - вельможного панства, керівництва політичних партій, знаті, а також добірних (елітних) військових частин. Крім того, даний термін стали вживати в генетиці, селекції, насінництві для позначення добірного насіння, рослин або тварин, які отримані в результаті селекції з метою їхнього подальшого розмноження чи розведення.

Уперше термін “еліта” був використаний для позначення вищих соціальних груп у системі соціальної ієрархії укладачами Оксфордського словника в 1823 р. Проте це поняття тоді не знайшло великого поширення в суспільних науках.

В.Парето, який, власне, і ввів у науковий обіг це поняття, зробив еліту об’єктом спеціального наукового аналізу і подав його у вигляді певної системи поглядів щодо тієї соціальної верстви, яка через те, що володіє найбільшою кількістю позитивних якостей, можливостей і пріоритетів (влада, багатство, походження, культура й вищий рівень компетентності, сила волі, місце в церковно-духовній сфері тощо), займає найбільш впливові позиції в суспільній ієрархії.

Саме так розглядає В.Парето це поняття у “Трактаті загальної соціології”. В іншій своїй роботі він пише, що “люди, які займають високе становище відповідно до ступеня свого впливу та політичної і соціальної могутності”, “так звані вищі класи”,

і складають еліту, “аристократію”; більшість тих, хто до неї входить, “як уявляється, в неабиякому ступені мають певні якості - не важливо, хороші чи дурні, - які забезпечують владу”¹.

Під елітою практично всі вчені розуміють порівняно невеликі групи обраних осіб, які відзначаються сильною волею і великими знаннями і займають провідне становище в політичній, економічній, військовій та духовній сферах.

Це групи, які, володіючи вищим соціальним статусом, певною єдністю інтересів і цілей, а також великими офіційними повноваженнями, можуть контролювати діяльність усіх соціальних інститутів суспільства. Тільки завдяки цьому сильна еліта здатна, за їхнім переконанням, приборкати революційний ірраціоналізм мас, забезпечити в суспільстві стабільність і необхідний порядок.

Далеко не однозначні й викликають гострі суперечки, а нерідко й рішучі заперечення з боку не менш відомих філософів, соціологів, політологів численні теоретико-методологічні підходи, трактування та рекомендації. Особливо це стосується діалектики взаємодії демократії й еліти, її ціннісних орієнтацій та інтересів, форм і стилю управління, джерел авторитету.

У багатьох дослідників викликають сумніви твердження про те, що “необхідність еліти - це докорінне питання існування людства”, що “еліта краще знає інтереси народу, ніж будь-які уряди і навіть сам народ”, що тільки її зусиллями забезпе-чується просування суспільства вперед, що еліта існує для інтеграції і найбільш ефективної реалізації суспільних інтересів, підвищення добробуту

¹ Парето В. О применении социологических теорий // Социс. - 1995. - № 10. - с. 138

народу, забезпечення міцності держави.

Навряд чи можна беззастережно погодитися з тим, що еліта не лише не ігнорує турботу про людей, а, навпаки, несе пряму і повну відповідальність за їхній добробут. Зрозуміло, що інтереси народу й інтереси пануючих верств ніколи не збігалися і збігатися не можуть.

Еліта рахується з інтересами суспільства лише в тих межах, в яких це їй вигідно для зміцнення свого пануючого становища і престижу, посилення впливу.

Разом з тим з великою часткою впевненості можна стверджувати, що без гармонізації інтересів усього суспільства існування самої еліти несе в собі небезпеку для неї самої, для політичного ладу, який вона уособлює. Гармонізація інтересів у масштабах усього суспільства - одна з головних умов міцності не тільки еліти, але і всієї політичної системи, політичного режиму в цілому.

Еліта і населення взаємодіють, визначають поведінку один одного. Причому ніхто однозначно не стверджує, що еліта обов'язково узурпує владу з метою придушення людей, безроздільного панування над ними.

Частіше навпаки: відчуваючи величезну роль елітарних верств, необхідність для суспільства сильного керівництва й авторитетної влади, народ під час виборів, референдумів, плебісцитів, за допомогою інших форм демократичного волевиявлення сам наділяє еліту відповідними повноваженнями, розраховуючи на її здатність висунути велику, стратегічно значиму мету і забезпечити її досягнення, тобто кваліфіковано виражати, відображати і захищати інтереси більшості, формулюючи тим самим волю суспільства.

Жоден клас, соціальна верства або інша численна група не здатні реалізувати свої інтереси

безпосередньо, шляхом рівномірної участі в політиці та управлінні всіх і кожного. Вони можуть цього досягти лише через малі центри активності, (такі наприклад як політичні партії) за допомогою панівних продуктивних еліт. Суспільство не може бути кероване само по собі, хоча роль самоуправлінських засад у ньому величезна.

І це справедливо: влада народу, класу чи партії, не можуть здійснюватися прямо-лінійно, механічно, безпосередньо й одночасно всіма громадянами. Це практично неможливо й організаційно нездійсненно. Таку функцію може виконувати і практично виконує особливий соціальний прошарок, який розуміє і здатний відбити суспільний інтерес. Його і прийнято називати елітою.

“Влада, - писав відомий російський філософ М. Бердяєв, - не може належати всім, не може бути механічно рівною. Влада повинна належати кращим, обраним особистостям, на які покладається велика відповідальність і які покладають на себе великі обов'язки. Але ця влада кращих повинна бути породжена із самих надр народного життя, повинна бути іманентна народові, його власною потенцією, а не чимось нав'язаним йому ззовні, поставленим над ним”².

Водночас, виконуючи владно-управлінські функції зі зміцненням свого авторитету, еліта на якомусь етапі неминуче набуває відносну незалежність і самостійність, завойовує значну владну автономію.

Це, природно, підсилює її контроль над людьми, дає змогу впливати на політику, виходячи зі своїх корпоративних інтересів, і ще більше зміцнювати соціально-політичні позиції пануючих, насамперед, заможних верств.

Це, до речі, не заважає їй виступати у ролі виразника і захисника “загального інтересу”. І неважливо, що для цього доводиться

² Бердяєв Н. Судьба России: Собр. соч. - М., 1990 - с. 231

ховати ширі задуми, маскувати класові, партійні і корпоративні орієнтації, використовувати у своїх егоїстичних цілях ідеологічні важелі, політику добродійності, висувати всілякі патріотичні ініціативи, маніпулювати електоратом, інакше кажучи, створювати видимість своєї “надкласовості”, соціальної нейтральності, прихильності гуманістичним загальнолюдським цінностям.

Сьогодні можна говорити про кілька основних змістовних підходів до визначення поняття еліти - статусно-функціональний, ціннісний, соціально-класовий, соціокультурний.

Прихильники статусно-функціонального підходу головною ознакою пануючої еліти вважають соціальний статус людини, її місце і роль у системі владних структур, прийнятті рішень і реалізації управлінських функцій.

Еліта в їхніх визначеннях - це певна система параметрів функціонування соціального поля влади, насамперед таких, як нестановість складу, свобода рекрутування і право на кар’єру, наявність опозиційної контреліти, конкуренція між горизонтальними субелітами, лідерство окремих еліт.

Прихильники ціннісного підходу визначальною ознакою еліти вважають духовний аристократизм, особистісну перевагу (культурно-освітню, морально-вольову, фізичну) одних людей над іншими, стиль володарювання, антропологічні особливості. М.Вебер до еліти відносить харизматичні особистості, Х.Ортега-і-Гассет - тих, хто має найвище почуття відповідальності.

За А.Сребницьким, це група людей, що відрізняються особливими якостями, завдяки яким вони досягли найвищих вершин у сфері політики та управління, їх прізвища в усіх на вустах, на них звернені погляди людей.

М.Шредер бачить в елітарних верствах меншість, об’єднану загальною соціальною відповідальністю, здатну завдяки особливим особистісним якостям домагатися вищих результатів у духовній, інтелектуальній діяльності, готову втілити свої знання і духовні рішення в політичне діяння. Т.Корбет відносить до еліти обраних людей великого розуму і сильного характеру, що мають освіту й умови життя, яких позбавлені інші люди³.

Відповідно до наведених поглядів, елітарність визна-чається не стільки соціально-економічним і державно-правовим устроєм суспільства, скільки культурно-психологічними, особистісними якостями людини, з якими вона народжується або які в ній виховані її “богонатхненністю”.

Прихильники соціально-класової моделі підходять до визначення еліти з точки зору непримиренності й антагоністичності класових позицій, неминучої конфронтаційності елітних верств і трудящих мас. Причому двигуном і внутрішнім джерелом їхнього протистояння є несумісність класових інтересів і потреб. Гармонія ж і справедливість можуть бути досягнуті лише за умови переходу влади до експлуатованих мас і встановлення диктатури пролетаріату.

Ось чому в рамки цієї моделі легко вкладаються концепції політичної боротьби класів аж до перемоги керованих; висновок В.Леніна про те, що неодмінною умовою перемоги соціалістичної революції і побудови соціалізму є наявність на чолі політичної системи вузької, міцної й особливо вимуштруваної, професійно підготовленої “організації професіоналів-революціонерів”⁴.

Чимала група вчених сповідує так звану соціально-культурну модель еліти.В основі їхніх поглядів лежать ідеї цивілізованого духовно-морального розвитку суспільства і його елітних

³ Ашин Г. Современные теории элиты: критический очерк. - М.: Междунар. отношения, 1985. - с. 184

⁴ Ленин В.И. Полн.собр.соч. - Т.31, с

верств, аналіз і пошук специфіки владної-управлінської діяльності в різних сферах життя соціуму, виходячи з історичних традицій і культурно-психологічних відмінностей народу, причому з властивим кожній із сфер інструментуванням принципів, форм і методів політичної діяльності. У певному сенсі саме таких поглядів дотримувалися І.Льїн, Дж.Філд і Дж.Хайлі⁵.

Таким чином, підходи вчених різних напрямів і орієнтацій дуже різняться. На наш погляд, ці підходи не позбавлені недоліків. Наприклад, ціннісний підхід може легко вилитися в містицизм і примітивну апологію можновладців, функціональний - у тавтологію і знов-таки апологетику.

Цього не могли не помітити багато дослідників еліт. У.Рансмен досить доречно писав з цього приводу: "Якщо правляча еліта визначається як сукупність кращих правителів, подібно тому, як еліта шахістів - це кращі гравці, то казати, що еліта повинна складатися з кращих правителів - не більше, ніж тавтологія.

Якщо, з іншого боку, еліта включає тих, кому вдалося зайняти правлячі позиції, то тоді говорити, що вони управляють через те, що мають відповідні якості, - майже цілковита неправда".

З численних критеріїв для виділення еліти функціоналісти виділяють один, причому дійсно найважливіший. Дж. Сарторі називає його альтиметричним, суть якого - елітна група є такою тому, що перебуває поза вертикальним розрізом будівлі суспільства "нагорі". Отже, на думку Дж. Сарторі, відповідно до альтиметричного критерію передбачається, що, той, хто нагорі, - панує.

Це припущення ґрунтується на доводі, що влада підносить наверх, а можновладець тому і володіє владою, що перебуває нагорі. Альтиметричний

критерій призводить до виправдання фактичного стану справ. У зв'язку з цим статусно-функціональний підхід виявляється дуже уразливим для критики з позицій тих учених, які віддають перевагу іншому критерію виділення еліти - критерію достоїнств, заслуг, відповідно до якого пануюча еліта повинна складатися з найдостойніших, видатних, високоморальних людей⁶ [22 С. 113].

Однак ціннісна інтерпретація еліти має, на наш погляд, ще більші недоліки, ніж статусно-функціональна. На питання, хто править суспільством, елітарист ціннісної орієнтації може відповісти: мудрі, далекоглядні, найдостойніші.

Але будь-яке емпіричне дослідження правлячих груп у будь-яких існуючих нині (і що існували раніше) політичних системах з легкістю спростує таке твердження, тому що покаже, що дуже часто - це жорстокі, цинічні, корисливі, властолюбні особи, які не гребують ніякими засобами для досягнення своєї мети.

Але якщо вимоги мудрості, добродетності для еліти - норма, що цілком спростовується дійсністю, - яка в такому випадку цінність ціннісного підходу? Звичайно елітарист консервативної орієнтації прокламує як свій ідеал суміщення цієї норми з дійсністю і, як наслідок цього, суміщення формального і неформального авторитетів.

Однак ідеал цей з самого початку обтяжений низкою забобонів і стереотипних настанов, оскільки добродетесних, мудрих він майже завжди шукає серед представників панівних класів. Дотого ж стабільність соціальної системи - дійсний ідеал консерваторів - вимагає наступності еліти, а для найбільш відвертих реакціонерів - це перехід елітних позицій від батьків до дітей з мінімальними можливостями доступу до них "аутсайдерів".

⁵ Ашин Г. Современные теории элиты: критический очерк. - М.: Междунар. отношения, 1985. - с. 221.

⁶ Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. - К., 2001. - с. 18-26

Якщо стати на позицію ціннісного підходу до еліти, то буде необхідно розрізняти “еліту в собі”, потенційну еліту, що складається дійсно з “кращих”, високоморальних, які володіють почуттям найбільшої відповідальності перед своїм народом, найвищим інтелектом, найбільш здатних до управлінської і, насамперед, інноваційної діяльності людей, та еліту де-факто, реальну еліту, члени якої одержали владні позиції, владні і фінансові ресурси найчастіше завдяки своїй спритності, цинізму, пристосовництву, демагогії, хитрощам, підступництву - якостям, так яскраво описаний Н.Макіавеллі.

Однак прихильники функціонального підходу стикаються з не меншим ускладненням, оскільки змушені припускати, що одна й та сама людина, володіючи капіталом і владними ресурсами, вважається членом еліти, а втративши ці ресурси, перестає бути таким, тобто еліта - не вона, а її крісло, її гроші.

Прагнення елітаристів представити еліту в соціально-психологічному плані як людей, що перевершують інших за розумом, наділених певними здібностями чи моральними якостями, легко обертається відкритою апологетикою еліти. Якщо подібні судження можна пробачити мислителю стародавності, то з часів Н.Макіавеллі вони не можуть не звучати наївно.

Це особливо стосується сучасних дослідників еліт, які можуть досить ясно бачити, наскільки високий серед представників еліти відсоток людей брехливих, лицемірних, аморальних, спритних, вивертких, безпринципних шукачів влади.

Можна запитати прихильників ціннісного підходу до еліти: чому серед правлячої верхівки капіталістичних країн відсоток вихідців з імушних класів у багато разів перевершує відсоток вихідців з незаможних? Невже серед

меншості населення - найбагатших людей, власників основних засобів виробництва - і варто шукати самих гідних, мудрих, здатних?

Має рацію С.Келлер, коли пише, що подібні погляди “близькі до містицизму”⁷. Недарма свого часу П.Сорокін, і сам не зовсім вільний від подібного “моралізаторського” підходу, дослідивши еліти індустріального суспільства, зробив певний висновок про “аморальність верхів”⁸.

Таким чином, можна висунути гіпотезу, що ціннісний чи меритократичний критерій виділення еліти виявляється суто нормативним, який не корелюється із соціологічними даними. І не випадково тому ж Г.Лассуеллу, який перейняв у В.Парето термін “еліта”, довелося змінювати акценти.

Якщо у В.Парето термін мав альтиметричний (еліта - “вищі класи”, “люди, що займають високе становище відповідно до ступеня свого впливу, політичного і соціальної могутності”) і разом з тим ціннісний характер (еліта - “найбільш кваліфіковані” люди, які “мають якості, що забезпечують їм владу”), то Г.Лассуелл очищає термін від ціннісних критеріїв, визначаючи еліту як людей, що володіють найбільшою владою.

Але, позбувшись, здавалося б, одних труднощів, Г.Лассуелл не тільки не переборов, а, навпаки, збільшив інші труднощі. Якщо обмежитися суто альтиметричним підходом, не звертаючи увагу на якості правлячих груп, то чи можна їх називати елітою, тобто кращими, обраними? Чому треба говорити “еліта”, зовсім не маючи на увазі того, що цей термін означає?

Виявляючи недоліки і функціонального, і ціннісного, і класового підходів до еліти, багато вчених при обговоренні проблеми їхнього синтезу ухиляються в цілому до другого. Хоча і понині чимала частина елітологів

⁷ Суспільна трансформація і державне управління: Політично-правові детермінанти. - К.: Видавн. дім Ін Юре, 2003. - с. 133, 136.

⁸ Сорокін П.А. Человек. Цивилизация. Общество. - М., 1992. - с. 288

схильна розглядати еліту як групу осіб, що перебувають при владі, безвідносно до моральних та інших якостей самих цих осіб⁹.

Чия ж точка зору є правильною? На наш погляд, суто формальне, еkleктичне поєднання кількох концепцій є в принципі нежиттєздатним. І якби довелося вибирати одну з наведених вище концепцій, слід було б, на наш погляд, вибрати більш гнучку альтиметричну модель.

Культурологи звичайно застосовують термін "еліта" до видатних діячів культури, іноді він виступає як синонім "аристократії духу". Для соціолога ж у сфері політики і державного управління еліта - та частина суспільства, що має доступ до інструментів влади. Тому судження про те, що ми в протязі понад семи десятиліть (радянський період) жили без еліти, оскільки кращі люди були знищені або перебували в концтаборах, в еміграції чи у "внутрішній еміграції" - це судження моральні, аксіологічні, а не соціально-політологічні чи кадрові.

Коли мав місце політичний процес, то він обов'язково здійснювався певними інститутами влади, певними людьми. Саме в цьому - функціональному сенсі - часто й використовується термін "еліта". І саме цю позицію ми підтримуємо.

Елітні прошарки і відповідні партійно-управлінські структури існують, як відзначалося вище, об'єктивно і є результатом природно-історичного розвитку економічних і соціально-політичних відносин. Еліта - об'єктивно існуючий і необхідний елемент суспільного буття, хоча вона може і не являти собою якогось організованого моноліту.

Це не офіційно сформована спільність, не "клуб з постійним членством і фіксованим складом", а відома, визнана соціальна верства, що заохочується суспільством, підготовлених, добре знаючих і

розуміючих один одного людей, які мають високий соціальний статус і відповідні повноваження, а значить, і реальну можливість вирішального впливу на більшість владних інститутів, соціально-політичних і економічних формувань.

Відрізняючись духовною спільністю, ці люди постійно спілкуються між собою, погоджують свої дії, працюють у багатьох офіційних і неофіційних, владно-управлінських, комерційно-банківських і виробничих структурах.

Еліта характеризується інституціоналізованістю з огляду на те, що її соціальна значимість, функції, авторитет формуються не одноразово, а передаються з покоління в покоління; вищим соціальним станом її членів; максимально можливими владними повноваженнями і збігом докорінних цілей, інтересів та орієнтації; груповим мисленням, спільністю волі і духовно-моральних якостей; односпрямованістю вектора кар'єрних устремлінь; часто подібністю віросповідання.

Взаєморозуміння й атмосфера довіри підкріплюються членством у закритих клубах і різних асоціаціях, вихованням у престижних коледжах і університетах, спільним відпочинком у фешенебельних будинках відпочинку і санаторіях. Спілкування в неформальних умовах зміцнює внутрішньоелітні відносини, формує в елітних верствах атмосферу своєрідної спаяності, почуття належності до касти обраних, виховує групову свідомість.

Нарешті еліту можна розглядати як носія органічної сукупності певних політичних, економічних, етичних, психологічних, моральних зв'язків і відносин, причому як горизонтальної і вертикальної, так і тимчасової спрямованості.

Еліта, таким чином, уявляється не як плоске, двомірне, а як складне багатомірне соціальне формування. Горизонтальна інтеграція забезпечує єдність дій та об'єднання політиків і

⁹ Лассуэлл Г. Психопатологія і політика: Политические агитаторы (гл. VI, VII) // Вестн. Моск. ун-та. Соціологія і політологія. - 2001. - № 1. - с. 142, 145.

керівників одного рівня, вертикальна - зв'язок нижчих базисних груп з вищими елітними групами і навпаки, час додає вищим верствам стабільність і дійсну елітність. “Короткострокові групи”, навіть якщо вони працюють у межах кількох років чи одного покоління, не можуть досягти у своєму розвитку рівня еліти в її повному розумінні. У цьому розумінні не всяка правляча “верхівка”, особливо в періоди швидких змін і трансформацій, може іменуватися елітою.

Саме в цьому сенсі можна говорити про те, що в сучасній Україні еліта в повному значенні цього слова поки не сформувалася (хоча певна верства і виконує функції еліти), для цього необхідний час і величезні зусилля.

Разом з тим така ситуація загрожує небезпекою відриву еліти від народу внаслідок того, що в її середовищі й оточенні складаються відносини привілейованості, кругової поруки і замкнутості.

За певних умов довгострокове володіння владою, курорти, “вертушки”, сауни, презентації, спортивні розваги можуть затьмарити Закон і моральні норми. А за цим - заздрість - замість здорового глузду і поваги до опонента, особисті потреби - замість державних інтересів, цинізм - замість елементарної порядності, правди та об'єктивності.

Інакше кажучи, “нормальна” еліта може, як писав М.Джилас, перетворитися в касту, що строго дотримується своїх групових інтересів, охороняє свої годівниці, створює власні “правила гарного тону”. Саме стосовно верхніх ешелонів влади, керівництва політичних партій, а також їхнього оточення потрібні могутні демократичні обмежники, дієвий контроль знизу, впливова опозиція, вільна преса, моральні гальма.

З великою часткою впевненості можна стверджувати, що “єдиною управою на політичні еліти є широка гласність громадського життя і її

прогресуюча демократизація...”. Звідси вкрай важливий висновок: сучасний етап розвитку еліт у багатьох країнах - це проблема заміни еліти закритого тоталітарного суспільства елітою відкритого суспільства. Цей процес, на нашу думку, може зайняти тривалий період¹⁰.

Як тільки цінності і пріоритети еліти входять у непримиренну суперечність з цінностями і пріоритетами суспільства, починають виявлятися ознаки несприйнятливості до нового, зникає внутрішньоелітна атмосфера відповідальності і взаємної довіри, відбувається її авторитарна модернізація і бюрократичне переродження. У таких умовах можна бути впевненим: еліта вступила у кризовий період, її крах неминучий, на зміну їй неминуче прийде нова правляча група.

У розумінні ролі мас і еліти в історії більшість учених-елітаристів спирається на класичну доктрину природної нерівності людей, активно використовується теза про дихотомічний поділ політичної влади, відповідно до якого в кожній політичній системі обов'язково існує “правлячий клас”, що здійснює соціальну владу.

Всередині цього класу знаходиться тонкий прошарок наділених найвищими повноваженнями, достатніми правами і відповідальністю людей, які мають безпосереднє відношення до прийняття стратегічних рішень, реально впливають на результати діяльності політичних організацій, режим, лад, успішно здійснюючи свою волю, навіть якщо цьому пручається опозиція.

І все-таки більшість дослідників схильні погодитися з тим, що еліта стверджує своє панування незалежно від ідеологічних орієнтацій, поєднуючи методи примусу і маніпулювання; вона відбиває реалії життя, діє в конкретних історичних умовах і просторі, вбираючи в себе глибинні традиції народу і його національна самосвідомість.

¹⁰ Ашин Г.К., Охотский Е.В. Курсы элитологии. - М., 1999. - с. 94, 96.

Еліта - це своєрідна душа суспільства, що відбиває моральне обличчя соціуму і рівень свободи громадянина. Еліта є носієм базисних традицій і підвалин суспільства, його духовних і моральних цінностей.

Її головна мета - забезпечення стабільного і стійкого соціально-політичного, економічного і духовного розвитку суспільства, зміцнення тієї системи державного устрою, що зацікавлена в цій еліті.

Зарубіжний досвід і практика пострадянських країн показують, що виходячи з різних критеріїв класифікації, можна говорити про такі типи політичної еліти:

- традиційна, харизматична, раціональна, партokraticна;

- правляча й опозиційна;

- еліта вищого ярусу - ланка лідерів, політиків, що приймають вищі й остаточні рішення; ярус вищого чиновництва, партійного керівництва - багато західних вчених умовно називають їх виконавчими політиками; ярус нижній - бюрократичний апарат влади;

- еліта "левів" і еліта "лис";

- відкрита і закрита;

- єдина еліта та еліта внутрішньо конфліктуюча;

- системна і позасистемна;

- федеральна, регіональна і місцева.

Залежності від змісту і стилю політичної діяльності, механізмів формування, еліту можна класифікувати в такий спосіб:

- тоталітарна - еліта монопольної авторитарної влади. Це унітарна еліта за якісним складом кадрів і ціннісними орієнтаціями, закрита за механізмами формування, монопольна за ідеологічними установами і конфронтаційна за стратегією і тактикою ідейно-політичної боротьби. Для її представників здебільшого характерні безвідповідальність і кар'єризм, видимість ідеологічної єдності і кругова порука, практично абсолютна ізольованість від інших соціальних прошарків;

- ліберальна - еліта демократичного поділу влади, підпорядкування Закону і традиціям. Найчастіше це унітарна еліта за якісним складом кадрів і ціннісних їхніх переваг, відкрита за формами і принципами формування своїх рядів, з пануючою ідеологічною концепцією, консенсусна за методами і формами політичної діяльності. Її характерні риси - гнучкість і розуміння своєї стабілізуючої ролі. Вона в міру консервативна і в міру ліберально-революційна;

- домінантна - еліта демократичної орієнтації, плюралістична і мобільна за своїм кадровим складом, відкрита за механізмами рекрутування у свої лави, домінантна за ідеологічними установами і консенсусна за формами і методами практичної політичної діяльності.

Така еліта найчастіше характерна для перехідного періоду становлення відкритого демократичного суспільства. Їй властиві перспективність, раціоналізм і конструктивізм, ліберально-демократичні погляди, сміливість і самостійність. Вона легко вбирає у свої лави людей, що ініціативно діють і готових нести відповідальність за свої рішення і вчинки;

- плюралістична - еліта демократичного суспільства з сильними законодавчою, виконавчою і судовою галузями влади, плюралістична за кадровим складом і відкрита за механізмами формування, плюралістична за ідеологічними орієнтаціями, з пріоритетністю соціальних ідеалів, консенсусна за формами і методами здійснення політичного курсу.

Це еліта цивілізованого демократичного суспільства. Її влада заснована на професіоналізмі та компетентності, розумінні сутності політичних процесів та знанні політичної "кухні" і державних механізмів управління. Її лідерів відрізняють неординарність мислення і вчинків, сміливість і рішучість дій,

інтелігентність і культура, міцність моральних позицій¹¹.

В останньому випадку наведено, звичайно, ідеалізований образ правлячої верхівки, своєрідний орієнтир, соціальний ідеал. У житті цей ідеал практично недосяжний, реальність далеко не завжди збігається з теоретичними конструкціями. Сьогодні, наприклад, очевидно, що правляча партійно-державна еліта радянського періоду була за своєю суттю тоталітарно-бюрократичною. Тоді про це не прийнято було говорити. Сам факт існування особливої привілейованої верстви ретельно приховувався.

Зараз зрозуміло, що заперечення існування еліти в умовах радянського режиму мало негативні наслідки: штучно нівелювалася особистість, обмежувалася її свобода; індивідуальні якості людини, її інтереси та устремління підганялися під загальний ранжир вимогами пріоритетності суспільного над особистим; не держава і її еліта служили людині, а навпаки, людина завжди була в боргу у держави і влади; тріумфували сірість, лицемірство, аморальність, командно-бюрократичний стиль управління; провокувалися сваволя, зловживання службовим становищем; еліта виводилася з під контролю суспільства і партії.

Про демократичний централізм в управлінні можна було лише мріяти. У підсумку вільно чи мимоволі стимулювалися тенденції, що неухильно наближали розрив між народом і керівними органами, суспільством і владою, населенням і правлячою комуністичною партією.

Усе це, у свою чергу, закономірно вело до переродження еліти, зниження її якісних параметрів. Поступово падали її моральний потенціал і професіоналізм, відбувалася люмпенізація. В умовах розширення ідейно-теоретичних і політичних “порожнеч” (криза комуністичної ідеології і сталінських

принципів у політиці), падіння авторитету політичних лідерів при всій зовнішній пристойності все більше виявлялися “інтелектуальна недостатність” еліти, її безсилля, непевність, параліч ініціативи, бюрократизм. По суті, це була еліта високопоставлених “номенклатурних чиновників”, обмежених у своїх думках і діях статутом партії та ідеологічних концепцій. Під їхньою владою були кадри, вони мали привілеї, право розпоряджатися державною власністю.

У суспільстві на кожному етапі його історичного розвитку, у будь-якій його сфері і структурі, на всіх його рівнях еліта існує реально. Наприклад, за обсягом владних повноважень і масштабами діяльності вона поділяється на політичних лідерів і політичних виконавців, вищу - загальнодержавну, обласну (регіональну), нижчу - районну, міську. Можна говорити про еліту маргінальних верств і соціально нестійких структур. Усі вони пов'язані між собою по вертикалі. Еліта в цілому утворює своєрідну ієрархію, перетворюючись у могутнє знаряддя влади.

До правлячої еліти багато впливових учених включають вищих політичних керівників, лідерів політичних партій, керівників промисловості і фінансів, власників засобів масових комунікацій, словом тих, хто розподіляє цінності в суспільстві. Критерій віднесення до еліти є також альтиметричним.

Невід'ємним елементом демократичного суспільства є контреліта - лідери і найбільш впливові особи з опозиційних політичних кіл, партій і громадських рухів, члени так званого тіньового кабінету, опоненти офіційному курсу з фінансово-промислових і комерційних сфер, критично налаштовані найбільш авторитетні представники творчої інтелігенції, вчені, військові. Контреліта - це серцевина опозиції, вона володіє

¹¹ Ашин Г.К. Элита и демократия // Вестн. МГУ. - 1996. - № 4. - с. 99,101

всіма характерними рисами еліти, але не має прямого доступу до владних управлінських функцій. Вона бореться за їхнє набуття, протистоїть, пручається і критикує існуюче, усталене¹².

Контреліта - цілком реальна сила. Але це не означає, що вона обов'язково антагоністична до існуючої влади. Навпаки, найчастіше вона відіграє конструктивну, а іноді й провідну роль у вирішенні державних проблем. У цьому випадку можна говорити про системну контреліту.

У протилежному разі - про позасистемну контреліту, тобто опозицію, що не бажає ні за яких умов інтегруватися в існуючу систему і грати за усталеними правилами і законам. У будь-якому разі у демократичному суспільстві еліта і контреліта не можуть існувати одна без одної, вони являють собою діалектичну єдність двох протилежностей, через розв'язання протиріч між ними і відбувається розвиток системи в цілому.

Наявність контреліти - важлива ознака та один з основних критеріїв демократичності режиму. Це важливе внутрішнє джерело розвитку еліти, конструктивний фактор, що не дає змогу правлячій еліті перетворитися в олігархічну групу.

Контреліта - дзеркало, що змушує політичних діячів дивитися на себе начебто з боку, постійно аналізувати ситуацію і замислюватися над своїми діями з огляду на реакцію опозиції і народу в цілому на свої рішення, тобто діяти в інтересах суспільства на шляху творення, творчості, конструктивності.

Важливою структурною ланкою елітарної верстви є зовні невидиме навколоелітне оточення - експерти і радники, референти та консультанти, керівники відділів, комісій і рад, а також офіційні та неофіційні аналітичні центри, політичні команди й групи тиску. Органічною складовою цієї еліти є управлінська еліта - вищий

ешелон посадових осіб державної служби.

Тут, у навколоелітному оточенні, як правило, - найбільш авторитетні економісти, політологи та юристи, публіцисти й оглядачі, вчені та діячі культури, впливові чиновники державної служби. Вони не демонструють свою наближеність до вищої влади, скоріше навпаки, начебто дистанціюються від них, підкреслюючи свою незалежність, об'єктивізм позицій.

Проте вони відіграють активну роль, забезпечуючи реалізацію виробленого політичного курсу. Це своєрідні закулісні імпресаріо, режисери політичних процесів, дійсні соціальні технологи, що реально впливають на прийняття державних рішень. Їхній вплив на "перших керівників" здійснюється через контроль за інформацією, що надходить наверх, підготовку потрібних варіантів рішень і рекомендацій, контроль за режимом і часом "шефа", організацію потрібних контактів і підготовку відповідних аналітичних матеріалів, вплив на настрої еліти, її орієнтації¹³.

Маючи доступ до реальних важелів влади і користаючись близькістю до вищого керівництва, навколоелітне оточення виконує інтегруючу функцію між політикою, економікою та військово-промисловим комплексом. Саме через цих людей вища політико-управлінська еліта взаємодіє з парламентаріями, впливовими особами в апаратах Президента, уряду і законодавчих органів, лідерами партій і громадських рухів. У суспільстві рахуються не лише з елітою, а і з її "наближеними".

Від міцності і професіоналізму навколоелітного оточення багато в чому залежить стан самої еліти. Навколоелітні кола або зміцнюють, або, навпаки, руйнують еліту, розхитують її підвалини, хоча відкрито "наближені" ніколи не претендують на вищу владу,

¹² Ашин Г.К., Охотский Е.В. Курс элитологии. - М., 1999. - с. 223

¹³ Ашин Г.К. Правящая элита и общество // Свободная мысль. - 1993. - №7. - с. 62, 64.

задовольняючись своїм впливом і підтримкою висуванців.

Певною мірою - це “каста наближених”, багато в чому “недоторканих” (закритих для критики), якісні характеристики якої не стільки визначаються особистісними відмінностями її членів, скільки формуються стихійно під впливом традицій, загального рівня культури суспільства.

Ця каста функціонує за своїми неписаними правилами і законами. Виконуючи те чи інше соціальне замовлення, навколоелітне оточення виробляє концепцію дій і формує потрібний імідж свого лідера, організує мітинги і передвиборчі кампанії, маніпулює почуттями і свідомістю людей, видаючи в потрібний момент потрібну інформацію, дозволяє собі політичні скандали, грубі випадки на адресу політичних супротивників. В остаточному підсумку саме на цьому рівні політичної ієрархії нерідко реально вирішуються справи. Їхня легітимність і організаційно-правові засади забезпечуються пізніше.

У сукупності власне еліта, контреліта і навколоелітне оточення складають політичну еліту в широкому розумінні слова. Треба мати на увазі, що поняття еліти в широкому сенсі включає не лише лідерів, що належать до вищого ешелону влади, але й тих політиків і адміністраторів, що мають вплив у межах міста, округу, штату, а також активістів партій, діячів місцевого масштабу.

Без такої еліти не може існувати жодне соціальне утворення. Її представники наділені реальною владою, є носіями певних традицій, володіють певним соціальним статусом, необхідною духовною культурою, політологічною і професійною підготовкою.

Еліта формується за своїми особливими законами. Тут важливо все: і розум, і талант, і соціально-класова приналежність, і родинні зв'язки. Важливі багатство, стать, зовнішній

вигляд. Відомий вислів, що багатство і гроші - головний фактор влади, в тому числі й політиків. Багато хто з елітологів позитивно відповідають на це питання, підтверджуючи свої висновки відповідними фактами і даними. “За рідкісними винятками гроші - одні лише голі, прозаїчні гроші, - писав Р.Міллс, - відкрили своїм власникам доступ до вищого американського суспільства”¹⁴.

Звичайно, не можна абстрагуватися від того, що багато теоретиків елітаризму, публіцисти, письменники створюють стереотип кастової придатності до володарювання. Вони переконують людей у тому, що тільки еліта може бути єдиним і справжнім суб'єктом історичної дії, що елітарність передається у спадок, і ніякі соціальні революції не в змозі оновити чи розширити елітарну верству.

На їхню думку, можливе лише зворотне: революції та інші катаклізми лише збіднюють, знищують еліту. Політична діяльність, державне управління зводяться ними в ранг надмистецтва. Вони всіляко рекламують і пропагують досягнення “своїх” лідерів і авторитетів, одночасно жорстко і вміло ставлять на місце “кухарських дітей”. Саме в елітаризм вкладено “сутність мислення пануючого класу”.

Але еліту не можна розглядати як якусь інституціоналізовану систему з чітко визначеними межами. Жоден документ (статут, положення) не фіксує її завдання, функції, обсяги владних повноважень. Еліта - це свого роду абстракція, що має об'єктивну основу і тому цілком правомірна і необхідна, що є предметом детального наукового аналізу.

Політико-управлінська еліта - функціонально об'єднана верхівкова привілейована група людей, яка, володіючи високим громадянським статусом, відповідними державно-правовими повноваженнями, професійними, соціальними і

¹⁴ Міллс Р. Властующая злита. - М., 1959. - с. 234,236

психолого-особистісними якостями, здійснює владно-політичні функції в суспільстві. Концентруючи у своїх руках значний обсяг політичної влади, вона забезпечує інтеграцію, субординацію і відображення в політичних і державно-управлінських рішеннях інтереси різних верств суспільства. Вона робить це в ім'я підтримки, збереження і зміцнення соціально-економічної системи і державного устрою, що формують, виховують і утримують цю еліту.

Прогресивна еліта не лише захищає певні політичні доктрини та інтереси панівних класів, але й керується у своїй діяльності інтересами держави, волевиявленням народу, наказами виборців. Звідси випливають і її функції:

- вивчення, аналіз і відображення інтересів різних соціальних спільнот у політичних настановах і рішеннях;

- вироблення стратегії і тактики внутрішньої і зовнішньої політики держави (програми, доктрини, концепції, правові і нормативні акти тощо);

- створення механізмів реалізації політичних задумів;

- продукування суспільно значимих норм і стандартів, кадровезабезпечення політичного курсу;

- об'єднання зусиль різних політичних партій і рухів і спрямування їх в єдине русло прогресивного розвитку суспільства.

Названі функції - великі, глобальні. Суспільство їх знає і тому хотіло б на чолі владних структур бачити еліту, що складається з лідерів, у тому числі партійних керівників, з ґрунтовною економічною, юридичною, політологічною підготовкою, сильним інноваційним потенціалом, які досконало володіють наукою державного управління; з людей далекоглядних, здатних переконувати, піклуватися про трудящих і вести їх за собою; з керівників, що відрізняються діловитістю, відповідальністю, прагненням до нешаблонних рішень і злагоди в суспільстві, що вміють установлювати міцні й ефективні контакти з опозицією, з людей чесних, принципових, незалежних. Це підтверджують численні соціологічні дослідження, що дають змогу виявити критерії якісних параметрів правлячої еліти.

4.2. Партії та політична еліта в умовах демократичної трансформації

Демократія не може існувати без політичних партій. Парламентська демократія - це партійна демократія. Для втілення в життя влади народу необхідно об'єднати в єдине ціле його політичну волю. В умовах представницької демократії цю функцію виконують політичні партії. Без політичних партій демократія недієздатна.

Партія, як свідчить латинське походження цього слова ("part"), є частиною цілого і організовує лише окрему частину політичного спектра. Наявність у суспільстві різноманітних політичних партій відображає той незаперечний факт, що люди від природи різні, мають різні інтереси. За умови парламентської, представницької демократії політичні партії виступають носіями розмаїття ідей та підходів, політичного плюралізму.

Однак політичні партії намагаються виборювати не відособлені суспільні інтереси, а загальну суспільну волю, що й відрізняє їх від інших політичних інститутів (наприклад, груп інтересів або лобі).

Проте коли яка-небудь партія починає претендувати на право вирішувати, що саме відповідає інтересам усіх громадян, і коли вона заявляє, що володіє монополією на істину чи патріотизм, - це, як свідчить історія, призводить до фатальних суспільних наслідків. У такому розумінні суті політичних партій закладена основна небезпека для демократії¹⁵.

Це не виключає того, що певні політичні партії можуть надавати пріоритетну підтримку окремим політичним темам чи суспільним секторам. При демократичному

правління, партії є не самоціллю, а засобом реалізації інтересів. Парламентська демократія - це така форма суспільного правління, при якій існують інституційні механізми збалансування різних (а то й протилежних) суспільних інтересів. У демократичній державі превалює не одна партія, а партійне керівництво (політико-управлінська еліта), у державі панує "партійна система". Проте навіть рівновага політичних еліт у суспільстві не є панацеєю від зловживання владою.

Не можна надмірно ідеалізувати політичні партії. За відсутності належних механізмів стримування та противаг, контролю з боку громадськості у намаганні досягти максимального суспільного впливу партії здатні піти доволі далеко.

Демократії, як про це говорив Р.Міхельс, притаманна тенденція до олігархії. "Визнання організації, - пише він, - це завжди вираження тенденції до олігархії. Суть будь-якої організації (партії, профспілок і т. д.) містить в собі завжди глибоко аристократичні риси. Організаційна машина, яка створює масивні структури, викликає в організованих масах серйозні зміни. Відношення вождя до мас вона перетворює у свою протилежність. Організація завершує остаточний поділ всякої партії чи профспілки на меншість, яка керує, і більшість, якою керують. З посиленням організації демократія починає зникати"¹⁶

Кандидати, котрі обираються за пропорційною системою, виборюють насамперед місце в списку, яким розпоряджається партійний апарат, а не голоси виборців. Насправді, обираючи партію, виборець обирає її апарат.

¹⁵ Schmitter P.C. Dangers and Dilemmas of Democracy // Journal of Democracy, 1994, vol. 5(2). - с. 2-3.

¹⁶ Михельс Р. Социология политических партий в условиях демократии // Диалог, 1990, № 3 - с. 30.

За умови пропорційної системи, як зазначав М.Дюверже, партія стає єдиним виборчим округом¹⁷.

Не можна забувати і застереження М.Острогорського про те, що й в умовах парламентської демократії не завжди вдається подолати відчуження суспільства від управління і державної влади. Він показав, яким чином за наявності рівного виборчого права населення може витіснятися з політичного життя і ставати об'єктом маніпулювання зі сторони партійної еліти¹⁸.

М.Вебер зазначає, що розвиток загального виборчого права призводить до трансформації партій як об'єднання "авторитетних людей" у "партійні машини", діяльність яких керується партійними босами (партійною елітою). А це, у свою чергу, веде до плебісцитарної демократії, яку він ототожнює з "диктатурою", що базується на емоційності мас. "Таким чином, - пише він, - над парламентом фактично виростає плебісцитарний диктатор, який за допомогою "машини" підкорює собі маси і для кожного парламентарі становлять лише свиту"¹⁹.

Ці застереження класиків теорії політичних партій особливо актуальні для перехідних суспільств. Не можна забувати, що за певних суспільних умов політичні партії можуть набувати тоталітарного характеру і бути основою тоталітарного режиму. Історія тоталітарних партій - фашистських та комуністичних - яскраве тому підтвердження.

Причини, які спонукають людей об'єднуватися в політичні партії, є дуже різними. Це можуть бути регіональні проблеми, певні конкретні завдання або ж ідеології.

Роль останніх у формуванні політичних партій є визначальною. Саме ідеологія об'єднує людей в єдине політичне ціле, надихає їх на політичну

діяльність, спрямовану на втілення в життя певних ідеологічних цінностей та суспільних ідеалів.

При цьому надзвичайно важливо, щоб світоглядні принципи, покладені в основу діяльності політичних партій, були реальними, а не утопічними. Суспільні утопії, які надзвичайно легко захоплюють суспільну свідомість в перехідні періоди, є однією із серйозних загроз для становлення демократії. Ось чому важливо, щоб в основі програм політичних партій лежали перевірені часом і суспільною практикою ідеології, цінності, які об'єднують, консолідують.

Політичні партії відрізняються від інших політичних об'єднань тим, що вони хочуть здійснювати політичну владу, яка дає їм можливість втілювати в життя свої уявлення про належний стан всього суспільства. В умовах парламентської демократії єдиним шляхом досягнення влади є перемога на виборах. При цьому її, безперечно, матимуть ті, хто чітко розрізнятиме інтереси виборців, вестиме з ними цілеспрямовану повсякденну роботу, а не розраховуватиме лише на виборчі технології чи адміністративний ресурс.

У демократичному парламенті партійні фракції повинні перетворювати свої передвиборчі обіцянки в обов'язкові для всіх закони. У цивілізованій демократичній державі, на наш погляд, парламент є вищим органом законодавчої влади, а не місцем політичних маніфестацій чи вияснення стосунків.

У парламентській демократії основним мірилом ефективної роботи партії є кількість розроблених партійною фракцією суспільно значимих законопроектів. І саме за цим критерієм прийнято розрізняти конструктивні партії від популістських.

¹⁷ Дюверже М. Политические партии. – М., 2000 – с. 307.

¹⁸ Острогорский М. Демократия и политические партии. – М., 1997. – с. 23

¹⁹ Вебер М. Политика как призвание и профессия.- В.кн.: Избранные произведения. – М.,1990 – с. 25

Як вже вказувалось, роль політичних партій особливо важлива у трансформаційні періоди. У країнах Центральної та Східної Європи, Азії, Африки, Латинської Америки процес політичної модернізації та демократизації нерозривно пов'язаний з діяльністю політичних партій. Однак недостатній досвід впровадження самих демократичних змін, як і формування та діяльність політичних партій, можуть стати важким тягарем для розвитку демократії. На жаль, партії та політичні еліти не завжди адекватно реагують на виклики трансформаційного періоду.

У науковій літературі є положення про те, що сучасні політичні системи, які вважаються демократичними, засновані на партійному керівництві, тобто на управлінні певної частини партійної верхівки – партійної еліти, яка в свою чергу є частиною політичної еліти. Поняття демократії пов'язане з процесом, що гарантує появу людей, які здійснюють публічні функції завдяки перемозі певної політичної партії на загальних виборах. Можна уявити собі також і вибори непартійні, однак у сучасній практиці необхідною умовою появи демократичного правління є наявність конкурентної партійної системи. На підставі цього Р. Катц стверджує, що партійне керівництво є синонімом представницької демократії. Однак треба зазначити, що йдеться про ситуацію, за якої партії виступають справжніми носіями політичної влади.

Загалом принцип партійного керівництва – управління партійної еліти означає, що:

- в межах політичної системи існує конкурентна партійна система, яка є результатом існування свободи створення та діяльності політичних партій. Ця конкурентна модель системи пов'язана з цінностями ліберальної демократії або є механізмом, що її наповнює;

- конкурентна партійна система інститує свободу політичного вибору,

що здійснюється в межах суспільства, та право опозиції пропонувати альтернативні рішення;

- результатом партійної конкуренції є те, що переможець повністю переймає контроль над процесом керівництва (часто

- необхідним є формування партійних коаліцій, хоча традиційний принцип партійного керівництва насамперед акцентує увагу на формуванні однопартійного керівництва);

- створена в такий спосіб влада має демократичну легітимність. Процес прийняття рішень контролюється політичною партією (чи партіями), яка спирається на волю масового суверена, висловлену у виборчій кампанії;

- державна влада відпові-дальна перед суспільством, бо виникла завдяки організованим у політичні партії суспільним групам, які пройшли свою апробацію через участь у загальних виборах;

- існує група політиків (представників загально-національної політичної еліти), лояльних до партії і відпо-відальних перед електоратом, яка займає особливе місце в процесі суспільно-політичних переговорів та прийнятті рішень²⁰.

- Ці принципи існування партійного керівництва стосуються демократичного оточення партійної системи і мають загальний та системний характер. Більшість політологів, які підтримують принцип партійного керівництва, вважають, що модель партійного керівництва уможливило існування політично відповідального перед суспільством уряду, через те що в ньому беруть участь представники партії - партійної еліти, які так само, як і партія, своїм становищем завдячують виборам,

Якщо перенести цей аналіз на рівень партійної системи, слід визнати необхідність дотримання додаткових умов, які сприяють стабілізації переговорного процесу між

²⁰ Party Governments: European and American Experiences / Ed. by R. Katz. -Berlin: de Gruyter, 1987 – p. 12.

політичними партіями (партійними елітами) як основного чинника у формуванні державної політики. Йдеться про те, щоб:

- всі політичні рішення затверджувалися представниками партійних еліт, обраними на конкурентних виборах, або іншими особами, відповідальними перед ними. Лояльність до певної партії як актуального суб'єкта державної влади повинна існувати в межах бюрократичного апарату та інших публічних чи псевдопублічних інститутів;

- напрям політики держави визначається правлячою партією, якщо вона формує однопартійний уряд, чи групою партій, які беруть участь у формуванні коаліційного уряду;

- партія (партії) займають найважливіші посади в публічній адміністрації, а підлеглі пройшли процес добору через визначені внутрішньопартійні та між-партійні процедури.

Отже, традиційна (англосаксонська) концепція партійного керівництва, за якою вважається, що лише однопартійні уряди (типу британського) гарантують домінування партійного стилю політики в державі, була відкинута європейською політичною традицією.

Тут більша увага акцентується на тому, що робить партія, отримуючи статус правлячої, а не на тому, в який спосіб вона обрана і чи володіє абсолютною більшістю в парламенті²¹.

Відзначають три види політичних інституцій, важливих для появи і стабілізації партійного керівництва, - тип виборчої системи, структура парламенту та тип політичного режиму.

Теза про те, що справжнє партійне керівництво може існувати лише у мажоритарній системі, сформульована французьким соціологом М. Дюверже, отримала назву соціологічного закону. Він стверджує, що мажоритарна

виборча система породжує двопартійну, яка сприяє інституалізації принципу партійного керівництва, а пропорційна багатопартійну, яка ускладнює його реалізацію.

На думку М. Дюверже, в системах більшості функціонує:

а) механічний ефект виборчого права, який полягає в тому, що всі партії, які беруть участь у виборах, за винятком двох найсильніших, є перманентно підпрезентаційними;

б) психологічний ефект виборчого права, який полягає у тому, що виборці схильні голосувати за найсильніші партії, побоюючись втрати своїх голосів²² [9 с. 309]

Політична реальність, на наш погляд, свідчить про те, що характер зв'язків між двома типами систем є значно складнішим, ніж про це говорить М. Дюверже.

Крім цього, більшість політологів звертають особливу увагу на тип партійної системи, коли йдеться про стабільні демократії. У підсумку виборча система постає перед нами у демократичному політичному укладі швидше як наслідок, аніж як причина.

Мажоритарна виборча система звичайно стабілізує та продовжує існування двопартійної конкуренції, але її не можна розглядати як виключне джерело двопартійності, а відтак і стабілізатора партійного керівництва.

І хоча соціологічний закон М. Дюверже піддавався жорсткій критиці, однак очевидно, що загальна тенденція, яку він відзначив, існує.

Підтверджують це порівняльні дослідження виборчих та партійних систем країн ліберальної демократії. Наприклад, із 30 країн з мажоритарною виборчою системою 21-а має двопартійну систему, 2 - систему домінуючої партії, в одній кандидати в парламент номінуються без участі партій і лише в 6 державах існує багатопартійна система. Водночас із 20 держав, які використовують

²¹ Herbut R. Koncepcja "rzadow partii" (party government).- In.: Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porownawcza / Pod. red. A. Antoszewskiego, R. Herbuta. - Wroclaw, 1997. - с. 198-202.

²² Дюверже М. Политические партии. - М., 2000. - с. 309

пропорційну виборчу систему, 15 мають багатопартійну систему, 3 - двопартійну, 2 - систему домінуючої партії²³.

Виборчі системи зумовлюють явище надпрезентації (коли партії отримують більше мандатів, ніж подано за них голосів) і підпрезентації (коли партії отримують менше мандатів, ніж подано за них голосів).

Деякі вчені поділяють виборчі системи на слабкі та сильні. Основний критерій цієї класифікації - ступінь впливу виборчої системи на виборців. Слабка виборча система не застосовує спеціальних елементів збільшення диспропорції в процесі боротьби за депутатські мандати, сильна ж їх використовує.

Мажоритарна виборча система, без сумніву, належить до категорії сильних. Частина з-поміж пропорційних систем теж належить до цієї категорії, особливо ті, які застосовують наступну формулу: малі виборчі округи та високий прохідний бар'єр (наприклад, в Іспанії, Греції, Португалії).

Виборчі системи, які застосовують формулу (великі виборчі округи та низький прохідний бар'єр), належать до категорії слабких. Саме в цьому контексті треба розглядати процес становлення принципу партійного керівництва і його межі.

Сильні системи застосовують маніпуляційний вплив на виборців, а також на перебіг та характер міжпартійної конкуренції, уможливаючи стабілізацію сильнішої версії партійного керівництва.

По-перше, сильна система обмежує сам вибір, підштовхуючи виборців до підтримки сильнішої політичної партії з метою виграшу в міжпартійній конкуренції. Таким чином, страх перед втратою свого голосу стає основним мотивом, який визначає симпатії виборців.

По-друге, не заохочує малі партії до участі у міжпартійній боротьбі,

оскільки шанси її потрапити до парламенту мінімальні.

По-третє, сильні виборчі системи ускладнюють зміну партійної системи. Слабкі системи не виключають можливості стабілізації партійного керівництва, однак, як правило, виникає слабша його версія²⁴.

Звичайно, процес формування сильного партійного керівництва чи його стабілізація пов'язаний з функціонуванням однопалатних парламентів.

Якщо існує друга палата парламенту, то втрата нею реальних впливів не ускладнює перебігу процесу прийняття рішень і не створює загрози для стабільності партійного керівництва (наприклад, палата лордів у Великобританії).

Якщо маємо справу з сильним типом партійного керівництва, то шанси існування реального бікамералізму (двопалатності) зменшуються. Існування організаційно сильних партій, які мають значну підтримку виборців, гарантує створення достатньої системи зв'язків між двома палатами і появу партійного керівництва.

Цей процес, однак, буде менш ефективним у випадку бікамералізму (процес прийняття рішень затягується, а здатність партії нав'язати своє рішення двом палатам є обмеженою, що можна прослідкувати на прикладі Німеччини).

Взаємини парламенту та виконавчої влади, на думку багатьох вчених, є вирішальними для функціонування будь-якої форми партійного керівництва.

Йдеться про дві проблеми: спосіб формування виконавчої влади та її повноваження. Ці взаємини відмінні у межах президентської та парламентської системи правління. Варто зазначити, що президентська форма правління відрізняється від моделі партійного керівництва

²³ Demokracje zachodnio-europejskie. Analiza porownawcza / Pod. red. A.Antoszewskiego, R.Herbuta. - Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego – с. 342

²⁴ Pasquino G. The Impact of Institutions on Party Government: Tentative Hypotheses. - In: Visions and Realities of Party Government / Ed. by F.Castles, R.Wildenmann. - Berlin, 1986. – с. 18

виразним домінуванням виконавчих структур над партійними.

Загалом можна стверджувати, що президентська форма правління не сприяє і навіть обмежує стабілізацію механізму партійного керівництва через обмеження міжпартійної конкуренції. Прикладами такого типу є політичні системи Франції, Фінляндії та Португалії. У Франції конституція з 1958 р. гарантує президентові багато прав, але істотно його позицію визначають два чинники: існування позаконституційних конвентів та зв'язок між президентською та парламентською більшістю. Це зумовлює формування в країні політики, яку прийнято називати "двірцевою".

Так звані президентські партії емеханізмом допомоги президентові у забезпеченні підтримки виборців на президентських виборах (Президентські перегони у Франції у квітні-травні 2007 року підтверджують цю тезу). Діяльність уряду є джерелом патронату з боку держави, а сам президент володіє майже монархічними правами. В цьому сенсі, це були організації, які мали на меті представляти інтереси певних груп політичних еліт, і це відсунуло на другий план проблему їхньої програмної Ідентичності. Однак французька система - це лише псевдо-президентська система.

На практиці президент може домінувати так довго, як довго президентська партія матиме більшість у парламенті. Якщо вона втрачає більшість, то система набуває типово парламентських ознак.

Вибори 1986 р. на деякий час спричинили відділення президентської меншості від парламентської більшості, а вибори 1993 р. перевернули цей уклад і продовжили його. Так само стосовно Португалії в 1974-1982 рр. важко говорити про існування партійного керівництва через існування тут двох інституцій: правління президента і так званої Революційної ради (військового органу). І лише у першій половині 70-

х рр. почалася консолідація партійної системи і парламен-таризація політичного режиму.

Парламентська форма правління пов'язана з існуванням колегіальної відповідальності тих, хто здійснює керівництво (це може застосовуватися через вотум недовіри чи за підтримки уряду парламентською більшістю). Найдосконалішим механізмом реалізації цієї відповідальності є політичні партії.

Треба також пам'ятати, що за даної форми правління прем'єр володіє правом на розпуск парламенту. Сама лише загроза застосування цього права дисциплінує парламентську більшість і є зброєю проти опозиції.

У ситуації парламентської кризи партія (лідери) можуть створити в такий спосіб нову більшість через повторні вибори. У парламентських системах уряд та опозиція є виразними показниками громадської думки, висловленої населенням на виборах, а факт Існування партійного керівництва є фактом їхньої відповідальності перед виборцями.

Політичні системи, які засновані на парламентській формі правління і мають однопалатний парламент, створений на підставі виборчої системи звичайної більшості, - це найоптимальніший політичний уклад, який гарантує появу та стабільність існування партійного керівництва.

Другою крайністю є політична система, яка поєднує президентське правління з двопалатним парламентом, де кожна з палат має приблизно однакові чи подібні повноваження (так званий симетричний бікамералізм), який застосовує пропорційну виборчу систему без прохідного бар'єра. Між цими крайнощами існує чимало проміжних форм.

Здобуття представництва в парламенті відкриває перед партією можливість безпосередньої участі в ухваленні державних рішень.

Отже, найближчою метою партії стає здобуття визначених публічних посад, а перспективною - забезпечення впливу

на зміст державної політики. Політичні партії як державно-політичні осередки пропонують конкретну коаліційну стратегію або каталог політичних умов і вимог, які визначають основи міжпартійних відносин.

Стосується це насамперед багатопартійних систем, в яких урядові кабінети мають, як правило, коаліційний характер.

У двопартійних системах, а інколи і в багатопартійних (Іспанія, Греція, Швеція, Норвегія чи Данія) формуються однопартійні уряди, що контролюють абсолютну більшість мандатів у парламенті.

Однак у більшості держав, де існують багатопартійні системи, партії, які досягли успіху на виборах, обирають стратегію, спрямовану на максимізацію користі у процесі формування коаліційного кабінету.

Звичайно, це означає бажання отримати максимальну кількість міністерських посад, а також і посаду глави уряду. Однак партійні лідери можуть прагнути контролю над конкретними міністерствами як способу реалізації своїх програмних засад, важливих з точки зору зазначеної раніше виборчої діяльності.

Тому коаліційна стратегія передбачає спробу отримання винагороди у формі контролю над певним міністерством. Таким чином, у коаліційних переговорах з'являється новий чинник - проблемна мотивація партнерів, які беруть у них участь. У такий спосіб реалізується програмна мета партій. Передбачають вони програмну стратегію, в якій визначені конкретні проблемні питання і розв'язання котрих повинно бути однією з цілей діяльності коаліційного уряду.

Очевидно, що розмір і важливість цих завдань стають предметом міжпартійних переговорів. У ідеологічно споріднених партіях політика добору особливих партійних завдань може взагалі не з'явитися або відіграє незначну роль.

У цій ситуації програмна стратегія може набути максималістського і

насту-пального характеру. Навпаки, у партійній конфігурації з ідеологічними відмінностями необхідність пошуку програмного консенсусу відкриває шлях до адаптації тих вимог, які є суперечливими, коли йдеться про остаточну форму програми політики коаліційного уряду.

Враховуючи способи формування уряду партіями, можна виокремити три типи партійного керівництва: однопартійне, коаліційне, домінуюче.

Однопартійне керівництво здебільшого з'являється в умовах існування біполярної структури партійної конкуренції, де домінують дві великі партії (двопартійність).

Класичним прикладом цього типу є Великобританія. Виборці визначають не лише партійний склад парламенту, силу існуючих в ньому фракцій, але опосередковано і склад наступного уряду та його лідера. Правляча партія користується майже необмеженими засобами, які гарантують впровадження її програми в життя. З подібним механізмом можна зустрітися також і в системах, відмінних від класичної двопартійності, хоча і приналежних до категорії систем з біполярною конкуренцією.

У Норвегії та Швеції в 70-80-х рр. з'явилася система двоблокової конкуренції між соціалістичними та несоціалістичними силами.

Партійна система Німеччини та Австрії називається модифікованою двопартійною системою (або дві з половиною партії).

Трансформація політичної системи Франції в 70-х рр. наблизилася її до двоблокової політичної системи.

Політичні системи Іспанії, Греції та Італії після 1994 р. також еволюціонують у напрямку "біполярного конкурентного укладу" (конкуренція двох партій чи партійних коаліцій), що збільшує можливість формування однопартійного керівництва.

В умовах коаліційного керівництва на виборах жодна з партій (чи домінуюча коаліція) не здобуває парламентської

більшості, необхідної для формування однопартійного уряду. Ні одна з партій не домінує, бо існує багато політичних сил, які опонують владі.

Успіх партії на виборах ще не означає автоматичної її участі в правлячому уряді. Урядові коаліції швидше формуються за підсумками виборів, аніж у ході виборчої кампанії. Керівник уряду також призначається за підсумками виборів. Уряд і його програма визначаються в результаті міжпартійних домовленостей.

Типовим прикладом цього типу партійного керівництва є Данія. В Україні в 2006 році також використовувалась дана модель.

Домінуюче керівництво передбачає наявність партії, яка відіграє домінуючу роль в процесі міжпартійних переговорів з приводу формування правлячої коаліції - так званої ініціативної партії. Звичайно це партія, яка контролює в парламенті найбільшу кількість мандатів. Склад партійної коаліції, політична програма (ліва чи права) можуть змінюватися, однак ініціативна партія залишається основою для наступних міжпартійних переговорів. Без її участі міжпартійні домовленості неможливі, а тому неможливе й формування уряду.

Багато дослідників, які займаються демократіями Західної Європи, часто використовують тезу про кризу партійного керівництва. Перший тип аргументів, що мають на меті підтвердити факт існування кризи партійного керівництва, можна назвати виборчими. Йдеться про переоформлення взаємних зв'язків, які налагоджуються між партіями та електоратом.

Трансформація моделі партії означає, що виборча партія перестала ефективно виконувати свої функції, а особливо мобілізаційну. У такому разі послаблюється її зв'язок з електоратом, він стає менш структурованим, менш послідовним у своїх політичних симпатіях. Це, очевидно, повинно впливати на стабільність державної влади.

Центральним аргументом стає явище зміни виборчої лояльності виборців. Зменшення рівня лояльності повинно свідчити про кризу стабільних партій. З'являються сумніви стосовно того, чи змінність виборчих уподобань доводить тезу про кризу партійного керівництва. Величина цього індексу зростає, але не драматично, особливо в ситуації, коли в Західній Європі не існує сильних антисистемних партій.

Тому складно говорити про дестабілізацію політичної системи. Водночас дослідники помітили, що змінність виборчих настроїв безпосередньо стосується індивідуальних партій, але в межах того самого ідеологічного блоку (лівий чи правий). Це звичайно внутрішньблокова плинність виборчих уподобань (наприклад, у рамках лівих партій) і рідко коли міжблокова (наприклад, зміщення симпатій від лівих до виразно правих).

Другий тип аргументів з'являється у 70-х рр. внаслідок поміченого соціологами явища інфантильності громадян до політичних механізмів ліберальної демократії. Р. Рос пише про громадянську інфантильність (що можна було б представити як відвернення суспільства від політичної активності), відзначаючи те, що вона безпосередньо спрямована проти конкретної державної влади (яка спирається на певну партійну формулу), але не порушує легітимачії політичної системи. Важко визначити джерела цього явища.

Може це, наприклад, означати, що західне суспільство досягло відносно високого рівня економічної безпеки й через це значна його частина "перенеслася" у приватну сферу. Поява так званої центристської політики зробила дуже подібними одна до одної політичні партії, навіть якщо одна з них перебуває при владі. Зміна ціннісних орієнтацій та поява "нової політики" - це виразні симптоми політичної активності нових післявоєнних генерацій.

Політичні партії не лише не зникли, але з'явилися їхні нові типи (наприклад, екологічні). Західні суспільства стоять на порозі нового конфлікту - боротьби матеріальних цінностей з постматеріальними.

Сьогоднішня вісь політичної боротьби - це два взаємопов'язані виміри: традиційний уклад ліві-праві, який спирається на соціально-економічні лінії поділу, та новий конфлікт між традиційними та інноваційними суспільними цінностями. У обох випадках роль політичних партій висувається на перший план.

Третій тип аргументів спирається на так звану концепцію притягання влади. Згідно з нею, криза партійного керівництва державою є результатом постійно існуючої здатності груп інтересів втягувати державу у відповідальність за реалізацію їхніх партикулярних інтересів.

З'являється важка збюрократизована машина, яка сама стає групою інтересу. Спостерігається фактично явище "переміщення" керівництва державою, пов'язане з існуванням так званого соціально-демократичного консенсусу: державний апарат, який формувався на підставі партійних механізмів, повинен був здійснювати функцію соціального забезпечення суспільства, що знаходить своє найповніше вираження в концепції держави добробуту.

Це можливо за умови постійного економічного зростання. Економічна криза зменшує фінансові надходження, необхідні для фінансування соціальної держави. У цій ситуації не можуть бути вирішені всі прагнення груп інтересів, що зумовлює загострення процесу міжпартійної конкуренції і негативно позначається насамперед на партії, відповідальній за функціонування державного апарату.

Симпатії суспільства до неї зменшуються, але це не означає, що ставиться під сумнів сама ідея партійного керівництва. Зменшення підтримки соціал-демократичних партій, наприклад, у Швеції чи Норвегії,

означає лише вогум недовіри витратній моделі суспільного консенсусу.

В результаті реальною стає альтернатива блоку консервативних партій, яка закладає нову модель соціальної орієнтації держави. У 70-х рр. в деяких державах Західної Європи (наприклад, у Норвегії, Швеції, Голландії та Великобританії) спостерігаємо нове загострення суперечностей по осі ліві-праві. Правоцентристський блок у відповідь на новий суспільний виклик жертвує процесом "обтяження" державного апарату та ініціює процес обмеження бюрократичних структур.

У четвертому типі аргументів зосереджено увагу на зменшенні ролі партій у механізмі прийняття рішень на користь інших організацій (наприклад, груп інтересу).

Безпосереднім результатом цього може бути виникнення тривалих структур та процедур, які дають змогу обходити партійні канали, що є загрозою для інститутів представницької демократії. У результаті партія може втратити контроль над процесом прийняття рішень. Корпоративізм пропонує заміну партійних механізмів схемою порозуміння між двома централізованими групами інтересу - бізнесом та профспілками. Виникає багато урядових та позаурядових агенцій, в яких засідають представники домінуючої групи інтересу, і це власне вони ухвалюють рішення (партії ж мають слугувати лише механізмом перенесення цих рішень до парламенту та виступати механізмом їхньої акцептації).

В Австрії та Швейцарії (у 70-х рр.), а також у Німеччині і ще раніше в Швеції мав місце такий процес ерозії контрольних функцій політичних партій. Це альтернативна партійному керівництву політична структура. Однак з'являється проблема універсальності та тривалості такого типу змін.

У 70-х рр. у Великобританії, Німеччині чи Голландії корпоративні процеси були стримані. Питання полягає також у тому, чи треба цей процес

розглядати як універсальну формулу, альтернативну плюралістичному механізму здійснення влади²⁵.

Г.Лехмбруч відкидає, наприклад, тезу, що корпо-ративний процес ухвалення рішень замінить парламентські механізми, які спираються на партійне керівництво. Він вважає, що з'явиться щось на зразок функціонального поділу праці між двома підсистемами.

Політичні партії сконцентрують свою увагу на виборчих та парламентських процесах, перекладаючи відповідальність за економічні процеси на корпоративістську підсистему, яка охоплює групи інтересу та органи адміністрації.

В результаті виникнуть дві функціонально спеціалізовані сфери політичної активності. Багато авторів, які займаються функціонуванням корпорати-вістського механізму, вважають, що він не може замінити партійної системи та партійного керівництва, бо відразу ж з'являється ціла низка проблем, з якими може впоратися лише механізм міжпартійних переговорів.

Багато авторів відзначають також обмежені можливості корпоративістського механізму у багатьох політичних сферах (наприклад, побудову консенсусу). Для Г. Лехмбруча ці дві підсистеми є автономними і взаємно стабілізуючими.

Питання про те, чи є вони новою моделлю політичних взаємин, справді альтернативною плюралістичній, залишається відкритим. У Австрії та Швейцарії вони стали звичним явищем політичного життя, в Німеччині відіграли певну роль у 70-х рр., у Швеції та Норвегії корпоративний механізм був і залишається інституційною гарантією існування держави суспільного добробуту.

Такий досвід не має нічого спільного з італійським, французьким, іспанським чи голландським. У багатьох країнах корпоративні уклади зумовили

появу економічних криз, хіба окреме дослідження конкретних держав і оцінка придатності корпоративних механізмів у діючих там механізмах функціонування соціальної системи дасть відповідь на поставлене питання. Тоді лише можна буде щось конкретно сказати про реальність небезпеки заміни партійного керівництва корпоративними механізмами.

Певною альтернативою партійному керівництву є форми безпосередньої демократії в Швейцарії, що дає суспільству можливість безпосередньо впливати на процес ухвалення рішень, а модель референ-думкратія може принаймні теоретично визнавати, що громадянин здатний безпо-средньо формувати політику держави.

На практиці, однак, виявляється, що референдум має дорадче значення, а ініціатива громадськості самостійно виникає дуже рідко. Надзвичайно мала кількість законів в демократичних країнах приймається саме таким чином.

Це, власне, парламент, а не виборці під час голосування ухвалює більшість правових рішень. Існування у Швейцарії великих коаліцій - це спосіб ліквідації руйнівних наслідків елементів безпосередньої демократії в межах центра-лізованої політичної системи.

Можливість застосування цих Інструментів зумовлює те, що парламентська більшість може зазнати поразки при загальнонародному голосуванні. Для мінімізації цього ризику формується коаліція, яка охоплює широке коло політичних партій та груп інтересів (так суспільства).

Це істотно, оскільки ефективність консенсусного процесу ухвалення рішень залежить від стану агрегації інтересів.

Отже, питання про кризу партійного керівництва має сьогодні швидше теоретичний, ніж практичний характер.

²⁵ Parties and party systems in liberal democracies / Ed. by S. Wolinetz. NY., 1988. - с. 23.

4.3. Аналіз сучасної адміністративно-політичної еліти в Україні

З часів існування радянської системи управління українська партійно-державна еліта була одним із вагомих джерел формування владної еліти союзного масштабу. У 1961 р. кількість представників України у складі ЦК КПРС становила 20%, четверо з одинадцяти членів Політбюро ЦК КПРС були вихідцями з України²⁶.

З часу проголошення незалежності України набула поширення практика формування владної еліти країни за рахунок регіональних еліт. Якщо в СРСР представництво регіоналів у вищих ешелонах влади було проявом цілеспрямованої і контрольованої політики центру, то в сучасній Україні, на наш погляд, боротьба за владний олімп має хаотичний, неконтрольований характер, і центру інколи відводиться роль, пасивного спостерігача.

Осмисленню цих процесів може допомогти, разом з історичною хронологією зміни регіоналів на вершині влади, соціологічна теорія соціальних капіталів П.Бурдьє. Основними видами капіталів є соціальний, економічний, культурний і символічний. У соціальних процесах, що відбуваються в українському суспільстві з 1991 р., певну роль відігравали різні види капіталів і їх комбінації²⁷.

На думку українського дослідника А.Зоткіна, саме на хвилі популярності певного виду капіталу регіональна еліта, яка ним володіла і користувалася, займала свої позиції в центрі. Зрозуміло, кожна могутня регіональна еліта, що боролася за владний олімп, використовувала не один капітал, а ті або інші їх комбінації.

Проте у кожній з них був і залишається свій “козир”, що давав їй кон’юнктурні переваги в конкретний період. Зміна пріоритетів розвитку суспільства корегувала привабливість того або іншого капіталу (а значить, і потенціал його використання), а це, відповідно, обумовлювало зміни в складі політико-управлінської еліти України²⁸ [10, с. 95-108].

На початку 1990-х рр. ініціативу в боротьбі за центр (і формування адміністративно-політичної еліти України) з рук дніпропетровської групи перехопила західноукраїнська (дисидентська контреліта з центром у Львові). Львівська група використовувала оригінальну у той час комбінацію капіталів:

а) соціальний - нові люди у владній еліті, що переживала занепад;

б) символічний - створення незалежної української держави, проєвропейська орієнтація;

в) культурний - українська національна ідея, відродження української мови і національної культури, ліквідація “білих плям” в історії України.

Така комбінація капіталів послабила позиції дніпропетровської групи капітали якої на той час виявилися непопулярними. Однією з головних причин зменшення впливу дніпропетровської групи був курс на скорочення ВПК, потужність якого на Дніпропетровщині визначала вагу цієї регіональної групи в суспільстві. Тому дніпропетровці, хоч і не були повністю витіснені з владних позицій, вимушені були на якийсь час застосувати тактику вичікування і збереження, закріплення своїх владних повноважень.

²⁶ Суспільна трансформація і державне управління: Політично-правові детермінанти. – К. : Видавн. Дім Ін Юре, 2003 – с. 223-227.

²⁷ Бурдьє П. Социология политики. - М.: Socio-Logos, 1993 – с. 23-24.

²⁸ Зоткин А. Роль региональных элит и столичного истеблишмента в формировании властной элиты Украины // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2004. - № 3. - С. 95-108.

З того часу львівська група претендує на роль законодавця ідеологічної моди. Її головна стратегія полягає в тому, щоб зайняти найбільше місць у вищих структурах центральної влади. На момент проголошення незалежності України старій номенклатурній еліті довелося інкорпоруватись у ряди представників львівської групи, що стало гарантом забезпечення легітимності для першої.

Таким чином, у першій половині 90-х рр. при владі перебував конгломерат з колишніх партійних функціонерів і політичних дисидентів, яких важко повною мірою назвати політико-управлінською елітою²⁹.

Одночасно з львівською групою на владний олімп почала активно претендувати донецька регіональна еліта, яка ще з радянських часів пріоритетно володіла в межах України економічним капіталом завдяки вугільній галузі.

Показовим є той факт, що в 1990-1995 рр. троє з чотирьох прем'єр-міністрів (В.Масол, В.Фокін, З.Звягільський, причому В.Масол займав цей пост двічі) були вихідцями з Донбасу. Основна стратегія донецької регіональної еліти в боротьбі за центр була націлена на посади у вищих ешелонах виконавчої влади. З часом донецька група додала до цього ключові позиції в трансрегіональному і столичному бізнесі.

Початок 90-х рр. позначився внутрішнім “парадом суверенітетів”, претензіями регіонів на підвищення своєї ролі в Україні. Передусім такі процеси були пов'язані з Кримом та його претензіями щонайменше на автономний статус. Тому центр був вимушений пом'якшувати свою регіональну політику і загравати з вагомими регіональними елітами.

Це пояснює його пасивну позицію. Саме в цей період представники

регіонального істеблішменту мобілізували ресурси для легітимації своєї влади на місцях. А найбільш сильні регіональні групи - насамперед з індустриальних, економічно могутніх регіонів - спрямували свою діяльність на захоплення ключових кадрових позицій у центрі³⁰.

Ще в 1994 р. Л.Кравчук заявив, що “українська національна ідея себе вичерпала”. Це корелює з початком зменшення впливу Львова як “українського П'ємонту” на процеси формування адміністративно-політичної еліти України.

З приходом до влади Президента Л.Кучми почався тривалий період панування дніпропетровської групи.

Саме тоді стали в нагоді капітали, якими володіли дніпропетровці: в першу чергу соціальний капітал - уміння виховувати управлінські кадри і ставити їх на ключові позиції владної вертикалі, а також економічний капітал - переплетення крупного бізнесу з політикою. З отриманням державної влади дніпропетровською групою у 1994 р. політизування бізнесу і подальша реалізація цих процесів у формуванні політичних партій, що представляли інтереси конкретних регіональних груп бізнесу в центрі, набирають обороти. І в найбільшому ступені це виявилось у виборчій кампанії 2002 р., 2006 та 2007 рр., (парламентські вибори), та 2004 р., (президентська кампанія) в якій бізнес брав активну участь³¹.

Символічним капіталом цієї групи став своєрідний ідеологічний баланс: з одного боку, вона перехопила державницькі гасла проєвропейської орієнтації і політичну риторику дисидентів львівської регіональної групи, а з другого - зміцнювали зв'язки з Росією, чим задовольняла інтереси бізнесу і емоційні настрої південно-східних регіонів.

²⁹ Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост. Ю.И.Аверьянов. - М.: Изд-во Москов. коммерческого ун-та, 1993. - с. 27,34.

³⁰ Зоткин А. Роль региональных элит и столичного истеблишмента в формировании властной элиты Украины // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2004. - № 3. - с. 96-108.

³¹ Политология посткоммунизму: Полит. анализ посткоммунистических суспльств. - К., 1995 - с. 124-133.

1994 р. став початком періоду більш впорядкованого становлення адміністративно-політичної еліти - центральної і регіональних. Уже в 1995 р. дослідники писали, що базове ядро української еліти фактично сформувалось.

Серед безлічі факторів цього процесу слід виділити посилення суб'єктивного чинника в особі Президента Л.Кучми. Спочатку на пост прем'єр-міністра був призначений В.Масол, завдяки чому виник певний баланс між дніпропетровською і донецькою групами.

Але вже весною 1995 р. уряд очолив представник центральної України Є.Марчук, не пов'язаний з крупними регіональними групами. Від тактики загравання з регіональними елітами Л.Кучма остаточно відійшов у 1996 р., коли уряд очолив його земляк П.Лазаренко. На той час влада Президента була кадрово підкріплена дніпропетровською когортою з 206 осіб, що займали ключові позиції у владних структурах і групах впливу³².

Дніпропетровській групі на чолі з Л.Кучмою вдалося також вирішити ряд регіональних проблем (перш за все - кримську) і сформуванню президентську вертикаль виконавчої влади. Новим інститутом рекрутації регіональних еліт стала адміністрація Президента.

Таким чином, регіональні еліти опинилися в умовах особистої залежності від Л.Кучми і дніпропетровської владної групи. Показові наступні факти. У 1996-1997 рр. "дніпропетровській групі" вдалося на тривалий час вивести з конкурентної боротьби за центр своїх основних суперників - донецьку регіональну еліту. Донецькі виявилися розколотими на кілька угруповань. Їх конкурентний потенціал перейшов у площину внутрішньої боротьби.

Кримська регіональна еліта також була виснажена внутрішньою боротьбою, в яку центр цілеспрямовано не втручався. Це призвело до дискредитації кримської регіональної еліти і її символічного капіталу (заклики до відділення від України) серед населення півострова.

Таким чином, і в Криму потенціал регіональної еліти був переведений з площини боротьби з центром у площину внутрішньої боротьби, що пізніше і визначило її перехід на позиції безумовної орієнтації на Київ³³.

Зняття з "порядку денного" головного конкурента в боротьбі за позиції в центрі і найважливішої внутрішньої проблеми України дозволило дніпропетровській групі посилити державну регіональну політику. Відбулися суттєві кадрові зміни в регіональній виконавчій владі, персональний склад якої формувався на критеріях особистої відданості Президенту.

На 1 січня 1997 р. серед голів облдержадміністрацій тільки троє мали стаж роботи на цій посаді понад 5 років; один - більше року; 21 (88% від загального числа) - менше року. В цьому сенсі мало що змінилося з приходом нової владної еліти³⁴.

Переважно "земляцька" кадрова політика була характерна лише для початкового етапу правління Л.Кучми. Після кризи, пов'язаної з діями П.Лазаренка і його команди, Л.Кучма перейшов до тактики активного "мікшування" вищих управлінських кадрів. Дніпропетровця В.Пустовойтенка на посаді голови уряду змінив представник західної України В.Ющенко, потім - А.Кінах з Миколаєва і нарешті В.Янукович з Донбасу.

У державній політиці певну роль починає відігравати харківська

³² Зоткин А. Роль региональных элит и столичного истеблишмента в формировании властной элиты Украины // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2004. - № 3. - с. 102-106.

³³ Зоткин А. Інститут регіональної влади на прикладі Автономної Республіки Крим: циркуляція та рекрутація владних еліт // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2003. - № 4. - с. 175-184.

³⁴ Зоткин А. Роль региональных элит и столичного истеблишмента в формировании властной элиты Украины // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2004. - № 3. с. - 95 - 108.

регіональна група. Про це свідчить той факт, що “партія влади” НДП найчисленніший осередок мала саме на Харківщині. Харків’янами були голови адміністрації Президента Є.Кушнар'юв і О.Дьомін і віце-прем’єр В.Семиноженко.

Таким чином, постійне “мікшування” (наближення - віддалення) регіональних олігархічних груп навколо центральної влади, розколи потенційно сильних політичних партій і гра на суперечностях в олігархічному середовищі дозволили Президенту стабільно балансувати і саме завдяки політичній і кадровій нестабільності (хоч би як парадоксально це звучало) контролювати ситуацію передусім в центральній владі.

При всіх змінах поступово підвищується роль Києва як столиці і його ресурсних потенціалів. Саме в період президентства Л.Кучми роль Києва істотно зростає і у внутрішній політиці, що відбувалося паралельно з провінціалізацією колишніх центрів політичної активності - Львова, Донецька і Харкова.

Одночасно збільшується політична вага власне київських елітних груп, які прийнято називати столичними. Ці елітні групи не мали тісного “земляцького” зв’язку з яким-небудь регіоном країни і його регіональною елітою.

Зрозуміло, що на тлі владної еліти України, де регіональна належність є домінантною ознакою, така елітна група виглядає як маргінальна, представники якої “перемолоті” в “столичному млині”.

Така група найбільш наближена до категорії “владна еліта загальнодержавного масштабу”, оскільки її представники втратили свою провінціальність і захищають загальнодержавні інтереси всупереч тиску лобіювання регіональних еліт³⁵.

Деякі дослідники серед могутніх регіональних еліт, що боролись за Київ,

виділяють також власне київську групу. В цілому з цим можна погодитися, але з деякими зауваженнями. По-перше, історично Київщина ніколи не могла сформуватися в повноцінний регіон з власними політичними інтересами, тому як завжди була сателітом Києва, який традиційно був “полем битви гігантів” за політику загальнодержавного рівня. Похідним від цього є друге зауваження: київська регіональна еліта сформувалася, проте не має ні чіткої структури, ні усвідомлених регіональних цілей і інтересів, окрім мети зайняти позиції в системі центральної влади.

Столиця як центр тяжіння для вихідців з інших регіонів (що перш за все не мають власних великих розвинених центрів, а також регіонів, географічно близьких до столиці) завдяки величезним ресурсним потенціалам дає змогу ефективно використовувати всі види соціальних капіталів у будь-яких комбінаціях.

Проте логіка столиці висуває свої правила гри: вихідці з регіонів у столиці повинні певним чином маргіналізуватися, щоб позбавитися свого регіонального коріння, і разом з цим - провінціальності в поведінці і мисленні, “травмованої психології емігрантів”. Саме це може служити підґрунтям формування повноцінної адміністративно-політичної еліти загальнонаці-онального масштабу.

Цікавий, у зв’язку з цим, аналіз А.Зоткіна про підвищення ролі Києва і столичного істеблішменту у внутрішньополітичному житті країни. Якщо у Верховній Раді України першого скликання (1990) усього 74 народ-них депутата були постійними жителями столиці, то в 1998 р. у ній налічувалося вже 211 киян, а в 2006 р., вже 278³⁶.

У восьми складах уряду з 1990-го до 1998 р. найбільшу частку за місцем народження також склали кияни: всього - 12 чоловік; середній

³⁵ Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи: Монографія / За заг. ред. Г.Щокіна, М.Головатого. - К.: МАУП, 2000. - с. 49-62.

³⁶ там же, - с. 49-62.

показник - 3,4. За місцем отримання базової освіти членів уряду знову-таки лідирує столиця: 44 вищих чиновники у восьми складах уряду (1990-1998) були випускниками столичних вузів (середній показник - 11,8).

Крім того, Києву належить право називатися “кузнею кадрів” дипломатичного корпусу адміністративно-політичної еліти України. За даними 1998 р., тільки 16,8% дипломатів народилися в Києві, проте Київський університет ім.Тараса Шевченка закінчили 46,3% працівників дипломатичної служби³⁷.

Заданими досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, у 2001 р. частка представників елітних прошарків з різних сфер соціального життя, які народилися в Києві і Київській області, становила 16%. Найбільшої ваги в структурах владної еліти уродженці Києва і Київської області мають у найвищих органах влади (13% і 9% відповідно) і дипломатичному корпусі (24% і 5%)³⁸.

Тяжіння до Києва характерно передусім для областей Центру України (Житомирська, Чернігівська, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська). Центри цих областей є стабільними донорами Києва як мінімум з радянських часів. Їх соціальний капітал постійно притягується і поглинається столицею - звичайно молоді і здібні люди їдуть до Києва вчитися або працювати.

Постійний вплив кращих представників молоді, які можуть скласти потенційний резерв для формування регіональної еліти, гальмує розвиток обласних міст Центрального регіону, визначає їх роль як київської периферії. Показовий той факт, що населення жодного з обласних міст Центру України не перевищує 400 тис., а регіональні еліти цих областей слабкі

і повністю залежать від центральної влади.

Області Центру України були і залишаються одним з джерел формування київського істеблішменту і адміністративно-політичної еліти України. Так, протягом 1990-1998 рр. у восьми складах уряду працювали 8 вихідців із Чернігівської області, 6 - з Вінницької³⁹.

Дослідники НІСД підраховали, що на 2005 р. в елітних прошарках з різних сфер соціального життя вихідці з центральних областей України були представлені непропорційно більшим, якщо співвіднести цей показник з часткою цих областей в населенні України.

Так, на вихідців з Вінницької області доводиться 6% в елітних прошарках українського суспільства, тоді як частка Вінниччини щодо населення України становить усього 4%. Інші області Центру мають відповідні показники: Житомирщина - 5% і 3%, Кіровоградщина - 3% і 2%, Черкащина 4% і 3% Чернігівщина 2% і 3% відповідно⁴⁰.

Найбільша диспропорція характеризує Донецьку область, частка якої від населення України становить 10%, а в елітних прошарках налічується 7% вихідці з Донбасу. Аналогічна негативна диспропорція показників характерна Дніпропетровській (7% і 5% відповідно) і Харківській (6% і 5% відповідно) областям. Тільки Львівська область має рівні частки як в населенні України (5%), так і вихідців з неї серед еліти (5%).

У цілому дані дослідження НІСД свідчать, що індустріально розвиненіші і випереджаючі за демографічними показниками області Сходу і Півдня України порівняно з їх частками в населенні країни менше представлені в елітних прошарках українського

³⁷ Шульга М. Правляча еліта // Віче. - 1997. - № 8. - с. 46-57.

³⁸ Танчер В., Кучеренко О. Ідеї елітизму в контексті демократичної трансформації суспільства // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 1998. - с. 5-8.

³⁹ Зоткин А. Роль региональных элит и столичного истеблишмента в формировании властной элиты Украины // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2004. - № 3. с. - 95 - 108.

⁴⁰ Танчер В., Кучеренко О. / цитована праця - с. 5-16.

суспільства, ніж Центр і Захід⁴⁰. При цьому слід констатувати, що в останній час ця тенденція стала змінюватися.

Проте великий інтерес становить сам факт “засилля” у владній еліті вихідців з нерозвинених і демографічно бідних областей України. Якщо мати на увазі периферійний характер обласних міст Центру України щодо столиці, то цілком логічним є те, що більшість представників владної еліти, що народилися в цих областях, здобули освіту і активно “включилися” в політико-владні процеси (що дозволило їм інкорпоруватися в ряди еліти) саме в Києві.

Причому ця інкорпорація позбавлена рис стратегії “походу на Київ”, до якої вдавалися могутні регіональні еліти, а швидше є функцією механізму закономірного поглинання столицею кращого соціального капіталу найближчої периферії.

Зрозуміло, що такі процеси не йдуть на користь центральним областям України, але саме вони стали підґрунтям формування тієї частини політико-управлінської еліти, яка подолала (або намагається це зробити) разом з регіональним корінням свою провінціальність.

Головна мета тієї частини київського істеблшменту, представники якого прагнуть самореалізуватися у владі і політиці, - зайняти позиції у вищих ешелонах влади, оскільки столична специфіка не дозволяє розвиватися повноцінній регіональній еліті, принаймні в Київській області і в Києві.

Сучасні механізми відтворення адміністративно-політичної еліти в Україні детерміновані також завершенням процесу формування олігархічних груп, що мають переважно регіональний характер. Відповідно, в процесі політизування

бізнесу більшість створених олігархічними кланами політичних партій також набули суто регіонального забарвлення.

На жаль, в Україні поки не склалися по-справжньому загальнонаціональні політичні партії. Таке соціально-політичне явище, коли партії отримують певну кількість парламентських мандатів за рахунок кількох областей - “вотчин”, дослідники називають феноменом “областизації”.

Про це свідчить той факт, що жодна з українських партій ніколи не могла повернути до себе електоральні інтереси у всіх регіонах України. З 1991-го до 2006 р. вплив регіонального чинника на формування складу адміністративно-політичної еліти (перш за все парламентської когорти) мав тенденції до зростання.

Тенденцією останніх часів є також формування трансрегіональних олігархій, тобто відхід від неефективної регіональної кланової системи і спроба поширити свій вплив на інші регіони. Слабкіші області і їх місцеві еліти потрапляють у залежність від могутніх регіональних еліт, які використовують їх як “трамплін”, щоб посісти владні посади в центрі.

Прикладом може служити співвідношення столичного і регіональних капіталів у виборах 1998 і 2002 рр.: у мажоритарній системі воно збільшилося в цілому на 17,4% (з 57,3% в 1998-му до 74,7% в 2002 р.)⁴¹. Зменшення частки регіонального і, навпаки, збільшення частки столичного капіталу в Центрі і на Півдні свідчать про збільшення ролі столичного істеблшменту як самостійного гравця на внутрішньополітичній арені⁴².

У Східному регіоні, навпаки, зросла частка саме регіонального капіталу: сильні регіональні еліти використовують ресурси найближчих

⁴⁰ Танчер В., Кучеренко О. / цитована праця – с. 5-16.

⁴¹ Суспільна трансформація і державне управління: Політично-правові детермінанти. – К. : Видавн. Дім Ін Юре, 2003. – с. 211-221

⁴² Зоткин А. Роль региональных элит и столичного истеблишмента в формировании властной элиты Украины // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2004. - № 3. с. – 95 - 108.

регіонів для організації і здійснення “походу на Київ”. Львівська регіональна група, наприклад, намагається контролювати всю Західну Україну. У сфері інтересів харківської групи - Сумська і Полтавська області. Запоріжжя і Криворіжжя контролюються дніпропетровською регіональною елітою. Донецькі еліти поширюють свій вплив на Луганську область, а останнім часом - на Автономну Республіку Крим.

Підставою конфліктів регіональних еліт в боротьбі за центр є суперництво за розподіл бюджетних коштів між регіонами-донорами і регіонами-споживачами. “Донорські” регіональні еліти прагнуть впливати на центральну владу відповідно до свого фінансового внеску в економіку, а “споживаючі” чинять опір спробам перевести їх на другорядні ролі.

Таким чином, нерівномірний економічний розвиток різних регіонів України (раніше всього Сходу і Заходу) і недосконалість законодавчої бази (наприклад, відсутність законів про лобіювання) визначають те, що найбільш вигідний розподіл засобів можливий тільки за умови делегування відповідною регіональною групою найбільшої кількості своїх представників у найвищі органи влади.

У такому контексті можна простежити боротьбу та вплив на центр між регіональними елітами Західної і Східної України. “Донорські” регіональні групи Східної України з 1994 р. методично відтісняють західноукраїнські регіональні еліти від центральної влади і важелів впливу на неї.

Міжрегіональний конфлікт загострився під час виборів 2002 р. і досяг свого апогею на президентських перегонах 2004 р. Представники львівської регіональної групи створили блок “Наша Україна”, в якому об’єднали своїх прихильників з інших регіонів - переважно на Заході

і в Центрі, а також частково на Півдні (кримські татари).

Блок одержав найбільшу кількість парламентських мандатів, проте реальної влади і способів впливу на ухвалення важливих рішень західноукраїнська регіональна еліта не отримала. На цьому фоні контрастно виглядає донецька регіональна група, що організувала новий, відносно вдалий “похід на Київ” і що посіла ключові посади у виконавчій владі в 2002-2004 рр., потім прогнала боротьбу за центр, восени-взимку 2004-2005 р., але в 2006 р., донецька група взяла реванш – це в свою чергу не задовольнило представників других елітних груп котрі задля ревізуванні підсумків виборів 2006 р. ініціювали й «продавили» проведення дочасних виборів у вересні 2007 р..

Таким чином, політичну ситуацію до і після виборчих кампаній (Президентської 2004 р., та парламентської 2006-2007 рр.) визначає конфлікт регіональних еліт в боротьбі за центр. Усе це свідчить про зростаючу роль регіональних еліт у внутрішньополітичному житті країни.

Викладене вище дає змогу зробити певні висновки.

По-перше, на початковому етапі будівництва державності зростає роль регіональних еліт, які в процесі боротьби за центр утворюють первинне “ядро” адміністративно-політичної еліти

По-друге, з приходом до влади Президента Л.Кучми починається інституціоналізація конкретних регіональних груп (перш за все “дніпропетровської групи”) як представників адміністративно-політичної еліти державного рівня, їх поступова інтеграція в столичні структури. Ролі регіональних еліт і столичного істеблішменту зрівнюються.

По-третє, з кінця 90-х рр. зростає значущість столичного капіталу. Столичний істеблішмент

виступає як самостійний гравець на внутрішньополітичній арені та поширює свій вплив на Центр і Південь України.

По-четверте, підвищення ролі столиці як інтегратора регіонів в єдину політичну цілісність є нагальним завданням для українського суспільства і, перш за все, для адміністративно-політичної еліти. Проте факти свідчать, що в процесах формування еліти регіональний чинник ще довго відіграватиме пануючу роль.

По-п'яте в Україні ще не завершені процеси становлення, оформлення регіональних еліт, а роль і місце столиці й столичного істеблішменту у внутрішній політиці поки досить нестабільні.

По-шосте, в контексті співвідношення "регіони-центр, Україна фактично йде латиноамериканським шляхом розвитку: швидкий розвиток крупних центрів досягається за рахунок стрімкого занепаду найближчої периферії. У числі таких центрів ми можемо назвати Київ, Дніпропетровськ, Донецьк, Харків, меншою мірою - Львів і Одесу. Категорії периферії понад усе відповідають слаборозвинені області Центру і Заходу України. "Викачування" центром ресурсів і капіталів з периферії відбувається переважно за допомогою двох механізмів:

- а) логічне тяжіння найближчої периферії до центру;
- б) утворення трансрегіональних олігархій.

У перспективі цей дисбаланс може стати однією з найскладніших проблем українського суспільства і держави.

Глибинне вивчення будь-якого явища передбачає його наукове пізнання. Здійснення цього неможливе без високого рівня абстракції, яка досягається лише за умов адекватної інтерпретації теоретичного розуміння поняття та обґрунтування

методологічних підходів того чи іншого явища⁴³.

Особливості становища регіональних політико-управлінських еліт у посттоталітарних суспільствах обумовлені дією як об'єктивних тенденцій, так і суб'єктивних факторів, специфічних для теперішнього етапу розвитку суспільства. Одні з них сприяють значному зміцненню управлінських функцій місцевих еліт, інші, навпаки, обмежують їх свободу та вплив.

До першої групи факторів належить віднести, перш за все, дію супровідної створенню ринкової економіки тенденції до децентралізації політичного правління. Формування ринкових відносин веде до збільшення кількості незалежних суб'єктів господарської діяльності, у тому числі регіонів. Воно пов'язано з передаванням на місця більш широких повноважень у сфері прийняття управлінських рішень.

Зміцненню позицій місцевих еліт багато в чому сприяли економічна, соціальна та духовна криза посткомуністичного суспільства, нездатність центру своєчасно вирішувати назрілі проблеми, незадоволення значної частини населення своїм матеріальним становищем.

За цих умов місцеві еліти дистанціюються від центру і прагнуть показати себе здатними вирішувати нагальні проблеми життя населення територій, створити собі імідж єдиних захисників його інтересів.

Підсиленню значущості місцевих еліт надто сприяли і перманентні конфлікти у вищих ешелонах політичної влади. Неабияким фактором зростання ролі місцевих еліт стало зміцнення їх матеріальної бази завдяки підвищенню масштабів тієї державної власності, яка надійшла у їх безпосереднє управління.

⁴³ Політична система сучасної України: Особливості становлення, тенденції розвитку / За ред. Ф.М.Рудича. - К.: Парламентське вид-во, 2002. - с. 123-132.

Потужним фактором, який ставить межі вільному управлінню місцевих еліт, є наявність у центру достатньо великих матеріально-фінансових ресурсів, права на видання законів та інших загальнообов'язкових нормативних актів у найважливіших сферах життя суспільства, контролю над силовими структурами.

Серйозним фактором, який обмежує кордони політичного управління місцевих еліт, є домінуюча серед широких прошарків населення країн СНД авторитарно-патріархальна політична культура, якій притаманні норми жорсткої централізації; правовий нігілізм; схильність до силових методів розв'язання суперечливих питань; інтолерантність до інакомислення та альтернативних ідей; надання переваги монізму, одноманітності, уніфікації перед плюралізмом та диверсифікацією.

Нарешті, такий важливий фактор, як міжнародна підтримка, якою користувалась в останні роки політична еліта. За конкретних умов така підтримка об'єктивно підсилювала її у протистоянні з місцевим сепаратизмом, у боротьбі з претензіями місцевих еліт на повновладдя та безконтрольність управління на території своїх регіонів.

Політична структура сучасного посткомуністичного суспільства - у тому числі регіонального, обласного рівня - формується та змінюється під впливом явищ найрізноманітнішого порядку: економічних, соціальних, політичних.

Регіональна управлінська специфіка диференціює посттоталітарне суспільство не менше, ніж економіка та соціальне становище людей, які його складають. У політичній структурі країн СНД насамперед звертають на себе увагу два основних блоки, які більшою мірою стикаються або співпрацюють між собою: політична еліта та електорат столиць і політична

еліта та електорат областей або регіонів.

Еліта та електорат провінції мають свою політичну структуру, в основі якої лежать різні критерії диференціації.

У регіонах політичні еліти та електорат організовані теж через державні управлінські структури, їхні соціальні інтереси та домагання реалізуються у межах державної політики і пов'язані з розподілом та здійсненням політичної влади. Еліта в регіонах у підтримуванні своїх інтересів в основному орієнтується на власну законодавчу та виконавчу владу.

Тим самим еліта областей більш жорстко прив'язана до виконавчої вертикалі, тому вона потенційно не готова стимулювати місцевий сепаратизм відносно центральної влади. Політичне структурування обласної еліти відбувається і на партійній основі, хоча в основному вона організована через виконавчу владу та має низку притаманних їй ознак:

- діяльність за принципом управлінських команд, жорстко підлеглих голові виконавчої влади області;

- обов'язковість принципу особистої відданості першій особі на будь-якому рівні;

- наявність на кожному рівні обласної управлінської піраміди своїх вождів з власною командою;

- старанно маскована роль номенклатури до поділу майна, що приватизується, номенклатура виступає основним соціальним агентом у зрощуванні функції влади з функціями власності;

- непоодинокі випадки зв'язку з організованою злочинністю та тіншовим бізнесом, лобіювання їх інтересів у центрі та на місцях⁴⁴.

Обласна або регіонально-партійна еліта частіше за все складається з

⁴⁴ Туровский Р. Сравнительный анализ тенденций регионального развития России и Украины // Полис. - 1999. - № 6. - с. 49-62.

цілого ряду політичних угруповань. При цьому світоглядні підвалини суттєвої ролі не відіграють.

Формування посткомуністичної адміністративно-політичної еліти пішло шляхом, який відрізняється від західного та східноєвропейського, та для якого характерне:

- перелицювання колишньої партійної, радянської та комсомольської номенклатури в еліту “демократичну”;

- висування на керівні посади колишніх партійних керівників КПРС середньої та нижчої ланки за їх лояльного ставлення до колишніх перших осіб області;

- витіснення з органів управління представників гуманітарної інтелігенції, працівників вищої школи та заміна їх переважно спеціалістами-сільськогосподарниками та інженерно-технічними працівниками: “технізація” еліти та номенклатури;

- зростання чисельності та відтворення еліти і номенклатури переважно за рахунок господарчих керівників, культивування ідеології та проведення політики “стрімкого зростання”, а не “створення кар’єри”⁴⁵ і поступового просування по службовій драбині, внаслідок чого у сучасній номенклатурі, як правило, немає глибокого тилу, хоч якось визначеної соціальної бази, немає резерву, відсутня система кадрового відбору;

- збільшення чисельності та впливу у складі номенклатури вихідців із сільської місцевості, внаслідок чого в її спосіб життя входять соціальні стандарти та орієнтації сільських мешканців.

На регіональному рівні більшою мірою, ніж на центральному, активізувалась проблема співвідношення таких понять та соціальних груп, як номенклатура і еліта. Місцева влада визнає за краще ідентифікувати себе з політичною елітою.

Проблема еліти та номенклатури на регіональному рівні має кілька зрізів та аспектів як економіко-політичних, так і соціальних, і навіть моральних. Проблема пристосування, мімікрії колишньої номенклатури КПРС у нових для неї умовах несе в собі не тільки соціальний, але і моральний зміст.

Питання про кадри в політиці в методологічному, дослідницькому плані пов’язане з співвідношенням категорій “еліта” і “номенклатура”, не тільки в їх загальносоціологічному плані, але і в регіональному.

Особливе вирішення регіонального аспекту полягає, по-перше, у переважанні еліти, номенклатури регіонального рівня у загальній їх чисельності. Основні тенденції у розвитку даних груп визначають, перш за все, регіони. По-друге, регіональний рівень - це вихідний, базовий рівень для будь-якого політичного діяча.

Номенклатура в регіоні - це спосіб життя. Чим нижчий рівень життя, тим примітивнішою виявляється його організація та зміст, тим більш наочними видаються соціальні відмінності. Злиденність та здичавіння регіонів багато в чому визначають занепад сучасного політичного життя; маргіналізація посткомуністичної еліти призводить до здичавіння влади і навіть виродження окремо узятих політиків.

Основна політична небезпека для теперішньої влади у центрі зараз, мабуть, полягає в політичній безмовності, соціальній анонімності регіонів, у провінціалізації всього політичного життя пострадянських країн.

Апарат регіонального управління буде доцільним усе ж таки підвести під поняття номенклатури з огляду на такі підстави:

- це порівняно замкнена соціальна група, яка формується та відтворюється

⁴⁵ Будзінський Т. Регіональні тенденції в країнах європейської спільноти // Нова політика. - 1999. - №3(23). - с. 44-57.

без чіткої державної кадрової політики;

- здійснення цією групою переважно виконавчих функцій при формальному характері її діяльності у представницькій владі;

- слабе розуміння та відсутність інтересу у сучасній номенклатурі до соціальних наслідків своєї діяльності: культ процедур, імітація праці;

- жорстка посадова ієрархія у соціальній організації номенклатури та основна суспільна орієнтація на підтримання групового, корпоративного інтересу при ототоженні цього інтересу з інтересами регіону;

- відсутність певних політичних уподобань та формальна політична структуризація регіональної номенклатури⁴⁶.

Регіональна номенклатура має власну внутрішню структуру. У свою чергу, вона поділяється на еліту та бюрократію. Еліта - вищий прошарок управлінської номенклатури. До неї належать працівники управління, які мають право приймати рішення або беруть участь у прийнятті рішень. Регіональна еліта у сучасній своїй якості за межі номенклатури не вийшла.

На Заході еліта втілює найбільш перспективні тенденції суспільного розвитку. Для пострадянських країн це тільки уявне та бажане явище. Тому право приймати рішення є основною групоутворюючою ознакою регіональної еліти.

У складі номенклатури еліта виявляється найбільш соціально нестійкою соціальною групою, оскільки при зміні керівництва областю змінюється склад осіб, які мають право приймати рішення. У кожного нового голови адміністрації є своє коло осіб з таким правом.

Обласна еліта найбільш здатна приймати відповідальні рішення,

допущена до цього, але має меншу спадкоємність у своєму розвитку, ніж номенклатура в цілому. Бюрократія - це номенклатура, її складають працівники обласних державних апаратів та адміністрацій усіх рівнів, які виконують рішення і входять до еліти.

Управлінська роль та функції регіональної політико-управлінської еліти виявляються одним з найважливіших показників демократизації суспільства, переходу економічної системи на принципи саморегулювання.

Разом з бюрократією це, мабуть, найорганізованіша в регіонах соціальна група, до того ж група, яка має на сьогодні, хоча і приховано, тенденцію до кількісного зростання та зміцнення свого економічного та політичного стану, впливу. Спостерігається повернення до формування номенклатурних родинних кланів та бюрократичних династій.

Соціально-управлінська природа сучасної регіональної посткомуністичної еліти та номенклатури свідчить про нерозвиненість на місцевому рівні інститутів демократії та механізмів самостійного від політики функціонування економіки.

Перш за все це стосується джерел формування та відтворення інституту номенклатури. Для розвинутого суспільства - це середній клас, який звичайно складає кістяк та основну масу нації або населення регіону. Для пострадянських же країн формування номенклатури відбувається переважно за рахунок люмпенізованої частини інтелігенції, тобто її периферії.

Про соціальну нерозвиненість регіональної еліти свідчать і її замкненість, функціонування за принципом корпоративної групи, а також нечіткість управлінських функцій.

⁴⁶ Крестева А. Власть и элита в обществе без гражданского общества // Социс. - 1996. - № 4. - с. 19-29.

Таким чином, можна зробити висновок про суперечність формування регіональної еліти.

Перш за все вона не склалася як певна соціальна цілісність з притаманними їй суспільно значущими інтересами та орієнтаціями, її потреби та соціальні якості поки що не є елементами випередження та доброякісності в еволюції суспільних відносин. Вона не очолює і в цілому не контролює економічні та політичні процеси на місцях.

Соціальна визначеність нашої регіональної еліти може бути охарактеризована переважно з точки зору її протиставлення, відмінності від потреб, інтересів та орієнтацій населення області. Еліта як соціальна група, що втілює у своїх якостях найбільш перспективні тенденції суспільного розвитку, на місцевому рівні відстає. У кращому випадку вона виявляється “перелицьованням” попередньої номенклатури.

Отже, політичні процеси 90-х рр., розвал партійно-державної системи, приватизація держпідприємств, кадрове оновлення представницьких та виконавчих органів влади, інституалізація місцевого самоврядування призвели до глибоких розколів та конфліктів всередині політичних еліт.

Колись цілісні управлінські номенклатури все більше розподіляються на конкуруючі, а іноді і відкрито конфліктуючі центри влади. До цих елітарних центрів постноменклатурної еліти, які розходяться, треба додати вирощуваний новий підприємницький прошарок, а також організовану злочинність. Нормативна, адміністративна та економічна влада концентруються в одному корпоративно поєднаному прошарку⁴⁷.

Конфлікти між різними регіональними угрупованнями

адміністративно-політичної еліти, за небагатьма винятками, мали та мають аж ніяк не ідейно-політичний характер: всі борються за владу та привілеї для себе, але майже ніхто - за демонополізацію і за інституціональне обмеження влади.

Особливо потрібно підкреслити здебільшого неформально-особистий характер рекрутування та функціонування посткомуністичних еліт. Реальними структурними одиницями, які утворюють тканину пануючої еліти, виявляються партійні “команди”, стан яких цілком залежить від впливовості та популярності їх лідерів⁴⁸.

В умовах маргіналізації, швидкої зміни звичайних ролей та статусів відносини особистої залежності та протегування залишаються стійкою матрицею соціальної поведінки, саме вони покладені в основу багатьох політичних конфліктів.

Таким чином, процес зміниправлячих еліт на просторах колишнього СРСР перебуває ще на стадії модернізації. Цілком очевидно, що рано чи пізно він закінчиться створенням життєздатної моделі, в якій певним чином будуть поєднуватися елементи партійно-політичної та адміністративної еліти. Але сьогодні контури майбутньої правлячої еліти відсутні, стабілізація стану теперішніх політичних діячів у найближчій перспективі досить сумнівна.

Відчуття тимчасовості, нетривкості та нестійкості свого становища на вершині піраміди влади, яка хитається, суттєво позначаються на їх діяльності.

Можна передбачити два варіанти розвитку цього процесу.

Перший варіант - консолідація. Вона відбувається шляхом формування та стабілізації своєрідного блоку: господарча - державна (політична) - партійна еліта, через встановлення зв'язків та міцних стосунків між

⁴⁷ Rosenbaum A. & Mermel M. Why now is time to rethink regionalism // Cornell Journal of Planning and Urban Issues. - Spring 1995. - Vol. 10. - P. 14-32.

⁴⁸ Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення: Монографія - К.: Вид-во НАДУ, 2006. - с. 127

родинними угрупованнями у всіх трьох секторах.

Очевидно, що домінувати та панувати за такого варіанті буде саме “господарчий корпус”. Умови реалізації варіанта:

– невелика та згуртована команда на рівні супереліти;

– наявність фракцій правлячих угруповань в усіх ланках влади (виконавча та законодавча гілки, центральна, регіональна, місцева адміністрації).

– створення власних масових політичних організацій, або перетворення ряду вже існуючих партій та рухів на “керуючі”.

Цілком очевидно, що ключовими проблемами є встановлення тісних відносин взаємопідтримки з регіональними та місцевими владами, а також “приборкання” на всіх рівнях бюрократії.

Значно більш реальним є скачування до другого варіанта: вічної сутички. Власне кажучи, це продовження нині пануючих тенденцій. Правлячі угруповання політико-управлінської еліти будуть прагнути до внутрішньої консолідації в умовах загострення внутрішньої конкурентної боротьби й водночас до пошуку підтримки серед господарників, підприємців та відмовлятися від тільки що укладених союзів.

Напевне, тиск на політику “нових економічних прошарків” не стільки підсилить ринкову спрямованість державного курсу, скільки полегшить криміналізацію владних та управлінських структур. Буде продовжуватися і боротьба між угрупованнями в еліті за виживання - боротьба перманентна, оскільки ніхто сам в найближчому майбутньому нездатний утриматись на самій вершині.

Продовжується витіснення з еліти представників “неконкурентоспроможних” прошарків, які потрапили до верхніх ешелонів влади на хвилі швидких політико-економічних змін у 90-х роках, буде йти і далі формування ядра політичної еліти з господарників. Нескладно припустити і хворобливе чергування правлячих угруповань на самій вершині піраміди державної влади.

Перспективи виходу з “вічної сутички” залежить не тільки від результату боротьби між політико-управлінською й господарчою елітою та “новими економічними прошарками”, але і від того, коли в еліті з’являться люди нового покоління, без “старорежимних” традицій та звичок, здатні генерувати ідеї та ідеали, виробляти стратегію не економічного, не політичного, а саме суспільного розвитку, пов’язувати та погоджувати інтереси всього спектру соціально-політичних сил, здатних викликати довіру до себе та віру у свій курс, діяти за допомогою компромісів і в той же час утримувати рух країни у напрямку проголошених цілей.

Щоб вийти з “вічної сутички” О. Радченко пропонує “законодавчо прописати процедури призначення керівних кадрів органів державної влади, де закріпити обов’язковість попередніх громадських слухань та звітування перед суспільством з яких саме альтернативних кандидатур (не менше трьох з правом висунування кандидатур політичними партіями) та за якими саме критеріями (кількість балів з різних галузей знань) було обрано й призначено, наприклад, міністром pana X”⁴⁹.

Такий підхід створить атмосферу справжньої відкритості, чесності, професійності влади, а відтак і наблизить реальну демократію та довіру до влади в Україні.

⁴⁹ Радченко О. В. Ціннісний аспект кадрової політики: «Золотий резерв» чи реванш номенклатури? / Демократичні стандарти професійного навчання та діяльності публічних службовців: теорія, практика: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (22 березня 2007 р.): У 2 ч. / За наук. ред. канд. фіз.-мат. наук, доцента Шевчука П. І. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, – 2007. – Ч. 1. – с. 122.

4.4. Роль політико-управлінської еліти в трансформаційних державотворчих процесах

Масштаби перетворень, що відбуваються в суспільстві як у глобальному, так і на локальному й регіональному рівнях, не вкладаються у звичні теоретичні схеми, які дотепер пояснювали соціальні, економічні, політичні, культурні процеси і які здебільшого ґрунтувалися на детерміністських і лінійно-прогресивних ідеях.

Відповіді на цивілізаційні виклики, що демонструють сучасні народи, країни, культури, настільки неоднозначні й настільки непередбачувані, що визначити якусь цілком певну й безальтернативну тенденцію їх розвитку, а тим більше єдину парадигму дослідження й політичного дискурсу абсолютно неможливо.

Прагнучи, втім, осмислити ці процеси й віднайти для їх характеристики універсальну формулу, політологи ввели до активного дискурсу поняття трансформації. Взятє у своєму етимологічному значенні, воно означає перетворення, зміну певної форми, перехід останньої в якусь нову і з якісно новим змістом.

Оскільки більшість аналітиків продовжують мислити здебільшого в категоріях лінійного (висхідного) прогресу, то концепція трансформації, як правило, пояснює суть суспільних перетворень як поступальний рух від чогось старого, недосконалого, небажаного, збанкрутілого до нового, омріяного, досконалого, прогресивного.

Поступальність і поступовість цього руху передбачає певний часовий період і певний стан суспільства, що характеризується наявністю та співіснуванням в одному суспільстві в кожний конкретний момент його

розвитку елементів старого і нового. Накопичення цих “нових” елементів створює “нову” якість, а відповідно підстави для тверджень про успіх тієї чи іншої країни у просуванні до омріяного “світлого майбутнього”, про завершення так, званого перехідного періоду.

Цей перехідний стан отримав назву транзиту, а відповідний напрям дослідження суспільних процесів - транзитології. Демократичний транзит є принципово новим типом політичної трансформації, який характеризується, насамперед, своїм інституційним спрямуванням, оскільки основною метою ставить саме інституційний злам та розбудову нових, демократичних інститутів не виходячи при цьому за рамки правового поля.⁵⁰

Оскільки не можна фактично знайти жодної країни у світі, яка б не переживала цього періоду (перехід від старого до нового, причому не завжди прогресивного, позитивного - в оціночному, аксіологічному вимірі - є аксіомою будь-якого руху, розвитку), то транзитними можна вважати всі сучасні політичні спільноти.

Проте цей понятійний набір (трансформація, транзит, перехідний період і т.ін.) прийнято застосовувати лише до тих країн, які покінчили з тоталітарним комуністичним минулим і стали на шлях розбудови ліберальної демократії та ринкової економіки.

Відтак до цієї категорії країн потрапляють як Польща й Угорщина, так і Молдова з Таджикистаном. Враховуючи явища рецесії, “відкатів”, неоавторитарні й неототалітарні тенденції, неможливо визначити єдині критерії оцінки суспільних процесів у цих країнах, виміру їхньої “демократичності”.

⁵⁰ Радченко О. В. Політичний режим в Україні та теорії модернізації: вибір шляху демократизації / Актуальні проблеми державного управління: 36. наук. пр. Одеського регіонального інституту державного управління. – Одеса.: Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2007. – Вип 1 (29). – 368 с. – с. 60

Можна визначити певні закономірності трансформації політичних систем у країнах “нових” демократій.

По-перше, швидкі темпи суспільних перетворень забезпечуються у тих країнах, де сформувалися комплекс внутрішніх та зовнішніх чинників, де забезпечено масову участь широких соціальних і політичних сил у реформуванні суспільства, де інституціональні передумови накладалися на історично сформовані демократичні традиції.

По-друге, у тих країнах, де одночасно здійснювались економічні й політичні перетворення, формувались засади національної державності, демократична трансформація набула поступового, поетапного характеру.

По-третє, повільні темпи та невиразні результати трансформації спричинені відсутністю економічних та соціокультурних передумов, а процес демократизації є результатом боротьби політичних сил та еліт за владу.

По-четверте, процес демократизації у посттоталітарній країні має особливості, зумовлені історичним досвідом, традиціями, політичною культурою.

По-п'яте, демократія передбачає наявність сформованого ринку та інституту приватної власності, які забезпечують потужний середній клас, достатньо оформлені групи інтересів та політичні партії, незалежні від держави, автономію особи, її імунітет щодо тотального державного втручання й контролю, що врешті є основою громадянського суспільства⁵¹ [38].

Як відомо, функції політичної й управлінської еліт, технології їх реалізації багато в чому переплітаються, а в чомусь ізбігаються. Тому багато дослідників цих двох еліт використовують поняття “політико-управлінська” еліта. Вище ми вже писали про це.

Пострадянську еліту ряд політологів поспішили назвати демократичною.

Проте, на наш погляд, це передчасне твердження. Скоріше мають рацію вчені і аналітики, що схиляються до висновку про те, що кардинальної зміни еліти поки не відбулося, що це тривалий еволюційний процес, продукт об'єктивних і суб'єктивних, внутрішніх і зовнішніх, економічних та політичних, соціально-психологічних і духовних чинників суспільного розвитку. Поки ж ми маємо еліту, що лише складається, чергового перехідного періоду (коеволуції), в історії нашої країни, еліту молодого демократичного суспільства, що народжується. Якими ж чинниками обумовлений її розвиток в умовах суспільної трансформації?

З одного боку, відносно сприятливими умовами для консолідації еліти. Сьогодні жодна політична сила країни не оспорує приватну власність і багатокласність економіки; жодна партія не претендує на монополію в системі державної влади й управління, усі визнали правомочність ідеологічного різноманіття і багатопартійності, з'явилися нові механізми забезпечення політичної згоди на базі принципів реалізму і практицизму - “круглі столи”, “четвірки”, “договори згоди”, політичні консультації; незалежні від влади ЗМІ, почався інтенсивний процес пошуку згоди на рівні регіональних еліт. Це безумовні досягнення на шляху руху країни до демократичного устрою.

Але ці позитивні зміни, з іншого боку, далеко не завжди адекватні і синхронні відповідним змінам в економіці, політиці, соціальних відносинах, духовній сфері. Становлення елітних прошарків також визначається:

- інерційністю кризових процесів, суперечністю формування ринкових відносин і слабкістю фінансової системи, трудностю створення децентралізованої управлінської інфраструктури і досягнення нормальної економічної самостійності регіонів;

⁵¹ Крыштановская О. Анатомия российской элиты. - М.: ЗАХАРОВ, 2004.

- наростання протидіючого політичних сил, їх поляризації, непомірною амбіційністю та зарозумілістю малопотужних партій, рухів і їх лідерів, що незмінно намагаються представити свої амбіції як вираз “волі і інтересів народу”;

- складністю відносин президентських, урядових структур і представницьких органів влади, падінням їх рейтингу, поступовим зниженням довіри до владних структур з боку громадян, а звідси - наростанням напруженості і небезпеки переходу до диктатури в атмосфері зростання впливу різних екстремістських організацій, особливо націоналістичного плану;

- правовим нігілізмом, що посилюється, стурбованістю народу злочинністю, що росте, процвітанню мафіозних організацій, зрощенням владних структур з кримінальними угрупованнями. Звідси страх перед анархією і безвладдям;

- розпадом здорових зв'язків між людьми, повзучою дезинтеграцією держави і сепаратизмом регіональних лідерів, розмитістю відчуття елементарного соціального порядку. Багато навіть добре освічених людей погано розуміють, що бути багатою людиною в бідній країні соромно і аморально, що особисте благо невіддільне від блага Вітчизни;

- ціннісно-етичним і культурним вакуумом, що розширюється, поворотом у бік релігійно-культових ідеалів, містики, етнонаціонального егоїзму. І це притому, що в процесі демократичного оновлення особливо, а багато в чому і провідну роль покликані відіграти художньо-культурна, духовна, наукова еліти;

- песимізмом соціальних очікувань, розчаруванням народу результатами реформ, втратою значною частиною населення віри в можливість виходу з кризи без цілісного і переконливого плану реформування країни⁵².

Як тут не пригадати мудрі роздуми Ю.Крижанича (XVII ст.: щоб викликати страх підданих, говорив він, потрібні сила і могутність. Щоб влада була шаноблива і поважана, потрібна мудрість. А ось щоб вона була улюблена, потрібне багатство. Але не королівське, а загальне, здобуте чесно, а не жадібною тиранією, або нещадним пограбуванням. У всі часи і у всіх народів ті правителі, які жадібно і жорстоко збирали скарбницю і ганялися за мерзенними негідними доходами, були всім ненависні і не здобули у нащадків ні слави, ні честі.

Відрізняючись від своїх попередників демократизмом, часто лише словесним, релятивізмом, прихильністю ідеологічному плюралізму, правлячі політико-управлінські кола не відмовилися, та і навряд чи це можливо в такі короткі терміни, від автократичних схильностей, патерналістсько-клієнталістських відносин, олігархічності⁵³.

Не випадково, очевидно, багато учених-соціологів і політологів дотримуються тієї думки, що сучасна українська еліта багато в чому має номенклатурно-корпоративний характер. Ні перебудова, ні нинішні демократичні перетворення поки не привели до влади якісно нову, демократичну в повному розумінні еліту. Для цього потрібні час і величезні ресурси.

Зараз, мабуть, справедливіше говорити про проміжну фазу становлення еліти майбутнього демократичного суспільства. Поки ж при владі перебуває еліта посттоталітарного переддемократичного суспільства. Еліта домінантного типу, в якій знайшли місце демократи в блоці з “другим” ешелonom соціалістичної політичної номенклатури і колишніми аутсайдерами партійно-державного апарату. Немало тут і просто штатних ораторів мітингових і парламентських

⁵² Крыштановская О. Анатомия российской элиты. - М.: ЗАХАРОВ, 2004. - с. 470-475

⁵³ Власть и элита в обществе без гражданского общества // Социс. - 1996. - № 4. - с. 21

трибун, кар'єристів, випадкових людей. Це, природно, не “леви” застою і не “лисиці” перебудови, але ще і не професіонали вільного демократичного світу. Не випадково багато представників цієї еліти недовго залишаються у великій політиці, не здатні по-справжньому опанувати її стилем і методами державного правління, пізнати їх особливості і закономірності, скористатися можливостями, що відкриваються, для реалізації своїх задумів.

Еліта, на наш погляд, результат тривалого природно-історичного розвитку, а не суб'єктивних побажань і дій. Вона складається впродовж багатьох поколінь. Тому в найближчій історичній перспективі вихід на політичну арену країни демократичної еліти є малореальним.

Нинішнє покоління еліти має подолати в собі рецидиви авторитаризму і конфронтаційності, виховати терпимість і довіру до опонента, навчитися володарювати в рамках закону і прийнятих у суспільстві моральних норм, проявляти психологічну еластичність, високий інтелект, професіоналізм. Потрібно прожити дуже багато років, щоб зрозуміти, що політика робиться розумом, а не серцем, - писав Л.Фейхтвангер⁵⁴.

Таким чином, нинішня політико-управлінська еліта практично не може спертися на скільки-небудь міцну основу публічного авторитету. Люди не вірять в те, що у своїх діях влада керується щирим бажанням чесно служити народу. На думку громадськості, куди ближче до істини інше: націленість на задоволення особистих інтересів, низька професійна компетентність у політиці і державних справах, бюрократизм. У суспільній свідомості склалася міцна думка про “меркантильність” мотивів політико-управлінської еліти, прагнення не просто зайняти

гідне місце в суспільстві, а перш за все отримати матеріальні привілеї і політичні почесті, не говорячи вже про етичну охайність.

Не випадково сьогодні в країні немає жодного державного, соціального, економічного або політичного інституту, чия діяльність викликала б довіру і подяку людей. Згідно з дослідженням, проведеним службою Геллапа⁵⁵ негативно до діяльності парламенту ставиться 54%, до діяльності місцевих властей - 60%, політичних партій - 55%, міліції - 60%, судів - 59% опитаних у 2005 р. громадян України.

Зрозуміло, що кризові чинники нинішньої української дійсності серйозно ускладнюють становлення демократичної еліти, негативно впливають на механізми її формування і виховання. Якщо на Заході вона складалася десятиліттями і природним чином, поступово виробляла принципи і норми внутрішньоелітних відносин, то наша постсоціалістична еліта змушена вчитися “на марші”, жити і діяти в умовах відсутності досвіду демократичних перетворень і підтримки цивілізованої багатопартійності.

Заслужують на особливу увагу її соціальні джерела. Разом з певною кількістю колишніх дисидентів і представників правозахисних рухів, лідерів неформальних об'єднань і нових політичних рухів головним джерелом еліти залишається стара партійна, державна і комсомольська номенклатура, що відмежувалася від КПРС, науково-викладацька еліта, частина інтелігенції.

Остання і сьогодні перебуває нібито при владі, обслуговуючи правлячий істеблішмент ідеологічно і духовно. Не випадково на “тусовках” у вищих кругах незмінно присутні фігури з телевізійно-газетного і театральнo-художнього світу, менеджери рекламної справи, організатори шоу-бізнесу.

⁵⁴ Фейхтвангер Л. Собрание сочинений. Т. 64. - М., 1968. - с. 125

⁵⁵ The Gallup Organization GFK USM Ukraine 2000. 7-13 октября. - № 40. - 2005

У цілому тепер уже зрозуміло, що становлення політико-управлінської еліти сучасної України протікає в рамках так званої “адміністративно-номенклатурної моделі”, суть якої полягає в тому, що влада поступово зосереджується в руках політиків і вищого чиновництва, значна частина яких - вихідці з колишніх елітних прошарків, хоч і другого ешелону.

І це не українська інновація. Дуже багато демократів-реформаторів в Іспанії, Португалії, в країнах Латинської Америки і Східної Європи також вийшли з надр старої правлячої еліти. Важливе інше: це люди, які не несуть основної відповідальності за минуле. Вони раніше інших усвідомили порочність старої системи і уловили нові тенденції суспільного буття, більшою мірою виявились прихильниками принципів демократії і ринкових відносин, цивільних свобод і гласності.

У масі своїй це люди не жорсткої ортодоксальної орієнтації, вони знайшли в собі сили першими звільнитися від організаційних і ідеологічних ланцюгів тоталітаризму, виявились мобільнішими, сміливішими і рішучішими.

Можна сказати, що колишня партійно-номенклатурна еліта як система зруйнована. Але вплив вихідців з колишньої політико-управлінської верхівки як і раніше істотний. Вони і зараз володіють досить міцними соціальними ресурсами. Їх сила - у володінні досвідом управлінської діяльності, особистих зв'язків, знанні принципів роботи апарату, клановій солідарності. Значна їх частина опинилася на стороні нових властей на переконання і з щирим бажанням допомогти демократичним перетворенням.

Але не можна не бачити ще одну, не менш значну частину, яка, знов отримавши право голосу і набувши самовпевнених манер, з тією ж “більшовицькою несамовитістю” руйнує залишки існуючої управлінської

вертикалі. Найімовірніше, ця категорія старої номенклатурної еліти ніколи і не була носієм комуністичного світогляду.

Вона була і залишилася борцем за теплі місця в системі влади. Її представники і зараз готові підтримувати будь-яку владу, лише б зберегти своє становище політичного чиновника. Вони, як і раніше, вкрай небезпечні для влади й суспільства. Небезпечні не диктаторськими замашками або поверненням до минулого (це практично неможливо), а своєю нездатністю до історичної дії, пристосовництвом, імітацією прогресивності, гучною соціальною демагогією.

Небезпечні своїм честолюб-ством, прагненням володіти владою, не розуміючи її призначення, не маючи високих етичних якостей, небезпечні нездатністю ефективно реалізувати цю владу, небезпечні тим, що своєю зарозумілістю і клановою орієнтацією закривають шлях у вищі владні інстанції для людей, сильних розумом і цілісним світобаченням.

Характерною рисою сього-дня в Україні є перманентний процес оновлення, що виводить на сцену нових і недосвідчених управлінців, перетворюючи молодість на самостійний політичний капітал. Така практика далеко не завжди стабілізує владу і підвищує її авторитет. Частіше - навпаки, знижує її потенціал, робить владу уразливою і нестійкою. І сьогодні немало представників еліти, які вважають, що найбільш природним для керівника є не професіоналізм політика, а політиканство, вивертність, хитрість, уміння маневрувати.

У політико-управлінській практиці багатьох громадських діячів широко використовуються популізм, маніпулювання громадською думкою, інтриги, збирання компромату на суперника. У політичній сутичці опинилися всі: і патріархи від політики, і олігархи, і технократи, і молоді реформатори, і регіональні лідери, і ЗМІ.

Події, які розгорнулися під час президентських виборів 2004 р. в Україні, підтверджують цю тезу.

При цьому слід мати на увазі, що довгий час дослідники пострадянської політики зараховували політичний режим України до розряду “гібридних”, характеризуючи його в кращому разі як “часткову демократію”, а в гіршому - як “авторитаризм змагань”. Щорічні огляди Freedom House на початку 2000 р. відносили Україну до “частково вільних” країн, які не демонструють ні певного прогресу, ні занепаду по відношенню до політичних прав та громадських свобод⁵⁶.

Чому ж поданий режим виявився таким нестійким? Відповідь на це питання потребує дещо іншої перспективи аналізу. “Гібридні” режими імпліцитно розглядаються як якась остаточна категорія, в яку потрапляють усі ті країни, які не є ні диктатурами, ні повноцінними демократіями.

Президентська кампанія 2004 р. виявила вагому ступінь фрагментації основних акторів, що було викликано як структурними розколами політичного простору України, так і причинами трансформаційного процесу. Говорячи про розколи, слід мати на увазі розмежування і на масовому рівні, і на рівні політичних еліт. Деякі спостерігачі, схильні інтерпретувати широко відомий конфлікт Східної та Західної України як “зіткнення цивілізацій”. Але таке визначення заздалегідь натягнуте. Більш доречним у цьому контексті видається підхід, який розглядає пострадянське державне будівництво в Україні з позицій центр-периферійних стосунків. Згідно з цим підходом Захід виступає як політичний центр країни, зона її політичних інновацій, у той час як Схід був периферією.

При цьому обумовлений наслідком радянської епохи незбіг політичного, адміністративного та економічного

центрів України накладалось на певну рівновагу сил між центром та периферією, яка відрізняла Україну 1990-х рр. від її найближчих сусідів - Росії та Білорусії.

Українські регіональні господарчі комплекси, по суті, являли собою уламки радянської економічної імперії, і не дивно, що при відсутності таких ресурсів, як нафто- та газовидобуток, механізми консолідації власності і влади в руках однієї або кількох груп на рівні країни не були сформовані. Це потягло за собою створення кількох конкуруючих регіонально-галузевих, фінансово-промислових “кланів” (докладніше про це в четвертому розділі). Ці “клани”, які боролися за владу та власність на зразок російських олігархів 1990-х рр., брали активну участь у політичній боротьбі, створювали і/або спонсорували політичні структури, враховуючи партії та ЗМІ.

Але вони були неспроможні до стійкої кооперації, тому не мали шансів створити коаліції, які мали б здобути перемогу над своїми конкурентами за принципом “гри з нульовою сумою”. І хоча ступінь змінюваності українських еліт у 1990-ті рр. був невеликий, елітну структуру країни можна було визначити як фрагментарну, із слабкою інтеграцією та сильною дезінтеграцією.

На рівні політичних інститутів яскравішим свідченням фрагментації була висока інституційна невизначеність. Вхідження у невизначеність, яке почалося після розпаду СРСР, прискорилося після поразки Л.Кравчука на президентських виборах 1994 р.

Протягом усього пострадянського періоду для України були характерними зміни консолідації, виборчої системи, конфлікти між президентом і парламентом, парламентська нестабільність урядових кабінетів, термін життя яких при Л.Кучмі не перевищував одного року.

⁵⁶ Rosenbaum A. & Mermel M. Why now is time to rethink regionalism // Cornell Journal of Planning and Urban Issues. - Spring 1995. - Vol. 10. - c. 14-32

Не зважаючи на проведення трьох циклів парламентських виборів не була подолана і фрагментарність партійної системи.

Невизначеність, яка затяглася, багато в чому стала наслідком фрагментації політичних еліт, поглибила слабкість української держави.

Спроби виходу з невизначеності, до яких неодноразово вдавалися різноманітними сегментами українських еліт в період президентства Л.Кучми, мали характер тимчасових “пактів про ненапад”, спрямованих на збереження статус-кво.

Як відомо, подібні “пакти” мають знизити рівень невизначеності та забезпечити елітну інтеграцію за рахунок перерозподілу ресурсів між учасниками.

Але якщо в Росії після 2000 р., як і в інших пострадянських країнах з “домінуючою владою”, основою елітної інтеграції став “нав’язаний консенсус”, тобто примушування всієї сукупності акторів до прийняття правил гри домінуючого, то в Україні в умовах “безформенного плюралізму” подібного роду сценарій був неможливий.

На відміну від В.Путіна в Росії, або О.Лукашенка в Білорусії, Л.Кучма був не домінуючим актором, а скоріше брокером, посередником між конкуруючими угрупованнями. У результаті угоди еліт виявилися тимчасовими та нестійкими, чому сприяли і скандали, що регулярно “трясли” країну (колишнього прем’єр-міністра П.Лазаренка, або так звану “справу Г.Гонгадзе”, коли Л.Кучму підозрювали належності до вбивства незалежного журналіста).

“Демократична ситуація” українських виборів стала можливою завдяки поєднанню кількох факторів, які склали причинно-наслідковий ланцюг “обумовленого шляху”:

По-перше, невирішений за принципом “три з нульовою сумою” конфлікт як на рівні (фрагментарних) еліт, так і на масовому рівні.

По-друге, неспроможність гібридного режиму забезпечити передачу влади у спадок, обходячи конкурентні вибори.

По-третє, відносну рівновагу сил учасників електорального конфлікту, яка робила важчою обмеженість електоральної конкуренції.

По-четверте, масова мобілізація опозиції для протесту, що ускладнювала вирішення конфлікту силою.

По-п’яте, вплив зовнішнього політичного середовища (у тому числі через примушування до переговорів та підвищення репутаційних витрат) для вибору конфліктуючими сторонами моделей поведінки та на характер вирішення конфлікту.

На жаль, конструктивною цю боротьбу назвати важко. Її переможцями ще не так давно виявлялися не ті, хто по-справжньому усвідомлював свою особисту відповідальність за долі країни і її народу, а люди з повною відсутністю відчуття Батьківщини, соціальної відповідальності, політики, схильні до інтриг і політиканства, переповнені відчуттям власної переваги і непогрішності.

На наш погляд, без єдності і міцної соціальної бази, серйозної програми на перспективу всякі політичні спори неодмінно призведуть до особистих зіткнень. Їх результати, як правило, сумні для еліти.

Так само, як еkleктизм безперспективний у науці, внутрішньоелітна “грязь” безперспективна в політиці. Тим більше за умов, коли в країні панує правове свавілля і політична деморалізація.

Оцінюючи систему чинників, які в найближчому майбутньому стануть визначати міцність перебування людини у вищих ешелонах влади, можна констатувати відсутність у цьому процесі якоїсь чіткості, ясних критеріїв і конкретних показників.

На думку багатьох експертів, міцність перебування у вищих ешелонах влади сьогодні визначається

вмінням підтримувати неформальні відносини з потрібними людьми, увійти до “команди” з перспективним лідером і продемонструвати йому лояльність, тобто повна орієнтація на клієнтурні відносини.

Номенклатурність, очевидно, як і раніше дає про себе знати. На другому місці - здатність відчувати (розуміти), виражати і захищати інтереси людей.

Лише на третє місце, причому з величезним розривом, експерти поставили компетентність і професіоналізм.

Приблизно така ж кількість опитаних на перше місце поставили лояльність існуючому політичному режиму, багатство і гроші.

Тобто чітко простежується суперечність між душевним поривом чесно, безкорисливо служити суспільству і реальними уявленнями про роль багатства і політичної кон'юнктури як найважливіших чинників, що утримують людину “на плаву”.

Як показує проведене автором дослідження, в структурі мотивацій, цільових установок і моделей соціальної поведінки еліти, яких-небудь принципових позитивних і кардинальних змін за останні роки не відбулося.

Як і на початку дев'яностих, нинішня еліта поки не має єдиних, об'єднуючих її цілей та ідеалів. Дається взнаки суперечність: з одного боку, існують ідеали і цінності демократії, а з другого - традиції, звичаї, так званий “синдром пам'яті”.

Домінуючими є установки: прагнення до повнішої реалізації свого творчого потенціалу, досягнення визнання і пошани людей.

Природно і те, що багато хто на перше місце ставить турботу про благополуччя своєї сім'ї. Інша справа, якими шляхами це благополуччя досягається і забезпечується.

Визначальним (системоутворюючим) фактором успішної (або

неуспішної) діяльності і поведінки політико-управлінської еліти стає сформованість її самоідентифікаційних основ, що віддзеркалюють соціально-психологічні якості суб'єкта.

Зокрема, соціально-психологічний портрет українського суспільства складений з використанням оригінальної психодіагностичної методики під час опитування громадської думки, проведеного в жовтні 2002 р. спільно з Інститутом політичної та соціальної психології АПН України. Вибірка включає 1571 респондента, що репрезентують доросле (з 18 років) населення усіх регіонів України.

Соціально-психологічний портрет голів райдержадміністрацій складений за даними психологічного тестування, проведеного в квітні-травні 2005 р. кафедрою політології спільно з Інститутом підвищення кваліфікації керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України (Програма опитування, розроблена в рамках тем дисертаційних робіт, які виконувалися на кафедрі політології НАДУ докторантом О.І.Крюковим і здобувачем С.О.Сибіряковим за загальним науковим керівництвом професора, доктора соціологічних наук Е.А.Афоніна).

Зокрема, методом анкетного інтерв'ю опитано 439 респондентів, представників усіх областей України, в тому числі: 399 чоловіків (91,3%) і 38 жінок (8,7%) віком від 24 до 59 років (середній вік - 45 років); 398 українців (91,7%), 20 росіян (4,6%), 16 осіб інших національностей (3,6%); 394 з повною (90,8%) і 20 з базовою (4,6%) вищою освітою, 16 із вченим ступенем (3,7%).

Нижче наведено основні результати проведеного дослідження, що утворили шість соціально-психологічних характеристик суспільства і новопризначених голів райдержадміністрацій.

1. Шкала ЕКСТРАВЕРСІЯ/ІНТРОВЕРСІЯ - установка на світосприйняття (готовність, схильність суб'єкта до сприйняття явищ зовнішнього/внутрішнього світу). Ця шкала є базовою для складання матеріалістичної (екстраверсія) чи ідеалістичної (інтроверсія) картини світу.

Характеристика	Суспільство	Голови РДА
Екстраверсія	19,3	41,5
Інтроверсія	27,9	8,2
Амбівалентність	52,8	50,3

2. Шкала ЕМОЦІЙНІСТЬ/ПРАГМАТИЧНІСТЬ - засоби світосприйняття (людина, за П.Сорокіним, істога чуттєва/мисляча). Це чи не найважливіша шкала, одна з якостей якої (емо-ційність) зумовлювала жертовну сутність радянської людини. Геть іншою є її інша якісна ознака (прагматичність), що зумовлює сучасну поведінкову реакцію, орієнтовану на утилітарні цінності, фінансовий чи матеріальний зиск та економічну ефективність.

Характеристика	Суспільство	Голови РДА
Емоційність	14,6	14,1
Прагматичність	20,8	16,4
Амбівалентність	64,6	69,5

3. Шкала ІРРАЦІОНАЛЬНІСТЬ/РАЦІОНАЛЬНІСТЬ - форма світосприйняття (сприйняття цілісно - гештальтом, єдиним і неподільним чином / частинами - дискретно, у деталях). Для "постмодернового" західноєвропейського суспільства характерний вислів: "слона треба їсти частинами".

Характеристика	Суспільство	Голови РДА
Ірраціональність	12,2	0,7
Раціональність	26,4	64,9
Амбівалентність	61,4	34,4

4) Шкала ІНТУЇТИВНІСТЬ/СЕНСОРНІСТЬ - спосіб світосприйняття (абстрактно-логічний/конкретно-чуттєвий). Це єдина шкала, що відрізняє різних сьогодні між собою поведінку українців і росіян. Отже, сьогодні як ніколи українцям притаманна поведінка, що її характеризує вислів: "не помацаю - не повірю".

Характеристика	Суспільство	Голови РДА
Інтуїтивність	8,1	72,7
Сенсорність	12,9	6,4
Амбівалентність	79,1	21,0

5. Шкала ЕКСТЕРНАЛЬНІСТЬ/ІНТЕРНАЛЬНІСТЬ - локус-контроль (схильність суб'єкта приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім / внутрішнім силам). Це один з найважливіших показників, що вказує на розвиненість механізмів соціального контролю (зовнішньої відповідальності) чи самоконтролю (внутрішньої відповідальності).

Характеристика	Суспільство	Голови РДА
Екстернальність	7,8	8,4
Інтернальність	22,5	47,6
Амбівалентність	69,7	44,0

6. Шкала ЕКЗЕКУТИВНІСТЬ/ІНТЕНЦІОНАЛЬНІСТЬ - гендер (жіноча/чоловіча соціокультурна стать, або традиційно віднесена до жінки чи до чоловіка соціальна роль). Архетипом цієї соціальної поведінки є, за визначенням дослідників, зосередження суб'єкта на "збереженні сім'ї" або на "забезпеченні зв'язку із зовнішнім світом", який свого часу мотивував шукачів пригод зі старої Англії на пошук Нового світу, що ним стали землі США.

Характеристика	Суспільство	Голови РДА
Екзекутивність	12,1	2,1
Інтенціональність	17,4	78,8
Амбівалентність	70,5	19,1

Аналіз стану сформованості вищезазначених якостей у суспільстві та у новопризначених голів райдержадміністрацій (РДА) засвідчує, що цей процес перебуває сьогодні в активному творенні і є далеко не завершеним.

Так суспільний загал є в цілому (67,2%) амбівалентним - таким, що не має достатньо сформованої соціальної ідентичності й відповідно усвідомлених соціальних інтересів. Ця соціально-психологічна обставина робить його інформаційне залежним і спроможним лише на ситуативну (не стійку й сутнісну змінну) поведінку.

Водночас третина дорослого населення, яка сьогодні вже сформувала свою ідентичність, характеризується якісно новими соціально-психологічними властивостями: інтроверсія (27,9%), прагматизм (20,8%), раціональність (26,4%), сенсорність (12,9%), інтернальність (22,5%) та інтенціональність (17,4%). Саме ця частина населення України стала локомотивом процесів демократизації й тим ядром, що виявило свою активність і політичну підтримку новій владі під час "помаранчевої революції". Очевидно, тому найактивніші та віддані ідеям "помаранчевої революції" представники українського загалу стали тим сприятливим середовищем, з якого й здійснювався добір (рекрутування) новопризначених голів РДА

Стосовно голів РДА передусім слід відзначити, що нашим дослідженням виявлено досить високий (порівняно

з суспільним загалом) рівень сформованості їх соціальної ідентичності. Так, середні значення сформованості соціальної ідентичності для цієї категорії суб'єктів по всіх вищезазначених шкалах становить 60,3%. Це забезпечує високий рівень сформованості соціальних інтересів і відповідно соціальної активності владно-політичного прошарку суспільства. Все це ще більше контрастує на фоні суспільного загалу, середній рівень сформованості соціальної ідентичності якого за 6-ма вищезазначеними шкалами становить 32,8%.

Водночас з шести найважливіших характеристик нової соціально-психологічної сутності керівних кадрів України сформовані і такі, що мають шанс на відтворення в цьому суспільному прошарку, це - раціональність (64,9%), інтернальність (47,6%) й інтенціональність (78,8%).

Такий результат, з одного, віддзеркалює пасіонарність владно-політичної еліти, а з другого боку, відображає "перехідний", застарілий або недовершений стан властивостей у керівних кадрів держави, що її репрезентують, таких рис, як:

- екстраверсія (41,5%), яка наче контрверса блокує новоутворення свідомості керівників і орієнтує їх на застарілі (матеріальні) ресурси державної політики; також вона позбавляє змоги керівні кадри реалістично оцінити зміни в сучасному українському суспільстві, зокрема нове місце і роль у ньому людини і в цілому суб'єктивного чинника як базового

для подальших суспільно-політичних реформ. Саме тому, ставши до керма управління, вони стереотипно (як і колись за радянської доби) перестають “чути” голос “знизу”;

– інтуїтивність (72,7%), яка “підсилює” старий (радянський) стереотипний психокомплекс керівних кадрів тим, що в контексті творення державної політики вони все ще віддають (як і колись) перевагу “глобальним”, “універсальним”, “інваріантним”, “абстрактним” способам мислення і дії. Саме це надає рішенням владно-політичної еліти здебільшого не реалістичного характеру, віддаляє їх від конкретики сьогодення і динамічно змінних суспільних реалій.

Здається, тут мало допомагає і традиційна українська практика, що стороннім, на жаль, залишається поки що притаманний пасіонарній частині українського загалу спосіб мислення і дії за правилом: “не доторкнуся - не повірю!”. Саме в цій своїй якості керівний склад українського суспільства виявляє цілком схожий до російського етнічного загалу спосіб мислення і дій;

– прагматичність (16,4%), яка за своєю природою налаштовує людей на прийняття утилітарних цінностей, що лежать у площині сучасних європейських орієнтацій, поки що охоплює недостатню частку керівних кадрів. Ця соціально-психологічна обставина певною мірою також ставатиме на заваді адекватного розуміння курсу на євроатлантичну інтеграцію України.

Певним узагальненням (але не сумою вищезазначених результатів) стали дані, отримані нами за допомогою оригінальної авторської методики “кольорових переваг”. Ці дані характеризують у цілому психокультурну ситуацію в середовищі новопризначених голів РДА як таку, визначальний вплив на яку сьогодні мають консервативно-авторитарні субкультурні тенденції.

Отже, є певні підстави стверджувати, що притаманні державно-владній еліті (новопризначеним головам районних державних адміністрацій) соціально-психологічні стереотипи є одним із факторів, який, на жаль, нівелює нинішній регіонально-реформаторський курс країни, визначений Президентом України В.Ющенком на Всеукраїнських зборах представників місцевого самоврядування 26 квітня 2005 р., а також стратегічний політичний курс держави на європейську та євроатлантичну інтеграцію України.

Але в цілому, як показують дослідження, характер службової поведінки, орієнтація на високопродуктивну і творчу працю значною мірою є визначальними мотивами вибору кар’єри.

Основна маса тих, хто поступає на службу в регіональні органи державної влади (а це найближчий резерв еліти) керується переважно суспільно-доцільними мотивами. Це створює сприятливі передумови для організації й функціонування системи державного і місцевого управління, послідовного їх зміцнення і розвитку.

Характеризуючи керівників районних державних адміністрацій різних областей України, можна констатувати, що еліта, контреліта і їх оточення уражені безліччю “младодемократичних хвороб”.

Деякі з них є реакцією на засади казармового соціалізму. Але не менш небезпечне інше-тотальне заперечення під гаслами плюралізму і свободи, розумних цінностей соціалізму і заміна їх іншими: “свободою” розгнужданого індивідуалізму і розкішних презентацій; претензіями на різні привілеї замість турботи про зміцнення державності і відповідального відношення до народного надбання.

На наше прохання оцінити значення для людей елітного кола деяких суспільних цінностей представники регіональних еліт дали відповіді, які ми узагальнили у таблиці 4.1.

Градація суспільних цінностей української еліти

Вид суспільних цінностей	Має важливе значення, (%)	Має деяке значення, (%)	Не має ніякого значення, (%)
Краса, духовність	53,8	17,4	4,0
Багатство	35,0	53,2	4,0
Слава, шана	5,0	47,2	32,0
Пошана людей	66,2	22,2	6,7
Репутація	62,7	24,0	4,4
Самореалізації здібностей	81,0	13,2	1,1
Професіоналізм	82,0	17,1	0,9
Щасливе сімейне життя	60,2	28,8	8,0

З таблиці видно, що в переліку ціннісних орієнтацій респонденти виділили три певних класи чинників: перший - ті, які відображають реакцію зовнішнього середовища на діяльність еліти. Ця група найбільш численна. 88,4% опитаних заявили, що для людей їх кола принципове значення має пошана людей.

Другий пов'язаний із внутрішніми чинниками: 94,2% вказали на професіоналізм і важливість мотиву самореалізації внутрішніх здібностей.

Третій зачіпає ставлення до еліти її найближчого оточення. Для 89% щасливе сімейне життя - найважливіший мотив чесної праці і самовіддачі.

Водночас слава і багатство, судячи по відповідях, для багатьох не мають принципового значення як мотив прагнення до влади. 53% відзначили принциповість для них таких цінностей, як краса і духовність. Разом з тим для кожного десятого такі цінності суттєвого значення не мають.

Основою конфліктів в еліті є полярність позицій її представників з питань політичного режиму, перспектив соціально-політичного і економічного реформування країни, принципів приватизації, темпів переходу економіки на ринкові рейки, принципів взаємодії з іноземними інвесторами і кампаніями.

Тобто з питань, які є не тільки основою російської економічної

системи, але й умовою існування самої правлячої еліти.

Неабиякою мірою загострюють ситуацію особисті амбіції лідерів, користь, кар'єризм, їх нездатність піти на компроміс, прагнення відійти від персональної відповідальності за допущені помилки і злочини. Є протистояння також між тими, хто прагнув і прагне інтегрувати Україну у світову економіку, і тими, хто цього боїться, закликаючи спочатку відродити власну економіку, а вже потім брати участь в інтеграції. Питання лише в тому, чи можливий такий поетапний шлях інтеграції і відродження в принципі.

У рядах еліти не стихає конкурентна боротьба не тільки за домінування в політиці, але й за одноосібне панування в ній, за витіснення конкурентів з вищих ешелонів влади. Її характеризує "війна без правил", причому як по горизонталі, так і по вертикалі. ЗМІ і публіцистику, кінематограф і театр вони перетворюють на знаряддя зведення рахунків зі своїми політичними супротивниками, розглядаючи подібний прийом як елемент "технології свого політичного виживання".

І це теж не дивно. Становлення еліти завжди і скрізь було складним процесом. Зокрема, це стосується сучасної України. Сьогодні далеко не кожен її представник здатний працювати "в команді", конструктивно

співпрацювати, проявляти готовність поступитися власними інтересами в ім'я загального блага. При цьому йдеться не про кругову поруку, місництво або "захист честі мундира". Йдеться про гармонію внутрішньоелітних відносин, про взаємну пошану і довіру людей, тобто про те, що об'єднує еліту, робить її міцною і продуктивною.

Очевидно, що такі відносини формуються не відразу, а поступово, крок за кроком, від покоління до покоління, після цілої серії більш-менш вільних демократичних виборів (президентських, парламентських, місцевих), які врешті-решт і сформують здорову і ефективну еліту. Еліту, яка розуміє, що в цивілізованому суспільстві політична боротьба повинна вестися в правових рамках, що тільки конструктивний діалог і компроміс можуть гарантувати успіх, є неодмінною умовою цивільного світу.

У цілому можна констатувати, що українська політико-управлінська еліта поки не стала стабілізуючим чинником в суспільстві, гарантом динамічної рівноваги владних структур. Відсутність внутрішньої консолідації є основною причиною напруги в суспільстві, кризи зі всіма негативними наслідками в економіці і соціальній сфері. Парламентські вибори 2007 р., в цьому сенсі навряд чи приведуть до консенсусу політико-управлінських еліт України.

Залишаючись на позиціях внутрішньої конфронтації, еліта є каталізатором політичної напруженості, ініціатором взаємних захоплень повноважень і "бійок" за сфери впливу. В результаті бюрократично гальмується і навіть блокується ефективна діяльність багатьох соціальних інститутів, відкриваються можливості для асоціальних дій. Небезпека такої ситуації зрозуміла всім. Еліта стає уразливою і малопродуктивною, а суспільство - кризовим. Ця обставина робить вирішення проблеми згуртованості політико-

управлінської еліти однією з ключових для підвищення її реальної ролі в трансформаційних процесах і забезпеченні конструктивних реформ, що проводяться.

У зв'язку з викладеним очевидний висновок: новій еліті, щоб стати справжнім суб'єктом прогресу, доведеться ще довго і болісно вчитися демократії, причому вчитися не формі і зовнішнім проявам, а по суті. Для цього, на нашу думку, необхідно виконати кілька умов.

1. Оптимізація взаємин усіх гілок влади у поєднанні з підвищенням якості й ефективності органів місцевого самоврядування, підвищення авторитету судових органів. При цьому, на наш погляд, повинен змінитись характер владарювання у бік перетворення його на управління на базі законності, демократії і соціальності. Дана концепція припускає максимальне звуження можливостей політичних лідерів ухвалювати рішення, що граничать із свавіллям, ставлять людей перед черговим революційним вибором.

2. Впровадження в практику науково-обґрунтованих кадрових технологій, становлення точного порядку відбору, призначення і відставки вищих посадовців, особливо в президентських і урядових структурах.

3. Розвиток ідейно-політичного плюралізму, багатопартійності, недопущення монополії будь-якої соціальної групи на засоби масової інформації. Оскільки очевидно, що тільки за наявності конструктивної опозиції, вільних і незалежних ЗМІ можлива відкрита і постійна критика недоліків і помилок, можлива реальна й ефективна еліта. Але цього недостатньо.

Для нинішнього етапу формування продуктивної еліти необхідний дієвий механізм, що знімає конфронтацію в елітних прошарках. Одним з його елементів може стати пакт про згоду між всіма гілками влади, всіма

впливовими соціальними силами країни. У ньому необхідно передусім.

- домовитись з приводу оцінки радянського минулого й історичної ролі своєї попередниці - партійно-номенклатурної еліти, зафіксувати висновок про те, що радянська система історично себе вичерпала і безглуздо ставити питання щодо повернення до колишніх порядків;

- сформулювати загальні позиції з питань державного будівництва, подальшого економічного і соціального розвитку країни, звернути особливу увагу на неприпустимість авторитарної, мобілізаційної політики виведення країни з кризи; сформулювати принципи формування коаліції всіх здорових демократично і патріотично орієнтованих сил українського суспільства.

4. Забезпечення відвертості і динамічності політико-управлінської еліти, а саме:

а) її високу соціальну мобільність, здатність позбавлятися від найбільш “мерзотних і розбещених своїх представників”, поповнювати

свої ряди найбільш підготовленими, талановитими людьми, що уміють ухвалювати розумні рішення і професійно управляти;

б) уміння вести конструктивний діалог як між собою, так і з суспільством, підтримувати постійний зворотний зв'язок з народом не тільки в періоди виборчих кампаній, але і в проміжках між ними. Стіна взаємного відчуження повинна бути зруйнована;

в) справедливого підходу до оцінок людей: судити про них не по тому, на якій сходинці соціальних або політичних сходів вони стоять, якими володіють зв'язками, а по знаннях, таланту, працьовитості⁵⁷.

Формування названих умов пред'являє підвищені вимоги до кадрової роботи, передусім на теоретико-концептуальному рівні. Поки ж розробка концепції і принципів сучасної кадрової політики навіть на елітному рівні здійснюється поволі. Слід також більш оперативно вводити в практику процесуально-правові документи та інструкції, регулюючі кадрові відносини в цілому.

⁵⁷ Rosenbaum A. & Mermel M. Why now is time to rethink regionalism // Cornell Journal of Planning and Urban Issues. - Spring 1995. - Vol. 10. - с. 14-32

A rectangular scroll with a light beige center and a darker brown border, featuring four rolled-up corners. The text is centered on the scroll.

**Розділ V.
УМОВИ ТА ЧИННИКИ
РОЗВИТКУ
ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ
УКРАЇНИ**

5.1. Політична модернізація: типологія, суперечності та варіанти для України

Возглядаючи сучасний політичний розвиток української держави можна констатувати, що на даному історичному етапі Україна, разом з іншими колишніми комуністичними державами зазнає кардинальні зміни, пов'язані з переходом до ліберальної демократії.

Разом з цим, складність перехідних процесів, що переживаються посткомуністичними країнами, з особливою наочністю демонструють суперечливий, вкрай неоднозначний характер нинішнього суспільно-політичного розвитку.

Досвід “трьох хвиль” політичних реформ показує, що перехідні політичні системи так своєрідно поєднують демократичні і авторитарні риси, що їм важко знайти місце в сталій політологічній класифікації: тоталітаризм, авторитаризм, популізм, демократія. Все це викликає зростання інтересу до теорії політичної модернізації, центральна проблема якої – аналіз систем державної влади перехідного періоду.

Проблема реформування системи державної влади українського суспільства впродовж останніх років стала пріоритетним напрямком діяльності як органів влади, так і громадсько-політичних об'єднань. Йдеться про удосконалення відносин на рівні законодавчої, виконавчої та судової гілок влади у напрямку зміцнення демократичних засад їх функціонування та розвитку.

Ключовим моментом політичної реформи став перехід від комп'ютивних систем і органів влади перших років незалежності до систем і органів демократичної, соціально-правової держави, перерозподіл повноважень між парламентом, президентом та урядом, а також налагодження цивілізованої взаємодії між державою і громадянським суспільством.

Такий новий підхід до влади в Україні взагалі, перерозподіл її функцій і повноважень передбачає внесення істотних змін до Основного закону держави – Конституції.

За змістом здійснювана політична реформа означає пошук оптимальних форм поєднання президентської і парламентсько-президентської форми правління, що передбачає, з одного боку, додаткові повноваження для парламенту (зокрема, для такого парламентського інституту як “парламентська більшість”), а з іншого – формально існуючих, але реально поки що слабких і маловпливових інститутів, якими на сьогодні залишаються політичні партії та громадські організації і рухи.

За умов здійснення узгодженого варіанту політичної реформи їм відводиться провідна роль як у формуванні парламенту, так і уряду та органів місцевого самоврядування. В той же час, варто врахувати позицію політичних сил, які прагнуть посилення президентських повноважень або переходу до парламентської республіки.

На сьогодні ж проблема полягає у тому, що і влада, і опозиція визнають доцільність політичної реформи, але кожен із них розуміє її по-своєму. Тому є небезпека, що наслідки здійснення реформи не стільки сприятимуть консолідації суспільства та політичної еліти, скільки їх поляризації.

Саме тому виникає нагальна потреба державно-управлінського аналізу як мети дослідження механізмів реалізації реформи, так і рефлексії щодо її очікуваних наслідків. На жаль, концептуального аналізу як позитивного, так і негативного результату цього процесу цілеспрямовано не проводиться, що залишає місце для теоретичної плутанини і політичних спекуляцій.

В дослідженнях демократичного транзиту виділяються два головних методологічних підходи: структурний і процедурний поляди на чинники, що детермінують незворотність та успішність “демократичного транзиту”.

Це відноситься до робіт Г. Алмонда, Д. Белла, З. Бжезинського, С. Верби, С. Ліпсета, Л. Пая, Д. Росту тощо.

Структурний підхід імовірність встановлення і збереження демократії ставить у безпосередню залежність, насамперед, від соціально-економічних та культурно-ціннісних (об’єктивних) характеристик суспільства: національної єдності, достатнього рівня соціально-економічного розвитку і культурно-цивілізаційного формату, який забезпечив би масове визнання демократичних принципів, повагу і довіру до них. При цьому суб’єктивні наміри і дії політичних акторів не є визначальними.

Процедурний підхід виходить з положення, що ніякі об’єктивні соціальні, культурні, економічні чинники самі по собі не обумовлюють перебігу і результатів демократизації, для якої значно важливішою є послідовність і взаємна обумовленість конкретних політичних рішень та дій, тактики тих акторів, що ініціюють і форсують демократизацію, взаємодія між ними і конкурентами, в процесі якої, в результаті політичного торгу, виробляються нові організаційні форми, інституції а, зрештою, і новий політичний устрій. Суб’єктивний вибір учасників політичної гри, а не “об’єктивні чинники” є визначальним для прибічників процедурного підходу, причому особливо підкреслюється, що дії цих учасників не обумовлені їхнім положенням у соціальній структурі.

Дослідження поняття модернізації в політичній сфері вимагає попереднього розгляду співвідношення близьких або й тотожних дефініцій, що використовуються у визначенні модернізаційних державотворчих процесів, зокрема: “модернізація системи державного управління”,

“модернізація системи державної влади”, “політична модернізація”, “модернізація політичної системи”, “демократизація”, “демократичний транзит”, “демократичний перехід” тощо.

Поняття “державне управління” є управління політичною сферою суспільства. Існуюча політична система поряд з політичними партіями та іншими організаціями громадянського суспільства, що беруть участь у політичному житті, включає також систему організації державної влади в суспільстві (територіальну організацію влади в державі). Остання, в свою чергу, включає законодавчу, судову влади, органи місцевого самоврядування та систему державного управління (систему державної виконавчої влади або політичного режиму). Таким чином, “модернізація системи державного управління” є окремим випадком більш ширшого поняття “модернізації системи державної влади”, котра, в свою чергу, є окремим випадком ще більш ширшого поняття “політичної модернізації”.

Англійське слово *modern* означає новий, сучасний, *modernize* - удосконалити, оновлювати, змінювати відповідно новітнім вимогам. У тлумачному словнику англійське дієслово *to modernise* означає надання чому-небудь сучасного стилю, вигляду; застосування сучасних напрямів, ідей тощо.

Поняття модернізації в розумінні авторів короткого енциклопедичного словника “Філософія політики”, охоплює дослідження кардинальних суспільних змін у різних вимірах:

1) модернізація суспільно-історична (ранньокапіталістична модернізація у країнах західної цивілізації; модернізація в умовах бюрократичного державно-монополістичного капіталізму і сучасні зміни у країнах, які ще відстають від передових).

2) модернізація суспільства як системи (синхронний аналіз економічних, соціально-політичних й культурних аспектів модернізації).

3) модернізація людської особистості⁵⁸.

У короткому оксфордському політичному словнику слову «модернізація» надається визначення “Development on modern lines” – тобто “розвиток нових напрямів”. Дієслову to modernize ставляться у відповідність синоніми: bring into the twentieth century, bring up to date, remake, remodel, renew, renovate, revamp⁵⁹. Українська мова наділяє ці слова наступними аналогами: перенести в ХХ століття, приводити у відповідність з сучасними вимогами, переробляти, робити наново, реконструювати, оновлювати, реставрувати, замінювати новим, відроджувати, відновлювати, оновлювати, поправляти, виправляти, змінювати, корегувати, модифікувати, удосконалювати.

Отже, за етимологією під модернізацією слід розуміти такий розвиток суспільства, в ході якого виникають і затверджуються відносини і інститути сучасного типу. Всі ці визначення припускають наявність певного об’єкту (як правило – органів державної влади та політичного режиму в цілому), який можна оновлювати, ремонтувати, замінювати тощо. Власне, модернізація, на відміну від інновації, завжди стосується чогось, що вже існує. Інновація, як складова частина процесу модернізації, визначається як “процес зміни, пов’язаний із створенням, визнанням або впровадженням нових елементів (або моделей) матеріальної і нематеріальної культур в певній соціальній системі”, і як “створення, розповсюдження і застосування нового засобу, котрий задовольняє потреби людини і суспільства і викликає разом з тим соціальні та інші зміни”⁶⁰.

У політичній науці існує ряд підходів до дослідження феномена модернізації.

Так Г.О. Доннелл, розглядає даний феномен в трьох сенсах⁶¹.

У першому, найбільш загальному сенсі, модернізація – це синонім всіх прогресивних, соціальних змін, коли суспільство рухається вперед відповідно прийнятій шкалі поліпшень. Подібне тлумачення застосовне до будь-якого історичного періоду. Вихід з печер і будівництво перших домівок такий же явний приклад модернізації, як і прихід автомашин на зміну кінським возам.

Другий сенс, який вкладається в дане поняття, тотожний «сучасності», тобто означає комплекс соціальних, політичних, економічних, культурних і інтелектуальних трансформацій, що відбувалися на Заході з XVI століття і що досягли свого апогею в XIX - XX ст. Сюди включаються процеси індустріалізації, урбанізації, раціоналізації, бюрократизації, демократизації, домінуючого впливу капіталізму, розповсюдження індивідуалізму і мотивації успіху, затвердження раціоналізму і науки та багато що інше. Модернізація в цьому сенсі означає досягнення стану сучасності, «процес перетворення традиційного або дотехнологічного суспільства, у міру його трансформації, в суспільство, для якого характерні машинна технологія, раціональні і секулярні відносини, а також високодиференційовані соціальні структури.

Нарешті, є ще одне специфічне значення терміну “модернізація”, котре відноситься тільки до відсталих або слаборозвинених країн і їх прагнення направлені на те, щоб наздогнати ведучі найбільш розвинені країни, які співіснують з ними в одному історичному часі, в рамках єдиного глобального суспільства.

⁵⁸ Філософія політики: Короткий енцикл. словник / Авт.-упоряд.: Андрущенко В. П. Та ін. – К.: Знання України, 2002. – с. 371

⁵⁹ Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред.: І. Макліна, А. Макмілана. – К.: Вид-во Соломїї Павличко «Основи», 2005.

⁶⁰ Мельвиль А. Демократические транзиты: Теоретико-методологические и прикладные аспекты. – М.: МОНФ, 1999. – с. 66

⁶¹ O'Donnell T. The concept of modernization in Black. 13. – 1976. – с. 32

Іншими словами, у такому разі поняття “модернізація” описує рух від периферії до центру сучасного суспільства. На думку Вільберта Мура “модернізація є тотальною трансформацією традиційного домодерністського суспільства в таку соціальну організацію, яка характерна для “просунутих”, економічно процвітаючих і в політичному плані стабільних націй Заходу”⁶². Найбільш розвинутою країною представники цієї теорії вважають США, за якими йдуть західні країни.

На думку Е.Трінікіяна модернізація означає цілеспрямовані спроби з боку більшості населення або еліти щодо перевершення сучасних стандартів. Але ці стандарти можуть варіюватися. «Епіцентри модернізації не закріплені в якихось суспільствах раз і назавжди, навпаки, вони міняються»⁶³. Дослідник простежує переміщення таких епіцентрів від “колиски цивілізації” - Греції та Ізраїлю, через Стародавній Рим, північну і північно-західну Європу за часів Середньовіччя до США і сучасних держав Далекого Сходу. На його думку, в майбутньому можливе повернення епіцентру модернізації до об’єднаної Європи.

Ця концепція розвитку, заснована на збереженні соціокультурних традицій без нав’язування західних зразків отримує подальший розвиток в працях А.Абдель-Малека, А.Турена, С.Хантінгтона, Ш.Ейзенштадта. Соціокультурна специфіка і традиції стали розглядатися як самостійний чинник модернізації. На думку Ш.Ейзенштадта, відбулося усвідомлення того факту, що руйнування старого не обов’язково сприяє виникненню нового. Часто розрив традиційних зв’язків і втрата традиційних цінностей веде до дезінтеграції, дезорієнтації і хаосу, а не до вкорінення нових цінностей і інститутів⁶⁴.

Дослідник висунув положення, на яких, на його думку, повинна ґрунтуватися теорія модернізації:

– соціокультурні типи, що склалися, визнаються як основа стійкості, самостійності суспільств;

– стійкість ціннісно-сміслових чинників в регуляції політичного і економічного життя;

– велика варіативність інституційних, символічних, ідеологічних інтерпретацій, які різні суспільства дають реальним процесам модернізації.

Існує безліч різночитань в розумінні змісту, масштабів, напряму модернізації.

Найбільш часто використовуваний механізм політичної модернізації — запозичення (копіювання, імітація) зразків. Зазвичай виділяють два типи імітації:

1) імітація алгоритму, коли копіюється механізм якого-небудь процесу, включаючи його зміст або функціональне навантаження (наприклад, процесу взаємодії трьох гілок влади);

2) імітація результату або форми, іншими словами, “симуляція” (у Бодріярта – “симулякр”) (наприклад, проголошення вільних і змагань виборів за їх мобілізаційно-примусового і не змагального характеру або створення трьох гілок влади без реалізації принципу розділення властей).

Імітація здійснюється в конкретно-історичному і соціокультурному контексті тієї або іншої країни під впливом національних традицій. Імітовані інститути і практики змінюються під впливом традицій і адаптуються до них; відбувається взаємовплив традицій і запозичень, їх зміна в ході цього процесу.

Політична модернізація може здійснюватися різними способами з використанням різних механізмів, проте виділяються універсальні складові політичної модернізації:

⁶² Moore W. Social Change Englewood Cliffs: Prentice Hall. – 1963.

⁶³ Trinyakian E. Modernization: exhumetur in pace. International Sociology, – 1991. – № 3. – p. 34.

⁶⁴ Eisenstadt S. Tradition, Change and Modernity. N.Y. Wiley. 1973. – c. 99

– створення диференційованої політичної структури з високою, спеціалізацією політичних ролей і інститутів;

– створення сучасної держави, що володіє суверенітетом;

– посилення ролі держави; розширення сфери дії і посилення ролі закону, що зв'язує державу і громадян;

– зростання чисельності громадян (осіб з політичними і громадянськими правами), розширення включеності в політичне життя соціальних груп і індивідів;

– виникнення й збільшення раціональної політичної бюрократії;

перетворення раціональної деперсоніфікованої бюрократичної організації на домінуючу систему управління і контролю;

– ослаблення традиційних еліт і їх легітимності; посилення модернізаторських еліт⁶⁵.

Основними підходами до дослідження модернізації і демократичного транзиту є структурний, процедурний і інституційний.

Згідно А.Мельвілю, “представники... структурного підходу виявляють (у різних поєднаннях) основні кореляції між деякими соціально-економічними і культурно-ціннісними змінними і вірогідністю встановлення і збереження демократичних режимів в різних країнах. Ці кореляції розуміються саме як структурні тобто обумовлені впливом тих або інших об'єктивних суспільних структур, а не суб'єктивними намірами і діями учасників політичного процесу. Наявність таких кореляцій — зовсім не те ж саме, що попередні структурні умови без яких було б неможливо починати процес демократичного переходу”⁶⁶.

Сутність структурного підходу полягає, таким чином, в акцентуванні

уваги до чинників, які можуть бути позначені як цивілізаційні, геополітичні, культурні, історичні, соціально-психологічні тощо.

У фокусі уваги процедурного підходу знаходяться ендогенні чинники демократизації і демократії — ті або інші конкретні процеси, процедури і політичні рішення, здійснювані самими агентами демократизації. З цієї точки зору послідовність і взаємообумовленість певних політичних рішень і дій, вибір тактик тими акторами, які ініціюють і здійснюють демократизацію, важливіше для її результату, ніж існуючі (або відсутні) до потрібного моменту передумови демократії. Головне в даному підході — взаємодія конкуруючих еліт, свідомий вибір ними в процесі політичного торгу яких-небудь організаційних форм та інститутів нового політичного устрою

Прихильники процедурного підходу (його іноді називають ще “волюнтаристським”) виходять з посилки про те, що жодні “об'єктивні” соціальні, економічні, культурні і інші чинники не в змозі ані пояснити, ані передбачити, хто конкретно, які політичні сили і актори в тій або іншій ситуації відстоюватимуть недемократичний статус-кво або боротимуться за його повалення.

Вони вважають, що дії політичних акторов, що ініціюють і здійснюють демократичний транзит, не визначені їх “об'єктивним” положенням в суспільній структурі. Навпаки, їх “суб'єктивний» вибір сам творить нові політичні можливості”⁶⁷.

В той же час прихильник процедурного підходу А. Пшеворський указує, що “моделі припускають, що, аналізуючи будь-яку конкретну ситуацію, потрібно розглядати цінності і вірогідність, яку певні політичні сили враховують для просування своїх

⁶⁵ Політологія. / А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космічна. – 2-е вид., перероб. та доп. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – с.272.

⁶⁶ Мельвиль А. Демократические транзиты: Теоретико-методологические и прикладные аспекты. – М.: МОНФ, 1999. – с. 24,28.

⁶⁷ там же. – с. 28-29.

інтересів в демократичній державі і зовні її”⁶⁸.

Джерелом інституційних змін в політиці, як і в економіці, є зміна світосприйняття людей, яке відбивається в зміні відносних цінностей та/або в зміні переваг. Важливим є те, що формальні правила можуть бути змінені державою, а неформальні обмеження змінюються вкрай повільно (як правило для цього необхідно зміну двох-трьох поколінь). І формальні правила, і неформальні обмеження кінцею кінцем, формуються під впливом суб’єктивного світосприйняття людей, яке, у свою чергу, і визначає експліцитний вибір формальних правил і розвиток неформальних обмежень в суспільстві.

В залежності від конкретно-історичних умов і політичних завдань модернізація може бути первинною (органічною), вторинною (навздогінною) та частковою.

– “первинна” або “органічна” модернізація характерна для таких країн, як Великобританія, США, Канада та деякі європейські країни (модернізаційне ядро). Первинна модернізація відповідає епісі першої промислової революції, і спочатку охопила духовно-ідеологічну сферу Європи (Відродження, Реформація, Освіта), коли були зруйновані традиційні спадкові привілеї і проголошені рівні громадянські права, потім трансформації піддалася економіка на підставі нових цінностей. Це стало передумовою для формування громадянського суспільства, що у свою чергу, привело до зміни політичної системи. Так відбулося закріплення представництво реальних соціальних інтересів. У названих країнах модернізація здійснювалася переважно еволюційним шляхом на основі власних культурних традицій і зразків;

– “вторинна” або “неорганічна”, “відображена”, “модернізація навздогінна” (Росія, Бразилія, Туреччина), основним чинником якої виступають соціокультурні контакти країн, що “відстали” в своєму розвитку від модернізаційного ядра, а основним механізмом є імітаційні процеси. “Вторинна”, “наздоганяюча” модернізація припускає, що одні елементи суспільства “втекли”наперед, більш-менш відповідають розвитку в “передових” країнах, а інші – ще не “визріли”, відстають в своєму розвитку або зовсім відсутні.

В рамках “класичного” модернізаційного ядра розвиток також відбувається з використанням імітаційних механізмів, а в країнах “наздоганяючої модернізації” імітація може не відігравати головну роль в політичному розвитку. Розвиток суспільства за вторинної модернізації нагадує циклічний процес, коли чергуються еволюційні і революційні зміни. Проблемою такого розвитку є адаптація соціального середовища до різких струсів, звідси успіх модернізації залежить від адекватної реакції політичних і соціальних інститутів суспільства, від державно-правової та політичної систем, від практики співпраці політичних лідерів з бізнесом, від ЗМІ, від злагоди в суспільстві тощо.

Часткова модернізація характеризується конфліктністю, протистоянням інновацій і традицій. Окремі традиційні інститути зовсім не є неминучою перешкодою модернізації, навпаки, вони можуть сприяти успішному політичному розвитку. Проте вторгнення готових зразків інститутів і практики модернізованого світу в соціально-культурний контекст суспільства, ще не готового до даної форми модернізації, може призвести до конфліктних ситуацій і навіть паралічу модернізації.

⁶⁸ Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / Теория и практика демократии. Избранные тексты / Пер. с англ. под ред В. Л. Иноземцева, Б.Г. Капустина. – М.: Ладомир, 2006. – 496 с

російський дослідник М. Ільїн виділяє наступні типи модернізації:

– ендогенна, здійснювана на власній основі (Європа, США тощо);

– ендогенно-екзогенна, здійснювана на власній основі і на основі запозичень (Росія, Туреччина; Греція і т.д.);

– екзогенна модернізація (імітаційні та симулятивні

варіанти перетворень), здійснювана на основі запозичень за відсутності власних підстав.

В порівнянні з країнами першого типу в суспільствах “наздоганяючої” модернізації (або ендогенно-екзогенній і екзогенній модернізації) політичний чинник грає істотнішу роль.

Тут не склалися достатні передумови для спонтанної трансформації традиційних економічних, соціальних, соціокультурних і політичних структур, держава вимушена в деяких випадках виступати як організатор процесу трансформації, з чим часто пов’язують і встановлення авторитарного режиму в цих країнах.

Зрілість, а можливо, і завершення модерну пов’язані з органічним поєднанням в одній політій ароморфних (що припускають ускладнення, розвиток) характеристик культур, цивілізацій і націй... Самі по собі прошарки неінтегровані, наявні далеко не скрізь, та і розвинені украй нерівномірно.

Нижній пласт, свого роду основу, утворює геополітична підстилка: просторово організовані якості середовища, які можуть бути використані людьми;

Другий пласт складають культури;

Третій пласт є власне цивілізаційним;

Четвертий утворюють нації — квазізакриті територіальні системи, що забезпечують інтеграцію культурної субстанції і цивілізаційної структури в стійкі цілісні утворення, двоєдинства націй-держав і громадянських суспільств.

М. Ільїн відзначає, що “насправлі ж ... у багатьох областях екваторіального

поясу наявні тільки два пласти (геополітичні ніші і культури); на багатьох інших територіях можна говорити про три пласти і лише в найбільш благоприємних... зонах розвинулися всі чотири пласти”⁶⁹.

У структурно-функціо-нальному підході існує кілька напрямків модернізаційних досліджень. Один з них — адміністративний підхід. Прихильники його схильні ототожнювати політичну модернізацію з раціональним стилем управління, функціонуванням західних бюрократій із заміною неформальних, відособлених, функціонально розпорошених форм соціальних і політичних взаємозв’язків і традиційних культурних норм на раціоналізовані форми бюрократичної організації і політичної культури ліберально-демократичного суспільства.

Однак, в умовах слабкого розвитку демократичних інститутів традиційних суспільств ця тенденція призводить до відчуження функцій управління від суспільства й народу та зосередження влади в руках бюрократії, а також до посилення кастовості, жорсткої ієрархічності, зростання бюрократії та її самостійності, засилля адміністрації. У результаті безконтрольна бюрократія присвоює і державні ресурси, і міжнародну економічну допомогу, що зводить нанівець спроби модернізувати країну у цілому. Без сильної інституційованої влади в політичній системі не можна досягнути розвитку — починається хаос, руйнуються механізми досягнення компромісів і безцільно розпорошуються ресурси.

Інтерпретація цього підходу в рамках традиційної концепції плюралізму призвела до створення теорії “субсистемної автономії”. Політична модернізація, за цією моделлю, — це процес, в якому суб’єкт політичного розвитку поступово й успішно досягає політичної автономії. Саме остання є визначальним критерієм результативності процесів

⁶⁹ Ильин М.В. Очерки хронополитической типологии. М., 1995. — с. 49-50

масової мобілізації й політичної участі. Поняття автономії означає незалежність різних політичних груп і насамперед політичних партій. Найважливішими рисами демократії вважаються багатопартійність, свобода асоціацій, автономія органів місцевого управління від центральної влади.

Логічним завершенням концепції є поширення принципу автономії безпосередньо на індивіда, конкретного представника політико-управлінської еліти – основного суб'єкта політики, що супроводжується вимогою спеціалізації вольових функцій особи в політиці, з одного боку, і реалізацією в повному обсязі ліберально-демократичного принципу пріоритету прав особи, з іншого. Досить логічно тут обґрунтовується динаміка політичної модернізації: сильна інституційна влада і бюрократія потрібні для трансформації традиційного суспільства.

Але для того, щоб вони служили суспільству, необхідно встановити демократичний контроль над ними, а це неможливо без розвитку демократичних прав і свобод, формування плюралістичного політичного процесу, тобто всього того, що становить принципову основу ліберально-демократичного суспільства.

Достатньо відомою є авторитарно-прагматична модель, яку розробили С.Хантінгтон і його послідовники. Теоретики консервативної орієнтації пов'язували модернізованість політичних інститутів не з рівнем їх демократизації, а з їх міцністю і організованістю, що гарантують пристосування до постійно змінних соціальних цілей, за які борються широкі маси населення, що включаються в політичне життя. На їх думку, головним джерелом модернізації є конфлікт між соціальною мобілізацією, включеністю населення в політичне життя і інституалізацією, наявністю певних механізмів і структур для артикуляції і агрегації їх інтересів.

Вони дійшли висновку, що відсутня пряма залежність між соціально-економічними й політичними змінами. Через це зміна і навіть руйнування традиційних інститутів у процесі модернізації здебільшого не веде до створення сучасної політичної системи, а навпаки – політичні відносини в цілому дестабілізуються, все більше розпалюються соціальні й національні конфлікти, посилюється тенденція до створення авторитарних режимів.

Причина цього явища в тому, що надто високі темпи (в історичному плані) політичної модернізації і, відповідно, темпи політичної організації й інституціоналізації спричиняють не політичний розвиток, а політичну деградацію. Активне залучення мас до політики випереджає розвиток політичних інститутів суспільства, які могли б забезпечити баланс інтересів різних соціально-політичних груп і спрямувати енергію радикального перетворення суспільств у прийнятні форми.

У результаті виникає хаос і нестабільність, які не тільки не сприяють процесові модернізації, а й загрожують самим основам суспільства. Тому головним завданням стає не процес модернізації, а стабілізація розвитку, для чого потрібен прискорений розвиток політичних інститутів і сильна авторитарна влада.

Політичний розвиток у цьому випадку збігається з інституціоналізацією політичних орієнтацій і процедур, їх стабільністю. Стабільність, звичайно, не означає відсутності змін у політичній системі.

С.Хантінгтон розробив цілу низку засад здійснення політичної модернізації в умовах авторитарного підтримання політичної стабільності: поетапна структуризація системи реформ, концентрація реальної влади в руках уряду й компетентність політичного керівництва, послідовність і поступовість у проведенні реформ, створення надійної коаліції реформаторських сил як політичного,

так і соціального характеру, врахування часового фактора.

Своєрідною модифікацією традиційних варіантів політичної модернізації ліберально-демократичного типу стала структурно-функціональна “кризова модель” політичного розвитку. Розглядаючи проблему розвитку в рамках традиційних категорій структурної диференціації, імперативу рівності і можливостей політичної системи, автори “кризової моделі” (Л.Біндер, М.Вайнер, Л.Пай, С.Верба,) виходять із того, що будь-яка соціальна система має певний стабільний рівень взаємодії цих компонентів⁷⁰.

У процесі політичної модернізації змінюється рівень і характер їхньої взаємодії, що призводить до “криз” решти відповідних їм параметрів політичної системи – національного самовизначення, політичної участі, авторитетності, проникнення і розподілу ресурсів, – детермінованих їх несумісністю один з одним на різних етапах політичної модернізації.

У цьому випадку політичний розвиток означає процес розв’язання політичною системою названих криз і набуття нею через пристосування до наслідків криз нової політичної можливості – успішної інституціоналізації нових зразків інтеграції, політичної участі й розподілу ресурсів, її стабілізації на новому рівні. Одним із способів змістового наповнення структурно-функціональних концепцій стала “особистісна теорія політичної модернізації” (А.Інкелес, Д.Сміт), що розглядає проблему трансформації традиційного суспільства з соціально-психологічного погляду через світоглядне «дозрівання» представників політико-управлінської еліти⁷¹.

Цікавою видається в цьому контексті характеристика сучасної людини за А.Інкелесом. Ось лише деякі істотні

її характеристики: сучасна людина відкрита до нового життєвого досвіду у всіх сферах свого існування, вона внутрішньо відкрита до сприйняття нових ідей, нових способів пізнання й емоційного сприйняття довкілля, а також нових способів дії.

У сучасної людини суттєво змінюється структура думок про суспільство. Це передбачає такі якості індивіда, як схильність формувати і підтримувати думку з більшості проблем суспільного життя, інформованість про те, що до розгляду будь-якої проблеми можливі різні підходи, позитивна оцінка різноманітності.

Крім того, сучасна людина в своєму сприйнятті суспільно-політичного життя орієнтована більше на сьогоднішній день і майбутнє, ніж на минуле, вона схильна планувати свою діяльність на тривалий час, як в суспільному так і в особистому плані. Вона розраховує, що люди і соціальні інститути діють надійно та передбачувано щодо конкретних обставин. Вона цінує і в собі, і в інших професійні навички, керується в своїй поведінці ідеєю особистої гідності всіх людей.

На нашу думку, саме така людина стає головним суб’єктом модернізаційних процесів. Виховання і формування людини нового типу – умова успішних політичних змін.

Дослідники визначають певні закономірності трансформації політичних систем у країнах «нових» демократій.

По-перше, швидкі темпи суспільних перетворень забезпечуються у тих країнах, десклався комплекс внутрішніх та зовнішніх чинників, де забезпечено масову участь широких соціальних і політичних сил у реформуванні суспільства, де інституціональні передумови наклалися на історично сформовані демократичні традиції.

⁷⁰ Almond G. A. A Discipline Divided: Schools and Sects in Political Science. – Newbury Park, Calif.: Sage, 1990.

⁷¹ Категории политической науки. Под ред. Мельвиля А. Ю. – М.: МГИМО(Университет); РОССПЭН, 2002.. – с. 418.

По-друге, у тих країнах, де одночасно здійснювались економічні й політичні перетворення, формувались засади національної державності, демократична трансформація набула поступового, поетапного характеру.

По-третє, повільні темпи та невиразні результати трансформації спричинені відсутністю економічних та соціокультурних передумов, а процес демократизації є результатом боротьби політичних сил та еліт за владу.

По-четверте, процес демократизації у посттоталітарній країні має особливості, зумовлені історичним досвідом, традиціями, політичною культурою.

По-п'яте, демократія передбачає наявність сформованого ринку та інституту приватної власності, які забезпечують потужний середній клас, достатньо оформлені групи інтересів та політичні партії, незалежні від держави, автономію особи, її імунітет щодо тотального державного втручання й контролю, що врешті є основою громадянського суспільства⁷².

Сучасні політологи відзначають, що необхідно серйозно продумати нову концепцію сучасності і теорію модернізації. Такі зусилля робляться, зокрема, П. Штомпка, який запропонував концепцію, згідно якої переглядаються наступні положення:

1. Як рушійна сила модернізації вже не розглядається політична еліта, котра діє «зверху». Головними агентами модернізації нині визнаються спонтанні суспільні рухи і харизматичні лідери.

2. Модернізація більше не трактується як рішення, прийняте освіченою елітою і нав'язане населенню, що чинить опір, яке чіпляється за традиційні цінності і устрій життя. Йдеться про масове прагнення громадян змінити умови свого існування відповідно до західних стандартів (це відбувається під

впливом засобів масової комунікації або особистих контактів).

3. На зміну акцентування ендогенних, іманентних чинників модернізації приходять усвідомлення екзогенних чинників, включаючи світову геополітичну розстановку сил, зовнішню економічну і фінансову підтримку, відкритість міжнародних ринків і останнє за місцем, але не за важливістю – доступність переконливих ідеологічних засобів; політичних і соціальних доктрин і теорій, що обґрунтовують і підтримують сучасні цінності (індивідуалізм, дисципліну, трудову етику, здатність покладатися на себе відповідальність, розум, науку, прогрес, свободу).

4. Замість єдиної, універсальної моделі сучасності, яку в якості зразка повинні брати на озброєння відсталі суспільства (у класичній теорії це найчастіше модель США) вводиться ідея “рухомих епіцентрів сучасності” і як вінець її поняття “Зразкові суспільства”.

Посткомуністичні країни зовсім не обов'язково повинні наслідувати американській моделі, та і в цілому західна модель розвитку не єдиним зразком, якому потрібно наслідувати у всьому. Як прийнятні приклади називаються також Японія та «азіатські тигри».

5. Уніфікований процес модернізації замінюється її різноманітнішим багатоликим процесом. Все ясніше усвідомлюється, що темпи, ритм і наслідки модернізації в різних галузях соціального життя різні, і що в дійсності спостерігається відсутність синхронності в зусиллях з модернізації. Якщо для здійснення конституційної реформи може бути досить шість місяців, то в економічній сфері може не вистачити і шести років. На рівні глибинних пластів життя, відносин цінностей, складових сучасного громадянського

⁷² Теория и практика демократии. Избранные тексты / Пер.с англ. Под ред. В. Л. Иноземцева, Б. Г. Капустина. – М.: Ладомир, 2006, – 496 с.

суспільства оновлення торкнеться декількох поколінь.

6. Вцілому картина модернізації стає менш оптимістичною, простежується прагнення уникнути наївного волюнтаризму ранніх теорій. Досвід посткомуністичних суспільств свідчить про те, що не все досяжно і не все залежить від політичної волі. У зв'язку з цим, значно більше уваги звертається на перешкоди, бар'єри, тертя, а також на неминучі відступи і навіть провали на шляху модернізації.

7. Якщо раніше ефективність модернізації виводилася з економічного зростання, то тепер визнається важлива роль цінностей, відносин, символічних символів і культурних кодів, коротше кажучи, того “невловимого і невідчутного”, без якого модернізація не може бути успішною.

8. Антитрадиціоналістські рефлексії ранніх теорій коректуються тепер вказівкою на те, що місцеві традиції можуть таїти в собі важливі модернізаційні потенції. Оскільки відмова від традиції може спровокувати могутній опір, пропонується використовувати їх, але необхідно виявляти “традиції модернізації” і брати їх на озброєння для подальших перетворень⁷³[40, с. 186].

Отже, можна відзначити, що в широкому сенсі сучасна концепція модернізації припускає процес переходу від традиційного до безперервно змінного сучасного суспільства, і включає цілий ряд взаємозв'язаних і взаємозалежних аспектів.

Проаналізуємо, яким саме чином проявлялися ці теоретичні положення в політичних процесах, що відбувалися в Україні за останні 15-20 років.

З огляду на динамічну модель Д. Растоу, слід відзначити, що Україна вступила на шлях демократизації, “проскочивши” першу фазу – досягнення національної єдності. Тому на другій та третій фазі

(зародження нової політичної еліти, довготривала й жорстка політична боротьба та інституціоналізація базових демократичних процедур, спостерігаємо політичні процеси, щодо яких застерігав Растоу – наростання поляризації суспільства, загроза дезінтеграції за регіональною та культурно-цивілізаційною ознакою. Четверта фаза (звикання до демократії) в нашій державі ще не настала, оскільки ще не завершилося “щеплення суспільству громадянської політичної культури”.

Якщо брати за точку відліку політичних процесів демократизації в Україні з горбачовської перебудови, то слід визначити, що спочатку демократизація носила характер трансформації: вона була ініційована правлячим режимом, в лавах якого з'явилась група ліберально-демократичних реформаторів на чолі з національним лідером М. Горбачовим, який зайняв найвищу посаду в СРСР.

Новий уряд взяв курс на лібералізацію та гласність, провів перші дійсно демократичні вибори 1990 р. Цей курс невдовзі викликав масові негаразди та незадоволення й знаходився на грані краху, що викликало посилення позицій консерваторів і спроба серпневого путчу 1991 року, яка закінчилася подавленням консерваторів в межах старої легітимності, розпаду СРСР та створенню на його теренах національно-демократичних держав.

Подальші процеси демократизації в Україні в рамках заміщення, коли посткомуністична влада (спочатку Л. Кравчук, а потім – Л. Кучма) розпочала лібералізацію державного управління, консультації з цього приводу з фрагментованою демократичною коаліцією та кооптуванням окремих демократів у владу, водночас намагаючись жорстко (особливо за часів Кучми) призупинити політичну мобілізацію мас опозицією.

Врешті влада була вимушена сісти за стіл переговорів й розпочати

⁷³ Штомпка П.. Социология социальных изменений. М. Аспект Пресс. 1996. – с. 186

інституційні зміни (ініційована спочатку “Нашою Україною”, а потім перехоплена Л. Кучмою конституційна реформа).

Нарешті події 2004-2005 рр. відбувалися вже в рамках зміщення: опозиція в умовах різкого зниження авторитету й сил режиму Л. Кучми нарощувала протестні акції та на хвилі Майдану прийшла до влади, одразу ж розпочавши жорстку боротьбу з прибічниками зміщеного режиму (близько 20 тисяч звільнених державних службовців – це, по суті, де-факто є люстрацією).

Однак можемо констатувати, що не реалізований в українських політичних процесах один з важливих етапів заміщення, а саме – створення дієвої демократичної коаліції та недопущення консолідації реваншистських сил – на фоні вже згаданої відсутності національної єдності ставить під загрозу невідворотність демократичних перетворень в Україні.

Однак найбільшим чином політичні процеси в Україні відповідають так званій етатистській (або консервативній) моделі політичної модернізації (один з провідних її авторів є С. Хантінгтон⁷⁴).

Етатистська модель передбачає втручання держави в економічне життя суспільства, оволодіння податковими, фінансовими, інвестиційними, кредитними засобами економічного регулювання, регламентацію господарської діяльності, використання методів жорсткого централізованого планування, контроль за розподілом тощо.

У негативному аспекті ця модель припускає посилювання бюрократичного адміністративного контролю, жорстке припинення всіх дій, направлених на підірвання громадського порядку, обмеження свобод і прав людини, певне переслідування інакомислення. Саме такі характеристики притаманні політичним процесам за часів президентства Л. Кучми.

Хантінгтон підкреслює автономність політичного розвитку і визначає його головним критерієм забезпечення стабільності. Тому модернізованість політичних інститутів пов’язується не з рівнем їх демократизації, а з їх міцністю і організованістю, які гарантують пристосування до соціальних цілей, що постійно змінюються.

Головним джерелом політичної модернізації є конфлікт між соціальною мобілізацією, включеністю населення в політичне життя та демократичною інституційною нааявністю певних механізмів і структур для артикуляції, агрегації та відстоювання інтересів соціальних груп та громадян.

В Україні (як і в цілому в сучасному світі) рівність політичної участі росте набагато швидше, ніж організованість, уміння об’єднуватися.

Оскільки рівень мобілізації і участі в нашій країні є високим, а рівень організації і інституалізації – низьким, виникає конфлікт між мобілізацією і інституалізацією, що виявляється в непередготовленості мас до управління, невмінні використовувати інститути влади, неотриманні очікуваних результатів від включення в політику, що є основною причиною політичної нестабільності, дестабілізації режиму державного управління (саме це ми спостерігаємо протягом 2005 – 2006 рр. в Україні).

На думку С. Хантінгтона, прискорена модернізація, підриваючи політичні інститути, викликає не політичний розвиток, а політичний занепад. Тому для держав, що модернізуються, на певному “перехідному” етапі необхідний жорсткий авторитарний режим, який може забезпечити порядок, перехід до ринку та національну єдність і високоцентралізовані політичні інститути, які готують підґрунтя для остаточного встановлення та закріплення демократичного політичного режиму.

⁷⁴ Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: ООО Изд-во АСТ, 2003.

5.2. Тоталітаризм та проблеми становлення якісно нової політико-управлінської еліти

Зміни, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, стосуються всіх сфер його життєдіяльності, але серед цих змін чи не найбільш важливими є ті, що стосуються системи державного управління, і не випадково, адже стан суспільства багато в чому визначається тими процесами, що пов'язані з удосконаленням системи управління.

Проте, хоч би якою привабливою і навіть досконалою була ця система, вона сама по собі не запрацює, оскільки стає живою лише тоді, коли всі її механізми приводяться до руху людьми, які утворили цю систему. Тому головною силою, що визначає сутність, зміст, якість, спрямованість будь-якої соціальної системи, її важливою конструкцією є управлінський корпус, управлінська еліта⁷⁵.

По суті існування еліт є характерним для політичної практики усіх країн та їх політичних систем. Певним способом воно відображає властивості всієї політичної практики та зв'язок з іншими сферами суспільного життя. Особливо наочно воно виявляється в стабільних суспільно-політичних системах, там, де функціонування суспільних, політичних та ідеологічних інститутів відбувається під ефективним управлінським впливом політичних еліт.

Передумови виникнення практичної потреби в управлінській діяльності еліт у високорозвинених країнах та в суспільствах, що розвиваються, полягають у наступних факторах:

- існуванні високої частки відчуження основних мас від політики; великій привабливості інших, відмінних від політичного управління форм реалізації життєвої активності; необхідності виконання політиками (центральними політичними

- інститутами) управлінських функцій у максимально короткі строки, що обмежує механізми консультування при прийнятті окремих управлінських рішень та сприяє перенесенню всієї процедури консультування на етапи вироблення стратегії та підбору кадрів;

- багатоступінчастості механізму досягнення вершини влади та політико-управлінського впливу;

- аксіологічній “привабливості” еліт для оберігаючих свій управлінський вплив політичних лідерів та керівників з інших сфер суспільного життя. Радикальні зміни останніх років у країнах колишнього Радянського Союзу (політичні, економічні, соціальні), які багато хто з політологів називають революційними, з неминучістю вимагають зміни політичних еліт.

Суспільно-політичний устрій України зазнає системних змін, цим і визначається його перехідний характер. Тому і притаманна організації і функціонуванню політичної системи країни у посттоталітарний період елітарно-управлінська нестійкість.

Осмислення нової, унікальної української соціокультурної та духовної ситуації, в контексті якої своєрідно “ставиться під питання” класична спадщина взагалі, та її модерністський дискурс про статус еліти, зокрема, поглиблює також переконання в принциповій практичній значущості дискурсу про еліту: адже його теоретична артикуляція є водночас і способом формування самої еліти, з якою небезпідставно пов'язується поступ України в майбутнє. Відповідно, “емпіричною” формою актуальності та теоретичної значущості теми може слугувати дискурс про політико-управлінську еліту, що інтенсивно артикулюється

⁷⁵ Сучасна управлінська еліта в Україні: якісні характеристики, шляхи та методи підготовки. – Київ, 2003. – 180 с.

сьогодні як в Україні, так і в інших посткомуністичних країнах.

Посттоталітарний розвиток країн СНД характеризується розпадом та трансформацією тоталітарної політичної еліти. Формування нової політичної еліти в посткомуністичних країнах відбувається багато в чому на основі запозичення в старій еліті як управлінських якостей (адаптація та перетікання значної частини колишньої еліти в нову), так і частини колишніх механізмів рекрутування та функціонування політичної еліти; тобто процеси та механізми елітоутворення - в суттєвому сенсі лише друга сторона все тих же самих процесів та механізмів дезінтеграції та трансформації тоталітарної політичної еліти.

Можливість та необхідність вивчення самих тоталітарних режимів через призму механізмів формування, функціонування та трансформації політичних еліт базується на методологічному підході, обґрунтованому амери-канським соціологом Р.Далем: гіпотетична правляча еліта повинна являти собою чітко визначену групу; системоутворюючу роль подібної групи повинні підтверджувати приклади найважливіших урядових рішень, в яких її інтереси виявлялися б протидіючими інтересам інших груп суспільства; її інтереси повинні постійно превалювати у ключових урядових рішеннях⁷⁶.

Згідно з Дж.П.Ледонном, триваюча трагедія колишньої Радянської країни полягає в тому, що вона завжди мала не стільки державу, скільки егоїстичний правлячий клас, байдужий до спільного блага, який ніколи не погоджувався визнавати зазіхаючих на його привілеї правил поведінки.

Дж.Ледонн підкреслює, що новий правлячий клас формувався за традиційними зразками, це знаходило

своє обґрунтування переважно в тому, що нове правління повинно було бути підпорядковане завданню швидкого перетворення аграрного суспільства в індустріальне. Зберігається налагоджений порядок, відповідно до якого розвиток суспільства ініціюється та здійснюється владними структурами, що мобілізують населення та не припускають ніяких проявів автономності ні всередині самого правлячого класу, ні в суспільстві в цілому.

При цьому функції політичної інфраструктури виконує комуністична партія. Історія царської Росії демонструє постійність зразків правління, коли політичне життя концентрується в межах чітко окресленої групи індивідів - чи то дворянство у XVIII ст. або комуністична партія у XX ст.⁷⁷.

Розвиваючи свою концепцію номенклатури як нового класу управлінців та використовуючи формаційний підхід, російській політолог М.Восленський доходить висновку, що диктатура номенклатури, хоча вона і виникла у XX ст., є те явище, яке К.Маркс називав "азіатським способом виробництва", - не формація, а саме спосіб, метод (тотального одержавлення), який наклався на існуючу соціально-економічну формацію, на суспільні структури, які вже були розвинені. Загальний його висновок: диктатура номенклатури - це за соціально-управлінською сутністю феодальна реакція, а за методом - "азіатський спосіб виробництва"⁷⁸.

Інша версія типологізує радянську політичну еліту як тоталітарну. "Тоталітаристські" пояснювальні концепції найкращим чином описують організаційні форми та систему управління даної еліти, деякі "об'єктивні", зовнішні показники її існування. Концепції, які орієнтують на факт спадкоємності нової еліти по відношенню до старої, на традиційність

⁷⁶ Dahl R. Development and Democratic Culture in Consolidating the Third Wave Democracies / Ed. by L. Diamond, Marc F. Plattner – Baltimore; London, 1997. – p. 34.

⁷⁷ Ашин Г.К. Демократический злитизм - реальность или иллюзия?/Власть.– 1998.- № 4. – с. 61

⁷⁸ Восленский М. Номенклатура. - М., 1991.

системи управлінських відносин у суспільстві, розширюють пізнавальні можливості при розгляданні внутрішньої, “суб’єктивної” структури еліти, під час аналізу стереотипів та моделей управлінської поведінки її представників, а також при дослідженні взаємовідносин правлячої еліти та мас.

Радянська еліта формувалася не один десяток років. За цей час вона пережила тривалу та тяжку стадію становлення, а потім послідовно розвивалась за класичною марксистською схемою, по черзі виступаючи як клас “в собі”, “для себе” та “для інших”.

Револуція означає не тільки зміну епох, але й зміну еліт. Однак нова еліта рідко відкриває себе одразу після революції. Спочатку влада стає здобиччю тієї “партії” (частини суспільства або політичної організації), яка підготувала та очолила переворот. За правом переможця цей авангард миттю перетворюється на правлячий прошарок. Він отримує свої привілеї як трофей.

Але це ще не соціальний прошарок, а лише деяка сума конкретних осіб, яка завдяки грі історичного випадку виявилася наділеною багатством та владою. Однак історія дуже швидко проводить селекцію серед “висуванців революції” залишаючи наверху лише тих, хто відповідає вимогам епохи, яка настала. Саме з останніх починає формуватися нова еліта.

З цієї точки зору рано говорити про радянську еліту у ленінський період та під час НЕПу. В тому, як був сформований вищий клас, ще не простежується ніякої системи. Місце “наверху” визначалось тільки “революційними заслугами”. Правлячий прошарок соціально різнорідний. Тут можна знайти усіх: від аристократа до безграмотного селянина. Також контрастна і психологія людей у владі.

Суттєвою відмінністю початкової “еліти” від другого ешелону, який привів за собою Сталін, була віра в те, що тими методами, яким вона діяла, можна побудувати світле майбутнє.

Ті, що йшли слідом, вже не прагнули цього. Їх цікавила лише політична влада та впливає з неї як групова, так і особисте панування.

Радянська еліта, як видно, склалася тільки у післясталінську епоху. За часів вождя, здавалося б, сформувались усі атрибути еліти, починаючи з привілеїв та закінчуючи величезною владою кожного окремого керівника. Проте були відсутні ознаки цілісності, згуртованості, єдності, солідарності, високого ступеня консолідації, без яких еліта - не є елітою, а це аморфна маса, яка розсипається при перших складнощах та протиріччях політичного розвитку.

Але за мірою стабілізації режиму у формуванні еліти починає прослідковуватись певний принцип. Елітарність у Радянській Росії була функцією влади. Належність до “вищого світу” зумовлювалось заняттям відповідної посади в державній ієрархії. Радянська еліта народжувалась як номенклатура.

Радянська номенклатура - це система найбільш важливих управлінських посад у державному апараті і в суспільних організаціях, кандидатури на які попередньо розглядалися, рекомендувались, затверджувались та відкликалися партійним комітетом - від райкому, міському до ЦК КПРС.

Як така, що призначається, а не виборна частина державних службовців, номенклатура притаманна будь-якому державному режиму. Коло посадових осіб, що призначаються, визначається обраними народом законодавцями та головою держави, до того ж відбувається це в умовах законоукладеного розподілу влад і управлінських функцій та їх делегування по різних рівнях.

Номенклатурний принцип політичного управління суспільством склався та остаточно затвердився до кінця 30-х років ХХ ст. і з того часу лише модернізувався.

Становлення радянської номенклатури практично збігається у часі з періодом сталінського правління.

Для еліти це період жорстокої, без усяких правил боротьби за посади. У ході її в результаті природного відбору вирізняються “особливо обдаровані особи”, які здатні робити кар’єру.

Вони ще дуже різні, з неоднаковою долею. Але їх вже об’єднує спільний психологічний шаблон, за яким майбутні покоління будуть легко упізнавати “функціонерів”.

Ці професійні кар’єристи не могли не прийти у зіткнення зі старими більшовиками, які займали свої посади з огляду на історичні заслуги. Доля ленінської гвардії виявилася вирішеною. Їй залишалось або зійти з політичної сцени, або взяти участь у змаганні “на виживання” (що частина “революціонерів” успішно і зробила).

До середини 50-х рр. становлення радянської еліти закінчується. Хрущовська відлига знаменує перетворення номенклатури на “клас у собі”. Вона ще не стала особливою соціальною групою. Але плутанина з призначенням на керівні посади припиняється. Процес заміщення державних посад упорядковується. Виникають традиції, які за допомогою ідеології закріплюються як непорушні процедури. Ці процедури обов’язкові для всіх. У визначених межах просування вверх по ієрархічній драбині формалізується.

Суб’єктивні якості претендента починають відігравати меншу роль. Зате підвищується роль “об’єктивних” критеріїв, таких як соціальне походження, освітній рівень, служба в армії тощо. Радянська еліта стала більш однорідною. Зверху, як правило, опинялися люди зі схожою біографією, частіше - вихідці із селянського середовища, які здобули вищу освіту. Психологічна спільність правлячого класу підсилюється.

З середини 60-х років створюються об’єктивні та суб’єктивні передумови для перетворення номенклатури з “класу в собі” на “клас для себе”.

Номенклатура все більше відокремлюється в особливу соціальну групу. Ця група прагне закріпити за

собою державну владу. Виникає якісно нова ситуація. Поряд з принципом “еліта є функція влади” починає діяти і протилежний - “влада є функція еліти”.

Чинивник уже ставиться до своєї посади як до власності. Він робить все гадане та негідане, щоб закріпити цю посаду за собою назавжди і, за можливістю, передати її у спадок. Починається старіння еліти. Процес заміщення посад на всіх рівнях державної ієрархії уповільнюється.

У роки “застою” остаточно формується вигляд радянської номенклатури. Посада відверто розглядається як можливість користуватися частиною державної власності. Чим вище посада, тим ширше ці можливості. Ставлячись до посади як до приватної власності, радянська еліта опосередковано ставиться як до приватної власності і до тієї долі державного майна та благ, доступ до яких вона отримує завдяки службовому становищу.

З одного боку, відбувається значне розширення елітарного прошарку. До нього тепер належать не тільки вищі партійні функціонери, високопоставлені чиновники рад та виконкомів, але й численні господарники поважного рангу. З другого - еліта поділяється всередині себе на замкнені клани. Робляться спроби перетворити багато професій у спадкові. У суспільстві складаються майже закриті елітарні та напівелітарні корпорації, які мають власні інтереси та оберігають свої привілеї.

Принципи організації та функціонування радянської політичної еліти можуть бути зрозумілі, виходячи з її визначення як тоталітарної. Одноособовий, примусовий та всеохоплюючий характер державної влади визначає перетворення всіх економічних та суспільних питань на політичні, у тому розумінні, що рішення їх залежить виключно від того, у чийх руках апарат насилля, від того, чий погляд будуть отримувати верх.

Єдиною формою влади, яка має будь-яку цінність, виявляється участь у прийнятті та втіленні життєдержавних рішень. Належність до еліти, участь у здійсненні влади є вищою цінністю для включених до еліти індивідів і, значить, соціальне просування та соціальний статус залежать від ступеня цього включення.

Притому еліта повинна мати соціальну базу та основу власної легітимності, у зв'язку з чим одним з найважливіших виявляється питання про систему рекрутування до складу еліти. Комуністична партія в цьому розумінні виступала виробником колективних благ.

Метод, який застосовувався для збільшення кількості членів та активістів партії, полягав у створенні деякої прихованої та ефективної машини, яка дозволяла б розподіляти індивідуальні блага в обмін на вірогідданство відносно партії. Однак індивідуальні блага, які вона може надати членам організації (позиції у партійній ієрархії, "місце" в політичній системі), обмежені.

Тому також одним з найважливіших стає завдання формування в суспільстві алгоритму вигідної для еліт соціальної поведінки, "підкріпленої" репресивними механізмами.

Професор Г.Андреев (Німеччина) вказує на три можливих "групи підтримки" правління номенклатури: по-перше, та частина народу, яка завдяки даній системі отримувала доступ до багатшої частини національного продукту, володіла відносно високим ступенем безпеки та соціальним престижем; по-друге, маса, яку ця система "влаштувала" в тому розумінні, що виступ проти неї здавався більш ризикованим, ніж пристосування до неї; по-третє - ті, хто внутрішньо не сприймав цю систему, але їй не бачив (обгрунтовано чи ні) жодної альтернативи їй.

Еліта зацікавлена в тому, щоб у суспільстві формувалась настанова на лояльність по відношенню до влади; при відсутності демократичних

механізмів легітимації останньої така лояльність повинна бути заснована значною мірою на гіпотетичній можливості проникнення в замкнену касту володарів.

Подібний механізм може діяти лише відносно найбільш соціально активних громадян, які володіють політичними амбіціями, вони передусім і цікавлять еліту. У ставленні ж до інших груп населення ефективними виявляються пропаганда та репресивний апарат.

Каральні органи, пропагандистський апарат, зовнішньополітичні служби організаційно та через систему привілеїв включені до політичної еліти, утворюючи її зовнішню оболонку, і разом з рядовими членами партії та усього руху виконують роль стабілізаторів, проповідників волі політичної еліти.

Ієрархічний принцип, і принцип голови, вождя - розподіл влади зверху донизу, її жорстка централізація - дозволяє контролювати усі процеси, які відбуваються як у суспільстві, так і у самій еліті. В умовах же існування монопартії, яка домінує над державою, немає можливості з боку суспільства будь-яким чином впливати на рішення, що приймаються, і контролювати діяльність членів правлячої еліти.

Тільки після смерті вождя, коли зник механізм чисток, починає формуватися власне номенклатурна система влади. Лідери країни почали постійно підкреслювати необхідність втілення в життя принципу колективного керівництва, висловлюючи тим самим необхідність здійснення влади в інтересах номенклатури.

За цих умов підсилюється внутрішня диференціація у самій номенклатурі, еліта підрозділяється на кілька більш вузьких підгруп, які являють собою олігополії. Як і групі в цілому, колективна дія може здійснюватися на рівні кожної з підгруп і при цьому містить у собі цілісність групи.

Даний механізм стає одним із засобів консолідації правлячого прошарку за обставин, коли втрата попередніх механізмів єдності

провокує тенденції розпаду. Саме з цим багато в чому пов'язано становлення в номенклатурі кланових структур, як і сам факт, що їх існування припускається. У післясталінський період, особливо після створення номенклатурної системи, кланові структури розквітають. Підсилюється диференціація приватних інтересів різних представників правлячого прошарку - процес, який іде на територіальній, галузевій, національній та інших основах.

При цьому концентрація різних інтересів відповідно у різних подібних підструктурах перешкоджає їх розпорошенню, запобігаючи хаотичному функціонуванню всього правлячого прошарку: його загальні інтереси зберігаються, внутрішня конкуренція не допускає зупинки у розвитку.

Головна подія в усій еволюції радянського правлячого класу - становлення номенклатурної системи. Усунення Хрущова знаменує момент, коли вона склалася у загальному вигляді. Основним тут постає процес підсилення бюрократичного апарату, створення апаратного панування.

Якщо на початковому етапі можна говорити про комуністичну партію як правлячий клас, то поступово, з розвитком та підсиленням бюрократичного політичного апарату, який цілком монополізує функції управління та панування, а також збільшенням партії, рядові її члени все більше зливаються із залежним населенням та розчиняються в ньому. Водночас час у підсумку формується номенклатурна система.

Всередині номенклатури складається наче дві еліти: управлінська, апаратна, яка реально керує, і пануюча еліта вищих керівників, які виконують у першу чергу ідеологічні та представницькі функції. Але зі зниженням ролі ідеологічної складової у системі управління, скорочуються і

владні повноваження керівників. Вище керівництво тепер володіє реальною владою, оскільки воно розглядається апаратом як "головний апаратник" і оскільки воно реально є таким.

Функції політичної інфраструктури продовжують виконуватись партійними структурами і членами партії, але ефективність їх дій знижується. Партія в цілому втрачає елітний статус, все яскравіше вимальовується новий правлячий прошарок - бюрократична еліта.

В умовах, коли політичний терор як механізм формування та оновлення еліти зникає, а іншого ефективного механізму не існує, набувають певного розвитку принципи спадковості та невідчуження належності до номенклатури.

Дезінтеграційні явища знаходять своє відображення у формуванні регіональних еліт. Необхідність забезпечення гарантій власної безпеки: бажання досягнення більш високого стану в ієрархії та в суспільстві; об'єктивні протиріччя в інтересах та цілях різних галузевих, господарчих та регіональних груп - все це створює передумови самознищення номенклатурної системи, викликає прагнення еліти закріпити свій стан та зберегти себе у межах більш безпечної та мобільної суспільної організації, яка дозволила б оздоровити еліту зсередини, забезпечити принципово нові підстави для її консолідації.

Період геронтократичного правління кінця 70-х - початку 80-х рр. XX ст. остаточно виявив невідворотність змін у суспільній системі. У своєму політичному аспекті ці невідворотні зміни з очевидністю характеризувались тим, що, з другого боку, вони мали бути ініційованими політичною елітою, а з іншого - вони повинні були означати зміну самої системи організації влади та управління й на цій основі - привести до нової консолідації правлячого прошарку.

5.3. Авторитаризм як проміжна форма політичного режиму на шляху від тоталітаризму до демократії в Україні

Учасні сценарії світових трансформаційних процесів, що постають на шляху просування суспільств від тоталітаризму до демократії, формуються множинністю факторів. І все це розмаїття створює своєрідні припливи та відпливи головних конкуруючих між собою тенденцій розвитку – лібералізму та авторитаризму.

Визначити цю складову та її результуючий вплив можна опосередковано–задопомогитакзваних соціетальних (загальносистемних) показників, що забезпечують доволі точну діагностику стану та тенденцій розвитку трансформаційних процесів, аналіз динаміки структурно-функціональних змін в суспільстві. Ці показники стають надійними орієнтирами для творення ефективної державної політики.

Набутий в Україні протягом 1992-2006 рр. досвід конструювання та застосування соціетальних показників дає підстави виокремити в українській трансформації два цикли соціетальних змін (1994-2004; 2004-) з відповідними їм сплесками лібералізму.

Перший сплеск лібералізації (1994-98) торкнувся „ядра соціальної системи”, поділивши центральну владу на гілки-функції (законодавчу, виконавчу, судову) і закріпивши ці зміни в Конституції України 1996 р. Другий (2004-2006) – об’єктивно спрямований на „периферію соціальної системи”, піддаючи демократичним змінам регіональний і місцевий рівні владної вертикалі та практику самоврядування.

Водночас обидві хвилі транзитивного розвитку суспільства пов’язані з інверсійними викликами авторитаризму. Першою такою загрозою став другий термін президентства Л. Кучми (1999-2004). Закономірно, що й нинішній

підйом лібералізації межуватиме з черговою загрозою авторитаризму. Україна з її „медіанною культурою” (тобто з „кодом” культури, який, за нашими вимірами, дорівнює значенню „золотий перетин”) стає під час кризових випробувань прикладом поміркованості і компромісного вирішення проблем „перехідної” демократії.

Одначе, при всій маєстності авторитаризму, його від’ємних соціальних інтенцій об’єктивний аналіз трансформаційних процесів потребує задатись питанням:

– Чи не несе в собі ця тенденція конструктивних начал?

– В чому історична місія авторитаризму, його призначення в контексті циклічних суспільно-трансформаційних змін?

Перших трансформаційних змін історія людства зазнала ще під час „Великої депресії” 1929-33 рр. в країнах євроатлантичного ареалу (Північної Америки та Західної Європи). Нова, більш потужна хвиля трансформаційних змін була розпочата Китаєм (1978), продовжена Польщею (1980) та іншими країнами Центральної та Східної Європи (1989) і, нарешті, підхоплена новоутвореними суверенними країнами-республіками колишнього Союзу РСР (1991). Сьогодні клуб своєрідного „соціального трансферу” вже охоплює понад 100 країн світу і аж ніяк не страждає на брак взірців для наслідування.

Наприкінці ж 70-х – початку 80-х років на Євразійському континенті і особливо в Радянському Союзі активно точилася дискусія щодо вибору моделі-взірця для наслідування досвіду суспільної трансформації. Спектр такого вибору лежав між двома граничними полюсами-альтернативами: західно-радикальною (польською) моделлю переходу

до ринкової економіки та східно-поміркованою (китайською) моделлю економічних реформ із збереженням комуністичної партії.

Зокрема, в Радянському Союзі перші спроби трансформаційних змін здійснювалися на кшталт китайської моделі. Саме такий – поміркований шлях ринкових реформ намагався започаткувати (1992-93) Генеральний секретар ЦК КПРС Юрій Андропов.

Утім, вже за часів „перебудови” (1985-91) доволі швидко стала набирати сили польська радикальна модель суспільної трансформації, яка об’єднала зусилля частини партійної номенклатури, республіканських бюрократичних еліт та ділків „тіньової” економіки. У вирішальний момент цей альянс підштовхнув розвиток подій у напрямку демонтажу СРСР, що передусім скріплював політичну радянську соціалістичну систему.

Політичний розпад СРСР (1991) доповнився стрімким падінням національних економік, що колись склали єдиний потужний народно-господарчий комплекс СРСР. Економічна криза перманентно перейшла в системну кризу, на якій суттєво позначилась (принаймні на перших етапах кризи) соціалістична радянська спадщина, що її уособлював універсум „homo sovieticus”.

Одначе, дедалі з розвитком трансформаційних процесів і ростом вагомості психологічного чинника на аванс сцену політики все помітніше виходив соціокультурний фактор. Посилювалися відмінності між пострадянським Заходом і Сходом, які особливо давалися взнаки в екстремальних ситуаціях перехідної динаміки.

Найшвидше від усіх на шлях європейського демократичного розвитку стали прибалтійські республіки, соціокультурно більш наближені до євроатлантичної цивілізації. Центральнопівнічні республіки, схоже, ще й досі балансують, наближаючись до традиційно-східного деспотизму.

Росія та Україна (соціокультурно близькі країни) демонстрували, здавалось, доволі схожі на початку й дедалі все більш різні підходи до пострадянської трансформації.

Так, Російська Федерація, яка на початку трансформації застосовувала в економіці курс гайдарівської „шокової терапії”, під тиском волонтаристського стилю президента Бориса Єльцина демонтаж радянської соціалістичної системи здійснювала більш динамічно і конфліктно від України.

Суспільне напруження, що накопичувалося впродовж важких років ринкових „шовкових” реформ, „розрядилося” в подіях 21 вересня – 4 жовтня 1993 р., коли президентська влада розстріляла російський парламент і тим накинута російському суспільству своє (президентське) бачення реформ.

Прийнята на референдумі 12 грудня 1993 р. новітня Конституція Російської Федерації юридично зафіксувала ключові зміни суспільного ладу в Росії. Однак, цей Основний закон не міг гарантувати цілісності федерації в умовах посилення процесів суверенізації (передусім національних автономій), екстремізму та інших суспільних ризиків.

Зацихобставин перша чеченська війна (1994-96) стала своєрідним поворотним пунктом новітньої російської історії. В цей період набула певної соціальної підтримки силова аргументація президентської влади і марними стали сподівання комуністичних та національно-патріотичних сил Росії щодо політичного реваншу на других президентських виборах (1996).

Водночас нова політична ситуація спонукала президента Б.Єльцина адаптуватися до домінуючих суспільних настроїв, а в цілому його другий президентський термін став періодом пошуку виходу з глухого кута і балансування на межі громадянської війни.

Отже, терміновим завданням „наступника” президента Росії

Володимира Путіна мало стати громадянське замирення на основі відродження імперських традицій російської державності.

За умов економічно сприятливої кон'юнктури, багато в чому посиленої світовим зростанням цін на енергоносії, досягти цієї мети частково вдалося під вогнем другої чеченської війни (1999-2006).

Проте, схоже, напередодні наступних парламентських (2007) та президентських (2008) виборів Росія знову опиниться перед викликом легітиматії влади через процедуру виборів.

Український варіант демонтажу соціалізму був дещо поміркованим і здійснювався президентом Леонідом Кравчуком на основі владного компромісу колишньої номенклатури і національно-демократичних сил навколо ідеї відродження Української державності.

З початком трансформаційних процесів не забарилася й перша конституційна криза (1995-96), що перепала на час першої президентської каденції Леоніда Кучми (1994-98) і була пов'язана з перерозподілом центральної державної влади на гілки-функції (законодавчу, виконавчу, судову). Вона практично вичерпала свій потенціал з прийняттям 28 червня 1996 р. нової Конституції України.

З виникненням авторитарних тенденцій, що перепали на другий період президентства Л.Кучми, та якісними змінами української суспільної свідомості, яка в решті-решт визначили долю президентських (2004) та парламентських (2006) виборів, в Україні позначилася друга конституційна криза, пов'язана з виходом на суспільно-політичну арену нового гравця – громадянина.

Схоже й досі політико-управлінська еліта не може прийняти цього факту всерйоз і розпочати-таки „широку демократизацію влади”, яка б охоплювала застосуванням принципу розподілу влад від регіонального до

муніципального її рівнів.

Навіть побіжний аналіз перебігу трансформаційних процесів у Росії та Україні засвідчує своєрідність в цілому поведінки цих країн та їх історичних виборів на шляху до демократизації. Відтепер відмінними бачаться не тільки поточна ситуація, але й найближча перспектива розвитку цих країн.

Так, якщо в Україні нещодавня „помаранчова” доба (2004-2006) і найближча перспектива розвитку (принаймні до 2008 р.) бачаться пов'язаними з прогресивною ходою демократизації суспільства, зокрема, з демократизацією української регіональної, місцевої та муніципальної влад, то в Росії нинішній другий термін президентства В.Путіна (2003-2008) здебільшого пов'язаний з інверсійними (зворотними до українського варіанту) процесами суспільно-політичної трансформації – посиленням президентської вертикалі влади.

Водночас ми бачимо, що і Україна, і Росія зіткнулися із складністю ліберального реформаторства, в контексті якого, схоже, обирають сутнісно різні моделі соціально-економічного та соціально-політичного розвитку, а також способи долання кризових явищ.

В Україні після „помаранчової революції”, що її було проголошено президентом В.Ющенком рубіконом на шляху до демократії і яка не виправдала суспільних очікувань, насправді спостерігається недовершений, здебільшого все ще формальний відхід від тоталітарних традицій.

Демократія ж (без необхідних атрибутивних ознак) розглядається як універсальний засіб компромісного розв'язання суспільних протиріч.

При цьому інваріантом української політичної трансформації стає пошук механізмів самообмеження амбіцій політичного класу і формування ефективної системи державної влади відповідальної перед суспільством.

Натомість в Росії ж „суверенна” або „керована” демократія розглядається

як спосіб вирішення авторитарними засобами двоїстого завдання: збереження цілісності Російської Федерації як унікального об'єднання народів різної локально-цивілізаційної ідентичності та модернізації національної економіки.

Нинішній історичний момент пострадянської трансформації схоже стає своєрідною „другою фазою” системної кризи, що її зазнають як пострадянські країни (регіональний аспект), так і світ в цілому (глобальний аспект).

Ця фаза пов'язана з викликами для процесів демократизації, що їх несе в собі дедалі зростаюча хвиля авторитарності в трансформаційному світі. Україна з її медіанною культурою стає за цих умов прикладом поміркованого авторитаризму, що спроможний компромісно вирішувати актуальні проблеми „перехідної” демократії.

Водночас при здійсненні аналізу сучасних трансформаційних процесів слід пам'ятати не лише про універсальні завдання, що їх реалізують в конкретних національно-етнічних і релігійних умовах авторитарні політичні режими, а й про цивілізаційну відмінність „західного” та „східного” типів авторитаризму.

Отже, розглянемо в техніці компаративізму трансформаційні особливості на „полюсах” цивілізаційних систем.

При цьому візьмемо до уваги також відмінності, що їх складатимуть процеси трансформації в „ядрі” капіталістичної системи та на її „периферії”. Це, зокрема, засвідчують приклади американської та євразійської моделей трансформаційного виходу з суспільних системних криз.

Американський варіант можна умовно назвати протистоянням «Північ – Південь». На початку своєї реформаторської діяльності Франклін Рузвельт зазначив, що „історія людства розвивається за містичними циклами. Одним поколінням багато дається,

з інших багато питається. Нинішнє покоління американців зустрічається з долею”.

І дійсно, зустріч країн Північної Америки та Західної Європи з долею продемонструвала в 1930-ті роки альтернативні відповіді на виклик „Великої депресії”, що виникла внаслідок економічної кризи 1929-33 рр.

Перший варіант відповіді презентувала Веймарська республіка, яка доволі швидко вичерпала можливості ліберально-демократичних методів розв'язання кризи. Гітлерівський режим перервав ці спроби запропонував специфічну „рецептуру” лікування суспільства.

Суттєво іншим був підхід, пов'язаний з Рузвельтовським „новим курсом” урегулювання кризи, який врешті-решт забезпечив довготривале економічне лідерство Сполученим Штатам. Звичайно, можна сперечатися, чи правомірно розглядати рузвельтівську модель у контексті авторитарних режимів.

Проте, якщо взяти до уваги критику його політики з боку тогочасної ортодоксальної ліберальної опозиції, яка вважала Рузвельта ледь не „диктатором”, а також його майже чотири президентських терміни перебування в Білому домі, то зрозуміло, що епоха Франкліна Рузвельта навряд чи повною мірою відповідатиме „ідеальним” ліберально-демократичним традиціям.

І все ж, порівняно з іншими авторитарними (і тоталітарними) режимами модель влади Ф.Рузвельта, з точки зору забезпечення прав людини, вигідно вирізняється й досі не вичерпує свого історичне значення для аналізу нинішніх трансформаційних процесів.

Передусім слід зауважити, що Франклін Рузвельт поставив точний діагноз кризи, яка багато в чому була пов'язана з невідповідністю механізмів оподаткування прибутків корпорацій та перерозподілом останніх на користь суспільства.

Старі механізми стимулювали зростання виробничих можливостей економіки і водночас залишали невідповідно малими можливості суспільного споживання. За цих умов перевиробництво, безробіття та економічний крах ставали неминучими.

Аби змінити ситуацію на краще в „новому курсі” пропонувався справедливий перерозподіл суспільного багатства. Економіка попиту мала збільшити купівельну спроможність нижчого і середнього класів. Причому одним із головних механізмів соціального перерозподілу став державний бюджет.

Внаслідок вжитих заходів помітно збільшилося оподаткування великих доходів, але вже в середині 30-х рр. стало зрозуміло, що виключно великі податки не в змозі забезпечити зростання попиту як засобу подолання кризи перевиробництва.

Аби стимулювати економіку попиту, керуючись рекомендаціями М.Кейнса, президент Ф.Рузвельт пішов на свідоме збільшення дефіциту бюджету з метою фінансування соціальних виплат.

Реалізуючи системну стратегію уряд президента Ф.Рузвельта вперше втрутився також в питання виробничої сфери і кредитно-фінансових операцій.

Він запровадив кодекс чесної конкуренції. Започатковував страхування приватних банківських внесків до 5 тис. доларів, створив комісію з торгівлі акціями, яка контролювала фондові біржі, здійснив рефінансування боргів. Також впроваджував плавну девальвацію долара.

Додатковим джерелом розвитку американської економіки стали прибутки від військового виробництва в роки Другої світової війни.

Наслідком „нового курсу” Ф. Рузвельта стало народження держави загального добробуту, стрижнем якої

став американський середній клас як основа демократичної системи США.

Віднині соціальна напруженість в країні якщо й виникала, то вже носила не стільки соціально-класовий, скільки расово-етнічний характер. Завдяки реформам народився політичний режим, названий американським політологом Робертом Далем поліархією⁷⁹.

За поліархії влада і вплив на прийняття державно-владних рішень був розосереджений, його акценти зміщені від держави та її інституцій до інших соціальних інститутів, таких як: родина, місцеві громади, церква, фірми/корпорації, професійні спілки, тощо.

Рузвельтівський курс фактично зберігався (з невеликими уточненнями) до часу неоліберальних реформ Рональда Рейгана. Його активний демонтаж (з перемінним успіхом) намагається здійснити нинішня адміністрація Джорджа Буша молодшого.

Зрештою, згадавши про роль особистості в історії, зазначимо, що Франклін Рузвельт був політиком, спроможним піднятися над своїми власними цінностями та інтересами, а також потребами свого оточення заради вирішення загальнонаціональних інтересів, виживання нації та ефективного функціонування демократії. Завдяки саме такій позиції він, власне, й отримав можливість максимально впливати на процеси становлення нової посттрансформаційної соціальної реальності.

Натомість Латинська Америка ще й досі потерпає від колоніального недорозвитку. Своєрідну „південну” модель авторитарної трансформації пропонує досвід Чилі. Цей приклад, здається, був досить популярним у Єльцинівській Росії, але й досі вважається, що саме жорсткий політичний режим спроможний у

⁷⁹ Даль Р. Полиархия: участие и оппозиция. – Антология мировой политической мысли. – т. 2. – М., 1997.

короткий термін мобілізувати ресурси та розв'язати завдання лібералізації економіки.

Нагадаймо, що в умовах економічної кризи 4 вересня 1970 р. Сальвадор Альєнде, який запропонував досить популістську програму, був обраний президентом Чилі. Наступного року було націоналізовано мідну промисловість, внаслідок чого зазнали збитків зовнішні (американські) інвестори. Обурення Вашингтону посилював не тільки лівоцентристський характер політичної коаліції, на яку спирався С. Альєнде, а й інтенсивне зближення чилійської влади з кубинським лідером Фіделем Кастро.

Водночас усупереч соціал-демократичній риториці президент С. Альєнде не відмовлявся від силових засобів регулювання соціальних протиріч. Наприклад, у жовтні 1972 р. уряд С. Альєнде силами війська придушив страйк водіїв. Утім, це не завадило пропрезидентській лівоцентристській коаліції „Народної єдності” знов набрати 44% голосів і перемогти на парламентських виборах 4 березня 1973 р. Однак у відповідь на цю перемогу консервативними чилійськими політиками було запропоновано альтернативний силовий варіант розвитку подальших перетворень.

Вже 11 вересня 1973 р. до влади (внаслідок державного перевороту) прийшов генерал Августо Піночет. Відразу була заборонена діяльність політичних партій. Водночас стабілізація внутрішньополітичного становища встановлювалася не лише репресивним заходам. Користуючись порадами „чиказької школи” американських ліберальних економістів режим Піночета провів активну денационалізацію під гаслом: „Чилі – країна власників, а не пролетарів!”.

Власне, успіх цього курсу об'єктивно розширював соціальну базу політичної підтримки й послаблення авторитарного режиму.

Наприкінці 70-х рр. ХХ ст. з'явилась соціально-політична можливість „лібералізувати” чилійський військовий режим. Він навіть став виглядати дещо поміркованим від тодішньої аргентинської військової хунти, яка не спромоглася вирішити економічних проблем розвитку країни.

1980 р. була прийнята „піночетівська” Конституція Чилі. Тим самим укріплювалась й розширялась база соціально-політичної підтримки режиму. Наступного року А. Піночет обирається президентом країни. Іншими словами, його авторитарний режим забезпечується „плебісцитарною” моделлю легітимації.

Втім лише збільшення чисельності середнього класу кардинально змінило внутрішньополітичну ситуацію. Останньому сприяло також і те, що режим А. Піночета опинився під зовнішнім тиском і, нарешті, наприкінці 1980-х рр. (із закінченням „холодної війни”) зникли міжнародні причини існування в Чилі режиму „твердої руки”.

Опинившись під внутрішнім і зовнішнім тиском 73-річний А. Піночет позбавляється підтримки з боку населення країни. Лише 43% чилійців висловили йому довіру на національному референдумі 5 жовтня 1988 р. Майже стільки ж голосувало за лівих 15 років тому напередодні військового перевороту.

Іншими словами, помірковані політичні сили країни висловили готовність забезпечити мирний перехід Чилі до демократії. Втім А. Піночет залишався на президентській посаді до березня 1990 р., поки не передав важелі влади новобраному в грудні 1989 р. президенту Патрісію Ейльвіну, який представляв християнських демократів.

25 листопада 2005 р. А. Піночет зустрів своє 90-річчя в статусі домашнього ув'язненого. У січні 2006 р. на президентських виборах в

Чилі перемогла 54-річна соціалістка Мішель Бачелет, юність якої припала на часи диктатури. Таким чином, цикл політичного розвитку Чилі здійснив повне коло.

З новою потужною хвилею трансформаційних процесів, що їх позначили Китай (1978), Польща (1980), інші країни Центральної та Східної Європи (1989), країни-республіки колишнього СРСР (1991) посттрансформаційні реалії, здається, вже остаточно оволодівають світом.

Водночас набирає обертів процес глобалізації, який посилює відмінності між моделями розвитку не тільки вже сталих країн Північної і Південної Америки, ускладнюючи становлення Панамериканської зони вільної торгівлі, але й країн Євразійського континентального простору, які сьогодні перебувають в зоні активних трансформаційних протиріч.

Євразійський варіант також носить бінарний характер і може бути позначений як протистояння на осі «Захід – Схід».

Майже банальною є теза про Україну як перехрестя взаємодії різних цивілізаційних культур, що постали в межах євразійського простору, але навряд чи послаблюється від того її цінність сьогодні. Встановлений нами (1992) „код” культури України, що дорівнює значенню „золотого перетину” (62:38), пояснює не тільки естетичні цінності України і українців – толерантність поведінки, красу жінок тощо.

Цей факт, на нашу думку, пояснює домінування „компромісних” алгоритмів розв’язання ключових протиріч суспільного розвитку, як це, наприклад, сталося під час конституційної кризи 1995-1996 рр., яка врешті-решт була успішно розв’язана прийняттям Конституції країни, що отримала найвищі оцінки з боку європейської демократичної спільноти.

Це однак не застерігає від того, що в разі виходу суспільних емоцій за межі

суспільної рівноваги „український бунт” може стати так само „бездумним та кривавим” (за О.С.Пушкіним), як і російський.

Тому постійні (ритуальні) компліменти українському політикуму на адресу свого народу з приводу його мудрості і поміркованості аж ніяк не виправдовують його спроб перекласти на плечі українського народу неспроможність нинішньої політичної еліти вирішувати ключові протиріччя в форматі представницької демократії.

Принаймні починаючи з 2000 р. (з часів „оксамитової революції”) в парламенті взяла старт нова-стара „традиція” прийняття важливих рішень на основі „пакетних” голосувань. За своїм прототипом вони не є новацією.

Це – повний аналог радянської системи торгівлі, коли за доступ до „дефіцитного товару” споживач отримував „у якості навантаження” неходовий товар. Згадаймо, як у грудні 2004 р. в умовах загострення суспільно-політичної кризи „в пакеті” було проголосоване питання конституційної реформи та призначення повторного другого туру президентських виборів. Натомість вже після парламентських виборів 2006 р. спроба продовження практики „пакетних” рішень (з кадрових питань) в умовах урівноваження політичних сил („фіфті-фіфті”) наразилася на доволі значний супротив.

Утім, подібні „пакетні” пропозиції, як своєрідний приклад пошуку ринкової (а скоріше базарної) ціни на основі торгів „ані нашим – ані вашим”, схоже, стають основними інструментами політики нинішніх вітчизняних політико-бізнесових „холдінгів”.

І тут важко обмовитися, адже нинішній етап розвитку України представлений великим олігархічним капіталом, який безпосередньо прийшов до влади, слабкістю і незахищеністю середнього та маргіналізацією нижчого класів, процвітанням корупції, рівень якої штовхає людину до думки, що легше за все підкупити самого себе.

„Помаранчова революція”, рушійною силою якої постав середній клас, власне, й була спрямована на кардинальну зміну нинішніх українських реалій. Але цей процес виявився дуже заплутаним – складним, суперечливим і неоднозначним. „Дива”, як це зазвичай буває в людській історії, в Україні не сталося. Адже „самі-собою” розвиваються переважно негативні тенденції.

Щодо позитивних тенденцій – прогресу потребуються системні зусилля в усіх сферах життєдіяльності. Подібно організована „трудотерапія” тільки й спроможна виліковувати нинішні суспільно-політичні „неврози” (посттравматичний синдром, що склався на ґрунті не реалізованих високих очікувань населення) і вивести країну з кризи, яка останнім часом наростала в Україні.

Однак не слід звужувати арсенал управлінських засобів до „непопулярних рішень”. Аби підтримувати в суспільстві необхідний рівень вмотивованості йти цим складним і тернистим шляхом потребуються конкретні („проміжні”) успіхи, що можуть розглядатись як винагорода за пройдений шлях і стимул його продовжувати⁸⁰.

На жаль, ані у внутрішній, ані у зовнішній політиці українське суспільство розвивалося останні півтора роки, крокуючи від одного „шоку” до іншого. Це тільки поглиблювало нинішнє роздвоєння суспільної свідомості в Україні. Такий стан речей, звичайно, не є таємницею для наших європейських партнерів.

Наприклад, коментуючи перспективи європейського вибору України, колишній голова Європейської Комісії та нинішній прем'єр-міністр Італії Романо Проді порівнював вступ України до ЄС з приєднанням Мексики

до США. Європейській еліті важко собі уявити реалізацію обох цих сценаріїв.

І все ж, не можна абсолютизувати такий погляд, оскільки „історія не має улюбленців і фаворитів на всі часи”.

Звичайно, що сьогодні в Україні є не дуже багато підстав для подібного оптимізму.

Це стосується не тільки зовнішньої її політики, а й політики внутрішньої, зокрема, регіональної політики, демократизації регіональної і муніципальної влади, відносин „центр-регіон” тощо.

Схоже, що сьогодні Україна йде латиноамериканським шляхом розвитку, для якого властивий швидкий розвиток великих міських центрів, що відбувається за рахунок швидкого занепаду їх найближчої периферії. Наслідком зміцнення такої тенденції може стати й латиноамериканський варіант вирішення конфліктів на вулицях за допомоги „народних революцій”, „кулуарних змов” та „путчів”.

Ризики такого розвитку подій посилюються слабкістю регіональної державної політики країни, не сформованістю громадянського суспільства, що постає на засадах довіри до влади і взаєморозуміння між владою і суспільством. Саме ці європейські політичні цінності становлять помітний дефіцит на сьогоднішньому політичному ринку України⁸¹.

Останнім часом соціологічні дослідження в Україні фіксують тривожну тенденцію щодо формування в українському суспільстві запиту на „сильну руку”, яка в умовах нинішньої кризи має покласти край суспільному хаосу.

Втім, українська „перехідна” демократія, схоже пропонує свій варіант своєрідного „демократичного

⁸⁰ Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення: Монографія – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – 252 с.

⁸¹ Радченко О. В. Світоглядно-ідеологічні засади демократичної політичної культури / Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2006. – № 3 (30). – 500 с. С. 278 – 287.

авторитаризму”. Передумовою для нього можна вважати той факт, що в Україні політичні симпатії громадян розпорошені і тому відсутня монополія на владу якоїсь однієї політичної сили. Це дає можливість українському суспільству „не складати всі яйця в одну корзину”.

Водночас складена на сьогодні в Україні „політична олігополія” стає неефективною через відсутність реалістичної програми дій, заради якої можуть консолідуватися різні політичні сили. Отже, схоже ми можемо стати заручниками формули: „якнайдалі зайде той, хто не знає, куди йти!”

Власне це й засвідчив досвід творення „коаліції демократичних сил” та „антикризової коаліції”. Порівняння стратегічних завдань публічних програм їхньої діяльності дає підстави констатувати, що засади зовнішньої і внутрішньої політики, а також „меню” завдань – у сфері гуманітарної політики, побудови сучасної європейської держави, розбудови конкурентноспроможної національної економіки, якісної сучасної освіти та науки – більше нагадують перелік передвиборчих гасел, ніж „дорожню карту” розв’язання бодай одного стратегічного завдання – створення економічно сильного (заможного) і політично надійного (налаштованого на демократичне існування) середнього класу в Україні.

За цих обставин новий політичний режим в Україні, схоже, впевнено йтиме шляхом „спроб і помилок”, підміняючи необхідність вирішення ключових проблем перехідного суспільства ситуативним „рішенням нагальних проблем”.

Зокрема, мова йтиме про адаптацію української економіки до світових цін на енергоносії (які вже ніколи не будуть „колишніми”) замість активної реструктуризації національної економіки, структурної зміни її бюджетоутворюючих галузей, чого

вимагатиме вступ України до Світової організації торгівлі.

Перспективними з точки зору нової бази оподаткування стають такі менш енергоємні порівняно з традиційними індустріальними галузями сектори економіки, як: транспорт (особливо розбудова транзитних шляхів з Європи в Азію), будівництво, сільське господарство та переробка його продукції, торгівля і цілком молодий (для країни), але перевищуючий за ефективністю всі попередні інформаційно-інноваційний сектор економіки.

Втім, сьогоднішнє політичне представництво в найбільш впливових фракціях парламенту індустріального лобі може поставити цю перспективу під питання.

Втім незмінним для будь-якої влади „авторитарної демократії” (в тому числі й української) залишатиметься таке стратегічне завдання, як зміцнення середнього класу як ключової ланки громадянського суспільства. Успіхи в цій суспільній галузі тільки й можуть стати індикатором просування української влади та громадськості шляхом свідомого європейського вибору не лише у мріях, а й в реальності.

Зрештою, зайнявши руки і суспільну свідомість розв’язанням конкретних внутрішніх проблем, можна спробувати уникнути гострих ціннісних суперечок із приводу „остаточного” зовнішньополітичного вибору (ЄП чи ЄС, Ташкентського договору колективної безпеки чи НАТО).

Словом, будь-які (внутрішньо- чи зовнішньополітичні) державні рішення покояться на власній – соціетальній ідентичності України, що стимулює її помірковану толерантну поведінку, налаштовану на реалізацію власного національного інтересу, завдяки якому Україна тільки й може знайти свою унікальну нішу в мозаїці глобальної цивілізації.

5.4. Роль політико-управлінської еліти у формуванні світоглядно-ідеологічних цінностей демократичної політичної системи України

Проблема формування та функціонування демократичного політичного режиму тісно пов'язана з домінуючою ціннісною системою суспільства. Формування, закріплення в масовій свідомості та модернізація світоглядно-ідеологічних цінностей суспільства є головною функцією політико-управлінської еліти.

Як неможливо побудувати храм, не маючи уяви про його майбутні обриси, архітектурного проекту та чіткого плану будівельних робіт. Так само неможливо побудувати новий (або укріплювати існуючий) суспільний лад, не маючи відносно систематизованої та взаємопов'язаної сукупності ідей, уявлень, концепцій щодо принципів функціонування, особливостей владних відносин нової конструкції системи суспільних та державно-управлінських відносин, що втілюються у тому чи іншому політичному режимі. В ролі архітектора храму нового суспільного ладу (політичного режиму) виступає виключно політико-управлінська еліта держави.

Чи готова українська політико-управлінська еліта до такої історичної місії? Подібне питання набуває надзвичайної актуальності в буремні часи трансформаційних перетворень політичної системи держави.

Адже, як зазначає О. Крюков, успадкувавши від радянських часів генотип ідеократичного традиційного суспільства українське суспільство всіляко прагне його зберегти й в таких умовах “закономірним було неприйняття більшістю громадян України на перших стадіях трансформації системи ліберально-радикальних, соціал-дарвіністських методів управління суспільством”⁸².

Ця обставина суттєво ускладнює процеси формування демократичного політичного режиму в Україні, оскільки, як наголошує Ю. Шайгородський, “формування такої ціннісної системи, яка була б прийнята більшістю членів суспільства, є найважливішим принципом його існування і, водночас, - основним інструментом суспільних реформувань.

Не випадково, глобальною метою будь-якого політичного режиму є прагнення сформувати систему базисних цінностей і зорієнтувати на них більшу частину суспільства”⁸³.

Таким чином невідповідність сучасних суспільних цінностей українського соціуму міжнародним демократичним стандартам та несформованість демократичної політичної культури в Україні становить загрозу розбудові демократичного політичного режиму, проголошеної Конституцією державним курсом.

Однак, щоб подолати відстань від авторитарного політичного режиму до справжнього народовладдя, необхідно мати вірні орієнтири – контури та обриси майбутнього демократичного суспільства, адже кожен політичний режим – від тоталітарного до демократичного стабільно функціонує лише тоді, коли відповідні засадничі цінності визнаються (сприймаються) переважно більшістю громадян та тривалий час залишаються в суспільній свідомості непорушними.

Слід визнати, що ми поки що не маємо в Україні ґрунтовного компаративного аналізу ціннісних орієнтацій суспільства: по-перше, наскільки вони схожі та відмінні в різних регіонах держави та по-друге, наскільки вони є співставимими з ціннісними орієнтаціями громадян

⁸² Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення: Монографія – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – с. 89

⁸³ Шайгородський Ю. Проблема цінностей у контексті сучасності. – Український центр політичного менеджменту. – <http://www.politik.org.ua/vid/publcontent>.

країн західноєвропейської ліберальної демократії (які ми традиційно вважаємо за певний зразок демократичних владних відносин і демократичних політичних режимів).

Тобто ми не маємо чітких орієнтирів відправної точки демократизаційних процесів (окрім загальної тези щодо посттоталітарної політичної культури суспільства). Як не маємо й закріплення у державно-управлінських документах конкретних визначень тих цінностей, які маємо намір (якими шляхами?) закріпити у суспільній свідомості. Отже демократизація по-українськи приймає форму дороги з одного невідомого в інше невідоме.

Політична психологія відзначає, що будь-яка ціннісна система людини має бути спрямована на реалізацію нею різноспрямованих власних потреб, що трансформуються в персональні, групові та суспільні інтереси.

В свою чергу, ці потреби та інтереси, породжені матеріальними та духовними умовами людського буття, формують відповідну ціннісну систему, надаючи їй певної орієнтації. Соціальна сила ціннісної системи суспільства настільки велика, що будь-яка людина, що намагатиметься жити всупереч усталеній ціннісній системі держави, буде або відторгнута суспільством (позбавлена громадянства, вислана з держави, посаджена до в'язниці), або сама перетвориться на маргінала, нездатного до реалізації більш-менш значної соціальної ролі.

Сучасна наука розглядає цінності як «духовне формоутворення, що існує через моральні та естетичні категорії теоретичної системи, утопічні образи, суспільні ідеали тощо і виступає критерієм оцінки дійсності людиною та джерелом смислоутворюючої основи людського діяння.

Цінність включає життєзначимі предмети, природні утворення й

продукти людської діяльності»⁸⁴. Сукупність ціннісних орієнтацій держави та суспільства існує у формі світогляду або ідеології.

Світогляд (англ.: world-outlook) – то є філософське сприйняття людиною навколишнього світу; система життєвих цінностей, переконань, ідеалів, поглядів особистості на об'єктивний світ та своє місце в ньому⁸⁵.

Ідеологією (грец.: idea - поняття, logos - знання) можна назвати будь-яку сукупність докладних і несуперечливих ідей, завдяки яким певна соціальна група сприймає та розуміє навколишній світ⁸⁶.

Як бачимо, між світоглядом та ідеологією є багато спільного, але є й принципова різниця. Вона полягає в тому, що світогляд є характерною ознакою індивідуального світосприйняття, завжди статичного (що важко піддається будь-яким змінам), в той час як ідеологія притаманна, насамперед, соціальним спільнотам і носить яскраво виражений динамічний характер, оскільки складає засади організованої політичної діяльності із збереження, перетворення або руйнування суспільно-політичної дійсності.

Ідеологія завжди базується на світогляді, але, в кінцевому рахунку, спрямована на його перетворення (вдосконалення). Таким чином, якщо світогляд розглядати як ціннісну систему усвідомлення суспільно-політичної дійсності, то ідеологія виступатиме механізмом модернізації цієї системи.

Наприкінці ХХ сторіччя відомий американський мислитель С. Хантінгтон фактично об'єднує роль і функції ідеології та світогляду в сучасному глобальному світі. Розвиваючи погляди Д. Белла цей політолог зазначає, що в на початку третього тисячоліття класичні ідеології,

⁸⁴ 8. Політологія. / А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космічна. – 2-е вид., перероб. та доп. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. с. – 643.

⁸⁵ 4. Категории политической науки. Под ред. Мельвиля А. Ю. – М.: МГИМО(Университет); РОССПЭН, 2002. – с. 564

⁸⁶ 3. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия / Главн. науч. ред. и сост. С. Ю. Солодовников. – Мн.: МФЦП, 2002. – с. 261.

які є продуктом виключно Західної цивілізації, все більше відходять на другий план. Натомість їх місце займають цивілізаційні світогляди – ціннісні системи, притаманні найбільшим з можливих соціальних спільнот – цивілізаціям.

При цьому саме визначення цивілізації Хантінгтон дає через культуру у її найширшому світоглядному розумінні: “Цивілізація – це найвища культурна спільність людей і найширший рівень культурної ідентифікації, крім того, що відрізняє людину від інших біологічних видів”⁸⁷.

У світі після “холодної війни”, - стверджує він, - люди і держави все більше визначають свої інтереси в рамках цивілізаційних координат. Самоідентифікація відбувається на рівні світогляду, коли і політики і пересічні громадяни схильні довіряти тим, з ким відчувають спорідненість мови, релігії, базових цінностей, законів, традицій і звичок тощо.

Як і ідеології, світогляди різних цивілізацій носять якщо не явно антагоністичний характер, то, принаймні, характер гострого суперництва. Світ XXI століття за Хантінгтоном – це світ протистояння цивілізацій. Вони постійно контактують, але співіснують не перетинаючись. Глобалізація зробила політичний світ затісним і спричинила глобальну кризу ідентичності людей та соціальних спільнот. В доглобалізаційні часи розподіл на «ми» і «вони» відбувався за ідеологічними константами. Коли ж приходить криза ідентичності, для людей в першу чергу має значення кров і віра, релігія і сім'я. Люди об'єднуються з тими, у кого те ж коріння, церква, мова, цінності і інститути і дистанціюються від тих, у кого вони інші.

С. Хантінгтон визначає, що демократія як ідеологія, є продуктом західноєвропейського суспільства. Він виокремлює вісім головних суспільних

цінностей західноєвропейської цивілізації, що є світоглядно-ідеологічними засадами демократії, які подає у порівнянні з іншими цивілізаціями.

В рамках запропонованого дискурсу розбудови в Україні демократичного політичного режиму є сенс більш докладно розглянути ці засади, що як у теоретичній, так і ц практично політичній площині мають для нас значення тих самих контурів демократичного політичного режиму, який ми прагнемо розбудувати у власній державі.

1. Насамперед, цінністю сама по собі є власне демократія. Як форма реалізації влади народу та як державно-управлінська концепція вона зародилась в Давній Греції, а відтак генетично є притаманною її цивілізаційним нащадкам. Разом з мовою науки – латиною, історією і культурою античності західноєвропейська цивілізація ввібрала в себе й розуміння демократії як кращої форми державного управління.

Можна визнати, що власна українська історична спадщина доводить притаманність нашому народові традицій здійснення народовладдя як за часів Київської Русі, так і за часів Козацької держави. Сучасне українське суспільство також характеризується широким визнанням демократії як самостійної суспільної та державної цінності.

2. Принциповою світоглядною цінністю демократії є законослухняність. Концепція “закон – понад усе”, а відтак правова культура й схильність до правової держави в цивілізованому бутті була також успадкована від римлян. Середньовічні мислителі розвинули ідею про природний закон, згідно якому монархи повинні були застосовувати свою владу, і в Англії з'явилася традиція загального права. У більшості інших цивілізацій закон був куди менш важливим чинником, що обумовлює мислення і поведінку.

⁸⁷ 13. Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций.– М.: ООО Изд-во АСТ, 2003. – с. 51.

Слід зазначити, що імплементація законслухняності є певною проблемою для українського суспільства. У історичному ракурсі та ж Козацька доба характеризується козацькою вольницею, а наприклад, Слобожанщина заселялася пасіонарними втікачами від поневолення й була соціальною базою народних бунтів – які вже за визначенням є викликом закону.

Як бачимо з перебігу політичної кризи в Україні 2007 року, одним з її провідних факторів був вихід за правове поле віх учасників конфлікту. Власне традиція переважання політичної доцільності над законом, що яскраво висвітлювалася під час помаранчевої революції може бути визнаною вагомою ціннісно-ментальною характеристикою українського народу.

Отже, в цьому ціннісному компоненті демократії нам слід суттєво вдосконалювати суспільну та індивідуальну політичну свідомість.

3. Такі світоглядні цінності католицизму та протестантства як богоугодність наполегливої праці та прагнення власного економічного процвітання, – це, поза сумнівом, найважливіша історична особливість західної цивілізації та складова демократії. Щоденна кропітка праця в розумінні протестантів наближає людину до раю. Протестантська етика обумовлює яскраво виражений індивідуалізм, сильні позиції приватної власності, а відтак – її захисту, системи прав людини.

Саме це, за М. Вебером, стало підґрунтям економічної ефективності західної цивілізації. Світова практика підтверджує справедливість такого висновку: у відомому дослідженні 65 країн світу Р. Інглегарта та У. Е. Бейкера “Модернізація, культурні зміни та стійкість традиційних цінностей”⁸⁸ наведено графік рівня демократичності та ВВП на душу населення. Цей графік

наглядно демонструє, що найбільший рівень як демократії, так і економічної ефективності належить історично протестантським країнам, далі – католическим і лише далі, зі значним відривом, конфуціанські, православні, й лише наприкінці – мусульманські.

У вітчизняній науці точиться дискусія з приводу того, наскільки українцям притаманні індивідуалізм та колективізм. Більш реалістичною нам вважається точка зору, згідно якої українському народу притаманні цінності індивідуалізму значно більшою мірою за росіян, та, водночас, цінності колективізму значно більшою мірою за європейців.

4. Важливими цінностями демократії є релігійний, соціальний та мовний плюралізм. Протягом всієї західної історії спочатку церква взагалі, потім багато церков існували окремо від держави. Бог і кесар, церква і держава, духовні і світські власті – такий був переважаючий дуалізм в західній культурі. У ісламі Бог – це кесар; у Китаї і Японії кесар – це Бог, в православ’ї кесар – молодший партнер Бога. Це розділення церковної і світської влади і неодноразові зіткнення між церквою і державою, типові для західної цивілізації, в жодній іншій цивілізації не мали місця.

Характеризуючи рівень релігійного плюралізму в Україні не можна не відмітити, з одного боку, реальну свободу віросповідання в державі, та, з іншого боку – факти гострого протистояння конфесій (наприклад, Київського та Московського патріархату Української православної церкви), що не дає підстав стверджувати про домінування релігійного плюралізму в суспільстві.

5. Соціальний плюралізм демократичних країн Європи та Америки обумовлений особливостями їх історичного розвитку. Починаючи з 7–8 ст. на Заході виникали численні

⁸⁸ 11. Теория и практика демократии. Избранные тексты / Пер. с англ. Под ред. В. Л. Иноземцева, Б. Г. Капустина. – М.: Ладомир, 2006. – с. 146.

соціальні групи, чернечі ордени і гільдії, потім вони розширилися і до них в багатьох регіонах Європи приєдналися безліч союзів і співтовариств.

Крім цього існував плюралізм класовий - були відносно сильна і автономна аристократія, міцне селянство і невеликий, але значущий клас купців і торговців, велика кількість цехових співтовариств, виробничих асоціацій тощо.

Цей європейський соціальний плюралізм різко контрастує з бідністю громадянського суспільства, слабкістю аристократії і силою централізованих імперій в Росії, Китаї, на Оттоманських землях, а також в інших незахідних суспільствах.

Соціальний плюралізм, який обумовлює доброзичливе ставлення до «інших» представників інших соціальних верств, інших регіонів, інших поглядів і інших традицій, не є притаманним українському суспільству.

Останнім часом в нашій країні домінує протилежне – гостре несприйняття, відторгнення політичних поглядів, що не співпадають з особистими поглядами як на рівні лідерів держави, так і на рівні політико адміністративної еліти й пересічних громадян.

6. Нарешті, мова ескарбницею, носієм всіх цінностей будь-якого суспільства. Як чинник визначення людей однієї культури вона поступається тільки релігіями.

Захід відрізняється від решти цивілізацій своїм різноманіттям мов. Захід успадкував латинь, але з'явилася безліч народів, а з ними і національних мов, які об'єднані в широкі категорії романських і германських.

Традиційно в багатьох цивілізаціях є так звана стрижнева мова, яка внаслідок своєї цивілізаційно-ціннісної сутності намагається домінувати над іншими мовами.

На цивілізаційному рівні базисних цінностей зрозуміло, чому так гостро реагували й реагують в Україні на спроби “русифікації” чи “українізації”, адже мова є однією з найбільших, інтегруючих суспільних цінностей, отже будь які утиски мови підсвідомо розцінюються як наруга над святинєю⁸⁹.

7. Наступною непересічною цінністю демократії є традиція представництва як інституту реалізації свободи та природного права громадян на владу.

Згадане вище розділення влад, релігійний та мовний плюралізм рано дали початок соціальним станам, парламентам і іншим інститутам, покликаним виражати інтереси аристократів, духівництва, купців та інших соціальних груп.

Ці органи забезпечили форми представництва, які під час модернізації розвинулися в інститути сучасної демократії та зумовили неоцінний внесок до розвитку свободи та терпимості до на Заході.

Жодна інша сучасна цивілізація не має навіть порівнянної тисячолітньої історії в області представницьких органів.

Традиції представництва та самоврядування історично є значно сильнішими в Західній Україні, аніж в Східній. При цьому понад сімдесят років будівництва соціалізму в СРСР значною мірою вихолостили сутність та, відповідно, цінність інституту представництва в свідомості українців.

Тому українські вибори не є змаганнями за кращий план соціального розвитку держави, а є, скоріше ареною боротьби “наших” і “чужих”, “хороших” и “поганих”, а голосування відбувається не за принципами раціонального вибору, а на емоційно-провідною ціннісних підставах.

⁸⁹ Радченко О. В. Влада і вибори: інституційна взаємодія в демократичному суспільстві: [Монографія]. – Х.: Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2006. – с. 170.

Більшість вітчизняних дослідників констатують певну ціннісну “розколотість” українського суспільства. Як зазначають М. Михальченко та Ю. Шайгородський, “Ціннісна розколотість проявляється в зовнішньополітичних орієнтаціях еліти особистостей (куди йти, з ким дружити і проти кого дружити), в духовно-культурній сфері, в повсякденному житті, в дотриманні норм демократії, моралі тощо.

Така розколотість впливає з історії України, оскільки різні її частини були під впливом інших держав, які проводили різну економічну, мовно-культурну, демографічну, церковну політику щодо автохтонного населення. Впливає така розколотість з економічного, політичного і культурного стану різних соціальних і етнічних груп, а також є одним з результатів зовнішніх впливів на державу та її громадян”⁹⁰.

8. Загальновизнаною цінністю демократичного суспільства є та похідна від індивідуалізму й соціального плюралізму конкурентність і толерантність. В країнах Заходу індивідуалізм розвинувся ще в 14-15 століттях, а ухвалення права на індивідуальний вибір – так звана “революція Ромео і Джульєти”, – домінувало на Заході вже до 17 в. Відчуття індивідуалізму і традиції індивідуальних прав і свобод, на Заході не мають собі рівних серед усіх інших цивілізованих суспільств.

Це обумовлює домінування в демократичних суспільствах індивідів (насамперед серед політичної та адміністративної еліти) з консенсусним та партнерським психотипом політичної поведінки.

З політичної психології добре відома класифікація Томаса-Кілмена психотипів політичної поведінки людей в конфліктних ситуаціях.

Всього нараховується п’ять можливих стратегій поведінки в ході вирішення політичних конфліктів (а політична діяльність більшою мірою складається саме з конфліктних проблемних ситуацій). При цьому три з цих стратегій є деструктивними, такими, що не вирішують проблему, а лише заганяють її у глухий кут.

Це стратегії :

– домінування (подавлення), коли відстоювання власної позиції супроводжується намаганням силою нав’язати свою точку зору та повним нехтуванням позиції опонентів;

– пристосування, коли одна сторона свідомо поступається власними інтересами перед інтересами опонента;

– ухиляння, коли одна зі сторін конфлікту намагається уникнути дискусії та якомога далі відстрочити момент вирішення конфліктної ситуації. Політики з таким психотипом політичної поведінки властиві тоталітарним та авторитарним суспільствам.

Лише дві стратегії поведінки є конструктивними:

– компроміс, коли кожна зі сторін поступається частиною власних вимог заради досягнення консенсусу та вирішення конфлікту;

– співробітництво (партнерство), коли всі сторони конфліктної політичної проблеми об’єднують зусилля заради пошуку взаємовигідного рішення, котре максимально задовольнить інтереси всіх⁹¹. Саме останні дві стратегії політичної поведінки є домінуючими у психотипах політичних діячів демократичних політичних режимів. Як свідчать події останніх років, на Україні домінуючим є психотип політиків, що віддають перевагу стратегії домінування.

Сучасна політична наука до основних світоглядно-ідеологічних

⁹⁰ Михальченко М. Шайгородський Ю. Цивілізаційна чи ціннісна розколотість України? – Політичний менеджмент, 2006. - № 6.

⁹¹ Елохіна Т. Психология политического сотрудничества в России. – СПб, Издательство С.-Петербург. Университета, 2004.

засад демократії відносить також такі імперативи як визнання народу як єдиного джерела влади і суверенітету та пріоритет прав і свобод людини у владних відносинах між державою та індивідуумами; вільний інформаційний простір, в якому функціонують захищені законом альтернативні джерела інформації та право висловлювати свої думки без загрози покарання з найширшого кола політичних питань, включаючи критику посадових осіб, уряду, режиму, соціально-економічного порядку та панівної ідеології; свободу створювати відносно незалежні асоціації чи організації, в тому числі незалежні партії та групи інтересів.

Цілу групу демократичних цінностей складають демократичні інституції та процедури, зокрема, постійна та активна участь громадян в обговоренні та прийнятті рішень з найголовніших проблем суспільного життя та державного управління, пошуку, оцінки та переоцінки управлінських рішень, що приймаються та їх альтернатив, а відтак і корекції політичного курсу, свідомо й активна участь у політичних процесах. В. Сухонос забезпечення участі громадян у здійсненні державної влади називає головною та найскладнішою проблемою демократизації, оскільки реальна демократія можлива лише за умови існування розвиненого громадянського суспільства⁹².

Такими, в основних рисах, є найважливіші світоглядно-ідеологічні цінності інституту демократії як державно-політичного режиму. Щеплення цих демократичних цінностей тільки й здатне вивести нас до кола демократичних країн світу.

Адже, як стверджує Р. Даль, "консолідація демократії вимагає

усталеної демократичної культури, що здатна допомогти країні здолати кризи, забезпечує адекватну емоційну і раціональну підтримку чіткому виконанню демократичних процедур.

Якщо ж політичні інститути не спираються на демократичну політичну культуру, то кризова ситуація може спрямувати державу на шлях до авторитаризму"⁹³.

В контексті досліджуваного дискурсу варто розглянути відповідність ментально-владних орієнтацій українського соціуму типу політичної культури, спираючись на класифікацію В. Моммсета⁹⁴.

В роботі «Вік бюрократії» він за шістьма визначає ментально-владні характеристики трьох типів політичного режиму – авторитарного, демократичного та проміжного між ними – популістського.

Адаптувавши положення Моммсета та розширивши кількість критеріїв до 25, викладемо отримані дані в таблиці 5.1. за наступними категоріями:

- А. Світоглядно-ціннісні чинники;
- Б. Інституційно-правові чинники;
- В. Політико-інструментальні чинники;
- Г. Психологічні чинники.

Євроінтеграційні прагнення України сьогодні не викликають заперечень ані з боку провідних політичних сил держави, ані з боку більшості її громадян.

Але чи готові ми з вами, політична система нашої держави до європейського способу життя? Чи формальне приєднання до ЄС перетворить одразу Україну на демократичну державу? Ми маємо зрозуміти, що нашої інтеграції до Європейської спільноти заважають не стільки політичні чинники, скільки чинники ментальні.

⁹² Сухонос В.В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризму: Монографія. – Суми: ВДТ «Університетська книга», 2003. – с. 278 - 279.

⁹³ Dahl R. Development and Democratic Culture in Consolidating the Third Wave Democracies / Ed. by L. Diamond, Marc F. Plattner – Baltimore; London, 1997. – p. 34.

⁹⁴ Mommsen W.J. The Age of Bureaucracy. Perspectives on the Political Sociology of Max Weber. Oxford, 1974. p. 76-77.

Порівняння ментально-владних характеристик політичних режимів**A. Світоглядно-ціннісні чинники:**

1. Джерело владного авторитету глави держави

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Традиція, передача в спадок, харизматична віра в надзвичайні якості лідера	Емоційна довіра громадян, активно пропагуєма найближчим оточенням “світою” лідера	Делегування громадянами як єдиними носіями державної влади за принципом більшості лідера

2. Форма легітимності політичної системи (режиму)

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Афективна або емоційна віра в екстраординарні (божественні) якості харизматичного лідера й у висунуті їм цінності	Емоційна віра громадян в здатність лідера реалізувати висунуті їм популістські гасла та цілі	Цілерациональна віра громадян в коректність існуючої системи норм

3. Відношення до ідеології

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Насаджується моноідеологізм, нетерпимість до “невірних” ідеологій та їх носіїв	Декларується політичний плюралізм, де-факто створюються преференції для наближених до влади політичних сил та затруднюється діяльність сил опозиційних	Дотримуються політичний плюралізм, партії та громадяни мають право вільно висловлювати та відстоювати свої ідеологічні погляди

4. Соціальні норми, покладені в основу політичного панування

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Традиційне патріархальне панування, релігійні або ідеологічні догми	Харизматичне легальне панування, маніпулювання законодавчо закріпленими правилами, нормами моралі	Легальне панування, раціонально розроблені й закріплені в законодавстві правила суспільної поведінки

5. Тип політичної участі громадян

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Мобілізаційний – влада з дитинства нав’язує громадянам усталений тип політичної поведінки	Маніпулятивний – пануюча група штучно (ресурсно й організаційно) стимулює і спрямовує в певні періоди політичну поведінку мас	Партіципаторний – влада сприяє залученню громадян до процесів державного управління

6. Місце права в системі суспільних цінностей

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Жорстко правова держава щодо своїх громадян та посадових осіб владних структур. Однак Верховний Вождь, Національний Лідер знаходиться «над правом» і може на власний розсуд формувати й трактувати правову систему	Правовий нігілізм, переважання політичної доцільності над правом, довільне трактування правових норм під поточні політичні потреби влади, фактичне виведення поза правове поле Лідера держави та його найближчого оточення	Демократична правова держава, де Закон панує рівною мірою як над громадянами, так і над найвищими посадовими особами держави

Б. Інституційно-правові чинники:

7. Правосвідомість владної еліти

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Правовий нігілізм, застосування репресій проти опонентів та ЗМІ, фактичне виведення поза правове поле представників правлячої еліти	Політика подвійних стандартів: публічна декларація верховенства права та реальний пріоритет політичної доцільності над верховенством права.	Верховенство права, презумпція невинності, строге дотримання правових процедур інститутами та посадовими особами влади

8. Побудова ієрархії владних структур

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Жорстка централізація та підпорядкованість знизу до верху. Основний критерій ефективності – чіткість виконання команд “зверху”. Формування влади зверху вниз	Унітарність та централізація влади, задля концентрації ресурсних потоків в руках правлячого політичного угруповання. Формування влади зверху вниз	Децентралізація та деконцентрація влади, чіткий розподіл компетенцій, повноважень та ресурсного забезпечення за принципом субсидіарності. Формування влади знизу вверх

9. Спадковість влади, (ступінь корегування політичного курсу за зміни влади)

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Повністю відсутня, попередня влада проголошується антинародною, а її носії переслідуються.	Фактично відсутня. Всі прорахунки та недоліки влади “списуються” на попереднє керівництво, хоча старий адміністративний апарат при цьому майже не змінюється	Декларується та дотримується спадковість влади, відбувається незначне корегування державного курсу, виховується гордість за кожного з попередніх керманів.

10. Глава держави як тип політичного панування

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Харизматична особистість – монарх, пророк, воєначальник, ідеологічний лідер	Обрана посадова особа з реальними або штучно продукованими харизматичними якостями, “месія”, “народний вождь”, демагог	Обрана посадова особа (перший серед рівних) або колегіальний виборний орган, відповідальні перед народом

11. Ступінь однорідності та монополізації влади

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Однорідна, абсолютно монополізована	Дефрагментована, монополізована кількома політичними угрупованнями між якими відбувається жорстка конкуренція	Децентралізована та деконцентрована, демонополізована, носить поліархічний характер

12. Тип правової системи

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Традиційні закони з правом лідера нав'язувати та модифікувати закон за своїм розсудом	Пануюча група використовує закон за своїм розсудом за принципом політичної доцільності	Інструментально-раціональний закон, розроблений відповідно до позитивістських принципів

В. Політико-інструментальні чинники:

13. Принцип добору кадрів влади (канали рекрутування еліт)

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Персонал, що особисто залежить від глави системи (“піддані” пана або представники певного соціального стану, політичної сили)	Світа харизматичного лідера, або всі посадові особи, віддані персонально йому та його політичній силі, що проголошується “народною”, “коаліційною” тощо	Державно-управлінська бюрократія добирається з широких верств за принципами професійності, аполітичності та законодавчо захищена від волюнтаризму лідера

14. Відношення до опозиції

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Опозиція відсутня. Всі спроби створити реальну опозицію переслідуються.	Опозиція розпорошена, “призначається” “зверху”, реальна ж визнається “несправдішньою”, “антинародною”, тому з нею неможливо вступати у переговори	В державному управлінні влада взаємодіє з опозицією, яка захищена спеціальним законом

15. Відношення до публічної критики режиму

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Критика дозована й контрольована. Фактичне існування цензури. Реальна критика режиму переслідується.	Суспільство захищається критикою, чорним піаром й прямими наклепами, однак держава на критику не реагує взагалі. Критика держави наражається на зустрічний потік критики	Критика визнається як ефективний механізм зворотного зв'язку з суспільством й слугує визначенню та вирішенню злободенних проблем

16. Державна політика по відношенню до ЗМІ

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
ЗМІ мають пропагувати діючий режим, виступати "піднощиками ідеологічних снарядів". Всі ЗМІ знаходяться на утриманні або під контролем держави	ЗМІ виступають як "політичні повії", механізм маніпуляції громадською свідомістю. Кожне з політичних угруповань прагне контролювати якомога більше впливових ЗМІ	ЗМІ виступають як "четверта влада" та ефективний механізм суспільного контролю за діяльністю влади, виявлення та вирішення суспільних проблем

17. Громадський контроль влади

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Об'єктивно відсутній. З пропагандистською метою створюються підконтрольні владі організації "народного контролю", через які відбувається легітимація дій влади	Об'єктивно відсутній. Велика кількість громадських організацій фактично не має доступу до механізмів вироблення й прийняття управлінських рішень	Ефективний громадський контроль через механізми залучення громадян та інститутів громадянського суспільства до вироблення й прийняття управлінських рішень

18. Рівень втручання держави у суспільні справи

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Максимальний, намагання контролювати всі сфери людської життєдіяльності	Дефрагментований: ручне керування галузями, що приносять прибуток, відсутність ефективного управління та координації іншими сферами. Державна монополія на соціальне благодійництво.	Гармонійно-координуючий та стимулюючий суспільний розвиток

19. Напрямок використання адміністративного ресурсу

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Негативний: мобілізація та примус громадян до дій, вигідних владі; консолідація суспільства через створеного зовнішнього та внутрішнього “образу ворога”	Негативний: маніпуляція суспільною свідомістю, створення внутрішніх “образів ворогів” для консолідації провладної частини суспільства	Позитивний: спрямований на вирішення соціальних проблем, що виникають

20. Ступінь відкритості та прозорості з боку влади

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Максимально закрита та непрозора влада	Декларативне створення відкритості й прозорості, однак значна частина державно-управлінських рішень приймається «за закритими дверима»	Максимально відкрита та прозора влада

Г. Політико-психологічні чинники:

21. Характер взаємовідносин всередині правлячої еліти

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Жорсткий централізм, однастайність не допускається інакомислення та будь-яка критика волі лідера	Жорстка конкурентність оточення за “доступ до тіла” політичного лідера, атмосфера “політичного террариуму”, постійні інтриги та скандали	Партнерсько-конкурентний.

22. Відношення до людини

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Людина – гвинтик державного механізму й її інтереси мають бути підкореними інтересам держави.	Людина – об’єкт маніпулювання, “електоральна маса”. На її інтересах спекулюють, щоб досягти корпоративні інтереси правлячого угруповання	Людина – єдиний носій державної влади, її інтереси є інтересами державної влади

23. Тип поведінки влади у конфліктних ситуаціях

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Конфронтаційний, гегемоністичний, у конфліктах – війна до повного знищення супротивника	Подвійна мораль, загравання з масами, апелювання до масової свідомості. Домінування, маніпуляція – бажання будь-що досягти свого	Консенсусний, толерантний, націлений на співпрацю та якнайшвидше вирішення конфлікту

24. Особливості прийняття державно-управлінських рішень

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Закрите одноосібне (емоційно-волюнтаристське) прийняття державно-управлінських рішень. Жорстка централізація прийняття таких рішень лише найвищими подовими особами (вищою посадовою особою)	Напівзакрите безсистемне (без прорахунків ефективності, вибору альтернатив та реальної спроможності) прийняття незабезпечених державно-управлінських рішень на догоду дефрагментованим народним масам.	Відкрите й прозоре прийняття державно-управлінських рішень з широким залученням громадськості й фахівців, публічним вибором кращого з альтернативних проєктів вирішення кожної окремої проблеми

25. Переважаючий архетип громадянина і виборця

Авторитарний політичний режим	Популістський політичний режим	Демократичний політичний режим
Гегемоністський: несприйняття інших точок зору та політичних альтернатив, гостре відчуття своєї етнічної приналежності, прагнення нав'язати всім власні цінності, норми, традиції.	Конфліктний: схильність до «пошуку ворогів», готовність боротися до повної перемоги над своїми політичними опонентами, незадоволеність діями влади, протестний характер поведінки	Плюралістичний, визнання за іншими право на власні права, власну думку, власну систему цінностей, схильність до толерантності та консенсусу, пошуку оптимальних шляхів суспільного розвитку

Європейці не хочуть бачити в своєму союзі тих, хто не поділяє їх цінності, насамперед у правовому полі, адже висока правосвідомість індивідів та уособлення себе як відповідального громадянина є нарізним каменем демократичної теорії та практики.

Цинічний правовий нігілізм, що панує зараз в українській політиці по обидва боки протистояння ще більше віддаляє нас від євроінтеграційної перспективи. Адже успадкувавши від радянських часів генотип ідеократичного традиційного суспільства українське суспільство всіляко прагне його зберегти в повній відповідності до висновків класиків теорії політичної культури Г. Алмонда, Г. Екстейна та ін., щодо того, що «глибокі ціннісні та нормативні прихильності набагато тривкіші і

змінюються тільки дуже повільно у відповідь на вагомий історичний досвід та інституційні зміни»⁹⁵, причому “переорієнтація завжди дістається важко”⁹⁶.

Змальовуючи варіанти політичного розвитку для України С. Хантінгтон попереджає про небезпеку розколу нашої держави внаслідок загострення цивілізаційних розбіжностей і нездатності обох частин держави до ціннісного компромісу. Більше того, ознаки цивілізаційної війни, що їх наводить американський політолог, вже виразно починають проявлятися в нашій державі: “В міру наростання напруженості поставлені на карту первинні проблеми зазвичай піддаються переоцінці виключно в термінах “ми” проти “них”, група об’єднується все сильніше і

⁹⁵ Almond G. A. A Discipline Divided: Schools and Sects in Political Science. – Newbury Park, Calif.: Sage, 1990. – p. 144.

⁹⁶ Eckstein H. Social Science as Culture Science, Rational Choice as Metaphysics./Culture Matters: Essays in Honor of Aaron Wildavsky. – Boulder, Colo.: Westview, 1997 – p. 25.

переконання міцнішають. Політичні лідери активізують заклики до етнічної і релігійної лояльності, і цивілізаційна самосвідомість зміцнюється по відношенню до інших ідентичностей. Виникає “динаміка ненависті”. Кожна сторона, згущуючи фарби, драматизує і перебільшує відмінність між силами добра і зла і кінець кінцем намагається перетворити цю відмінність на основоположну... Для них властива запеклість, оскільки на кону – фундаментальні питання ідентичності. При цьому вирішальна перемога одного з учасників збільшує вірогідність геноциду по відношенню до іншого”⁹⁷.

Досить близькі апокаліптичні прогнози для України знаходимо й у С. Переслегіна, який порікує, що «три різноспрямовані вектори впливу розривають українську територію та кладуть край існуванню єдиної держави» протягом 20-25 років⁹⁸.

Недостатня імплементованість демократичних цінностей у суспільній свідомості українського суспільства, як це було доведено вище, є загрозою розбудови конституційнопроголошеної демократії європейського гатунку.

Що в таких умовах має робити відповідальна політико-управлінська еліта? Сформувати державну програму демократичної просвіти та формування європейських демократичних цінностей в українському суспільстві, оскільки ще Г.Алмонд і С.Верба визначали запровадження світоглядно-ідеологічних цінностей демократії у суспільну свідомість як необхідну передумову політичної трансформації країн, що встали на шлях розбудови демократичних суспільств.

Чи усвідомлюють це наші керманічі? Так. Чи хочуть вони це робити? Скоріше ні, бо політична кон’юнктура диктує їм вимогу отримувати сьогоднішні результати й зумовлює їх небажання працювати на перспективу. Адже

виховати демократичні орієнтації громадян значно важче (і значно довше в часі), аніж вивести їх на майдани боротися зі штучно сформованим «образом ворога».

При цьому політичні лідери, що на словах сповідують демократію, забувають, що демократію “неможливо нав’язати, вона виникає за допомогою переговорів”⁹⁹. Більше того, всі демократичні держави “створювалися демократичними методами, іншого шляху просто не існувало. Вони створювалися шляхом переговорів, компромісів і угод”¹⁰⁰.

Спираючись на закони соціального розвитку, політико-психологічні особливості українського народу, що мали б робити державні мужі, справді стурбовані долею своєї держави та перспективами її євроінтеграції?

Насамперед, усвідомити, що не варто чекати “вже зараз» європейської демократичності у поведінці та уподобаннях українців, як не варто й намагатися їх швидкої ресоціалізації (цей процес радикальної зміни цінностей носить вельми болісний характер). Відтак стає зрозумілим, що хоч як би нам цього не хотілося, але наша реальна євроінтеграційна перспектива є віддаленою й цілком пов’язаною з «розбудовою Європи в собі» – успішністю послідовного закріплення в політичній культурі українського суспільства демократичних цінностей.

Таким чином, демократизація політичних процесів та розбудова демократичного політичного режиму в Україні в ціннісному аспекті передбачає активізацію політико-управлінської еліти щодо імплементації в суспільну свідомість основних цінностей демократії шляхом формування та реалізації національної програми формування нової ціннісної системи суспільного світогляду та демократичної політичної культури в Україні.

⁹⁷ Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: ООО Изд-во АСТ, 2003. – с. 431-432.

⁹⁸ Переслегин С. Самоучитель игры на мировой шахматной доске. – М.: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2006. – с. 179.

⁹⁹ Moore W. Social Change Englewood Cliffs: Prentice Hall. – 1963.

¹⁰⁰ Huntington S. P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Norman: Univ. of Oklahoma Press, 1991. – p. 164.

A scroll with a yellowish-brown, aged appearance, featuring four dark brown scroll-like ends at the corners. The text is centered on the scroll.

**Розділ VI.
СТАТИСТИЧНО-АНАЛІТИЧНІ
РЕЗУЛЬТАТИ
НАРОДНОГО ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ
В УКРАЇНІ**

6.1. Перші демократичні вибори 1917 р.

Першими дійсно демократичними виборами на загальноукраїнському рівні можна сміливо назвати вибори 1917 року. В цей рік в Росії відбулося кілька знаменних подій, що в подальшому вплинули на весь хід світової історії. Навесні цар відрікся від трону і в країні царської деспотії розпочалася демократизація. На території України протягом з 11 червня по 14 вересня у 79 містах відбулися муніципальні вибори в принципово нових умовах відсутності тоталітарного нагляду та домінування державного апарату.

В цих виборах активну роль зіграли молоді українські та всеросійські (що діяли й на території України) партії. Зокрема з 1905 року набирала обертів Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП), яка була аналогом російських соціал-демократів. На початку 1917 року було створено партію “народницького соціалізму” – Українську партію соціалістів-революціонерів (українські есери), що співпрацювала з УСДРП, зокрема, на муніципальних виборах ці дві партії створили виборчий Український Соціалістичний Блок.

Близькою до есерів була й Українська Трудова партія, також заснована 1917 р. В цьому ж році прибічники лібералізму заснували Українську парію соціалістів-федералістів, а прихильники націоналізму організували в Полтаві правий Український національний блок.

Українська інтелігенція, що знаходилася під впливом кадетів (Конституційно-демократична партія) на муніципальних виборах об'єдналися у Чернігівський Блок громадських діячів.

Водночас, на території України досить активно діяли й партії, створені на суто національній основі: Чеська народна партія, що поділяла ідеологію

конституційної демократії, Татарська соціал-демократична робітничка партія, Татарська партія соціалістів-революціонерів, Мусульманський Національний Комітет Криму. Великий вплив мали єврейські партії. найстаріша з них (засновна у 1897 р.) – Бунд — єврейська партія “демократичного соціалізму”, що блокувалася з РСДРП(о). З 1899 р. на тих же ідейних засадах “демократичного соціалізму” діяла партія Поалей Ціон (Робітники Сіону). До “народницького соціалізму” відносили себе єврейські соціалістична робітничка партія та територіально-соціалістична робітничка партія, які перед муніципальними виборами злилися у Об'єднану Єврейську Соціалістичну Робітничу Партію.

Серед впливових загальноросійських партій, що діяли на території Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія прийняли участь у муніципальних виборах, слід назвати Конституційно-демократичну партію (кадети), Партію соціалістів-революціонерів (есери), ортодоксально марсистську групу Г. В. Плеханова “Єдність” та Російську соціал-демократичну робітничка партію (більшовиків).

Впевнену перемогу на українських муніципальних виборах влітку 1917 р. отримали партії соціалістичного спрямування. Разом вона зібрали 666 823 голоси або 55,2% від загального числа виборців, що прийняли участь у голосуванні. Такий результат приніс соціалістам 1975 депутатських місць в українських муніципалітетах (51,14% від загальної кількості).

Більшовики отримали 67 230 голосів виборців та 134 місця в муніципалітетах (відповідно 5,56 та 3,47%).

Ліберали (українські кадети, Радикал-демократична партія та соціалісти-федералісти) зібрали 106 029 голосів та 379 місць в муніципалітетах (це

склало відповідно 8,78 та 9.81% від загальної кількості виборців та депутатських місць).

Українських правих разом з фінансово-промисловими блоками буржуазії (зокрема, Всеросійська торгово-промислова спілка, Всеросійська спілка земельних власників) підтримали 367 989 виборців (30.44%), що принесло їм 1374 депутатських місця в муніципалітетах (35,58%).

Отримавши досвід “в польових умовах” муніципальних виборів, українські партії активно включилися у нову виборчу кампанію – вибори Всеросійських Установчих Зборів, що відбулися у два тури – 12 листопада та 5 грудня 1917 року. В цих виборах понад 75% голосів виборців набрали партії та блоки соціалістичного спрямування, здобувши 117 із 134 депутатських мандатів.

Вибори до Всеросійських Установчих Зборів 12.11-5.12.1917 г.

назва партії, блоку	голосів виборців	%	депут. місць
Російська соціал-демократична робітничка партія (об'єднана), Бунд	159527	1,75	0
Російська соціал-демократична робітничка партія (більшовиків)	933166	10,22	12
Єдність Г.В.Плеханова	13447	0,15	0
Українська соціал-демократична робітничка партія	107613	1,18	9
Поалей Ціон (Робітники Сіону)	17052	0,19	0
Український соціалістичний блок УСДРП и УПСР	2369351	25,94	
Українська партія соціалістів-революціонерів	2054349	22,49	81
Російська партія соціалістів-революціонерів (есери)	2058371	22,53	26
Російська трудова народно-соціалістична партія	51662	0,57	0
Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія	25770	0,28	1
Українська трудова партія	3810	0,04	0
Ушицька народна трудова партія	284	0,003	0
Інші дрібні соціалістичні партії	30600	0,33	0
Конституційно-демократична партія Росії (кадети)	290837	3,18	2
Чернігівський блок громадських діячів	12050	0,13	0
Українська партія соціалістів-федералістів	31406	0,34	0
Селянські групи (Рада селянських депутатів м. Сміла, Сквирський відділ Української селянської спілки, мглинські селяни, Чернігівське трудове селянство)	2658	0,03	0
Німецькі національні політичні блоки	59230	0,65	0
Мусульманський національний комітет Криму	68581	0,75	1
Грецькі національні політичні блоки	9143	0,10	0
Всеросійська торгово-промислова спілка	9586	0,10	0
Всеросійська спілка земельних власників	121131	1,33	0
Блок Російських виборців	48758	0,53	0
Український національний блок	1070	0,01	0
Інші	654696	7,17	2
Всього	9134148	65,0	134

Майже без перерви проходили й власне українські вибори до Всеукраїнських Установчих Зборів (27 грудня 1917 р. та 16 січня 1918 р.).

Всього у цих виборах прийняло участь 4 мільйони 552 тисячі 683 український виборця.

Впевнену перемогу отримали українські есери, за яких проголосувало понад 2 млн. 720 тисяч виборців. Трохи більше 800 тисяч голосів було покладено до скарбнички більшовиків

Ці вибори принесли наступні результати.

Вибори до Всеукраїнських Установчих Зборів 27.12.1917-16.01.1918 гг.

назва партії, блоку	% голосів виборців	депутатських мандатів
Українська соціал-демократична робітничка партія	менше 0,5	1
Бунд	менше 0,5	1
Українська партія соціалістів-революціонерів	59,75	115
Російська партія соціалістів-революціонерів	менше 0,5	1
Російська соціал-демократична робітничка партія (більшовиків)	17,66	34
Селянські політичні блоки	1,56	3
Конституційно-демократична партія Росії	менше 0,5	1
Блок Російських виборців	менше 0,5	1
Всеросійська спілка земельних власників	менше 0,5	1
Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія	4,67	9
Польські національні політичні блоки	2,60	5
Всього		172

6.2. Вибори до Верховної Ради України 1938 - 1990 рр.

У адянські часи в Україні, як і на теренах інших республік СРСР характеризувалися розбудовою влади за моделлю ідентитарної демократії, коли вся влада належала тільки одній партії – Комуністичній.

В таких умовах вибори носили виключно декоративний характер і набували характер хіба що народного

плебісциту. До бюлетенів включалося тільки по одному кандидату від блоку комуністів та безпартійних і навіть формальна можливість проголосувати проти цього кандидата жорстко контролювалася тоталітарним режимом. Більше того – ідеологічною місією виборів в СРСР було “всенародне схвалення” політики КПРС.

Вибори до Верховної Ради України 26 червня 1938 г.

назва партії, блоку	отримано голосів виборців	%	депутатських мандатів
Блок Комуністів та Безпартійних	17387683	99,54	304
Проти	80226	0,46	-
Всього прийняло участь виборців	17467909	99,61	304

Вибори до Верховної Ради України 9 лютого 1947 г.

назва партії, блоку	отримано голосів виборців	%	депутатських мандатів
Блок Комуністів та Безпартійних	21431528	99,48	415
Проти	111832	0,52	-
Всього прийняло участь виборців	21543360	99,95	415

Вибори до Верховної Ради України 25 лютого 1951 г.

назва партії, блоку	отримано голосів виборців	%	депутатських мандатів
Блок Комуністів та Безпартійних	23092455	99,91	420
Проти	21251	0,09	-
Всього прийняло участь виборців	23113706	99,99	420

Вибори до Верховної Ради України 27 лютого 1955 г.

назва партії, блоку	отримано голосів виборців	%	депутатських мандатів
Блок Комуністів та Безпартійних	25337017	99,89	435
Проти	27217	0,11	-
Всього прийняло участь виборців	25364234	99,99	435

Вибори до Верховної Ради України 1 березня 1959 г.

назва партії, блоку	отримано голосів виборців	%	депутатських мандатів
Блок Комуністів та Безпартійних	28565343	99,87	457
Проти	37204	0,13	-
Всього прийняло участь виборців	28602547	99,98	457

Вибори до Верховної Ради України 3 березня 1963 г.

назва партії, блоку	отримано голосів виборців	%	депутатських мандатів
Блок Комуністів та Безпартійних	29578220	99,86	469
Проти	40954	0,14	-
Всього прийняло участь виборців	29619174	99,97	469

Вибори до Верховної Ради України 12 березня 1967 г.

назва партії, блоку	отримано голосів виборців	%	депутатських мандатів
Блок Комуністів та Безпартійних	30858834	99,93	469
Проти	22396	0,07	-
Всього прийняло участь виборців	30881230	99,98	469

Вибори до Верховної Ради України 13 червня 1971 г.

назва партії, блоку	отримано голосів виборців	%	депутатських мандатів
Блок Комуністів та Безпартійних	32713782	99,96	484
Проти всіх	12578	0,04	-
Всього прийняло участь виборців	32726360	99,99	484

Вибори до Верховної Ради України 15.06.1975 г.

назва партії, блоку	отримано голосів виборців	%	депутатських мандатів
Блок Комуністів та Безпартійних	34158402	99,97	570
Проти всіх	10383	0,03	-
Всього прийняло участь виборців	34168785	99,99	570

Вибори до Верховної Ради України 24.02.1980 г.

назва партії, блоку	отримано голосів виборців	%	депутатських мандатів
Блок Комуністів та Безпартійних	35679374	99,98	650
Проти всіх	6829	0,02	-
Всього прийняло участь виборців	35686203	99,99	650

Вибори до Верховної Ради України 24.02.1985 г.

назва партії, блоку	отримано голосів виборців	%	депутатських мандатів
Блок Комуністів та Безпартійних	36508343	99,99	650
Проти всіх	4465	0,01	-
Всього прийняло участь виборців	36512808	99,99	650

Вибори до Верховної Ради України 4.03.1990 г.

назва партії, блоку	отримано голосів виборців	%	депутатських мандатів
Комуністи, Безпартійні, Незалежні	31560229	100,0	450
Всього прийняло участь виборців	31560229	84,69	450

6.3. Вибори до Верховної Ради України 27 березня – 3 та 10 квітня 1994 р.

Перше партійне структурування українського парламенту відбувалося ще в стінах Верховної Ради країни XII скликання (зараз – ВРУ І скликання), коли після проголошення незалежності України було створено перші депутатські групи та фракції.

На кінець каденції Верховної Ради України XII (I) скликання молоді українські партії сформували такі депутатські фракції (назва фракції, її чисельність та відсоток мандатів):

Компартія України	–163 (37,6%)
Народний рух України за перебудову	– 56 (12,9%)
Соціалістична партія	– 30 (6,9%)
Селянська партія	– 29 (6,7%)
Українська Республіканська партія	– 22 (5,1%)

Однак слід зазначити, що таке структурування носило самопливний характер, оскільки відбувалося в процесі зміни суспільної свідомості, а не в результаті народного волевиявлення.

Перше реальне партійно-політичне структурування українського суспільства відбулося за результатами виборів 1994 р. Хоча ці вибори й відбувалися за суто мажоритарною системою, однак українські партії досить активно впливали на перебіг виборчої кампанії, повсюди висуваючи своїх кандидатів та агітуючи за них.

Ми наводимо статистичні дані результатів другого туру виборів (по окремих округах, зазначених зіркою – результати довиборів) із зазначенням до двох переможців першого туру, щоб продемонструвати накал політичної боротьби.

Цікаво буде проаналізувати також перший досвід (у кого вдалий, у кого – ні) здобуття народної підтримки відомими сьогодні українськими політиками. Так, наприклад, по 336 Володимирецькому виборчому округу на Рівненщині Компартія України вису-

ла першого секретаря РК КПУ Віталія Івановича Луценка, а в той же час від Соціалістичної партії по Вересневому виборчому округу № 333 в Самому Рівному балотувався його син Юрій. Обидва програли. Батько – голова колгоспу “Перше Травня” Сарненського району Віктору Петрука, а його син – викладачу Рівненського педагогічного інституту, рухівцю Володимиру Ковтунцю. Однак здобутий досвід на наступних виборах приведе таки Юрія Луценка до складу народних обранців.

Не можна не відзначити й вражаючий результат (найбільший сеед всіх переможців виборів) кандидата по Солонянському виборчому округу № 105 Павла Лазаренка. Павло Іванович на рідній Дніпропетровщині майже як за радянських часів отримав 93,16% голосів виборців.

Дуже високого результату на довиборах 8 грудня 1996 р. У Бобринецькому виборчому окрузі на Кіровоградщині здобула й Гендиректор ЄСУ Юлія Тимошенко (91,1% голосів).

Ще один цікавий факт. На цих виборах кандидати Ігор Юхновський та Ігор Коліушко (обидва свої вибори впевнено виграли) створили позапартійне виборче об’єднання “Нова хвиля”, виборчим слоганом якого було гасло “Віримо, знаємо, зможемо!”, яке через 10 років отримає своє друге життя у виборчій кампанії Віктора Андрійовича Ющенко.

Слід зазначити, що Верховна Рада України формувалася досить складно та довго. З результатами перших двох турів було обрано ледве більше конституційно необхідної (у 300 голосів) кількості народних депутатів. У багатьох виборчих округах результати волевиявлення були оскаржені в суді, скасовані та призначені довибори, що відбувалися 19 травня, 24 та 31 липня, 7 серпня, й далі протягом кількох років.

**Результати виборів народних депутатів
Верховної Ради України II скликання за мажоритарними округами**
(зірочкою позначено обраних на довиборах протягом 1994-1999 рр.)

Округ	Прізвище та Ім'я	Партійність	Голосів "за"	%	Результат
001	Медведчук Віктор	позапартійний	19532	45,99	
001	Морозов Костянтин	позапартійний	19126	45,04	
002	Лукаш Владислав	член НРУ	20922	46,26	
002	Щербаков Віктор	позапартійний	20496	45,32	
003	Бондаренко Олександр	позапартійний	23402	54,26	
003	Вінцюк Тарас	член НРУ	16330	37,87	
004	Федорин Ярослав	член НРУ	16049	46,3	обрано*
004	Чемерис Володимир	позапартійний	14487	41,8	
005	Черновецький Леонід	позапартійний	32020	80,27	обрано*
006	Будніков Володимир	позапартійний	18646	42,74	
006	Рудь Микола	позапартійний	21497	49,28	
007	Добжанський Едуард	член НРУ	22836	52,24	
007	Чангулі Наталія	позапартійна	12857	29,41	
008	Бондаренко Володимир	позапартійний	25631	44,85	
008	Грабар Микола	позапартійний	19420	33,98	
009	Андрійчук Віктор	позапартійний	21712	50,74	
009	Креч Едуард	позапартійний	14846	34,69	
010	Костанчук Дмитро	член НРУ	8743	28,23	
010	Поїзд Дмитро	позапартійний	17125	55,29	
011	Коваленко Анатолій	позапартійний	32027	64,17	обрано*
012	Данькевич Іван	позапартійний	10002	31,6	
012	Матвієнко Костянтин	член НРУ	18860	59,59	
013	Славов Микола	позапартійний	26175	53,56	обрано*
014	Карпенко Віталій	позапартійний	14201	43,98	
014	Кубах Олег	позапартійний	12740	39,46	
015	Оробець Юрій	член УРП	23774	61,66	обрано*
015	Соловей Володимир	позапартійний	8014	22,92	
016	Горбатюк Мирослав	член НРУ	27073	50,43	обрано
016	Мартинюк Володимир	член КПУ	21319	39,71	
017	Лановий Володимир	позапартійний	20809	58,32	обрано
018	Бондарчук Олександр	член КПУ	16734	32,88	
018	Засць Іван	член НРУ	30517	59,96	обрано
020	Мельник Віктор	позапартійний	14588	31,54	
020	Черноволенко Олександр	член НРУ	25545	55,23	
021	Коваленко Віталій	член НРУ	9763	41,9	
021	Лі Світлана	член УРП	9959	42,75	
022	Андресюк Борис	позапартійний	13885	42,82	
022	Грачев Олег	член КПУ	11189	34,5	
023	Костенко Юрій	член НРУ	17264	52,19	обрано
023	Юфа Семен	позапартійний	12797	38,68	
024	Жумикін Альберт	член КПУ	25129	62,29	обрано*
025	Миримський Лев	позапартійний	19612	50,5	обрано*
026	Мірошниченко Юрій	член КПУ	22559	57,96	обрано*
027	Павленко Едуард	член КПУ	32034	79,36	обрано*
028	Карпачова Ніна	позапартійна	30532	70,35	обрано
028	Крисов Леонід	позапартійний	6533	15,05	
029	Пилипенко Микола	позапартійний	34274	56,95	обрано
029	Самсонов Борис	позапартійний	15561	25,86	
030	Раханський Анатолій	позапартійний	24084	62,81	обрано*

031	Франчук Анатолій	позапартійний	49618	72,94	обрано*
032	Андрієвський Володимир	член УРП	13734	28	
032	Старовойтова Галина	позапартійна	26054	53,11	обрано
033	Дроботов Анатолій	член КПУ	26951	60,86	обрано*
034	Дорошевський Михайло	член КПУ	27332	53,31	обрано
034	Кольцов Юрій	позапартійний	13966	27,24	
035	Франчук Ігор	позапартійний	33372	63,24	обрано*
036	Азаматова Ава	позапартійна	15625	25,11	
036	Коген Юрій	позапартійний	35448	56,96	обрано
037	Горбатов Валерій	позапартійний	38198	57,08	обрано*
038	Абдуллаєв Абдулла	позапартійний	11955	23	
038	Крандакова Олена	позапартійна	31941	61,45	обрано
039	Єгудін Володимир	член ПЕВК	24193	59,44	обрано*
040	Куртосманов Бекир	позапартійний	13949	25,51	
040	Пшенична Ольга	позапартійна	31005	56,7	обрано
041	Шаров Ігор	член КПУ	31736	53,28	обрано*
042	Литвин Сергій	позапартійний	16649	28,52	
042	Піменова Наталія	член КПУ	33230	56,92	обрано
043	Бобриньов Олександр	член КПУ	21475	50,26	обрано
043	Цокур Ірина	позапартійна	14446	33,81	
044	Ванєєв Геннадій	позапартійний	12568	27,47	
044	Шеренін Юрій	позапартійний	25279	55,25	обрано
045	Шестаков Аркадій	позапартійний	11457	37,92	
045	Юрковський Анатолій	член КПУ	19301	67,32	обрано*
046	Зачосов Вадим	член КПУ	24960	61,86	обрано*
047	Марковська Ніна	позапартійна	28617	69,15	обрано*
048	Махлай Анатолій				
	член ВПО “Державна самостійність України”		20709	41,6	
048	Петров Віктор	позапартійний	24120	48,45	
049	Квятковський Ігор	позапартійний	28393	54,17	обрано
049	Мотренко Тимофій	позапартійний	18255	34,83	
050	Юхимчук Анатолій	позапартійний	21858	50,9	обрано*
051	Бровко Петро	позапартійний	27671	42	
051	Парасунько Михайло	позапартійний	34594	52,5	обрано
052	Бряузов Володимир	позапартійний	40768	51,83	обрано
052	Марущак Володимир	позапартійний	31438	39,97	
053	Лабатюк Петро	член КПУ	28594	40,51	
053	Яровенко Володимир	позапартійний	35401	50,15	обрано
054	Кавун Василь	позапартійний	33278	59,45	обрано*
054	Матвієнко Анатолій	член ТКУ	33904	47,44	
055	Кондратюк Анатолій	позапартійний	26983	55,59	обрано*
055	Ковальчук Василь	член НРУ	27338	44,91	
056	Балан Лариса	позапартійна	23523	35,9	
056	Лантух Василь	член КПУ	36289	55,38	обрано
057	Костюк Тетяна	позапартійна	15825	23,96	
057	Недвиг Григорій	позапартійний	45551	68,97	обрано
058	Стретович Володимир	позапартійний	45747	65,24	обрано
058	Ясенчук Микола	позапартійний	19787	28,22	
059	Буткевич Володимир	позапартійний	47451	61,69	обрано
059	Кирилюк Федір	позапартійний	24147	31,39	
060	Ямковий Іван	позапартійний	26487	55,90	обрано*
061	Безсмертний Василь	член СПУ	24468	36,72	
061	Смірнов Євген	позапартійний	35196	52,83	обрано
062	Стоян Олександр	позапартійний	41042	54,99	обрано

062	Федоришин Василь	позапартійний	28608	38,33	
063	Кізка Василь	позапартійний	18981	34,27	
063	Піскуновський Костянтин	позапартійний	32497	58,67	обрано
064	Жулинський Микола	позапартійний	30468	66,68	обрано
064	Пхиденко Станіслав	член КПУ	12826	28,07	
065	Качмар Мар`ян	позапартійний	21136	43,73	
065	Шелепін Сергій	позапартійний	23587	48,8	
066	Скіпальський Олександр	позапартійний	39772	54,58	обрано*
067	Грищенко Станіслав	член СелПУ	35428	43,53	
067	Мостиський Андрій	позапартійний	42007	51,61	обрано
068	Луцяненко Левко	член УРП	35230	62,06	обрано*
069	Ващук Катерина	позапартійна	44013	61,81	обрано
069	Кралуок Петро	член УРП	23424	32,89	
070	Бутейко Антон	позапартійний	66280	69,38	обрано
070	Пінчук Володимир	позапартійний	24177	25,31	
071	Чапюк Ростислав	член СелПУ	26774	54,91	обрано*
072	Германчук Петро	позапартійний	39667	64,4	обрано*
072	Шевчук Микола	член СелПУ	13082	20,56	
073	Овчаренко Петро	позапартійний	34281	69,16	обрано*
074	Пустовойтенко Валерій	позапартійний	26633	46,13	
074	Тютін Вячеслав	член Партії Праці	32642	62,39	обрано*
075	Борщевський Віктор	член КПУ	15183	29,74	
075	Рябченко Олександр	позапартійний	32715	64,07	обрано
076	Михайленко Сергій	член ПДВУ	26757	67,32	обрано
076	Сокульська Орина	позапартійна	10004	25,17	
077	Костюченко Леонід	позапартійний	34534	59,89	обрано
077	Ткаченко Олександр	позапартійний	19264	33,41	
078	Дорошенко Олександр	позапартійний	16836	37,41	
078	Меркушов Віктор	позапартійний	25069	55,7	обрано
079	Карташов Роберт	член НРУ	14585	33,48	
079	Литвин Вадим	позапартійний	28827	50,26	обрано*
080	Савченко Віктор	позапартійний	23165	51,27	обрано*
080	Ошко Володимир	член КПУ	26379	48,69	
081	Пряліна Олена	позапартійна	10698	18,65	
081	Чукмасов Сергій	позапартійний	42294	73,73	обрано
082	Правденко Сергій	член ТКУ	19196	36,23	
082	Шибко Віталій	член СПУ	28504	53,8	обрано
083	Байрак Микола	позапартійний	19141	54,23	обрано*
083	Шевченко Володимир	позапартійний	15657	47,23	
084	Гаманюк Леонід	позапартійний	31570	63,34	обрано
084	Сивоконь Володимир	позапартійний	12590	25,26	
085	Коропенко Антон	член КПУ	24042	55,25	обрано
085	Милославський Станіслав	позапартійний	15811	36,34	
086	Селіфонтьєв Сергій	позапартійний	29617	52,43	обрано*
086	Чухан Лариса	член КПУ	26999	45,13	
087	Скиба Микола	позапартійний	14226	31,87	
087	Степанюк Дмитро	позапартійний	27718	62,09	обрано
088	Колесніков Микола	член КПУ	18626	38,87	
088	Кочерга Віктор	член Партії праці	24783	51,72	обрано
089	Мельник Володимир	позапартійний	32014	54,52	обрано
089	Пустовойтов Володимир	член КПУ	22006	37,48	
090	Гуров Вадим	член Партії праці	36731	65,24	обрано
090	Кривда Валентина	член НРУ	15205	27,01	
091	Бородіч Леонід	позапартійний	30132	57,28	обрано

091	Коробко Микола	позапартійний	18349	34,88	
092	Гладуш Віктор	позапартійний	32158	64,57	обрано*
092	Побоча Алла	член КПУ	23847	46,67	
093	Жир Олександр	позапартійний	36441	71,90	обрано*
094	Лященко Костянтин	позапартійний	34613	66,18	обрано
094	Пшеничний Валерій	позапартійний	15198	29,06	
095	Худوماка Віктор	позапартійний	30406	50,12	обрано*
095	Осетров Юрій	член КПУ	32212	49,28	
096	Кириленко Іван	позапартійний	45386	81,56	обрано*
096	Роменський Володимир	член КПУ	21646	49,25	
097	Бабич Валерій	позапартійний	27331	51,21	обрано
097	Халюзов Геннадій	позапартійний	23447	43,93	
098	Магда Іван	позапартійний	24775	52,63	обрано*
098	Піскунова Тетяна	член КПУ	9718	42,14	
099	Чулаков Євген	член СелПУ	45727	58,59	обрано*
100	Омеліч Віктор	позапартійний	38629	55,35	обрано
100	Цебенко Микола	позапартійний	28402	40,69	
101	Перехрест Володимир	позапартійний	15543	26,28	
101	Тихонов Юрій	позапартійний	41239	69,73	обрано
102	Дубачинський Володимир	позапартійний	25066	34,43	
102	Садько Володимир	член СелПУ	42598	58,5	обрано
103	Казиміров Олексій	позапартійний	25578	41,27	
103	Харламов Віктор	член СелПУ	33780	54,51	обрано
104	Москаленко Анатолій	позапартійний	28433	50,06	обрано*
105	Лазаренко Павло	позапартійний	60878	93,16	обрано*
106	Гарькавий Віталій	позапартійний	44278	61,3	обрано
106	Шулик Іван	член НРУ	22274	30,84	
107	Колембет Олександр	член КПУ	10388	17,74	
107	Щербань Володимир	позапартійний	45919	78,4	обрано
108	Адамов Борис	позапартійний	15454	32,54	
108	Кіяшко Сергій	член СПУ	27469	57,84	обрано
109	Базилюк Олександр	позапартійний	10358	22,06	
109	Васильєв Геннадій	позапартійний	26249	56,66	обрано*
109	Ільїн Сергій	член КПУ	20085	42,78	
110	Буйко Георгій	член КПУ	27406	35,71	
110	Звягільський Юхим	позапартійний	44114	57,49	обрано
111	Писаренко Анатолій	член КПУ	22764	55,15	обрано
111	Яковенко Віктор	позапартійний	16174	39,18	
112	Болдирєв Юрій	член Гр. Конгресу	21599	50,33	обрано
112	Холін Олександр	член СПУ	18134	42,25	
113	Кожевников Борис	член КПУ	29629	65,85	обрано
113	Крилов Михайло	позапартійний	12809	28,47	
114	Ландик Валентин	позапартійний	33119	59,14	обрано
114	Шаповалов Олександр	член КПУ	19574	34,95	
115	Азаров Микола	член Партії праці	20468	52,16	обрано
115	Павлюк Віктор	член СПУ	16986	43,29	
116	Ампілогов Володимир	позапартійний	30324	54,69	обрано
116	Федоренко Любов	член КПУ	22104	39,86	
117	Черепков Володимир	член СПУ	36701	50,85	обрано
118	Бурих Юрій	позапартійний	10872	18,98	
118	Красняков Євген	член КПУ	44053	76,89	обрано
119	Сікалов Валерій	член КПУ	27098	60,31	обрано
119	Черненко Віталій	позапартійний	16408	36,52	
120	Вишневецький Георгій	член КПУ	40610	52,94	обрано

121	Петрига Людмила	член КПУ	14093	29,19	
121	Самофалов Геннадій	позапартійний	32070	66,43	обрано
122	Аксютін Валентин	позапартійний	8759	17,32	
122	Кочерга Віктор	член КПУ	39218	77,54	обрано
123	Охріменко Костянтин	член КПУ	36057	56,99	обрано
124	Гончаров Віктор	позапартійний	23076	41,63	
124	Яковенко Олександр	член КПУ	28980	52,28	обрано
125	Хоменко Володимир	член КПУ	24898	46,33	
125	Чечетов Михайло	позапартійний	27335	50,86	обрано
126	Маякін Валентин	член КПУ	17044	31,31	
126	Пасечна Людмила	член КПУ	31818	58,46	обрано
127	Гуленок Юрій	позапартійний	14261	26,23	
127	Кузнєцов Павло	член КПУ	37369	68,74	обрано
128	Шеховцов Олексій	позапартійний	39618	60,56	обрано
129	Гаврильченко Галина	член КПУ	14157	26,03	
129	Заварзін Микола	член КПУ	36230	66,61	обрано
130	Хунов Анатолій	член КПУ	29831	57,46	обрано
131	Моїсеєнко Володимир	член КПУ	26336	56,65	обрано
131	Чумаков Олександр	позапартійний	17744	38,17	
132	Татаринів Анатолій	позапартійний	35115	64,83	обрано
132	Тимофіїв Василь	позапартійний	16516	30,49	
133	Власов Володимир	член КПУ	29945	47,98	
133	Шевченко Віктор	позапартійний	47864	79,17	обрано*
134	Пудрик Валерій	член КПУ	34092	57,7	обрано
134	Хромов Микола	позапартійний	21577	36,52	
135	Поживанов Михайло	позапартійний	25229	50,77	обрано
135	Рогозін Володимир	член КПУ	21203	42,67	
136	Євтеєв Володимир	член КПУ	17540	37,33	
136	Мірошниченко Людвіг	позапартійний	26424	56,24	обрано
137	Солодько Валерій	позапартійний	17057	34,2	
137	Шестаков Віктор	член КПУ	27484	55,11	обрано
138	Терещук Василь	член КПУ	24587	53,91	обрано
138	Турбовець Сергій	позапартійний	17477	38,32	
139	Янко Станіслав	позапартійний	34696	84,45	обрано*
140	Новак Альберт	член СПУ	10296	22,54	
140	Хмельовий Анатолій	член КПУ	31158	68,21	обрано
141	Ігнатенко Олександр	член Партії праці	13982	32,78	
141	Камінський Леонід	член СПУ	26138	61,28	обрано
142	Кудінов Валерій	член КПУ	25310	42,79	
142	Сургай Микола	позапартійний	30065	50,83	обрано
143	Пейгалайнен Анатолій	член КПУ	42299	77,94	обрано
143	Цехмістер Петро	позапартійний	8994	16,57	
144	Тесленко Валентин	позапартійний	26462	46,31	
144	Шамарин Олександр	член КПУ	28991	50,73	обрано
145	Кожушко Олександр	позапартійний	33851	56,2	обрано
145	Янатьєв Георгій	член Партії праці	23103	38,36	
146	Баскаков Юрій	член ЛПУ	23954	34,2	
146	Моцпан Анатолій	позапартійний	40582	57,93	обрано
147	Панасовський Олег	член КПУ	54758	89,44	обрано
148	Іванов Валерій	член КПУ	33121	55,81	обрано
149	Дондик Микола	член КПУ	31969	59,91	обрано
149	Клименко Микола	позапартійний	16810	31,5	
150	Симоненко Петро	член КПУ	45430	63,98	обрано
151	Олексєнко Володимир	позапартійний	33170	59,67	обрано

151	Рубель Олександра	позапартійна	18133	32,62	
152	Балесна Олена	член КПУ	26437	48,64	
152	Недригайло Валентин	позапартійний	38688	78,39	обрано*
153	Бурханов Анатолій	член СПУ	17742	32,74	
153	Петренко Анатолій	член СелПУ	32400	59,79	обрано
154	Дехтєвський Вячеслав	член ДемПУ	21332	38,01	
154	Мозер Георгій	член КПУ	30263	53,92	обрано
155	Васильчук Святослав	член НРУ	18582	43,12	
155	Патарідзе Володимир	член КПУ	21170	49,13	
156	Передрій Павло	член НРУ	19624	26,63	
156	Чикал Адам	позапартійний	49277	66,88	обрано
157	Мельник Микола	позапартійний	30167	45,44	
157	Яценко Володимир	член КПУ	34589	52,1	обрано
158	Весельський Віктор	позапартійний	22248	33,25	
158	Горбатюк Микола	позапартійний	40978	61,25	обрано
159	Семенюк Валентина	член КПУ	38140	50,62	обрано
159	Сергійчук Володимир	позапартійний	32744	43,46	
160	Бездітко Антон	позапартійний	25684	37,28	
160	Мосійчук Сергій	член СелПУ	39100	56,75	обрано
161	Власенко Олексій	позапартійний	24899	42,53	
161	Мельник Сергій	позапартійний	27671	55,18	обрано*
162	Веремійчик Георгій	член НРУ	14719	21,8	
162	Сидоренко Григорій	позапартійний	50016	74,08	обрано
163	Журавський Віталій	член ХДПУ	29362	43,09	
163	Рудченко Микола	позапартійний	35896	52,68	обрано
164	Кальник Віктор	позапартійний	44671	68,89	обрано
164	Сіроштан Володимир	член УПС	16731	25,8	
165	Спіженко Юрій	позапартійний	39261	58,63	обрано
166	Дацюк Василь	позапартійний	36417	49,26	
166	Коструба Іван	позапартійний	36999	57,40	обрано*
167	Горняк Віктор	член ХДПУ	19883	43,29	
167	Слободянюк Сергій	позапартійний	38477	65,46	обрано*
168	Ільтьо Василь	позапартійний	25552	37,97	
168	Улинець Василь	позапартійний	33739	50,13	обрано
169	Товт Михайло	позапартійний	38404	62,91	обрано
169	Фодов Шандор	позапартійний	19295	31,61	
170	Ковач Елемир	позапартійний	18875	37,77	
170	Чейпеш Сергій	член ХДПУ	26881	53,8	обрано
171	Караванська Любов	член ПЗУ	18187	29,5	
171	Устич Сергій	позапартійний	37822	61,35	обрано
172	Климуш Орест	позапартійний	34068	58,61	обрано*
173	Рябець Михайло	позапартійний	30800	54,06	обрано*
173	Федикович Павло	позапартійний	36511	49,55	
174	Богачик Володимир	позапартійний	18481	35,72	
174	Коршинський Іван	позапартійний	29533	57,08	обрано
175	Данча Михайло	позапартійний	38326	56,07	обрано
175	Ковач Микола	позапартійний	22810	33,37	
176	Джанда Михайло	член НРУ	26209	47,68	
176	Грабар Микола	позапартійний	23133	55,55	обрано*
177	Кудлай Тамара	позапартійна	14147	35,03	
177	Сизенко Юрій	член КПУ	22148	54,84	обрано
178	Анісімов Леонід	позапартійний	28819	73,31	обрано
178	Казаков Сергій	член Партії праці	6560	16,69	
179	Кузьменко Сергій	член КПУ	45201	74,06	обрано

179	Яценко Олексій	член НРУ	11742	19,24	
180	Таран Микола	член КПУ	30817	53,48	обрано
180	Федотюк Павло	позапартійний	21799	37,83	
181	Калиняк Михайло	член НРУ	14283	26,66	
181	Кужель Олександра	позапартійна	35193	65,68	обрано
182	Костенко Євген	позапартійний	15803	34,29	
182	Понеділко Віктор	член КПУ	27263	59,16	обрано
183	Єрохов Ігор	член СПУ	15796	31,45	
183	Соболев Сергій	член ПДВУ	32089	63,89	обрано
184	Ізмалков Валерій	позапартійний	19837	42,53	
184	Судницин Федір	позапартійний	24563	52,67	обрано
185	Тодоров Євген	член КПУ	28017	50,14	обрано
185	Харченко Сергій	позапартійний	23325	41,74	
186	Дідур Володимир	позапартійний	17759	36,15	
186	Угаров Геннадій	позапартійний	28009	57,01	обрано
187	Мороз Анатолій	член КПУ	30882	48,77	
187	Терець Валерій	позапартійний	30208	58,31	обрано*
188	Голубченко Анатолій	позапартійний	43446	61,6	обрано
188	Чичков Валерій	позапартійний	23226	32,93	
189	Бельський Вячеслав	член КПУ	36012	56,43	обрано
190	Олійник Борис	член КПУ	35937	56,14	обрано
190	Спаський Олексій	член СелПУ	23327	36,44	
191	Луньов Григорій	член СелПУ	28141	57,74	обрано
191	Мурашов Валерій	позапартійний	16057	32,95	
192	Гритчин Віктор	член КПУ	16586	35,16	
192	Ткаченко Степан	позапартійний	27299	57,86	обрано
193	Бруй Володимир	член СелПУ	20344	28,39	
193	Єрмак Анатолій	позапартійний	48572	67,79	обрано
194	Брит Віктор	член СПУ	35253	53,3	обрано
194	Лисенко Олександр	позапартійний	26790	40,5	
195	Голодюк Борис	позапартійний	19298	35,43	
195	Костицький Василь	позапартійний	33048	60,67	обрано
196	Пилипчук Володимир	позапартійний	37509	57,62	обрано
197	Мулява Володимир	позапартійний	55273	63,48	обрано
198	Мовчан Павло	позапартійний	44419	57,91	обрано
199	Волковецький Степан	КУН	42684	61,20	обрано
200	Гречаник Василь	член ДемПУ	33751	45,11	
200	Шпек Роман	позапартійний	37462	50,07	обрано
201	Стецько Ярослава	член КУН	64345	86,49	обрано
202	Круцик Роман	член КУН	44274	58,04	обрано
203	Дичковський Орест	член КУН	31008	43,37	
203	Кожин Борис	позапартійний	37324	52,2	обрано
204	Гнідан Іван	позапартійний	27901	38,66	
204	Григорович Лілія	позапартійна	37655	52,18	обрано
205	Пронюк Євген	член УРП	42205	52,06	обрано
206	Лучицький Роман	член НРУ	33094	41,66	
206	Осадчук Петро	позапартійний	40432	50,9	обрано
207	Куришко Іван	позапартійний	25288	48,58	
207	Плешаков Анатолій	позапартійний	21249	40,82	
208	Бакай Ігор	позапартійний	45834	80,85	обрано*
209	Новіков Олександр	позапартійний	31546	74,49	обрано
209	Обухова(Овдієнко) Марія	позапартійна	7709	18,2	
210	Ведмідь Аліна	член КПУ	17018	29,24	
210	Засуха Анатолій	позапартійний	34993	60,12	обрано

211	Буряк Сергій	позапартійний	27838	52,68	обрано*
212	Загородній Григорій	позапартійний	40203	65,28	обрано*
213	Тимофієв Володимир	позапартійний	16496	35,18	
213	Шевченко Віталій	член НРУ	27122	57,85	обрано
214	Бойко Леонід	позапартійний	15840	30,43	
214	Нідзієв Олександр	позапартійний	29171	56,04	обрано
215	Кравчук Володимир	позапартійний	35234	52,14	обрано
216	Бардин Ярослав	позапартійний	29557	54,41	обрано*
216	Шклярук Франц-Фелікс	позапартійний	29745	48,48	
217	Борсук Петро	член УРП	24955	38,26	
217	Лінчак Михайло	позапартійний	36249	55,57	обрано
218	Андрощук Василь	позапартійний	10672	26,76	
218	Кірімов Іван	позапартійний	26452	66,32	обрано
219	Жовтяк Євген	член НРУ	29844	60,38	обрано
219	Шафранов Віліан	позапартійний	15548	31,46	
220	Безсмертний Роман	член УРП	33551	54,12	обрано
220	Троценко Олексій	позапартійний	23725	38,27	
221	Даниленко Анатолій	член СелПУ	41347	68,17	обрано
222	Кулінич Володимир	член НРУ	44861	68,77	обрано
222	Сухий Василь	член СелПУ	16766	25,7	
223	Мороз Олександр	член СПУ	39217	62,14	обрано
223	Шевченко Олесь	член УРП	21042	33,34	
224	Альошин Валерій	член НРУ	31118	53,19	обрано
224	Шкода Анатолій	член КПУ	23248	39,74	
225	Мішура Валерій	член КПУ	31543	50,36	обрано
225	Ревенко Анатолій	член НРУ	26896	42,94	
226	Смик Олег	член КПУ	14513	22,86	
226	Шаланський Анатолій	член КПУ	42489	66,91	обрано
227	Белолопотков Володимир	член КПУ	21192	47,38	
227	Чеботарьов Валентин	позапартійний	27133	58,84	обрано*
228	Волок Микола	член КПУ	25699	43,88	
228	Яворівський Володимир	член ДемПУ	30387	51,89	обрано
229	Дурдинець Василь	позапартійний	31053	53,27	вибув
229	Тимошенко Юлія	позапартійна	53397	91,10	обрано*
230	Бабенко Анатолій	член КПУ	26084	41,11	
230	Петренко Микола	позапартійний	41809	72,98	обрано*
231	Касьян Іван	член КПУ	12906	24,73	
231	Сас Сергій	позапартійний	36740	70,41	обрано
232	Завалевська Валентина	позапартійна	31405	60,24	обрано*
232	Шикіта Василь	член КПУ	24252	41,41	
233	Гулавський Володимир	позапартійний	27291	41,3	
233	Целих Юрій	член КПУ	34846	52,73	обрано
234	Ганжа Володимир	позапартійний	19290	34,12	
234	Мармазов Євген	член КПУ	32111	56,8	обрано
235	Афанасьєв Віктор	член КПУ	18180	43,62	
235	Ягоферов Анатолій	позапартійний	20884	50,11	обрано
236	Нікітін Євген	член Гр. конгресу	13725	32,5	
236	Степанов Петро	член КПУ	26163	61,96	обрано
237	Ілюшин Володимир	член КПУ	28651	60,25	обрано
237	Черкасов Андрій	позапартійний	15638	32,88	
238	Борзих Олександр	позапартійний	25120	52,8	обрано
238	Гладкая Лідія	член КПУ	19797	41,61	
239	Коломойцев Валерій	позапартійний	23686	53,82	обрано
239	Шацький Валерій	член КПУ	17817	40,48	

240	Гмиря Сергій	член КПУ	44352	67,37	обрано
240	Рябухін Петро	позапартійний	17999	27,34	
241	Єськов валентин	член КПУ	35996	64,24	обрано
242	Сінченко Сергій	позапартійний	44769	61,98	обрано
242	Сова Володимир	позапартійний	25189	34,87	
243	Левченко Анатолій	член КПУ	33605	54,69	обрано
244	Дмитренко Олексій	позапартійний	33163	51,09	обрано
245	Анненков Єгор	член КПУ	35683	52,28	обрано
245	Гнеушев Фрідріх	член СПУ	28050	41,1	
246	Кризський Юрій	член КПУ	44293	72,47	обрано
246	Пліс Геннадій	позапартійний	15641	25,59	
247	Богачов Василь	позапартійний	15236	32,73	
247	Кочерга Володимир	член КПУ	29836	64,09	обрано
248	Бінецький Володимир	член КПУ	30111	45,88	
248	Іоффе Юлій	позапартійний	52837	81,32	обрано*
249	Цибенко Петро	член КПУ	44206	61,31	обрано
250	Динейкін Григорій	позапартійний	40939	70,02	обрано
250	Терловий Анатолій	член ПДВУ	14898	25,48	
251	Березной Віктор	член КПУ	8799	16,34	
251	Чуруга Михайло	член КПУ	40992	76,12	обрано
252	Бондаренко Віктор	позапартійний	38557	65,97	обрано
252	Козаренко Василь	позапартійний	16625	28,45	
253	Черенков Олександр	член КПУ	37380	56,67	обрано
254	Аксененко Сергій	член КПУ	36396	72,9	обрано
254	Афанасьєв Володимир	позапартійний	10468	20,97	
255	Петренко Дмитро	член КПУ	34613	56,55	обрано
256	Мушнін Віктор	позапартійний	21567	34,09	
256	Стешенко Олександр	член КПУ	37872	59,85	обрано
257	Степанов Михайло	член СПУ	48839	73,23	обрано
257	Фільчук Микола	позапартійний	14778	22,16	
258	Макухін Анатолій	позапартійний	13231	22,75	
258	Уланов Валентин	член КПУ	42669	73,37	обрано
259	Донченко Юрій	член КПУ	32295	50,31	обрано
260	Гудима Олександр	член НРУ	29654	48,91	
260	Скорик Лариса	позапартійна	24726	40,78	
260	Ємець Олександр	член ПДВУ	36810	80,68	обрано*
261	Хмара Степан	член УКРП	41150	54,41	обрано
262	Влох Орест	член ДемПУ	23974	40,01	
262	Качур Павло	член НРУ	27517	45,93	
263	Юхновський Ігор	позапартійний	45519	60,41	обрано
264	Пинзеник Віктор	позапартійний	39512	64,66	обрано
265	Чемерис Володимир	позапартійний	28411	73,54	обрано*
265	Куйбіда Василь	член НРУ	27715	49,03	
266	Голуб Олександр	член КПУ	9335	13,93	
266	Шандрюк Олександр	член УРП	55922	83,44	обрано
267	Танюк Лесь	член НРУ	48155	58,56	обрано
268	Кельман Іван	позапартійний	30908	40,26	
268	Процев`ят Тарас	член КУН	42718	55,64	обрано
269	Кухар Євген	позапартійний	8625	9,63	
269	Осташ Ігор	позапартійний	78311	87,44	обрано
270	Жеребецький Євген	позапартійний	32854	52,23	обрано
271	Реверчук Сергій	позапартійний	29363	41,75	
271	Чобіт Дмитро	член НРУ	38872	55,27	обрано
272	Коліушко Ігор	позапартійний	39653	50,57	обрано

273	Калинець Ірина	позапартійна	26094	34,16	
273	Стецьків Тарас	член ПДВУ	47347	61,98	обрано
274	Жижко Сергій	член КУН	35807	44,76	
274	Лавринович Олександр	член НРУ	41199	51,5	обрано
275	Вітович Олег	позапартійний	54426	57,55	обрано
275	Горинь Микола	позапартійний	34609	36,59	
276	Кунтий Орест	позапартійний	13289	17,88	
276	Швидкий Петро	член КУН	57920	77,91	обрано
277	Глухівський Лев	позапартійний	48706	58,14	обрано
277	Павлишин Олег	член УРП	30697	36,64	
278	Білас Іван	КУН	49099	55,74	обрано
279	Михайло Косів	член НРУ	55046	72,05	обрано
280	Кендзьор Ярослав	член НРУ	39248	57,13	обрано
281	Гладій Михайло	член СелПУ	30781	37,96	
281	Дем'ян Григорій	член КУН	46849	57,77	обрано
282	Ільясевич Ярослав	позапартійний	46762	74,07	обрано
282	Ромовська Зорислава	позапартійна	11185	17,72	
283	Ємельянов Володимир	позапартійний	24256	54,33	обрано
283	Лук'янов Геннадій	член КПУ	16657	37,31	
284	Майборода Сергій	член КПУ	34805	69,45	обрано*
285	Боженко Олег	член КПУ	26084	53,84	обрано
285	Толстих Олександра	позапартійна	18335	37,85	
286	Запорожець Юрій	позапартійний	23950	55,78	обрано
286	Позднікіна Неля	член КПУ	14907	34,72	
287	Кузьєв Василь	член КПУ	24222	55,64	обрано*
288	Іванченко Віктор	член НРУ	18804	27,63	
288	Платовський Євген	позапартійний	46483	68,3	обрано
289	Агафонов Анатолій	позапартійний	30380	51,17	обрано*
290	Глух Іван	член СелПУ	40476	61,03	обрано
290	Шклярський Юрій	позапартійний	21920	33,05	
291	Башкіров Михайло	член КПУ	27417	35,66	
291	Паламарчук Валерій	позапартійний	44099	57,36	обрано
292	Ільїн Всеволод	позапартійний	13730	21,16	
292	Чивюк Микола	член КПУ	48481	74,73	обрано
293	Кабак Віктор	позапартійний	26430	39,47	
293	Шкрабак Павло	член КПУ	36064	53,86	обрано
294	Гурвіц Едуард	позапартійний	26515	53,12	обрано
294	Костусєв Олексій	позапартійний	18194	36,45	
295	Драгомарецький Сергій	член КПУ	17047	51,26	обрано
295	Дудченко Віталій	позапартійний	11024	33,15	
296	Пилипенко Володимир	член КПУ	12072	23,78	
296	Шишкін Віктор	позапартійний	34983	68,92	обрано
297	Севрюков Володимир	позапартійний	16432	52,34	обрано*
298	Куренной Володимир	позапартійний	22588	41,49	
298	Симоненко Валентин	позапартійний	27436	50,4	обрано
299	Вассерман Анатолій	позапартійний	10457	28,38	
299	Кармазін Юрій	позапартійний	22218	60,29	обрано
300	Кудюкін Павло	позапартійний	35592	69,12	обрано
301	Аніщук Володимир	член КПУ	16840	35,9	
301	Євдокимов Валерій	позапартійний	24413	52,05	обрано
302	Вершинін Лев	член Гр. конгресу	14725	44,28	
302	Крупник Андрій	позапартійний	11915	35,83	
303	Лобенко Анатолій	позапартійний	23767	64,32	обрано*
304	Гальцев Павло	позапартійний	11502	21,43	

304	Гончар Василь	позапартійний	37816	70,47	обрано
305	Крук Юрій	позапартійний	22519	53,53	обрано*
306	Дарієнко Сергій	член ПДВУ	17048	31,01	
306	Мельник Петро	член КПУ	35233	64,08	обрано
307	Барановський Анатолій	позапартійний	10750	22,4	
307	Плоткін Вадим	позапартійний	32012	66,71	обрано
308	Антошків Ігор	позапартійний	13568	26,67	
308	Попов Дмитро	позапартійний	32758	64,38	обрано
309	Немировський Володимир	член КПУ	38624	71,52	обрано
309	Терзи Василь	позапартійний	12439	23,03	
310	Звонарж Андрій	член КПУ	31318	57,25	обрано*
311	Говорун Володимир	позапартійний	33343	50,62	обрано
311	Захар'єв Микола	позапартійний	27774	42,17	
312	Боделан Руслан	позапартійний	29717	55,91	обрано
312	Тодоров Дмитро	позапартійний	19613	36,9	
313	Максим'юк Дмитро	позапартійний	27050	40,19	
313	Тітенко Валерій	член СелПУ	34017	50,55	обрано
314	Скрипниченко Віктор	позапартійний	20834	30,96	
314	Сокерчак Вячеслав	член КПУ	42495	63,15	обрано
315	Цушко Василь	член СелПУ	39838	68,57	обрано
315	Чемерис Віктор	позапартійний	15509	26,69	
316	Ричагов Григорій	член СДПУ	38596	62,11	обрано
316	Сичук Йосип	позапартійний	20596	33,14	
317	Білоус Вячеслав	позапартійний	26405	50,75	обрано
317	Осика Сергій	позапартійний	20336	39,08	
318	Головка Володимир	позапартійний	24882	52,72	обрано
318	Кульчинський Микола	член НРУ	16979	35,97	
319	Носов Владислав	позапартійний	29754	64,79	обрано
319	Юрченко Павло	член КПУ	12203	26,57	
320	Терьохін Сергій	позапартійний	29391	63,73	обрано*
321	Таран (Терен) Віктор	позапартійний	30553	56,29	обрано
321	Чистов Олександр	член КПУ	21698	39,98	
322	Омельченко Григорій	позапартійний	42315	61,86	обрано
323	Карнаух Микола	позапартійний	30450	55,99	обрано*
324	Донченко Михайло	член СелПУ	37092	47,32	
324	Третецький Василь	позапартійний	37399	47,71	
324	Марчук Євген	позапартійний	60904	83,71	обрано*
325	Василинка Петро	член КПУ	31104	37,94	
325	Ковалко Михайло	позапартійний	47257	57,64	обрано
326	Вертебний Іван	член СелПУ	24933	38,35	
326	Ківшик Петро	позапартійний	33433	51,42	обрано
327	Дробна Лідія	позапартійна	26187	38,42	
327	Капустян Володимир	позапартійний	38115	55,92	обрано
328	Кулаков Анатолій	позапартійний	38945	68,54	обрано*
328	Добровольський Микола	член КПУ	31276	45,81	
329	Кириченко Микола	член КПУ	45576	57,86	обрано
329	Панченко Олександр	позапартійний	28093	35,66	
330	Гаркавий Валентин	член СелПУ	24392	35,03	
330	Масенко Олександр	член КПУ	40678	58,41	обрано
331	Кочерга Іван	позапартійний	30441	43,57	
331	Степенко Василь	член СелПУ	34957	50,04	обрано
332	Іноземцев Віктор	член СПУ	38414	49,28	
332	Вернигора Леонід	позапартійний	40336	61,78	обрано*
333	Ковтунець Володимир	член НРУ	28939	56,36	обрано

333	Луценко Юрій	член СПУ	18721	36,46	
334	Денисенко Сергій	член КПУ	18324	33,91	
334	Омельчук Роман	член НРУ	30735	56,87	обрано
335	Тимошейко Анатолій	позапартійний	32275	39,08	
335	Червоній Василь	член НРУ	45223	54,76	обрано
336	Петрук Віктор	позапартійний	23137	55,08	обрано*
336	Луценко Віталій	член КПУ	17237	30,91	
337	Зінчук Микола	позапартійний	23922	38,18	
337	Ярошинський Богдан	член УРП	33601	53,63	обрано
338	Придюк Іван	позапартійний	21652	39,02	
338	Хомич Микола	позапартійний	28306	51,01	обрано
339	Дольний Андрій	позапартійний	21428	32,8	
339	Матковський Олег	член НРУ	39991	61,22	обрано
340	Шевченко Володимир	позапартійний	32559	59,64	обрано*
340	Кур'янік Іван	член УРП	35752	46,08	
341	Плютинський Володимир	член СелПУ	20261	28,22	
341	Поровський Микола	член УРП	47333	65,92	обрано
342	Бурячинський Олександр	позапартійний	50727	70,55	обрано
342	Демченко Вячеслав	позапартійний	11528	16,03	
343	Борзунов Валерій	позапартійний	15843	28,34	
343	Мордовець Леонід	член СПУ	32955	58,95	
344	Мозговий Іван	позапартійний	27825	45,58	
344	Тропін Володимир	член КПУ	28416	46,54	
345	Лавриненко Микола	член СПУ	38329	55,94	обрано
345	Науменко Володимир	позапартійний	26693	38,96	
346	Коненко Сергій	позапартійний	16625	37,32	
346	Юрковський Віталій	член КПУ	23503	52,75	обрано
346	Вітренко Наталія	член СПУ	14472	37,22	обрано*
347	Кержаков Валерій	член Партії праці	21378	42,37	
347	Ткаченко Володимир	член НРУ	25450	50,44	обрано
348	Марченко Володимир	член СПУ	41516	58,61	обрано*
349	Коваленко Леонід	член НРУ	18143	39,99	
349	Сторіжко Володимир	позапартійний	25599	56,42	обрано
350	Череп Валерій	позапартійний	48333	66,07	обрано
350	Шкурат Олексій	член СелПУ	21061	28,79	
351	Могила Борис	позапартійний	8689	13,59	
351	Радько Василь	член КПУ	49669	77,66	обрано
352	Циганій Василь	позапартійний	39065	49,36	
352	Яковенко Леонід	член КПУ	34043	43,02	
353	Звірко Олександр	позапартійний	24708	39,51	
353	Чернявський Олексій	член СелПУ	31990	51,15	обрано
354	Бублик Юрій	член КПУ	29600	62,04	обрано
354	Маркін Микола	позапартійний	14624	30,65	
355	Грінцов Іван	член КПУ	26012	56,51	обрано*
356	Герета Ігор	член НРУ	24804	46,44	
356	Гориш Богдан	член УРП	24323	61,11	обрано*
357	Чорновіл Вячеслав	член НРУ	41498	62,52	обрано
358	Горохівський Леон	член УРП	49697	69,36	обрано
358	Райнчук Зіновій	позапартійний	17516	24,45	
359	Горбаль Микола	член УРП	47198	50,40	обрано
360	Бойко Богдан	позапартійний	47515	58,52	обрано
360	Коціра Степан	позапартійний	29337	36,13	
361	Ратушний Михайло	член КУН	34365	51,22	обрано
362	Зарудний Андрій	член НРУ	38856	60,69	обрано

362	Полевий Іван	член УРП	22568	35,25	
363	Кульчинський Богдан	член НРУ	34906	49,66	
363	Ігнатенко Олександр	вис. НРУ	35526	64,10	обрано*
364	Купер Роман		53431	59,09	вибув
364	Кравчук Леонід	позапартійний	74296	87,38	обрано*
365	Тима Юрій	позапартійний	52930	51,57	обрано
366	Рябошлик Володимир	позапартійний	14491	38,85	
366	Семиноженко Володимир	позапартійний	19133	51,29	обрано
367	Мілюха Георгій	член СПУ	20737	48,88	
367	Шумілкин Володимир	позапартійний	15585	36,73	
368	Кашляков Микола	член КПУ	30330	56,2	обрано
368	Філенко Володимир	член ПДВУ	18658	34,57	
369	Алексєєв Володимир	член Гр. Конгресу	30748	58,53	обрано
369	Переверзєв Микола	позапартійний	17444	33,21	
370	Логвиненко Олексій	позапартійний	20586	41,05	
370	Мухін Володимир	член СПУ	25950	51,74	обрано
371	Дьомін Олег	позапартійний	28629	53,55	обрано
371	Перепилиця Олексій	член КПУ	19050	35,63	
372	Мельніков Вячеслав	член КПУ	12560	26,68	
372	Таранов Олег	позапартійний	31889	67,75	обрано
373	Карпов Олександр	позапартійний	26066	63,41	обрано
373	Швед Валерій	позапартійний	10108	24,59	
374	Середа Анатолій	член КПУ	18981	51,41	оскарж.
374	Пехота Володимир	позапартійний	19779	51,03	обрано*
375	Гармаш Леонід	член КПУ	31814	57,63	обрано
375	Яловенко Сергій	позапартійний	19454	35,24	
376	Гриньов Володимир	член ПДВУ	29373	75,64	обрано
377	Железняк Йосип	позапартійний	18644	42,08	
377	Латін Петро	член КПУ	21876	49,37	
378	Александровська Алла	член КПУ	20000	40,73	
378	Мусіяка Віктор	позапартійний	25918	52,79	обрано
379	Душин Ігор	позапартійний	18775	36,99	
379	Чорноусенко Олег	позапартійний	28742	56,63	обрано
380	Дідик Петро	позапартійний	37398	59,49	обрано
380	Устименко Віктор	позапартійний	22143	35,22	
381	В'юник Володимир	позапартійний	29544	41,27	
381	Чупахін Олександр	член СПУ	37071	51,78	обрано
382	Биченко Микола	член КПУ	48622	60,66	обрано
382	Карасюк Микола	член КПУ	27461	34,26	
383	Сальников Віктор	член КПУ	19655	33,57	
383	Суслов Віктор	позапартійний	35893	61,31	обрано
384	Карюк Володимир	член СПУ	16784	35,63	
384	Пустовойтовський Володимир	член КПУ	26315	55,87	обрано
385	Марчук Юрій	позапартійний	26074	40,76	
385	Райковський Броніслав	член КПУ	33020	51,62	обрано
386	Гошовська Валентина	позапартійна	53372	68,02	обрано
386	Карнаухов Михайло	позапартійний	21154	26,96	
387	Закопайло Валерій	позапартійний	20834	36,05	
387	Карасик Владлен	позапартійний	32759	56,68	обрано
388	Ольховський Борис	позапартійний	26074	51,58	обрано
388	Романенко Валентина	позапартійна	21656	42,84	
389	Косолапов Анатолій	позапартійний	42276	60,81	обрано
389	Фірсов Володимир	член КПУ	23817	34,26	
390	Бандурка Олександр	позапартійний	41537	70,11	обрано

390	Варченко Григорій	член ДемПУ	12939	21,84	
391	Бережний Олексій	позапартійний	40466	55,84	обрано
391	Халін Петро	член КПУ	28304	39,06	
392	Кудревич Олександр	позапартійний	33696	59,3	обрано
392	Левченко Катерина	член КПУ	20227	35,6	
393	Іванов Василь	член КПУ	42292	70,13	обрано
393	Яворський Володимир	позапартійний	13946	23,13	
394	Сльашкевич Олександр	позапартійний	32872	73,11	обрано
394	Трунова Раїса	позапартійна	9124	20,29	
395	Кириченко Сергій	позапартійний	21328	52,85	обрано
395	Кудрявцев Віктор	член КПУ	16342	40,49	
396	Найда Георгій	член КПУ	19044	50,74	обрано
396	Ткаленко Олександр	член НРУ	13958	37,19	
397	Сервуля Олександр	позапартійний	19383	42,58	
397	Таланов Василь	член КПУ	20035	44,01	
398	Безуглий Анатолій	член КПУ	37483	65,32	обрано
398	Татарченко Юлій	позапартійний	14600	25,44	
399	Богуцький Юрій	позапартійний	12998	21,87	
399	Снігач Андрій	член КПУ	39624	66,67	обрано
400	Гейко Сергій	член НРУ	25114	30,42	
400	Довгань Сергій	член СелПУ	49602	60,08	обрано
401	Продченко Олександр	член КПУ	20743	33,24	
401	Сластьон Юрій	позапартійний	37612	60,28	обрано
402	Афанасенко Олександр	член ЛПУ	16396	26,64	
402	Ніколаєнко Станіслав	член СПУ	41034	66,67	обрано
403	Крамаренко Володимир	позапартійний	25084	39,04	
403	Самойлик Катерина	член КПУ	33337	51,89	обрано
404	Карась Володимир	позапартійний	25391	36,56	
404	Малевський Олександр	член КПУ	37908	54,58	обрано
405	Клюс Ігор	член НРУ	20709	40,36	
405	Рудик Іван	позапартійний	32257	66,91	обрано*
406	Бірюк Лев	член НРУ	19223	30,43	
406	Павловський Михайло	член УРП	37526	59,4	обрано
407	Танасов Сергій	член КПУ	25736	40,17	
407	Яблонський Валентин	позапартійний	34831	54,36	обрано
408	Дудченко Микола	позапартійний	22592	55,30	обрано*
409	Верхогляд Василь	позапартійний	37681	69,84	обрано
409	Косіюк Петро	член СПУ	12859	23,83	
410	Головка Анатолій	позапартійний	42005	50,25	обрано
410	Цимбал Антоніна	член КПУ	30308	36,26	
411	Вінський Йосип	член СПУ	39285	58,23	обрано
411	Омельчук Костянтин	член НРУ	24941	36,97	
412	Капусняк Петро	член УРП	27307	31,96	
412	Яковенко Валентин	член СелПУ	50527	59,14	обрано
413	Бортник Володимир	позапартійний	52494	63,01	обрано
413	Побережний Анатолій	член УРП	22589	27,12	
414	Осадчук Ілля	позапартійний	24312	33,26	
414	Чиж Іван	член СПУ	43818	59,94	обрано
415	Семенчук Віктор	позапартійний	35991	53,47	обрано*
416	Свято Василь	позапартійний	45874	58,85	обрано
416	Хоцянівський Іван	член КПУ	28284	36,28	
417	Сахань Іван	член КПУ	38117	66,10	обрано*
418	Губар Станіслав	член ДемПУ	19124	33,16	
418	Сирота Михайло	позапартійний	31830	55,19	обрано

419	Півторак Володимир	позапартійний	25358	52,26	обрано*
420	Діхтяренко Григорій	позапартійний	26507	61,82	обрано*
420	Фокін Вітольд	позапартійний	23116	47,69	
421	Шулежко Марія	позапартійна	33745	60,34	обрано*
422	Пономаренко Борис	позапартійний	29050	50,38	обрано*
423	Доманський Ігор	член НРУ	18924	27,34	
423	Росенко Віктор	член КПУ	46939	67,81	обрано
424	Васильченко Валентина	член ПЗУ	35752	43,46	
424	Парубок Омелян	член КПУ	41279	50,17	обрано
425	Дріжчаний Сергій	позапартійний	20953	30,64	
425	Пасько Сергій	позапартійний	43747	63,97	обрано
426	Гетьман Вадим	позапартійний	33647	50,97	обрано*
427	Карасик Юрій	позапартійний	36291	59,11	обрано
427	Чорновіл Василь	член НРУ	20106	32,75	
428	Васюра Іван	член СелПУ	42445	92,94	обрано
429	Душейко Петро	член СелПУ	43310	60,03	обрано
429	Німченко Василь	позапартійний	25340	35,12	
430	Бойко Юрій	позапартійний	21811	31,95	
430	Ткаченко Олександр	член СелПУ	39907	58,46	обрано
431	Довгешко Володимир	член КПУ	20868	37,59	
431	Кияк Тарас	член ДемПУ	28402	51,17	обрано
432	Іщенко Олег	позапартійний	32839	64,53	обрано*
433	Лупаков Євген	позапартійний	36979	55,36	обрано*
434	Нікітович Корнелій	позапартійний	20806	36,1	
434	Попеску Іван	позапартійний	30001	52,06	обрано
435	Іванович Микола	позапартійний	28229	42,44	
435	Манчуленко Георгій	член НРУ	33918	50,99	обрано
436	Бурлака Василь	член НРУ	21425	30,17	
436	Довганчин Григорій	позапартійний	43716	61,55	обрано
438	Буздуган Юрій	член СДПУ	45085	64,53	обрано
438	Раца Дмитро	позапартійний	20892	29,9	
439	Осадців Іван	позапартійний	17443	35,51	
439	Степанов Олександр	позапартійний	24817	50,52	обрано
440	Ральченко Валентин	член НРУ	11140	22,5	
440	Симоненко Іван	член Партії праці	31343	63,3	обрано
441	Каскевич Михайло	позапартійний	17886	26,97	
441	Чумаченко Микола	член КПУ	44221	66,67	обрано
442	Радченко Галина	позапартійна	31184	58,29	обрано*
443	Ткаченко Іван	позапартійний	14387	18,34	
443	Чумак Микола	член КПУ	56641	72,19	обрано
444	Гора Борис	позапартійний	22445	39,69	
444	Шейко Петро	позапартійний	28460	50,33	обрано
445	Плющ Іван	позапартійний	51605	71,44	обрано
446	Масол Віталій	позапартійний	50799	69,03	обрано
446	Туш Михайло	член КПУ	15981	21,72	
447	Боровик Олександр	член СелПУ	47153	58,22	обрано
447	Отрош Михайло	позапартійний	29384	36,28	
448	Євтухов Василь	позапартійний	40960	63,11	обрано*
449	Дронь Анатолій	позапартійний	39902	50,45	обрано
449	Молочко Василь	позапартійний	33851	42,8	
450	Долженко Геннадій	член КПУ	38076	58,87	обрано
450	Стратієнко Віктор	член СелПУ	19340	29,9	

**Партійна структуризація депутатського корпусу
Верховної Ради України XIII (II) скликання**

назва фракції	кількість депутатських мандатів			
	на початок каденції березень 1994 р.		на кінець каденції лютий 1998 р.	
	мандатів	%	мандатів	%
Комуністична партія України	86	25,7	88	21,3
Народний Рух України за перебудову	20	6,0	26	6,3
Селянська партія України	18	5,4	18	4,4
Соціалістична партія України	14	4,2	17	4,1
Українська Республіканська партія	8	2,3	9	2,2
Конгрес українських націоналістів	5	1,6	6	1,4
Партія Праці	4	1,2	4	1,0
Партія демократичного відродження України	4	1,2	5	1,2
Демократична партія України	2	0,6	4	1,0
Соціал-демократична партія України	2	0,6	2	0,5
Громадянський Конгрес	2	0,6	2	0,5
Українська консервативна республіканська партія	1	0,3	–	–
Аграрна партія України	–	–	23	5,6
Ліберальна партія України	–	–	4	1,0
Християнсько-демократична партія	1	0,3	10	2,4
Народно-демократична партія	–	–	14	3,4
Соціал-демократична партія України (об'єднана)	–	–	1	0,2
Позапартійні	171	50,59	193	45,63
Всього	338		423	

6.4. Вибори до Верховної Ради України 29 березня 1998 р.

Важливим кроком до зростання ролі політичних партій та подальшої політичної структуризації українського суспільства стали вибори до Верховної Ради України XIV (III)

скликання, які вперше відбувалися за змішаною системою: половина парламенту – за пропорційними партійними списками, половина – за мажоритарними округами.

Результати голосування в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі (за пропорційною виборчою системою) по виборам до Верховної Ради України XIV (III) скликання 29 березня 1998 р.

назва партії, виборчого блоку	голосів виборців	%
Комуністична партія України (КПУ)	6550353	24,65
Народний РУХ України (НРУ)	2498262	9,40
Виборчий блок Соціалістичної та Селянської партій України “За правду, за народ, за Україну!” (СПУ-СелПУ)	2273788	8,56
Партія Зелених України (ПЗУ)	1444264	5,44
Народно-демократична партія (НДП)	1331460	5,01
Всеукраїнське об’єднання “Громада”	1242235	4,68
Прогресивна соціалістична партія України (ПСПУ)	1075118	4,05
Соціал-демократична партія України (об’єднана)	1066113	4,01
Аграрна партія України (АПУ)	978330	3,68
Партія “Реформи та порядок” (ПРП)	832574	3,13
Виборчий блок партій “Трудова Україна”	813326	3,06
Виборчий блок партій “Національний фронт”	721966	2,72
Виборчий блок партій “Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ”	502969	1,89
Виборчий блок партій “Вперед, Україно!”	461924	1,74
Християнсько-демократична партія України (ХДПУ)	344826	1,30
Виборчий блок партій “Блок демократичних партій – НЕП (народовладдя, економіка, порядок)”	326489	1,23
Партія національно-економічного розвитку України (ПНЕРУ)	250476	0,94
Виборчий блок партій “СЛОУн – Соціально-Ліберальне Об’єднання”	241367	0,91
Партія Регіонального відродження України (ПРВУ)	241262	0,91
Всеукраїнська партія трудящих (ВПТ)	210622	0,79
Партія “Союз”	186249	0,70
Всеукраїнська партія жіночих ініціатив (ВПЖІ)	154650	0,58
Республіканська християнська партія (РХП)	143496	0,54
Українська національна ассамблея (УНА)	105977	0,40
Соціал-демократична партія України (СДПУ)	85028	0,32
Партія захисників Вітчизни (ПЗВ)	81808	0,31
Партія духовного, економічного і соціального прогресу (ПДЕСП)	53147	0,20
Партія мусульман України (ПМУ)	52613	0,20
Виборчий блок партій “Менше слів”	45155	0,17
Виборчий блок партій “Європейський вибір України”	37118	0,14
Проти всіх	1396592	5,26
Недійсних бюлетенів	821699	3,09
Всього взяли участь у голосуванні	26571273	70,78

**Зводна відомість отриманих партіями місць в парламенті
(перша колонка - за пропорційною системою, друга – за мажоритарною)**

Комуністична партія України	84	38
Народний РУХ України	32	14
Виборчий блок Соціалістичної та Селянської партій України “За правду, за народ, за Україну!”	29	5
Партія Зелених України	19	–
Народно-демократична партія	17	12
Всеукраїнське об’єднання “Трогада”	16	7
Прогресивна соціалістична партія України	14	2
Соціал-демократична партія України (об’єднана)	14	3
Аграрна партія України	–	8
Партія “Реформи та порядок”	–	3
Конгрес Українських націоналістів	–	3
Виборчий блок партій “Національний фронт”	–	–
Виборчий блок партій “Партія праці та		
Ліберальна партія – РАЗОМ”	–	1
Виборчий блок партій “Вперед, Україно!”	–	–
Християнсько-демократична партія України	–	2
Виборчий блок партій “Блок демократичних партій – НЕП (народовладдя, економіка, порядок)”	–	–
Партія Християнсько-Народний Союз	–	1
Виборчий блок партій “СЛОН – Соціально-Ліберальне Об’єднання”	–	–
Партія Регіонального відродження України	–	2
Українська Християнсько-демократична партія	–	1
Партія “Союз”	–	1
Всеукраїнська партія жіночих ініціатив	–	–
Українська Республіканська партія	–	2
Соціал-національна партія	–	1
Демократична партія України	–	1
Партія захисників Вітчизни	–	–
Партія духовного, економічного і соціального прогресу	–	–
Українська партія справедливості	–	1
Виборчий блок партій “Менше слів”	–	–
Виборчий блок партій “Європейський вибір України”	–	–
Партія “Міжрегіональний блок реформ”	–	1
Позапартійні	–	114
ВСЬОГО ДЕПУТАТСЬКИХ МАНДАТІВ	225	223

Результати парламентських виборів 1998 р. в розрізі регіонів України

ПАРТІЇ: ПР – % голосів за пропорційною; МЖ - мандатів за мажоритарною системою РЕГІОНИ	Комуністична партія України		Народний РУХ України		СПУ – СелПУ		Партія Зелених України		Народно-демократична партія	
	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ
АР Крим	39,34	2	6,77	–	1,62	–	5,70	–	4,42	2
Вінницька	24,91	1	4,62	–	19,7	–	4,57	–	12,4	2
Волинська	9,21	–	17,25	–	5,98	–	6,28	–	5,08	1
Дніпропетровська	25,62	3	5,06	–	3,18	–	4,84	–	3,03	1
Донецька	35,46	7	2,20	–	1,79	–	4,01	–	3,44	–
Житомирська	23,29	1	10,35	–	15,19	–	5,75	–	4,64	2
Закарпатська	6,64	–	7,19	–	2,39	–	5,40	–	6,28	–
Запорізька	32,02	4	3,50	–	5,22	–	7,76	–	6,17	–
Івано-Франківська	3,00	–	27,99	–	2,01	–	4,20	–	5,11	–
Київська	20,61	–	8,01	1	16,17	1	6,74	–	5,62	–
Кіровоградська	29,15	–	4,58	–	17,28	–	4,65	–	5,63	–
Луганська	45,98	8	2,22	–	5,21	–	4,73	–	3,24	–
Львівська	4,10	–	32,11	4	1,63	–	3,19	–	5,50	–
Миколаївська	38,88	–	6,39	–	5,60	–	5,74	–	10,51	2
Одеська	28,24	2	4,09	–	7,39	1	10,75	–	3,58	–
Полтавська	23,75	3	7,33	1	21,31	–	4,78	–	3,85	1
Рівненська	7,56	–	29,29	3	6,54	–	5,66	–	3,80	–
Сумська	25,43	1	3,54	–	13,05	–	4,27	–	3,54	–
Тернопільська	2,90	–	28,28	3	2,08	–	4,41	–	4,46	–
Харківська	35,49	2	3,28	–	5,92	1	5,42	–	6,05	1
Херсонська	34,34	1	4,82	–	11,24	1	6,50	–	4,42	–
Хмельницька	21,22	1	8,19	–	21,26	1	4,75	–	6,14	–
Черкаська	18,94	2	7,74	–	25,96	1	4,92	–	5,55	1
Чернівецька	20,18	–	15,29	1	6,65	–	3,40	–	4,99	–
Чернігівська	30,30	–	6,00	–	18,94	–	5,26	–	4,80	1
м.Київ	14,15	–	10,86	1	4,65	–	8,58	–	3,23	–
м.Севастополь	45,99	1	1,77	–	1,56	–	5,92	–	6,92	–

Результати парламентських виборів 1998 р. в розрізі регіонів України

РЕГІОНИ	ПАРТІЇ: ПР – % голосів за пропорційною; МЖ - мандатів за мажоритарною системою		Всеукраїнське об'єднання “Громада”		ПСПУ		СДПУ(о)		Аграрна партія України		Партія “Реформи і порядок”	
	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ
АР Крим	2,92	–	1,48	–	2,05	–	3,18	–	0,79	–		
Вінницька	2,05	–	3,33	–	1,63	–	1,71	–	1,91	–		
Волинська	2,07	–	1,15	–	3,27	–	14,83	1	3,91	–		
Дніпропетровська	35,34	5	1,74	–	2,40	–	1,21	1	1,18	–		
Донецька	2,69	–	4,24	–	1,85	–	1,98	–	3,61	–		
Житомирська	1,64	–	3,46	–	3,61	–	4,90	–	1,53	–		
Закарпатська	2,93	–	1,14	–	31,18	3	2,02	–	4,88	–		
Запорізька	2,95	–	6,50	–	3,39	–	2,93	1	5,92	–		
Івано-Франківська	1,54	–	0,58	–	3,97	–	5,19	–	4,33	–		
Київська	1,83	–	5,07	–	4,00	–	3,61	1	2,23	–		
Кіровоградська	6,37	1	3,73	–	3,77	–	1,91	–	1,14	–		
Луганська	3,80	–	4,41	–	2,41	–	2,45	–	1,28	–		
Львівська	0,90	–	0,68	–	4,31	–	6,99	1	12,79	2		
Миколаївська	2,09	–	4,07	–	3,49	–	2,68	1	2,05	–		
Одеська	1,28	–	2,83	–	3,48	–	6,20	1	3,71	–		
Полтавська	1,20	–	3,15	–	2,89	–	3,91	–	1,39	–		
Рівненська	1,55	–	1,22	–	3,61	–	10,12	–	2,52	–		
Сумська	1,58	–	20,89	2	2,54	–	2,37	–	1,42	–		
Тернопільська	1,77	–	0,53	–	3,94	–	4,11	–	3,48	–		
Харківська	2,50	–	10,08	1	3,53	–	2,86	1	0,99	–		
Херсонська	4,95	1	4,14	–	2,60	–	3,28	–	2,01	–		
Хмельницька	1,43	–	2,61	–	3,25	–	5,74	–	2,25	–		
Черкаська	1,64	–	4,58	–	3,70	–	2,66	–	1,83	–		
Чернівецька	1,41	–	1,60	–	9,04	–	2,91	–	2,24	–		
Чернігівська	1,98	–	6,85	–	2,10	–	2,74	–	1,47	–		
м.Київ	2,97	–	4,45	–	8,49	–	1,53	–	5,35	1		
м.Севастополь	2,61	–	0,96	–	1,26	–	1,43	–	1,86	–		

Результати парламентських виборів 1998 р. в розрізі регіонів України

ПАРТІЇ: ПР – % голосів за пропорційною; МЖ - мандатів за мажоритарною системою РЕГІОНИ	“Трудова Україна”		“Національний фронт”		Партія праці та Ліберальна партія		“Вперед, Україно!”		Християнсько-демократична партія	
	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ
АР Крим	1,28	–	0,16	–	0,68	–	0,18	–	0,60	–
Вінницька	1,12	–	0,87	–	1,65	–	2,76	–	1,08	–
Волинська	1,62	–	3,76	1	1,13	–	1,00	–	2,33	–
Дніпропетровська	2,24	–	0,54	–	0,94	–	0,43	–	0,64	–
Донецька	14,81	–	0,20	–	6,70	1	0,29	–	0,46	–
Житомирська	1,49	–	0,73	–	0,97	–	3,39	–	4,37	1
Закарпатська	1,06	–	2,92	–	1,32	–	0,60	–	2,19	–
Запорізька	1,41	–	0,34	–	3,58	–	1,62	–	0,85	–
Івано-Франківська	0,46	–	23,75	2	0,95	1	1,16	1	1,55	–
Київська	2,33	–	1,46	–	1,08	–	2,36	–	1,43	–
Кіровоградська	4.12	–	0,40	–	1,17	–	2,39	–	1,17	–
Луганська	5.53	–	0,18	–	2,56	–	0,29	–	0,46	–
Львівська	0,31	–	9,73	2	0,95	–	1,86	1	1,66	–
Миколаївська	2,67	–	0,31	–	1,34	–	0,75	–	0,77	–
Одеська	1,70	–	0,48	–	3,15	–	2,05	–	1,05	–
Полтавська	1,88	–	0,41	–	0,95	–	4,86	1	0,91	–
Рівненська	0,52	–	2,57	–	1,15	–	0,99	–	2,63	–
Сумська	3,01	1	0,57	–	0,97	–	1,01	–	1,03	–
Тернопільська	0,67	–	20,84	1	1,57	–	1,26	–	2,24	–
Харківська	1,95	–	0,38	–	1,76	–	1,34	–	0,54	–
Херсонська	1,74	–	0,60	–	1,01	–	0,80	–	2,59	1
Хмельницька	2,55	–	1,48	1	1,00	–	1,05	–	2,10	–
Черкаська	2,28	–	0,75	–	0,97	–	2,89	–	1,01	–
Чернівецька	1,63	–	3,59	–	1,75	–	0,90	–	2,06	–
Чернігівська	1,50	–	0,63	–	0,93	–	1,18	–	0,82	–
м.Київ	1,19	–	2,63	–	1,13	–	8,58	–	2,02	–
м.Севастополь	1,62	–	0,39	–	0,39	–	0,24	–	0,49	–

Результати парламентських виборів 1998 р. в розрізі регіонів України

ПАРТІЇ: ПР – % голосів за пропорційною; МЖ - мандатів за мажоритарною системою РЕГІОНИ	НЕП		ПНЕРУ		“СЛОН”		ПРВУ		Всеукраїнська партія трудящихся	
	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ
АР Крим	1,22	–	0,68	–	1,36	–	0,66	–	0,83	–
Вінницька	1,06	–	0,74	–	0,62	–	0,58	–	1,72	1
Волинська	1,63	1	0,47	–	0,59	–	1,75	–	0,58	–
Дніпропетровська	0,71	–	0,60	–	1,07	1	0,33	–	0,95	–
Донецька	1,17	–	0,96	–	0,51	–	2,54	2	0,59	–
Житомирська	1,31	–	0,65	–	0,56	–	0,73	–	0,64	–
Закарпатська	0,97	–	2,37	–	0,67	–	1,26	–	0,87	–
Запорізька	1,01	–	0,95	–	1,35	–	1,01	–	0,95	–
Івано-Франківська	2,00	–	0,46	–	0,40	–	0,22	–	0,30	–
Київська	2,09	–	1,15	–	0,70	–	0,40	–	0,58	–
Кіровоградська	1,40	–	0,89	–	0,43	–	0,35	–	0,61	–
Луганська	0,64	–	1,12	–	1,18	–	0,69	–	0,95	–
Львівська	1,07	–	0,34	–	0,67	–	0,29	–	0,29	–
Миколаївська	0,92	–	0,51	–	1,11	–	0,44	–	0,56	–
Одеська	0,96	–	1,30	–	2,02	–	0,87	–	1,95	–
Полтавська	1,09	–	3,33	–	0,71	–	0,35	–	1,25	–
Рівненська	1,50	–	0,44	–	0,55	–	1,59	–	0,51	–
Сумська	0,94	–	0,95	–	0,75	–	0,35	–	1,03	–
Тернопільська	2,36	–	0,57	–	0,33	–	0,50	–	0,28	–
Харківська	0,78	–	0,92	–	1,59	–	1,54	–	0,74	–
Херсонська	0,92	–	0,70	–	1,02	–	0,46	–	0,41	–
Хмельницька	1,45	–	0,96	–	0,65	–	0,68	–	0,72	–
Черкаська	2,34	–	0,72	–	0,54	–	0,33	–	0,74	–
Чернівецька	1,45	–	0,70	–	0,52	–	4,57	–	0,45	–
Чернігівська	1,17	–	0,74	–	0,56	–	0,40	–	0,71	–
м.Київ	1,64	1	1,38	–	1,81	–	0,56	–	0,82	–
м.Севастополь	0,56	–	1,21	–	0,61	–	0,74	–	0,73	–

Результати парламентських виборів 1998 р. в розрізі регіонів України

РЕГІОНИ	ПАРТІЇ: ПР – % голосів за пропорційною; МЖ - мандатів за мажоритарною системою		Партия “Союз”		Всеукраїнська партия жіночих ініціатив		Республіканська Християнська партия		Українська націо- нальна ассамблея		Соціал- демократична партия України	
	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ
АР Крим	10,68	1	0,54	–	0,33	–	0,09	–	0,21	–		
Вінницька	0,28	–	0,50	–	0,40	–	0,33	–	0,27	–		
Волинська	0,32	–	0,54	–	1,06	–	0,41	–	0,31	–		
Дніпропетровська	0,28	–	0,67	–	0,34	–	0,12	–	0,20	–		
Донецька	0,32	–	0,53	–	0,31	–	0,13	–	0,28	–		
Житомирська	0,34	–	0,58	–	0,48	–	0,26	–	0,32	–		
Закарпатська	0,42	–	0,57	–	1,11	–	0,33	–	0,58	–		
Запорізька	0,40	–	0,69	–	0,49	–	0,11	–	0,30	–		
Івано-Франківська	0,09	–	0,28	–	1,10	–	0,81	–	0,22	–		
Київська	0,23	–	0,59	–	0,59	–	0,44	–	0,36	–		
Кіровоградська	0,22	–	0,50	–	0,35	–	0,15	–	0,31	–		
Луганська	0,37	–	0,59	–	0,29	–	0,10	–	0,36	–		
Львівська	0,11	–	0,35	–	0,90	–	0,95	–	0,23	–		
Миколаївська	0,40	–	0,67	–	0,39	–	0,15	–	0,39	–		
Одеська	0,53	–	0,91	–	0,79	–	0,18	–	0,38	–		
Полтавська	0,25	–	0,62	–	0,33	–	0,40	–	0,39	–		
Рівненська	0,22	–	0,52	–	0,82	–	0,40	–	0,28	–		
Сумська	0,26	–	0,43	–	0,31	–	2,05	–	0,25	–		
Тернопільська	0,10	–	0,38	–	1,63	–	0,39	–	0,26	–		
Харківська	0,52	–	0,94	–	0,32	–	0,31	–	0,43	–		
Херсонська	0,48	–	0,40	–	0,46	–	0,19	–	0,31	–		
Хмельницька	0,27	–	0,54	–	0,49	–	0,29	–	0,35	–		
Черкаська	0,26	–	0,51	–	0,37	–	0,50	–	0,31	–		
Чернівецька	0,37	–	0,44	–	0,82	–	0,35	–	0,49	–		
Чернігівська	0,38	–	0,45	–	0,34	–	0,17	–	0,32	–		
м.Київ	0,25	–	0,80	–	0,48	–	0,99	–	0,43	–		
м.Севастополь	2,25	–	1,32	–	0,42	–	0,09	–	0,43	–		

Результати парламентських виборів 1998 р. в розрізі регіонів України

ПАРТІЇ: ПР – % голосів за пропорційною; МЖ - мандатів за мажоритарною системою РЕГІОНИ	Партія захисників Вітчизни		ПДЕСП		Партія мусульман України		ВБ “Менше слів”		“Європейський вибір України”	
	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ	ПР	МЖ
АР Крим	0,45	–	0,19	–	1,52	–	0,10	–	0,11	–
Вінницька	0,48	–	0,14	–	0,08	–	0,12	–	0,17	–
Волинська	0,29	–	0,19	–	0,14	–	0,33	–	0,21	–
Дніпропетровська	0,15	–	0,11	–	0,10	–	0,11	–	0,08	–
Донецька	0,22	–	0,16	–	0,26	–	0,08	–	0,08	–
Житомирська	0,27	–	0,15	–	0,10	–	0,12	–	0,12	–
Закарпатська	0,33	–	0,37	–	0,21	–	0,43	–	0,22	–
Запорізька	0,35	–	0,19	–	0,17	–	0,	–	0,12	–
Івано-Франківська	0,14	–	0,11	–	0,09	–	0,23	–	0,15	–
Київська	0,23	–	0,25	–	0,11	–	0,14	–	0,18	–
Кіровоградська	0,21	–	0,11	–	0,08	–	0,09	–	0,12	–
Луганська	0,94	–	0,18	–	0,22	–	0,09	–	0,09	–
Львівська	0,15	–	0,17	–	0,12	–	0,65	1	0,12	–
Миколаївська	0,19	–	0,12	–	0,12	–	0,12	–	0,21	–
Одеська	0,35	–	0,31	–	0,25	–	0,19	–	0,20	–
Полтавська	0,21	–	0,37	–	0,11	–	0,11	–	0,16	–
Рівненська	0,29	–	0,15	–	0,11	–	0,15	–	0,15	–
Сумська	0,19	–	0,72	–	0,11	–	0,10	–	0,12	–
Тернопільська	1,20	–	0,13	–	0,07	–	0,16	–	0,21	–
Харківська	0,29	–	0,15	–	0,17	–	0,12	–	0,13	–
Херсонська	0,18	–	0,18	–	0,22	–	0,11	–	0,21	–
Хмельницька	0,23	–	0,18	–	0,09	–	0,14	–	0,12	–
Черкаська	0,19	–	0,14	–	0,10	–	0,12	–	0,14	–
Чернівецька	0,19	–	0,25	–	0,13	–	0,19	–	0,16	–
Чернігівська	0,21	–	0,13	–	0,08	–	0,12	–	0,11	–
м.Київ	0,23	–	0,27	–	0,15	–	0,17	–	0,21	–
м.Севастополь	0,31	–	0,28	–	0,41	–	0,18	–	0,12	–

6.3. Всеукраїнські референдуми 1991 та 2000 рр.

п	п
п	п
п	п
п	п
п	п

Всеукраїнський референдум щодо демократичних перетворень та збереження України у складі оновленого СРСР 17 березня 1991 г.

Всього прийняло участь у голосуванні	30930988	81,97 %
За збереження України у складі оновленого СРСР	22110899	71,48 %
Проти	8820089	28,52 %

Всеукраїнський референдум на підтвердження Акту про державну незалежність України 1 грудня 1991 г.

Всього прийняло участь у голосуванні	31221615	82,41 %
За державну незалежність України	28804071	92,26 %
Проти	2417544	7,74 %

Всеукраїнський референдум 16 квітня 2000 р.

1) щодо права президента розпустити Верховну Раду України

Всього прийняло участь у голосуванні	29304378	80,00 %
За право президента розпустити парламент	25177984	85,92 %
Проти	4126394	14,08 %

2) щодо відміни депутатського імунітету

Всього прийняло участь у голосуванні	29323942	80,05 %
За відміну депутатської недоторканості	26461382	90,24 %
Проти	2862560	9,76 %

3) щодо скорочення складу Верховної Ради України до 300 депутатів

Всього прийняло участь у голосуванні	29328347	80,07 %
За скорочення чисельності Верховної Ради	26730432	91,14 %
Проти	2597915	8,86 %

4) щодо введення двопалатного парламенту

Всього прийняло участь у голосуванні	29278556	79,93 %
За введення двопалатного парламенту	24284220	82,94 %
Проти	4994336	17,06 %

6.5. Вибори Президента України 1 грудня 1991 р.

Вибори Президента України 1.12.1991 г.			
Леонід Табурянський	Нар	182713	0,60
Леонід Кравчук	КПУ	19643481	64,27
В.Гринів	н	1329758	4,35
Левко Лук'яненко	Респ	1432556	4,69
Ігор Юхновський	н	554719	1,81
В'ячеслав Чорновіл	РУХ	7420727	24,28
Всього	н	30563954	80,68

6.7. Вибори Президента України 26 червня – 10 серпня 1994 р.

Вибори Президента України 26.06.1994 г. 1-й тур			
Олександр Мороз	СП	3466541	13,69
Леонід Кучма	МРБР	8274806	32,69
В. Лановий	н	2483986	9,81
Іван Плющ	н	321686	1,27
В.Бабич	н	644263	2,54
Петро Таланчук	н	143361	0,57
Леонід Кравчук	н	9977766	39,42
Всього		25312409	68,3

Вибори Президента України 10.07.1994 г. 2-й тур			
Леонід Кучма	МРБР	14017684	53,65
Леонід Кравчук	н	12112442	46,35
Всього		26130126	70,0

6.10. Вибори Президента України 31 жовтня – 14 листопада 1999 р.

Вибори Президента України 31.10.1999 г. 1-й тур.			
Олександр Мороз	СП	2969896	11,75
Петро Симоненко	Комм	5849077	23,15
Наталія Вітренко	ПСП	2886972	11,43
Євген Марчук	СДП(о)	2138356	8,46
Василь Онопенко	СДП	124040	0,49
В.Кононов	Зеленые	76832	0,30
Микола Габер	Незлев	31829	0,13
А.Базилюк	Незлев	36012	0,14
Юрій Кармазін	ГК	90793	0,36
Леонід Кучма	ОД	9598672	37,99
Генадій Удовенко	РУХ	319778	1,27
Юрій Костенко	Нар.РУХ	570623	2,26
Олександр Ржавський	Нез	96515	0,38
Проти всіх		477019	1,89
Всього		25266414	67,38

Вибори Президента України 14.11.1999 г. 2-й тур			
Петро Симоненко	Комм	10665420	38,77
Леонід Кучма	ОД	15870722	57,70
Проти всіх		970181	3,53
Всього		27506323	73,00

ВИСНОВКИ

Незалежність Української держави відкрила перед українським народом можливість повноцінного політичного розвитку, головним показником якого є демократизація та становлення громадянського суспільства, що нерозривно пов'язане з функціонуванням політичних партій. Важливою складовою частиною демократизації суспільних відносин щодо узгодженості та координацій діяльності органів влади, громадських інститутів, дотримання конституційних прав і свобод окремих громадян є забезпечення практичної реалізації європейських принципів політичного діалогу та партнерства провідними політичними силами України.

Особлива роль політичних партій полягає у забезпеченні стабільності політичної системи, оскільки партії, як інститути громадянського суспільства, беруть участь в політичному процесі практично на всіх етапах – вони формулюють «вимоги» і здійснюють «підтримку», а також є провідниками «зворотного зв'язку». Це обумовлено тим, що політичні партії відображають загальногрупові інтереси і цілі різноманітних (соціальних, національних, конфесійних і ін.) верств населення, їх ідеали і цінності і, тим самим, реалізують право людини на політичну асоціацію з іншими громадянами.

Партії виступають ефективним механізмом агрегації та артикуляції інтересів громадян, що висувають свої групові вимоги до держави і одночасно отримують від неї звернення за підтримкою в рішенні тих або інших політичних проблем. Політична, соціальна та економічна активність мас (реальна чи потенційна) примушує політико-управлінську еліту зважати на вимоги суспільства та шукати громадської підтримки, що виступає як політичний кредит довіри та механізм рекрутування політичних еліт.

Демократизація в Україні висуває на передній план проблему зміни суспільних цінностей з посттоталітарних на демократичні. В цьому основне призначення й місія нашої сучасної політико-адміністративної еліти. Адже еліта відбиває реалії життя, діє в конкретних історичних умовах і просторі, вбираючи в себе глибинні традиції народу і його національна самосвідомість. Еліта – це своєрідна душа суспільства, що відбиває моральне обличчя соціуму і рівень свободи громадянина. Еліта є носієм базисних традицій і підвалин суспільства, його духовних і моральних цінностей. Її головна мета – забезпечення стабільного соціально-політичного, економічного і духовного розвитку суспільства, зміцнення тієї системи державного устрою, що зацікавлена в цій еліті.

Партії – це інституційні сили, що через участь і в ухваленні політичних рішень носять ознаки державних, та водночас через мобілізацію громадян набувають ознак суспільно-самоврядних. Саме ця подвійна природа партій дозволяє їм служити сполучною ланкою між державою і громадянським суспільством, створювати прямі і зворотні зв'язки в політичній системі, забезпечуючи тим самим її гнучкість та міцність.

Політична система України долає шлях від тоталітаризму до демократії, від «закритої» до «відкритої» партійної системи. Закрита система має жорстко фіксовані межі, її дії відносно незалежні від середовища, що оточує систему. Напротивагу їй відкрита система характеризується активною взаємодією із зовнішнім світом. Такі системи для збереження свого функціонування мають гнучку здатність адаптуватися до будь-

яких соціетальних та політичних змін. Демократична політична система володіє такою здатністю в найвищому ступені.

В сучасній Україні є всі ознаки атомізованої партійної системи, що стоїть на порозі створення моделі «недосконалого біпартизму» (системи двох з половиною партій). Недосконалість сучасної партійної структуризації України в першу чергу пояснюється непродуманою політичною реформою від 8 грудня 2004 року, котра не завершила перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки, що за своєю метою було правильним, оскільки ліберальна доктрина розбудови державності оптимальною формою демократії визнає саме парламентську форму.

Однак ввівши поряд з відносно сильним президентом інструменти пропорційної багатопартійності, наші законодавці лише посилили політичні суперечності в політичній та партійній системі, що характеризуються клановістю, невизначеністю соціальної бази багатьох партій, їх ідеологічною нерозбірливістю як у плані дотримання відповідної політичної орієнтації, так і у виборі політичних партнерів для співпраці в різних представницьких інститутах влади.

Однією з найнебезпечніших проблем партійної системи України є її майже повна залежність від промислово-фінансових груп. Надуживаючи економічними та політичними свободами нові українські олігархи фактично «приватизували» політичну систему України. Фінансові вливання у партійно-політичні проекти та інші форми закріплення у владі перетворили Верховну Раду України на політичний бізнес-клуб, а народне волевиявлення перетворилося з форми демократії на новітній «одобрямс» в ситуації вибору з кількох олігархічних лих найменше.

Саме проти цього повстав український народ на Майдані 2004 року. Пробуджена політична нація очікувала не тільки нового Президента, а й нової моделі управління всіма суспільними процесами за демократичними принципами відкритості, правовою неперервністю, дотримання писаних і неписаних суспільно-політичних норм, спрямованості на згладження протиріч і досягнення консенсусу.

Як показав час, ані суспільство, ані команда помаранчевих сил не були готовими до реалізації таких очікувань. Неспроможність помаранчевої команди кардинально змінити політичну систему через усунення олігархічних структур від політичного управління призвела до нового загострення політичної кризи в суспільстві. Обурена маса прибічників Майдану всю недолугість ситуації переклала на недоречність конституційних реформ, їх складність та недосконалість. В такому ж ракурсі були оцінені й результати парламентських перегонів 2006 року. Неправильна оцінка дійсних причин політичної кризи призвела до ультимативних методів ведення політичної боротьби, розв'язання в країні фактично «холодної громадянської війни».

В суспільстві виникла небезпечна ілюзія, що достатньо лише змістити (змести) «поганих політиків» (антикризову коаліцію на чолі з В. Януковичем) й поставити на їх місце «хороших» (об'єднану опозицію на чолі з Ю. Тимошенко), як одразу в країні запанує демократія. Саме ця ілюзія електорату стала соціальним ґрунтом для дострокових парламентських виборів вересня 2007 р. Спираючись на теорію і практику партійних систем легко довести, що це далеко не так. Небезпека якраз і полягає у тому, що зміна персоналій у владі в Україні жодним чином не вплине на зменшення гостроти політичного протистояння, а отже – на утвердження демократії, за котрої політики спілкуються не мовою ультиматумів, а мовою поступок і компромісів.

Таким чином, процес зміни правлячих еліт на просторах колишнього СРСР все ще перебуває на стадії модернізації. Цілком очевидно, що рано чи пізно він закінчиться створенням життєздатної моделі, в якій певним чином будуть поєднуватися елементи партійно-політичної та адміністративної еліти. Але сьогодні контури майбутньої правлячої еліти відсутні, стабілізація стану теперішніх політичних діячів у найближчій перспективі досить сумнівна. Відчуття тимчасовості, нетривкості та нестійкості свого становища на вершині піраміди влади, яка хитається, суттєво позначаються на їх діяльності.

Аналізуючи основні концепції та моделі демократичного транзиту слід визначити, що найбільшим чином політичні процеси в Україні відповідають так званій етатистській (або консервативній) моделі політичної модернізації, що модель передбачає втручання держави в економічне життя суспільства, оволодіння податковими, фінансовими, інвестиційними, кредитними засобами економічного регулювання, регламентацію господарської діяльності, використання методів жорсткого централізованого планування, контроль за розподілом тощо.

У негативному аспекті ця модель припускає посилювання авторитарних тенденцій в державному управлінні. Схоже, що сьогодні Україна йде латиноамериканським шляхом розвитку, для якого властивий швидкий розвиток великих міських центрів, що відбувається за рахунок швидкого занепаду їх найближчої периферії. Наслідком зміцнення такої тенденції може стати й латиноамериканський варіант вирішення конфліктів на вулицях за допомоги „народних революцій”, „кулдуарних змов” та „путчів”.

Ризики такого розвитку подій посилюються слабкістю регіональної державної політики країни, не сформованістю громадянського суспільства, що постає на засадах довіри до влади і взаєморозуміння між владою і суспільством. Саме ці європейські політичні цінності становлять помітний дефіцит на сьогоднішньому політичному ринку України. Недостатня імплементація демократичних цінностей у суспільній свідомості українського суспільства є загрозою розбудови конституційно проголошеної демократії європейського ґатунку.

Таким чином, нашій інтеграції до Європейської спільноти заважають не стільки політичні чинники, скільки чинники ментальні. На жаль, закони соціального розвитку стверджують, що не варто чекати «вже зараз» європейської демократичності у поведінці та уподобаннях українців, як не варто й намагатися їх швидкої ресоціалізації (цей процес радикальної зміни цінностей носить вельми болісний характер).

Відтак стає зрозумілим, що хоч як би нам цього не хотілося, але наша реальна євроінтеграційна перспектива є віддаленою й цілком пов'язаною з «розбудовою Європи в собі» – успішністю послідовного закріплення в політичній культурі українського суспільства демократичних цінностей. Саме це – вироблення та закріплення світоглядно-ідеологічних цінностей суспільства є найважливішою функцією політико-управлінської еліти.

Таким чином, демократизація політичних процесів та розбудова демократичного політичного режиму, насамперед, передбачає активізацію вітчизняної політико-управлінської еліти щодо імплементації в суспільну свідомість основних цінностей демократії шляхом формування та реалізації національної програми формування нової ціннісної системи суспільного світогляду та демократичної політичної культури в Україні.

Вступ	3
РОЗДІЛ I.	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ГЕНЕЗИСУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ.....	7
1.1. Методологічні засади дослідження політичних партій та партійних систем	9
1.2. Інституціональні передумови та специфіка участі політичних партій у державно-управлінській діяльності	24
1.3. Генеза партій як суб'єктів державної влади та науково-теоретичні обґрунтування їх ролі у державі.....	32
1.4. Специфіка інституційної трансформації політичних партій та забезпечення ними суб'єктного статусу в системі державної влади.....	43
1.5. Загрози демократичного державотворення через партійне надуживання політичними та економічними свободами.....	57
РОЗДІЛ II.	
СПЕЦИФІКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УМОВАХ РІЗНИХ МОДЕЛЕЙ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ	69
2.1. Сутність, структура та особливості партійних систем.....	71
2.2. Моделі діяльності партійних політико-управлінських еліт в умовах біпартизму.....	81
2.3. Специфіка державно-управлінської діяльності політичних партій в умовах коаліційної системи	91
2.4. Генезис та характеристика політичних партій України	104
РОЗДІЛ III	
ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ АСИМЕТРІЇ В УКРАЇНІ	119
3.1. Сутність та особливості регіональної політичної асиметрії.....	121
3.2. Партії та партійні еліти в контексті територіальної організації влади в Україні	133
3.3. Політична асиметрія як чинник конфліктогенності та особливості діяльності партій і партійних лідерів у політичних конфліктах	150
3.4. Діяльність українських політичних партій в умовах регіональної політичної асиметрії	160
3.4.1. Вибори до Верховної Ради України 1994 р.	161
3.4.2. Вибори до Верховної Ради України 1998 р.	161
3.4.3. Вибори до Верховної Ради України 2002 року	164
3.4.4. Президентські вибори та помаранчева революція 2004 року.....	168
3.4.5. Парламентські вибори 2006 року	175
3.4.6. Дострокові парламентські вибори 2007 року.....	181
РОЗДІЛ IV	
ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ЯК СУБ'ЄКТ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ.....	195
4.1. Суспільно-політичні умови становлення політичної еліти	197
4.2. Партії та політична еліта в умовах демократичної трансформації	209
4.3. Аналіз сучасної політико-управлінської еліти в Україні.....	219
4.4. Роль політико-управлінської еліти в трансформаційних державотворчих процесах.....	232

РОЗДІЛ V.

УМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ... 247

5.1. Політична модернізація: типологія, суперечності та варіанти для України	249
5.2. Тоталітаризм та проблеми становлення якісно нової політико-управлінської еліти.....	261
5.3. Авторитаризм як проміжна форма на шляху переходу від тоталітаризму до демократії в Україні	267
5.4. Роль політико-управлінської еліти у формування світоглядно-ідеологічних цінностей демократичної політичної системи України	276

РОЗДІЛ VI.

СТАТИСТИЧНО-АНАЛІТИЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАРОДНОГО

ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

6.1. Перші демократичні вибори 1917 р.	293
6.2. Вибори до Верховної Ради України 1938 - 1990 рр.....	296
6.3. Вибори до Верховної Ради України 27 березня – 3 та 10 квітня 1994 р. ...	298
6.4. Вибори до Верховної Ради України 29 березня 1998 р.	318
6.5. Вибори до Верховної Ради України 2002 р.	323
6.6. Вибори до Верховної Ради України 26 березня 2006 р.	
6.7. Вибори до Верховної Ради України 30 вересня 2007 р.	
6.8. Вибори Президента України 1 грудня 1991 р.	
6.9. Вибори Президента України 26 червня – 10 серпня 1994 р.	
6.10. Вибори Президента України 31 жовтня – 14 листопада 1999 р.	
6.10. Всеукраїнський референдум 16 квітня 2004 р.	
6.11. Вибори Президента України 31 жовтня – 21 листопада – 26 грудня 2004 р.	
6.12. Всеукраїнські референдуми 1991 та 2000 рр.	
6.13. Вибори до органів місцевого самоврядування України 26 березня 2006 р.	
6.14. Карта політичної структуризації України на 1994 р.	
6.15. Карта політичної структуризації України на 1998 р.	
6.16. Карта політичної структуризації України на 2002 р.	
6.17. Карта політичної структуризації України на 2006 р.	
6.18. Карта політичної структуризації України на 2007 р.	

6.1. Перші демократичні вибори 1917 р. 293

6.2. Вибори до Верховної Ради України 1938 - 1990 рр..... 296

6.3. Вибори до Верховної Ради України 27 березня – 3 та 10 квітня 1994 р. ... 298

6.4. Вибори до Верховної Ради України 29 березня 1998 р. 318

6.5. Вибори до Верховної Ради України 2002 р. 323

6.6. Вибори до Верховної Ради України 26 березня 2006 р.

6.7. Вибори до Верховної Ради України 30 вересня 2007 р.

6.8. Вибори Президента України 1 грудня 1991 р.

6.9. Вибори Президента України 26 червня – 10 серпня 1994 р.

6.10. Вибори Президента України 31 жовтня – 14 листопада 1999 р.

6.10. Всеукраїнський референдум 16 квітня 2004 р.

6.11. Вибори Президента України 31 жовтня – 21 листопада – 26 грудня 2004 р.

6.12. Всеукраїнські референдуми 1991 та 2000 рр.

6.13. Вибори до органів місцевого самоврядування України 26 березня 2006 р.

6.14. Карта політичної структуризації України на 1994 р.

6.15. Карта політичної структуризації України на 1998 р.

6.16. Карта політичної структуризації України на 2002 р.

6.17. Карта політичної структуризації України на 2006 р.

6.18. Карта політичної структуризації України на 2007 р.

ВИСНОВКИ

Література

Наукове видання

Серія

“Державне управління XXI століття”

АФОНІН Еуард Андрійович
ГУЛЯК Олена Олександрівна
КИРПИЧОВА Тетяна Володимирівна
КОЗЕНКО Роман Володимирович
КРЮКОВ Олексій Ігорович
ЛЕЩЕНКО Володимир Іколайович
ЛІСНИЧИЙ Василь Васильович
ЛІСНИЧИЙ Антон Васильович
МАРТИНОВ Андрій Юрійович
МЕРКУН Ірина Володимирівна
РАДЧЕНКО Олександр Віталійович
СВЕРДЛІКОВА Світлана Миколаївна
ТОПАЛОВА Світлана Олександрівна

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЯК СУБ’ЄКТ
ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ
В ПРОЦЕСІ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

**За загальною редакцією
професора Е. А. Афоніна**

Відповідальний за випуск О. І. Крюков
Редактор В. С. Мартинов
Комп’ютерна верстка О. О. Радченко
Коректор О. Є. Гукова
Дизайн видання В. Л. Ковтун

Підписано до друку 13.11.2007. Формат 84x108/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Умов. друк. арк. 10,0. Обл.-вид. арк. 12,0. Наклад 300 прим.

Видавництво Харківського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України “Магістр”.
Свідоцтво про Державну реєстрацію ДК № 1654 від 19.01.2004 р.
61050, м. Харків, просп. Московський, 75, тел. (057) 732-32-55, електронна адреса:
sciencedpt@kbuara.kharkov.ua

Віддруковано з оригінал-макету в поліграфічному центрі “Літографіка”.
61050, м. Харків, просп. Московський, 75.